

KAREL ZELENKO,
Družina artistov, 1985, jajčna tempera na platnu, 100 × 80 cm

OSREDNJA
KNJIŽNICA
CELJE

P 23208

CELJSKI ZBORNIK 1988

CELJE
1988

Katalogizacija v knjigi — CIP

Knjižnica Edvarda Kardelja v Celju
908(497.12 Celje) (082)

CELJSKI zbornik. — Celje : Kulturna skupnost občine, 1951—.— 24 cm
1988/ [uredniški odbor Tatjana Badovinac ... et al.]. — 1988

YU — ISSN — 0576 — 9760

CELJSKEMU ZBORNIKU 1988 NA POT

Iskreno sem se razveselil vabila uredništva, da z nekaj besedami nazovim bralce letošnjega zvezka Celjskega zbornika, ugledne slovenske domoznanske periodične publikacije, ki s sklenjenim in vztrajnim izhajanjem vse od 1951. leta utrjuje ugled mesta ob Savinji tudi kot založniškega kulturnega središča na Slovenskem. Siroko razgledanim, organizacijsko spretnim, vztrajnim in požrtvovalnim urednikom (Tinetu Orlu, Vladu Novaku in Gustavu Grobelniku), ustvarjalnim članom uredništev in številnim sodelavcem se moremo in moramo zahvaliti, da se je dragocena publikacija o razgibani preteklosti, zapleteni sedanjosti in z upom in strahom pričakovani prihodnosti Celja in njegove bližnje in daljnje okolice globoko zakoreninila v naš aktualni družbeni in kulturni vsakdanjik kot samoumevna možnost sporočanja in dokumentiranja neustavljivih tokov življenja.

Brezštevtilne pojavne oblike globoke družbene krize bomo premagovali le z modrostjo, ki nam jo ponujajo velika učiteljica-zgodovina, izpovedovalka najbolj skritih občutij, slutenj in sanj — umetnost ter najbolj preverljive in nepodkupljive pričevalke zemeljske resničnosti — znanosti. Celjski zbornik je namenjen sproščanju in spodbujanju modrosti, zato bi si ga morali v teh časih prav gotovo izmisliti, če ga še ne bi imeli. Na srečo ga že dolgo imamo, čeprav se zdi, da mnogi, ki bi želeli v Celju okrepiti tokove ustvarjalno razgibanega družbenega in kulturnega središča, še niso zaslutili vseh možnosti, ki jih brez svečanih fanfar ponuja bogato in skromno izročilo našega zbornika. Bogato po vsebini in stalnosti, skromno po uporabi tehniških in propagandnih sredstev. Ena najdragocenejših stalnic uredniške politike je bilo vedno celostno razumevanje družbenega razvoja, saj so bile strani odprte tako vertikalnim spustom v zgodovinske globočine kakor tudi horizontalnim pogledom okoli osi čistega sedanjika, dosežkom humanističnih in naravoslov-

nih ved, prispevkom uglednih univerzitetnih profesorjev in mladih raziskovalcev in publicistov.

Ob ponovnem listanju zajetnih zvezkov Celjskega zbornika se nam razkrivajo nadvse vznemirljivi odsevi zgodovinskih trenutkov, v katerih so posamezni zvezki nastajali, izrazi trenutnih sposobnosti in pogledov posameznih avtorjev in generacij, pred nami se bolj ali manj plastično odvrtijo podobe iz kronike dogodkov in oseb našega ožjega in širšega okolja. Iz globalnih znanstveno zastavljenih študij in navidez obrobni publicističnih drobcev lahko postopoma spoznavamo ozadje in globino prostora in časa, v katerem živimo.

Letošnji zbornik preverjeno uredniško prakso nadaljuje. Želim mu veliko zvedavih in ustvarjalnih, tudi kritičnih, bralcev, uredniškemu odboru, sodelavcem in Kulturni skupnosti občine Celje kot založnici pa še naprej veliko ustvarjalnih navdihov, organizacijskih sposobnosti ter zadostnih možnosti za nadaljnje uresničevanje plemenitega duhovnega poslanstva.

Celje, julij 1988

Predsednik OK SZDL Celje

Slavko Pezdir

TONE SAGADIN

RAZISKOVALNO-RAZVOJNA DEJAVNOST V CELJSKI INDUSTRIJI

1. UVOD

Raziskovalno-razvojna dejavnost predstavlja enega od ključnih dejavnikov prestrukturiranja gospodarstva oziroma njegove kvalitativne razvojne preobrazbe.

Glede na velik pomen R-R dejavnosti je bila v raziskovalni projekt »Prestrukturiranje celjskega gospodarstva« v letu 1987 vključena tudi R-R naloga »Analiza R-R dejavnosti v celjski industriji ter predlogi usmeritev in ukrepov za njeno večjo uveljavitev.«

R-R naloga predstavlja kontinuiteto dosedanjih aktivnosti v zvezi s spremljanjem kvalitativnih premikov v prestrukturiranju celjske industrije ter s kvalitativnim vrednotenjem perspektivnosti R-R programov v celjski industriji. S tem v zvezi je potrebno opozoriti na naslednje dosedanje R-R naloge v okviru raziskovalnega projekta:

- Prestrukturiranje gospodarstva (z razvito gospodarsko strukturo) na občinski ravni — metodološki vidik; RCC, april 1983.
- Model spremljanja kvalitativnih premikov v prestrukturiranju celjskega gospodarstva — industrije.
Kvalitativni premiki v prestrukturiranju celjske industrije v l. 1983; RCC, oktober 1984.
- Kvalitativni premiki v prestrukturiranju celjske industrije v l. 1984; RCC, oktober 1985.
- Kvalitativno vrednotenje perspektivnosti R-R programov/projektov celjske industrije; RCC, junij 1986.

Osnovni cilji R-R naloge so naslednji:

- kompleksna primerjalna analiza R-R dejavnosti v celjski industriji;
- opredelitev predlogov usmeritev in ukrepov za večjo uveljavitev R-R dejavnosti v celjski industriji s poudarkom na njeni organiziranosti,

Primerjalna analiza R-R dejavnosti v celjski industriji zajema:

- s časovnega vidika:
 - l. 1984
 - l. 1986
 - plan 1987

Avtor: Tone Sagadin, dipl. oec., Razvojni center Celje.

- plan 1990 (oz. 1986—90)
- z vidika posameznih ravni:
 - DO (zajete so vse DO v celjski industriji)
 - industrija v občini (globalni — agregatni kazalci za celjsko industrijo)
 - industrija/gospodarstvo SRS
 - industrija/gospodarstvo v Jugoslaviji
 - razvita gospodarstva.

Širše primerjalne analize temeljijo na podatkih, ki so bili dosegljivi v razpoložljivi literaturi.

Predlogi usmeritev in ukrepov temeljijo na rezultatih primerjalne analize ter teoretičnih ugotovitvah v domači in tuji strokovni literaturi in praktičnih izkušnjah razvitih gospodarstev, apliciranih na naše družbeno-ekonomske razmere in konkretne razmere v celjski industriji.

Podatki po DO so bili pridobljeni z anketo v vseh DO celjske industrije, njeno izpolnjevanje pa so koordinirali vodje R-R enot, s katerimi so bili v večjih DO tudi opravljeni razgovori o problematiki R-R dejavnosti.

Najpomembnejši vir podatkov na ravni SR Slovenije in SFRJ so bile publikacije:

- zveznega in republiškega zavoda za statistiko
- Raziskovalne skupnosti Slovenije.

Proučili smo tudi razpoložljivo domačo strokovno literaturo v zvezi z R-R dejavnostjo in njeno organiziranostjo v OZD oziroma industriji.

V tem prispevku povzemamo R-R nalogo, s tem da v zgoščeni obliki prikazujemo:

- analizo R-R dejavnosti v celjski industriji;
- predloge nadaljnjih usmeritev in ukrepov za večjo uveljavitev R-R dejavnosti.

Podrobneje je prikazana problematika, obravnavana v navedeni R-R nalogi, pri čemer še posebej opozarjamo na:

- podatke o R-R dejavnosti na širših ravneh;
- podrobnejšo razdelavo predlagane projektne in matrične organiziranosti R-R dejavnosti;
- podrobnejši seznam literature in virov, zlasti člankov iz posameznih publikacij.

2. ANALIZA RAZISKOVALNO-RAZVOJNE DEJAVNOSTI V CELJSKI INDUSTRIJI

2.1 Organiziranost R-R dejavnosti

Najpomembnejše ugotovitve o organiziranosti R-R dejavnosti v celjski industriji so predvsem naslednje:

- R-R dejavnost je pretežno organizirana na ravni DO, v nekaterih večjih DO pa tudi kombinirano (DO, TOZD);
- Kot širša obika organiziranosti, v katero se vključujejo R-R enote, izstopa predvsem oblika razvojno-tehničnega sektorja oz. sektorja raziskav, razvoja in investicij;
- Oblike organiziranosti so pestre, prisotne so številne specifičnosti po posameznih DO; registrirane R-R enote so v Železarni Štore (delno), Cinkarni, EMO in v Acru;
- Notranja organiziranost R-R enot se po posameznih DO precej razlikuje in je prilagojena specifičnim razmeram; prevladuje organiziranost

po posameznih programskih področjih, deloma pa je prisotna tudi organiziranost po fazah R-R procesa.

V obdobju 1984—1987 ni prišlo do bistvenih sprememb v organiziranosti R-R dejavnosti, izvedene pa so bile manjše spremembe oziroma interne reorganizacije.

Kombinirana organiziranost R-R dejavnosti (DO, TOZD) je prisotna v EMU, Aeru, Cinkarni in Zlatarnah.

Razmejitev aktivnosti med R-R na ravni DO in R-R službami v TOZD je po posameznih DO naslednja:

- v EMU gre za delitev po programskih področjih;
- v Cinkarni in Aeru gre za načelno razmejitev:
 - raven DO: skupne naloge, nova področja,
 - raven TOZD: operativni razvoj, specifične naloge TOZD;kljub primerni načelni razmejitvi dejavnosti prihaja v praksi do problemov na navedeni relaciji;
- v Zlatarnah je razmejitev v skladu s specifiko dejavnosti.

V analizi smo poseben poudarek namenili vlogi in statusu R-R enot v okviru DO ter vključenosti R-R enot v oblikovanje strateških razvojnih usmeritev DO.

Celovita kritična ocena R-R dejavnosti v celjski industriji kaže na njeno premajhno vlogo pri oblikovanju strateških razvojnih usmeritev DO, kar utemeljujem predvsem z naslednjim:

- V premajhni meri so uveljavljene dolgoročno zasnovane razvojne strategije DO, v katerih bi v skladu s cilji in usmeritvami prestrukturiranja bil pomemben poudarek namenjen strateškim strukturnim spremembam v usmeritvah (programi, tehnologija, tržišče) DO;
- V dolgoročnih in srednjeročnih planskih dokumentih DO je namenjen premajhen poudarek R-R dejavnosti;
- Celovita ocena vseh najpomembnejših vidikov R-R dejavnosti v celjski industriji (organiziranost, kadri, vlaganja, programi, oprema, povezovanje in sodelovanje) kaže na nezadostno razvitost R-R dejavnosti in nezadosten raziskovalni potencial za doseganje večjih strukturnih sprememb.

Glede povezanosti R-R dejavnosti z ostalimi poslovnimi funkcijami oz. sektorji (zlasti z marketingom in proizvodnjo) so osnovne ugotovitve naslednje:

- navedena povezanost je načeloma izpostavljena, v praksi pa bi bilo potrebno te povezave bistveno okrepiti;
- relativno boljše je sodelovanje na relaciji R-R dejavnost — proizvodnja, slabše pa na relaciji R-R dejavnost — marketing.

Kot najpomembnejša oblika organiziranosti R-R dejavnosti in njene povezanosti z ostalimi poslovnimi funkcijami je načeloma poudarjena projektna organiziranost, ki pa se le postopno uvaja in uveljavlja. Pri tem gre v začetni fazi za projektno organiziranost v okviru same R-R dejavnosti, postopno pa se uvaja tudi povezovanje ostalih poslovnih funkcij v projektno organiziranost realizacije R-R projektov oz. širše projektno povezovanje.

Povezovanje profesionalne R-R dejavnosti z množično inovacijsko dejavnostjo je predvsem organizacijskega značaja, saj so službe za inovacijsko dejavnost vključene v R-R enote. Premalo pa je vsebinskega povezovanja v smislu usmerjanja množične inovacijske dejavnosti.

Do 1. 1990 so predvidene organizacijske spremembe R-R dejavnosti v naslednjih DO:

- EMO: enotna organiziranost R-R dejavnosti na ravni DO;
- AERO: enotno organiziranje R-R dejavnosti na ravni DO;
- ETOL: ustanovitev novih oddelkov v okviru obstoječe organiziranosti;
- ŽELEZARNA: dokončno registriranje R-R enote na osnovi ureditve INDOK-a;
- LJUBECNA: povezovanje razvojno-investicijske službe v tehnično-razvojni sektor.

Najpomembnejši predvideni ukrepi za večjo uveljavitev R-R dejavnosti so poleg navedenih predvsem naslednji:

- uveljavljanje svetov za raziskave in razvoj;
- uveljavljanje projektne organiziranosti;
- kadrovska krepitev, vključevanje v akcijo »2000 raziskovalcev«;
- izboljšanje tehnične opremljenosti;
- intenzivnejše sodelovanje z visokoškolskimi, znanstvenimi in R-R institucijami.

2.2. R-R kadri

Osnovne zbirne podatke o kadrih v R-R dejavnosti v celjski industriji prikazujemo v naslednji tabeli:

	1984	1986	Plan 1987	Plan 1990
— Zaposleni v R-R dejavnosti — število	386	307	344	430
— Delež zaposlenih v R-R D v skupnem številu zaposlenih (%)				
• po podatkih SDK	2,0	1,9		
• po podatkih ankete		1,4	1,6	2,0
— Zaposleni v R-R D — stopnje dr., mag., spec., VIS — število	106		124	149
— Delež zaposlenih v R-R D, stopnje dr., mag., VIS v skupnem številu zaposlenih (%)				
• po podatkih SDK		0,7		
• po podatkih ankete		0,5	0,6	0,7

VIR: Anketa RCC

Podrobnejše podatke o kvalifikacijski strukturi in profilih R-R kadrov za 1. 1986 prikazujeta naslednji tabeli:

Struktura R-R kadrov po stopnjah strokovne izobrazbe

	Število	%
dr.	2	0,7
mag.	5	1,6
spec.	—	—
VIS	99	32,2
VIS	42	13,7
SS	106	34,5
ostalo	53	17,3
SKUPAJ	307	100,0

VIR: Anketa RCC

Osnovne ugotovitve iz prikazanih podatkov so naslednje:

- število zaposlenih v R-R dejavnosti in ustrezni deleži so nezadostni;
- od 1. 1984 do 1. 1986 se je število zaposlenih v R-R dejavnosti zmanjšalo, za 1. 1987 oz. do 1. 1990 pa je predvideno le skromno povečanje;
- izrazito skromno je število zaposlenih z visoko stopnjo izobrazbe, še posebej pa s stopnjo dr. in mag.;
- v strukturi R-R kadrov z visoko izobrazbo je najpomembnejši delež kadrov s področja kemije, relativno večji pa še s področja strojništva in elektrotehnike.

Po številu R-R kadrov izstopata predvsem AERO in EMO, po deležu R-R kadrov v skupnem številu zaposlenih pa zlasti ETOL ter AERO in KLIMA. Po številu visokostrokovnih kadrov izstopa predvsem AERO, po deležu pa ETOL.

Primerjalni podatki kažejo na skromne R-R kadrovske potenciale in relativno zaostajanje celjske industrije v okviru SR Slovenije, še posebej pa v primerjavi z razvitimi gospodarstvi.

V anketo v celjskih OZD so bila vključena tudi vprašanja v zvezi s:

- planiranjem in usmerjanjem razvoja R-R kadrov,
- usposabljanjem,
- stimulativnim nagrajevanjem.

Planiranje in usmerjanje razvoja R-R kadrov poteka v vseh DO v skladu s splošnim planiranjem kadrov in ni prisotne specifičnosti na R-R področju. Specifične oblike nagrajevanja R-R delavcev v skladu z uspešnostjo R-R enot so uvedene le v EMO in Zlatarni.

Usposabljanje R-R kadrov je skromno in nezadostno, zbrani podatki pa so naslednji:

- na podiplomskem študiju je skupno 18 raziskovalcev;
- v akcijo 2000 raziskovalcev v okviru RSS je vključenih le 6 raziskovalcev (Železarna: 1, Cinkarna: 3, Ingrad: 2);
- posebej nismo zajemali podatkov o udeležbi na seminarjih in sejmih.

Podatki o promociji R-R dosežkov — objavah v domači in tuji strokovni literaturi in aktivnem sodelovanju na strokovnih posvetovanjih so nepopolni in ne omogočajo celovite ocene.

Struktura R-R kadrov, stopnje dr.,

mag., VIS po profilih — število	
strojništvo	23
metalurgija	9
kemija	51
elektrotehnika	10
gradbeništvo	4
živilska industrija	1
ekonomija	1
ostalo	2
SKUPAJ	101

VIR: Anketa RCC

OPOMBA: Upoštevani so razpoložljivi podatki.

V zvezi z R-R kadri je potrebno izpostaviti, da nastaja v okviru raziskovalnega projekta »Prestrukturiranje celjskega gospodarstva« raziskovalna naloga »Ocena kadrovskega vidika obravnavane tudi problematika R-R kadrov. Za celovito osvetlitev obravnavane problematike in opredelitev prihodnjih usmeritev je potrebno upoštevati rezultate obeh R-R nalog.

2.3. Vlaganja v R-R dejavnost

Osnovne podatke o vlaganjih v R-R dejavnost v celjski industriji prikazujemo v naslednji tabeli:

	1984	1986	Plan 1987.
— Skupna vlaganja v R-R D (v 000 din)	465.000	3.044.730	6.226.659
— Delež vlaganj v R-R D v celotnem prihodku (v %)	0,50	0,98	
— Delež vlaganj v R-R D v bruto dohodku	1,96	3,81	
— Vlaganja v R-R D na zaposlenega v R-R D (v 000 din)	1.193	9.918	
— Vlaganja v R-R D na zaposlenega — glede na skupno število zaposlenih (v din)	23.690	142.297	

VIR: Anketa RCC

Skupna vlaganja v R-R dejavnost v celjski industriji so v 1. 1986 znašala 3.045 mio din oz. približno 10 mio din na zaposlenega v R-R dejavnosti, planirana vlaganja v 1. 1987 pa znašajo 6.227 mio din.

Primerjava med posameznimi leti je smiselna le na osnovi relativnih kazalcev, ki kažejo zelo ugodno sliko, saj so se od 1. 1984 do 1986 ustrezni relativni kazalci (delež vlaganj v R-R dejavnost v celotnem prihodku oziroma bruto dohodku) skoraj podvojili.

Predvidevanja za 1. 1987 in 1990 kažejo, da se bodo v pretežnem delu DO navedeni deleži povečevali.

Po absolutnem znesku vlaganj v R-R dejavnost izrazito izstopa Aero, v zvezi z ostalimi kazalci pa so najpomembnejše ugotovitve naslednje:

- po deležu vlaganj v R-R dejavnost od celotnega prihodka oz. bruto dohodka izstopajo Etol, Libela in Aero;
- relativno večji delež vlaganj v R-R dejavnost od bruto dohodka prikazuje še Cinkarna, EMO, Klima in Zlatarne.

Globalna ocena strukture vlaganj v R-R dejavnost je naslednja:

- pri DO, ki relativno veliko vlagajo v razvoj, znaša delež lastne R-R dejavnosti od 60—85%, delež prispevkov za RSS, PORS in ORS 10—30%, delež vlaganj v sodelovanje z zunanjimi institucijami pa je zelo skromen;

- pri DO, ki relativno malo vlagajo v R-R dejavnost, je delež prispevkov za RSS, PORS in ORS bistveno večji, pri nekaterih DO pa so vsa vlaganja namenjena le prispevkom za raziskovalne skupnosti.

Po podatkih ORS Celje so v I. 1986 prispevki za raziskovalne skupnosti znašali:

- za RSS in PORS: 1.146 mio din (0,71 od bruto dohodka gospodarstva);
- za ORS: 81 mio din (0,05 od bruto dohodka gospodarstva).

Najpomembnejše ugotovitve v zvezi z načinom financiranja, izdvajanja in evidentiranja sredstev za R-R dejavnost so predvsem naslednje:

- R-R dejavnost se deloma financira iz dohodka v okviru svobodne menjave dela na relaciji TOZD-i — DSSD;
- deloma so uveljavljeni specifični kriteriji financiranja R-R dejavnosti, deloma pa splošni kriteriji, ki veljajo za financiranje DSSD;
- deloma se R-R dejavnost financira iz materialnih stroškov v smislu financiranja tekočih potreb R-R dela;
- v okviru enovitih DO se R-R dejavnost financira po enakih principih kot vse strokovne službe;
- deloma oz. v nekaterih DO je uveljavljeno evidentiranje in spremljanje stroškov po posameznih R-R nalogah;
- evidentiranje vlaganj v R-R dejavnost je nepopolno in ne zajema vseh vlaganj.

Vrednotenje učinkov oz. rezultatov vlaganj v R-R dejavnost ni uveljavljeno, finančnih rezultatov ne spremljajo v nobeni DO v celjski industriji.

Spremljanje R-R dejavnosti je omejeno na spremljanje časovne realizacije R-R nalog, glede na zastavljene programe.

Potreba po spremljanju finančnih in ostalih učinkov oz. rezultatov vlaganj v R-R dejavnosti je izražena v pretežnem delu DO, ustrezni pristop pa je v pripravi v Aeru.

Kljub povečanju vlaganj v R-R dejavnost v celjski industriji v preteklem obdobju primerjalni podatki kažejo, da so vlaganja v R-R dejavnost v celjski industriji skromna in bi jih bilo potrebno bistveno povečati.

Posebno pozornost bo potrebno posvetiti tudi celovitemu evidentiranju vlaganj v R-R dejavnost ter vrednotenju njenih učinkov.

2.4 R-R oprema

Podatki o R-R opremi so nepopolni, tako da ne omogočajo celovite ocene, saj razpolagamo s podatki le za 5 DO.

Tudi pri tistih DO, ki so posredovale podatke, je vrednost R-R opreme relativno skromna, z izjemo Aera.

Kvalitativne ocene kažejo, da predstavlja pomanjkanje opreme, zlasti iz uvoza, enega od ključnih problemov, ki omejuje R-R dejavnost in otežkoča realizacijo R-R projektov.

V skupne aktivnosti nabave in izkoriščanja R-R opreme v povezavi z znanstvenimi institucijami in visokošolskimi organizacijami so vključene Železarna, Cinkarna, EMO in Ingrad.

Celjske DO se ne vključujejo v skupne aktivnosti nabave in izkoriščanja R-R opreme v okviru Raziskovalne skupnosti Slovenije.

2.5 R-R programi

Osnovne skupne ugotovitve v zvezi z R-R programi so predvsem naslednje:

- R-R dejavnost v celjski industriji je pretežno osredotočena na aplikativne raziskave in razvojne projekte, le manjši pa je delež temeljnih raziskav;
- v strukturi R-R programov prevladuje razvoj proizvodnega programa in proizvodov — v povprečju 70—80%, delež razvoja tehnologije pa znaša v povprečju 20—30%;
- struktura razvoja proizvodnega programa je v povprečju naslednja:
 - tekoča problematika — obstoječi proizvodni programi 20—40%,
 - novi proizvodni programi v okviru obstoječih usmeritev 50—70%,
 - dolgoročne strateške raziskave novih proizvodnih usmeritev — 10—20%;
- vključenost v širše R-R programe — programe RSS in PORS ter ostale širše programe — je relativno skromna.

Celovita globalna ocena R-R programov v celjski industriji, ob upoštevanju dinamike uvajanja novih proizvodov v proizvodnjo ter širših razvojnih kriterijev in razvojnih gibanj v svetu, kaže, da stopnja inovativnosti razvojnih in proizvodnih programov v celjski industriji ni zadostna, še posebej pa je problematično premajhno vključevanje v širše R-R programe in projekte.

Temeljni problemi v zvezi s posameznimi fazami realizacije R-R programov in projektov (idejno-projektna rešitev, konstrukcijska oz. tehnično-tehnološka dokumentacija oz. laboratorijski preizkusi, ekonomsko ovrednotenje, tržna ocena, izdelava prototipov oz. polindustrijski poskus) v celjski industriji so predvsem naslednji:

- neugodni širši pogoji gospodarjenja;
- problematika tržnih ocen, deloma zaradi nestabilnih širših pogojev, deloma pa zaradi internih razlogov v DO — organizacijski in kadrovske problemi v zvezi s pripravo kvalitetnih tržnih ocen;
- omejitveni faktor so visokostrokovni kadri in pomanjkanje znanja;
- problematika pomanjkanja raziskovalne in laboratorijske opreme, zlasti iz uvoza;
- slaba povezava — razvoj — marketing-proizvodnja; v nekaterih DO predstavlja problem dejstvo, da ne razpolagajo s prototipno delavnico in s tem v zvezi problematika prototipov oz. polindustrijskih proizvodov.

Vključenost v širše R-R programe in projekte je nezadostna in predstavlja s strateškega vidika enega od ključnih problemov R-R dejavnosti v celjski industriji, s tem pa tudi možnosti prestrukturiranja celjskega gospodarstva.

S programskega vidika predstavlja temeljni problem nezadostna vključenost v programska področja, ki so v planskih dokumentih SR Slovenije in Raziskovalne skupnosti Slovenije opredeljena kot ključna za preseganje znanstvenega in tehnološkega zaostajanja za razvitim svetom.

Nezadostna je tudi vključenost v raziskovalne programe PORS.

Poseben problem predstavlja dejstvo, da DO celjske industrije niso vključene v skupne razvojne projekte PORS na prednostnih področjih za presežanje tehnološke zaostalosti, ki zavzemajo pomemben delež v programih oz. sredstvih PORS (preko 25%), le-ta pa se bo v prihodnje predvidoma še povečal. Ocene RSS namreč kažejo, da bi se morali skupni projekti PORS okrepiti tako po obsegu kot po kvaliteti ter s tem pospešiti prenos raziskovalnih dosežkov v proizvodnjo.

2.6 Sodelovanje in povezovanje

Sodelovanje in povezovanje R-R dejavnosti celjske industrije zajema sodelovanje in povezovanje:

- z znanstvenimi in razvojno-raziskovalnimi institucijami ter visokošolskimi organizacijami,
- z R-R enotami v okviru proizvodnih OZD.

Najpomembnejše skupne ugotovitve v zvezi s sodelovanjem so predvsem naslednje:

- sodelovanje z znanstvenimi in razvojno-raziskovalnimi institucijami in visokošolskimi organizacijami je pri nekaterih DO precej razvejano, pri čemer prednjačijo: Železarna, Cinkarna, EMO, Žična, Klima, Zlatarne;
- sodelovanje z R-R enotami v okviru proizvodnih OZD je skromneje zastopano; te povezave so relativno intenzivnejše pri Železarni, Cinkarni, EMO, Žični in Etolu.

Z vidika področij sodelovanja izpostavljamo predvsem naslednje:

- sodelovanje se nanaša predvsem na R-R programe v okviru obstoječih usmeritev;
- premalo je prisotno povezovanje na R-R programih, ki se nanašajo na nove usmeritve, kar se povezuje tudi z nezadostno vključenostjo v skupne R-R programe in projekte.

3. PREDLOGI USMERITEV IN UKREPOV ZA VEČJO UVELJAVITEV RAZISKOVALNO-RAZVOJNE DEJAVNOSTI V CELJSKI INDUSTRIJI

1. Najpomembnejši predlogi usmeritev in ukrepov za izboljšanje organiziranosti R-R dejavnosti v celjski industriji so predvsem naslednji:
 - R-R dejavnost je potrebno obravnavati v kontekstu celovite razvojne strategije DO, kar zahteva uveljavljanje strateškega planiranja in vodenja v DO celjske industrije ter aktivno vključevanje R-R dejavnosti v oblikovanje in izvajanje razvojne strategije.
 - Organiziranost R-R dejavnosti v okvirih organiziranosti DO je potrebno opredeljevati v kontekstu razvojne strategije DO, pri tem pa je potrebno uveljavljati dinamične in fleksibilne organizacijske strukture, ki omogočajo prilagajanje na spremembe v okolju ter uveljavljanje in razvijanje sposobnosti vseh zaposlenih.

- Pri opredeljevanju organiziranosti R-R dejavnosti je potrebno izhajati iz njenih nalog, po posameznih vidikih organiziranosti pa ob upoštevanju specifičnosti R-R dejavnosti v celjski industriji, izpostavimo naslednje opredelitve:
 - z vidika ravni organiziranosti izpostavimo predvsem organiziranost na ravni DO, kar je kljub načelnim prednostim kombinirane organiziranosti (DO, TOZD) utemeljeno s potrebo po večji povezanosti dejavnosti R-R enot s strategijo razvoja DO, po koncentraciji R-R potencialov in doseganju »kritične mase« za izvajanje zahtevnejših R-R projektov ter po dvigu ravni R-R dejavnosti in s tem ustvarjanju pogojev za enakopravnejše vključevanje v širše R-R programe in projekte;
 - z vidika oblik organiziranosti predlagamo predvsem oblikovanje R-R enot in njihovo registriranje, kjer se za to kažejo ustrezne možnosti, v ostalih DO bi bilo potrebno doseči ustrežnejši status R-R služb oz. sektorjev, v vseh DO pa bi bilo potrebno organizirati R-R dejavnost oz. zagotoviti izvajanje njenih najpomembnejših funkcij;
 - obstoječo notranjo organiziranost — pretežno po skupinah proizvodov oz. po fazah R-R procesa — bi bilo potrebno dograditi, predvsem pa uveljaviti projektno oz. matrično organiziranost, ki se tudi v naših razmerah kaže kot najprimernejša organizacijska oblika za realizacijo R-R aktivnosti.
- Uveljaviti bi bilo potrebno povezovanje R-R dejavnosti z ostalimi poslovnimi funkcijami, zlasti s proizvodnjo in marketingom. Ob upoštevanju specifičnih razmer v celjski industriji bi bilo potrebno nadalje razvijati povezave R-R dejavnost — proizvodnja, še posebej pa povezave R-R dejavnost — marketing, predvsem z vzpostavljanjem klime ustvarjalnega sodelovanja, izboljšanjem medsebojnih komunikacij in pretoka informacij ter uveljavljanjem skupinskih oz. projektnih oblik dela.
- Potrebno je vsebinsko povezovanje profesionalne R-R dejavnosti in množične inovacijske dejavnosti ter usmerjanje MID v skladu z usmeritvami R-R dejavnosti.
- Uveljaviti je potrebno projektno organiziranost, s tem da je potrebno ob upoštevanju specifičnih razmer v posameznih DO postaviti celovito projektno-organizacijsko strukturo in zagotoviti izvajanje najpomembnejših nalog projektne organizacije, ki zajema programiranje ciljev projektov, planiranje projektov, organiziranje, lansiranje in kontrolo izvajanja projektov, ekonomiko projektov, analiziranje kvalitete izvedbe in izgradnjo projektne informacijskega sistema.
- V kombinaciji obstoječe funkcijske in projektne organiziranosti je potrebno uveljaviti matrično organiziranost, ki hkrati omogoča specializacijo in integracijo ter fleksibilnost in učinkovitejšo izrabo potencialov, ob preseganju problemov dvojne odgovornosti, zlasti z

jasno razmejitvijo nalog, odgovornosti in pristojnosti vodij funkcijskih enot in vodij projektov.

- V celjskih delovnih organizacijah bi bilo smotrno zagotoviti vodenje projektov strateškega pomena na ravni DO, vodenje ostalih projektov pa v okviru R-R enot oz. ostalih organizacijskih enot, s tem da je potrebno v izvajanje projektov vključiti vse potrebne poslovne funkcije in zagotoviti njihovo ustvarjalno sodelovanje.
 - Uveljaviti je potrebno povezovanje R-R enot celjske industrije z znanstvenimi institucijami, raziskovalno-razvojnimi organizacijami itd. v obliki mešanih R-R skupin, s čimer bo omogočen predvsem prenos znanja iz R-R institucij v celjsko industrijo oz. prenos znanstvenih dosežkov v proizvodnjo ter vključevanje v širše R-R programe in projekte. Hkrati je potrebno pospešiti povezovanje z informacijskimi centri doma in v tujini.
2. Za ostale vidike R-R dejavnosti v celjski industriji predlagamo naslednje najpomembnejše usmeritve in ukrepe:
- R-R kadri:
 - ustvarjanje spodbudnejših pogojev za R-R dejavnost;
 - povečanje števila R-R kadrov;
 - poudarjeno usposabljanje R-R kadrov v različnih oblikah in na različnih ravneh, doma in v tujini;
 - intenzivnejše vključevanje v akcijo 2000 raziskovalcev;
 - zagotavljanje ustrežnejšega statusa raziskovalcev, njihove relativne avtonomnosti, motiviranja, stimuliranja ustvarjalnosti itd.;
 - koncentracija R-R kadrov na ključnih področjih in projektih;
 - povezovanje R-R kadrov v mešanih timih, v katere se vključujejo raziskovalci iz znanstvenih in R-R institucij ter industrije;
 - Vlaganja v R-R dejavnosti:
 - bistveno povečevanje vlaganj v R-R dejavnost;
 - obseg in strukturo vlaganj opredeljevati v odvisnosti od
 - razvojne strategije DO,
 - strategije na področju R-R dejavnosti,
 - R-R programov,
 - specifičnih razmer v DO itd.
 - R-R oprema:
 - povečanje vlaganj v R-R opremo;
 - povečanje uvoza R-R opreme;
 - vključevanje v aktivnosti skupne nabave in izkoriščanja R-R opreme na širših ravneh;
 - R-R programi:
 - povečanje deleža R-R programov, ki bodo:
 - predstavljali nosilne programe dolgoročne razvojne strategije DO,
 - predstavljali osnovo za nove proizvodne programe,
 - usmerjeni na področje visokih tehnologij, CNC krmiljenja strojev, računalniškega krmiljenja proizvodnih procesov in robotizacije;

- intenzivnejše vključevanje v širše R-R programe in projekte RSS, PORS in ostale širše R-R projekte na ravni slovenskega in jugoslovanskega gospodarstva.
3. Na ravni celjske industrije bi bilo na področju R-R dejavnosti smotno usklajevati oz. skupno izvajati naslednje aktivnosti:
- Skupne aktivnosti, predvsem v okviru ORS, ki imajo značaj medsebojnega informiranja, usposabljanja in skupnega nastopanja:
 - medsebojno informiranje in izmenjava izkušenj vodij R-R enot, vodij R-R projektov in raziskovalcev;
 - skupno usposabljanje R-R kadrov:
 - usposabljanje vodij R-R enot za strateško vodenje R-R dejavnosti in vključevanje v strateško vodenje DO,
 - usposabljanje vodij R-R projektov — pridobivanje znanj s področja projektnega vodenja;
 - skupno obravnavanje pomembnejše problematike v okviru RSS in PORS, še posebej planskih dokumentov in skupnih programov PORS;
 - skupno — usklajeno nastopanje pri ključnih aktivnostih v okviru RSS — 2000 raziskovalcev, nabava R-R opreme itd.;
 - skupne aktivnosti v smeri večjega uveljavljanja R-R dejavnosti na ravni občine in v posameznih DO.
 - Nadaljnje sooblikovanje in izvajanje R-R projekta »Prestrukturiranje celjskega gospodarstva« in v tem okviru izvajanje infrastrukturnih R-R nalog in modelnih R-R projektov.
 - Infrastrukturne R-R aktivnosti — skupno — usklajeno reševanje vprašanj na področju:
 - tehnično-tehnoloških informacij in povezovanja z informacijskimi centri;
 - oblikovanja tehnološko-inovativnega centra v Celju oziroma povezovanje s tehnološkimi centri na širših ravneh;
 - skupna nabava in izkoriščanje R-R opreme;
 - uvajanje visokih tehnologij (mikroelektronike, robotizacije, CNC tehnologij, fleksibilne avtomatizacije proizvodnje itd.);
 - racionalne porabe energije;
 - ukrepov za varstvo okolja.
 - Izvajanje skupnih R-R programov in projektov na osnovi usklajenega interesa posameznih DO ter združevanje R-R potencialov in združevanje sredstev za realizacijo R-R programov ob večjem angažiranju bančnih sredstev v te namene.
 - Prenos R-R programov, ki se kažejo kot tehnološko in tržno obetavni, vendar niso usklajeni z razvojno strategijo DO, v sfero malega gospodarstva oz. visoko-tehnoloških malih proizvodnih enot.

LITERATURA IN VIRI

1. Anketa o raziskovalno-razvojni dejavnosti v delovnih organizacijah celjske industrije, RCC, 1987.
2. Banič J.: Način določanja najugodnejšega organizacijskega sistema OZD elektroindustrije pri prehodu v bolj zahtevne tehnološke sestave; doktorska disertacija, Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Ekonomska fakulteta Boris Kidrič, Ljubljana, 1986.
3. Bošković D.: Organizacija istraživanja i razvoja u udruženom radu, Savremena administracija, Beograd, 1979.
4. Čubra N.: Naučnoistraživački i razvojni rad u organizacijama udruženog rada, NIRO Književne novine, Beograd, 1982.
5. Denis H.: Matrix structures, quality of working life and engineering productivity; IEEE Transactions on engineering management, št. 2/1986.
6. Desić V.: Organizacija istraživanja i razvoja, Savremena administracija, Beograd, 1975.
7. Developing R & D Strategies
Working group reports No. 33
EIRMA-European industrial research management association, Paris, 1986.
8. Ekonomska revija 1—2/1983, Posvetovanje o prestrukturiranju slovenskega gospodarstva.
9. Harvard Business Review — članki.
10. Hauc A.: Organiziranje projekata, Informator Zagreb, 1982.
11. Hauc A.: Projekti v organizacijah združenega dela, ČGP Delo, TOZD Gospodarski vestnik, Ljubljana 1982.
12. IEEE Engineering Management review — članki.
13. International Business Week, June 22, 1987.
14. Ivanko S.: Oris organizacijskih teorij, VEKS, Maribor, 1982.
15. Ivanko S.: Raziskovanje in projektiranje organizacije, ČGP Delo, TOZD Gospodarski vestnik, Ljubljana, 1980.
16. Jerovšek J.: Delovne organizacije, veliki sistemi in gospodarski razvoj, DZS, Ljubljana, 1986.
17. Jerovšek J.: Učinkovita delovna organizacija, Založba Obzorja, Maribor, 1979.
18. Jovanović P.: Organizacija istraživačko-razvojnog rada u OUR, Svetozar Marković, Beograd, 1983.
19. Južnič P., Pečlin S.: Razmišljanja o informacijsko-podatkovnih osnovah za področje znanstveno-raziskovalne dejavnosti, IB — Revija za planiranje št. 3/1986.
20. Kazalci tehnološkega razvoja, II. faza, RCC, 1983.
21. Kos M.: Pogled v prihodnost; Ideje, delo, tehnika, kapital, ČGP Delo, TOZD Gospodarski vestnik, Ljubljana, 1986.
22. Kos M.: Pot iz neinovacijske družbe, Delavska enotnost, Ljubljana, 1986.
23. Koželj B.: Razvojno in raziskovalno delo, druga dopolnjena izdaja, Moderna organizacija, Kranj, 1986.
24. Krajčević F.: Istraživanje i razvoj u radnim organizacijama (sa projektiranjem i analizom organizacije), Sid, 1981.
25. Kvalitativni premiki v prestrukturiranju celjske industrije v l. 1984, RCC, 1985.
26. Kvalitativno vrednotenje perspektivnosti R-R programov/projektov celjske industrije, RCC, 1986.
27. Lipovec F.: Razvita teorija organizacije, Založba Obzorja, Maribor, 1987.
28. Long Range Planning — članki.
29. Mihelčič M.: Temelji organizacijske teorije in uporaba organizacijskih načel v proizvodni funkciji, Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Fakulteta z elektrotehniko, Ljubljana, 1987.
30. Model spremljanja kvalitativnih premikov v prestrukturiranju celjskega gospodarstva — industrije; Kvalitativni premiki v prestrukturiranju celjske industrije v l. 1983, RCC, 1984.
31. Mulej M., Devetak G.: Ustvarjalno sodelovanje od zasnove do uspešne prodaje izdelka, ČGP Delo, TOZD Gospodarski vestnik, Ljubljana, 1985.

32. Naše gospodarstvo 2—3/1986; Referati s posvetovanja ob dnevu inovatorjev 1985 v Mariboru.
33. Naučni i tehnološki razvoj Jugoslavije, Tehnika, Beograd, 1982.
34. Navodila za popis raziskovalnih organizacij, Metodološko gradivo št. 5/87, Zavod SR Slovenije za statistiko, Ljubljana, 1987.
35. Organizacija in kadri — članki.
36. Pešec M.: Inovacijska praksa v organizacijah združenega dela, Raziskovalni center za samoupravljanje, Ljubljana, 1984.
37. Plan posebnih raziskovalnih skupnosti za leto 1987, Raziskovalec št. 8—9/1987.
38. Plan Raziskovalne skupnosti Slovenije za l. 1987, Raziskovalec št. 6—7/1987.
39. Planiranje inovativnega poslovanja, Povzetki referatov s posveta, Maribor, 1987.
40. XIV. Posvetovanje o planiranju, Zbornik referatov, IB — Revija za planiranje št. 10—11/1987.
41. Povzetek ocene o uresničevanju programa RSS, s programom raziskav za preseganje znanstvenega in tehnološkega zaostajanja v l. 1986, Raziskovalec št. 6—7/1987.
42. Prestrukturiranje gospodarstva (z razvito gospodarsko strukturo) na občinski ravni — metodološki vidik; RCC, 1983.
43. Projekti in razvoj, Zbornik referatov I. posvetovanja, Univerza v Mariboru, Visoka ekonomsko-komercialna šola, Ljubljana, 1987.
44. Pučko D. s sodelavci: Problemi planiranja v organizacijah združenega dela (zbornik), Založba Obzorja, Maribor, 1981.
45. R & D Management — članki.
46. Renar F.: Strateško vodenje proizvodne organizacije, interno gradivo, RCC, 1987.
47. Research Management — članki.
48. Revija za razvoj — članki.
49. Sharplin A.: Strategic management, Mc Graw-Hill Book Co., New York, 1985.
50. Srednjeročni plan raziskovalne dejavnosti za obdobje 1986—1990, Raziskovalec št. 1—2/1986.
51. Statistički godišnjak Jugoslavije, 1987. Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1987.
52. Statistični letopis SR Slovenije 1987, Zavod SR Slovenije za statistiko, Ljubljana, 1987.
53. Strategija tehnološkega razvoja SFRJ, Ur. l. SFRJ št. 32/87.
54. Šček J.: Pot do učinkovite delovne organizacije; CGP Delo, TOZD Gospodarski vestnik, Ljubljana, 1987.
55. Teorija in praksa 1—3/1986. Naš razvoj in znanstveno-tehnološka revolucija.
56. Vsebina in strategija razvojne preobrazbe slovenskega gospodarstva; Zaključno poročilo raziskovalnega projekta; Inštitut za ekonomska raziskovanja, Ljubljana, 1984.
57. Vrcelj Đ., Radovanović D., Jovanović P.: Istraživačko-razvojni rad u privrednim organizacijama, Beograd, 1982.
58. Zakon o raziskovalni dejavnosti in raziskovalnih skupnostih, Ur. l. SR Slovenije št. 35/1979.

POVZETEK

Glede na velik pomen raziskovalno-razvojnne dejavnosti za kvalitativno razvojno preobrazbo gospodarstva je bila v raziskovalni projekt »Prestrukturiranje celjskega gospodarstva« v l. 1987 vključena tudi raziskovalna naloga »Analiza raziskovalno-razvojnne dejavnosti v celjski industriji ter predlogi usmeritev in ukrepov za njeno večjo uveljavitev«, ki jo povzemamo v tem prispevku.

R-R naloga zajema naslednje najpomembnejše vidike R-R dejavnosti: organiziranost, kadri, vlaganja, oprema, programi, sodelovanje in povezovanje, tehnično-tehnološke informacije in pravice industrijske lastnine.

Primerjalna analiza raziskovalno-razvojnne dejavnosti je pokazala naslednje najpomembnejše ugotovitve:

- le deloma ustrezno organiziranost,
- skromne raziskovalno-razvojne potenciale,
- premajhno sodelovanje in povezovanje.

Najpomembnejši predlogi usmeritev in ukrepov za večjo uveljavitev raziskovalno-razvojnne dejavnosti v celjski industriji so zato naslednji:

- izboljšanje organiziranosti predvsem v smeri uveljavljanja projektne oziroma matrične organiziranosti;
- krepitev raziskovalno-razvojnih potencialov — kadrov, vlaganj, opreme itd.;
- strateška zasnovanost raziskovalno-razvojnih programov;
- širše sodelovanje in povezovanje ter vključevanje o projekte na širših ravneh.

RESEARCH AND DEVELOPMENT IN CELJE INDUSTRY

Summary

The research work »Analysis of Research and Development in Celje Industry and Suggestions of Directions and Measures for its Greater Effects« which we summarize in this article, was in 1987 included in research project »The Restructuring of Celje Economy« due to the great importance of research and development for qualitative transformation of economy.

Research work includes the following most important viewpoints of research and development: organization, employment of researchers, expenditures, equipment, programmes, co-operation, technical-technological information and industrial property. Comparative analysis of research and development indicated the following most important statements:

- only partly adequate organization,
- small research and development potentials,
- not enough co-operation on wider levels.

The most important suggestions of directions and measures for greater effects of research and development in Celje industry are the following:

- improvement of organization mostly in enforcing project and matrix organization,
- strengthening of research and development potentials — researchers, expenditures, equipment, etc.
- strategic orientation of research and development programmes,
- wider co-operation and incorporation in projects on wider levels.

DARKA DOMITROVIČ-URANJEK

EKOLOŠKA BILANCA CELJSKE REGIJE — II. FAZA

POVZETEK

V nalogi je podana analiza onesnaženosti okolja (zraka in površinskih voda) na območju celjske regije. Na osnovi dopoljenih podatkov o onesnaženosti zraka iz dopolnilne regijske merilne mreže (SO₂, dim, sediment, fluoridi) so razvrščena naselja v 4 območja onesnaženosti zraka.

Da bi zaokrožili oceno onesnaženosti okolja na območju celjske regije, smo podali tudi nekatere podatke o posledicah prekomerne onesnaženosti okolja, ki se kažejo v poškodovanosti gozdov, v poškodbah dedne snovi pri rastlinah, v zdravstvenih posledicah.

V nalogi so predlagani cilji izboljševanja kakovosti zraka in površinskih voda in ukrepi za njihovo doseganje. Navedeni predlogi za sanacijo največjih virov onesnaževanja zraka in vodotokov v celjski regiji ter ukrepi za varovanje kvalitete okolja bodo strokovna podlaga za pripravo regijskega dogovora o varstvu okolja.

ECOLOGICAL BALANCE OF CELJE REGION — II. PHASE

Summary

The second phase of the project »Ecological balance of Celje region« gives the analytical evaluation of air and running water pollution complemented with data of the region measurement-net of the air pollution (SO₂, smoke, sediment, fluorides). The settlements and the segments of waters are classified into four quality groups according to air and water pollution.

The author draws attention to the most grave ecological problems of the Celje region which are greatly shown in excessive pollution of the air and running waters, the decay of the forest, plant test systems of detection of chemical mutagens and the health condition of the inhabitants.

There are suggested specific measures of reducing the emissions of harmful substances in environment (such as technological, urban-communal and individual) and suggestions of necessary activities for preparation the agreement of the protection of environment for the medium-term period in the Celje region.

UVOD

Današnje stanje okolja v celjski regiji je posledica dosedanjih usmeritev gospodarskega razvoja, katerega potek je tesno povezan z vplivi (žal večkrat negativnimi) na okolje. Razseženost onesnaženosti okolja v celjski regiji so postale tako velike, da postaja onesnaženost okolja že resen omejitveni dejavnik razvoja.

Naloga Ekološka bilanca celjske regije, katere rezultate predstavljam v tem prispevku, je v srednjeročnih planskih dokumentih občinskih raziskovalnih skupnosti celjske regije opredeljena kot skupna naloga regijskega pomena. Izvajanje naloge je bilo razdeljeno v 2 fazi.

Prva faza je potekala v letu 1986, poročilo o opravljenem delu v prvem letu izvajanja naloge je bilo končano januarja 1987¹. Rezultati I. faze naloge so bili objavljeni v Celjskem zborniku 1987², predstavljeni pa na jugoslovanskem posvetovanju z mednarodno udeležbo Pokrajinski učinki človekovih dejavnosti na življenjsko okolje na Bledu³ ter na II. jugoslovanskem simpoziju Alternative družbenega razvoja in problematika okolja: ekološka in ekonomska odvisnost, ki je bil v Mariboru od 14. do 15. oktobra 1987⁴. Podatke, zbrane v prvi fazi Ekološke bilance celjske regije, smo uporabili tudi pri pripravah na republiško problemsko konferenco SZDL na temo Ekologija, energija, varčevanje.

V sklopu priprave II. faze regijske ekološke bilance so potekale še naslednje naloge:

1. Enoletne kontinuirane meritve onesnaženosti zraka na dopolnilni regijski merilni mreži (za SO₂, dim in sediment), ki jih je izvajal Zavod za socialno medicino in higieno Celje.

2. Triletna raziskovalna naloga Vpliv onesnaženosti zraka na zdravstveno stanje nekaterih kategorij prebivalstva (do sedaj sta bili opravljeni 2 leti raziskave), ki jo izvaja Zdravstveni center Celje.

3. Raziskava genetske obremenitve materiala v občinah Celje, Laško, Zalec ter po posebnem programu v Velenju, ki jo je izvajal Inštitut za biologijo Univerze v Ljubljani.

V času izdelave II. faze Ekološke bilance celjske regije je na območju Gozdnega gospodarstva Celje in Gozdnega gospodarstva Nazarje potekal popis poškodovanosti gozdov, katerega rezultati so objavljeni v črni knjigi o propadanju gozdov v Sloveniji*.

V 2. fazi Ekološke bilance smo dopolnili oceno onesnaženosti okolja na območju celjske regije s podatki iz zgoraj navedenih nalog, nakazali območja

¹ Ekološka bilanca celjske regije — I. faza, Razvojni center Celje, januar 1987.

² Darka Domitrovič-Uranjek: Ekološka bilanca celjske regije, I. faza, Celjski zbornik, Celje, 1987, str. 49—64.

³ Darka Domitrovič-Uranjek: Onesnaženost okolja na območju celjske regije, Geographica Slovenica 18, Inštitut za geografijo Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani, Ljubljana, 1987, str. 519—534.

⁴ Darka Domitrovič-Uranjek — referat: Posledice onesnaženosti okolja na območju celjske regije.

* Črna knjiga o propadanju gozdov v Sloveniji leta 1987, Inštitut za lesno in gozdno gospodarstvo Ljubljana, november 1987.

prekomerne onesnaženosti okolja in predlagali ukrepe, s katerimi je mogoče izboljšati kakovost zraka in površinskih voda ter evidentnih posledic prekomerne onesnaženosti. Predvsem to zadnje, je lahko osnova za pripravo skupnega regijskega dogovora o varstvu okolja, katerega namen bi bil sprotno spremljanje uresničevanja oziroma izvajanja nalog za izboljševanje oziroma varovanje kakovosti okolja v prostoru celjske regije.

V nalogi smo se v skromnem poglavju dotaknili tudi problematike odpadkov. Predvsem smo opozorili na še vedno nerešene probleme posebnih odpadkov.

Pri posledicah prekomernega onesnaževanja okolja navajamo, zato da bi zaokrožili sliko onesnaženosti okolja v celjski regiji, tudi podatke o poškodovanosti gozdov in poškodbah dedne snovi pri rastlinah. Podatki kažejo na velike razsežnosti prekomernega onesnaževanja okolja ter bistveno dopolnjujejo sliko o stopnji ekološke prizadetosti posameznih predelov celjske regije.

Namen naloge Ekološka bilanca celjske regije je bil dvojen:

1. na enem mestu zbrati in analizirati razpoložljive podatke o onesnaženosti okolja v regiji. Za večino občin v regiji (razen Celja, delno Zalca, Sentjurja in Velenja) predstavlja v tej nalogi zbrano gradivo strokovno podlago, na osnovi katere bodo morale pripraviti programe za sanacijo in varovanje kakovosti okolja na svojem območju in jih kot take vključiti v dopolnitve planskih dokumentov;

2. s publiciranjem rezultatov naloge v strokovnih krogih in širši javnosti odprto spregovoriti o problematiki onesnaženosti okolja na območju regije ter preko sredstev javnega obveščanja širiti védenje o ekološki problematiki in na ta način krepiti ekološko zavest ljudi.

Reševanje ekološke problematike ne more potekati ločeno od družbenega (gospodarskega) razvoja, pač pa je z njim tesno povezano. Svetlejši ekološki jutri je mogoče doseči s sanacijo največjih virov onesnaževanja v regiji v prvem koraku, vsi naslednji koraki pri reševanju ekoloških problemov pa so povezani s prestrukturiranjem gospodarstva, ki bo svoj razvoj opredelilo prvenstveno s kvaliteto in ne samo s kvantiteto.

1. KAKOVOST ZRAKA NA OBMOČJU CELJSKE REGIJE

Oceno onesnaženosti zraka smo dopolnili z rezultati meritev onesnaženosti zraka, ki je v okviru dopolnilne regijske mreže potekala kontinuirano eno leto, od oktobra 1986 do septembra 1987. Ti podatki v veliki meri dopolnjujejo sliko onesnaženosti zraka na območju regije, saj sta v regiji dve občini — Slovenske Konjice in Mozirje, ki sta na ta način prišli do prvih rezultatov meritev onesnaženosti ozračja na svojem območju.

* Meritve onesnaženosti ozračja je opravil Zavod za socialno medicino in higieno Celje.

Meritve onesnaženosti zraka z SO₂ in dimom so na merilnih mestih v Dramljah in Dobrni potekala le v kurilni sezoni oktober 1986 — marec 1987, ker ni bilo sredstev za nadaljevanje meritev. Meritve na postaji Velika Pirešica je Zavod opravil za asfaltno bazo na Veliki Pirešici.

V okviru dopolnilnih meritev onesnaženosti ozračja na območju regije so bile opravljene* naslednje aktivnosti:

— meritve 24 urnih imisijskih koncentracij žveplovega dioksida (SO_2) in dima v obdobju oktober 1986 — september 1987 na naslednjih merilnih mestih: Laško, Nazarje, Slovenske Konjice, Zreče, Dramlje (le v kurilni sezoni), Rogaška Slatina, Šmarje, Prebold in Dobrna (samo v kurilni sezoni), Velika Pirešica;

— meritve 30 dnevne količine sedimenta na 15 merilnih mestih: Sentjur, Planina, Smarje, Rogaška Slatina, Luče, Gornji Grad, Golte, Prebold, Žalec, Velika Pirešica, Radeče, Laško, Dobrna, Slovenske Konjice in Rogla. Razen 30 dnevne količine sedimenta je bila v obdobju avgust—november 1987 merjena tudi stopnja kislosti tekočega dela padavin (pH);

— meritve 24 urnih imisijskih koncentracij hlapnih fluoridov v Rogaški Slatini.

V nadaljevanju prikazujemo rezultate opravljenih meritev, pri obravnavi onesnaženosti zraka na območju celjske regije pa dopolnjujemo podatke še z rezultati meritev onesnaženosti zraka z SO_2 in dimom v okviru republiške merske mreže.

1.1 Onesnaženosti zraka (imisijske) na območju celjske regije

1.1.1 Onesnaženost zraka z SO_2

Onesnaženost zraka z SO_2 in dimom je bila merjena v obdobju oktober 1986 — september 1987, na desetih merilnih mestih v regiji v okviru tako imenovane regijske merilne mreže.

Merilna mesta so bila izbrana tako, da se meritve niso podvajale z republiško merilno mrežo. Merilne postaje so bile razpostavljene v kraje, kjer smo pričakovali v kurilni sezoni povišane koncentracije SO_2 in dima. Kot so pokazale meritve, so se pričakovanja uresničila.

Rezultati meritev v okviru regijske ekološke bilance so prikazani v tabeli. Tabela po posameznih merilnih mestih prikazuje statistične podatke za kurilno sezono (oktober 1986 — marec 1987) in nekurilno sezono (april 1987 — oktober 1987). Podani so podatki o najvišjih koncentracijah, povprečnih koncentracijah SO_2 in 95-percentil, to je vrednost, od katere je 95% meritev manjših, 5% pa večjih. V tabeli so za primerjavo zbrani tudi podatki z merilnih mest republiške merilne mreže.

Ugotovitve, ki sledijo iz obdelave izmerjenih koncentracij žveplovega dioksida (SO_2), lahko strnemo v naslednje:

— v kurilni sezoni so izmerjene visoke imisijske vrednosti SO_2 (v nadaljevanju temelji analiza na podatkih iz kurilne sezone 1986/1987), medtem ko so koncentracije v nekurilni sezoni praktično zanemarljive;

— na merilnih mestih v Zavodnjah nad Šoštanjem (vir podatkov Hidrometeorološki zavod SRS), v Celju, Storah, Radečah, Laškem in Rimskih Toplicah, Zalcu in Preboldu, Zrečah, Sentjurju in Dramljah ter v Smarju pri Jelšah je bila vsaj enkrat izmerjena koncentracija v vrednostih, ki prekoračujejo maksimalno dovoljeno koncentracijo od $0,30 \text{ mg SO}_2/\text{m}^3$ po odloku;

— najvišja vrednost v celjski regiji je bila izmerjena v Zavodnjah nad Soštanjem: 2,87 mg SO₂/m³, kar potrjuje pravilnost ocen emisij SO₂ iz Termoelektrarne Soštanj, ki presega 120.000 ton SO₂ letno in potrjujejo dejstvo, da je TEŠ največji onesnaževalec zraka v Sloveniji;

— visoke (najvišje) koncentracije so bile dosežene tudi v Šentjurju: 0,76 mg SO₂/m³, v Celju: 0,68 mg SO₂/m³, sledijo Prebold in Rimske Toplice z najvišjimi doseženimi koncentracijami 0,53 mg SO₂/m³, Štore z 0,51 mg SO₂/m³ ter Dramlje z 0,47 mg SO₂/m³;

— percentilna analiza pokaže, da so bile najvišje, 95-percentilne vrednosti, izmerjene v Celju: 0,39 mg SO₂/m³, Šentjurju: 0,35 mg SO₂/m³, Laškem: 0,33 mg SO₂/m³, Preboldu: 0,31 mg SO₂/m³. To so v zimskih mesecih najbolj onesnaženi kraji z SO₂ v celjski regiji. V to kategorijo sodijo na prvo mesto Zavodnje, kjer pa žal percentilnega podatka nimamo.

Glede na onesnaženost zraka z žveplovim dioksidom v kurilni sezoni 1986/87 so po podatkih Hidrometeorološkega zavoda SRS kraji iz celjske regije uvrščeni takole: Celje na 7. mesto, Šentjur na 12., Rimske Toplice na 13., Zalec na 15., Radeče 18. in Štore na 19. mesto.

1.1.2 Onesnaženost zraka z dimom

Rezultati meritev onesnaženosti zraka z SO₂ so zbrani v tabeli. V tabeli so prikazani podatki o najvišjih koncentracijah, o povprečnih koncentracijah in 95-percentilu v kurilni (oktober 1986 — marec 1987) in nekurilni sezoni (april 1987 — oktober 1987). Prikazani so podatki o vseh merilnih mestih v celjski regiji, vključno s tistimi iz stalne republiške merilne mreže. Podatki kažejo podobno sliko kot rezultati meritev celodnevniških imisijskih koncentracij žveplovega dioksida, in sicer:

— povišane koncentracije se pojavljajo v kurilni sezoni, v nekurilni sezoni je onesnaževanje zraka z dimom minimalno;

— onesnaževanje atmosfere z dimom je v celjski regiji manjše kot onesnaževanje z SO₂;

— v celotnem merilnem obdobju so bile samo na štirih merilnih mestih izmerjene koncentracije dima višje od maksimalno dovoljenih po odloku, ki znaša 0,15 mg dima/m³. To so: Celje — center (0,18 mg/m³), Štore (0,18 mg/m³), Laško (0,19 mg/m³) in Dramlje (0,28 mg/m³);

— zanimivo je, da so bile na merilnem mestu v Preboldu, kjer so bile izmerjene visoke koncentracije žveplovega dioksida v zimskih mesecih, imisijske koncentracije dima zelo nizke (najvišja 0,04 mg/m³). Na podlagi teh rezultatov lahko predpostavimo, da precejšen delež k onesnaževanju ozračja prispeva daljinski transport SO₂ iz visokega dimnika v Trbovljah;

— podobno bi lahko zaključili tudi za merilni mesti v Radečah in Rimskih Toplicah.

Glede na onesnaženost zraka z dimom pa so na »lestvico« najboljši onesnaženih krajev v Sloveniji iz celjske regije uvrščeni: Celja na 6. mesto. Zalec na 14., Štore na 18. ter Šentjur na 21. mesto.

Statistični podatki o 24-urnih inalsijskih koncentracijah SO₂

Merilno mesto	Merilno obdobje	Najvišja koncentracija SO ₂ mg SO ₂ /m ³	Povprečna koncentracija SO ₂ mg SO ₂ /m ³	C 95 mg SO ₂ /m ³
Celje-center R	okt. 86 — marec 87	0,68	0,17	0,39
	april 87 — sept. 87	—	—	—
Store R	okt. 86 — marec 87	0,51	0,09	0,26
	april 87 — sept. 87	0,08	0,03	0,05
Radeče R	okt. 86 — marec 87	0,39	0,10	0,25
	april 87 — sept. 87	—	—	—
Šoštanj R	okt. 86 — marec 87	0,12	0,05	0,10
	april 87 — sept. 87	0,08	0,03	0,06
Sentjur R	okt. 86 — marec 87	0,76	0,11	0,35
	april 87 — sept. 87	0,05	0,01	0,04
Rimske Toplice R	okt. 86 — marec 87	0,53	0,11	0,29
	april 87 — sept. 87	0,12	0,02	0,05
Žalec R	okt. 86 — marec 87	0,32	0,11	0,21
	april 87 — sept. 87	0,08	0,03	0,06
Zavodnje	okt. 86 — marec 87	2,87	0,14	—
	april 87 — sept. 87	—	—	—
Titovo Velenje R	okt. 86 — marec 87	0,23	0,06	0,13
	april 87 — sept. 87	0,06	0,03	0,05
Laško	okt. 86 — marec 87	0,38	0,10	0,33
	april 87 — sept. 87	0,10	0,01	0,03
Nazarje	okt. 86 — marec 87	0,23	0,05	0,13
	april 87 — sept. 87	0,02	0,00	0,00
Slov. Konjice	okt. 86 — marec 87	0,25	0,05	0,16
	april 87 — sept. 87	0,08	0,00	0,01
Zreče	okt. 86 — marec 87	0,44	0,04	0,13
	april 87 — sept. 87	0,00	0,00	0,00
Dramlje	okt. 86 — marec 87	0,47	0,07	0,31
	april 87 — sept. 87	—	—	—
Rog. Slatina	okt. 86 — marec 87	0,28	0,04	0,15
	april 87 — sept. 87	0,03	0,00	0,00
Smarje	okt. 86 — marec 87	0,33	0,04	0,14
	april 87 — sept. 87	0,03	0,00	0,00
Prebold	okt. 86 — marec 87	0,53	0,11	0,31
	april 87 — sept. 87	0,06	0,00	0,01
Dobrna	okt. 86 — marec 87	0,23	0,04	0,11
	april 87 — sept. 87	0,01	0,00	0,00
V. Pirešica (II)	okt. 86 — marec 87	0,44	0,03	0,13

1.1.3. 30 dnevne količine sedimenta kot indikator onesnaženosti zraka na območju celjske regije

30 dnevne količine sedimenta so bile merjene na 14 merilnih mestih. Lokacije so razvidne iz tabele. Zaradi nizkih temperatur je prišlo do izpada podatkov v mesecih januar 1987 in februar 1986.

Maksimalno dovoljene količine sedimenta po odloku so naslednje:

- stanovanjska naselja 6 g/m²
- mešana industrijsko-stanovanjska naselja 10 g/m²
- industrijske cone 15 g/m²

Statistični podatki o 24-urnih imisijskih koncentracijah dima

Merilno mesto	Merilno obdobje	Najvišja koncentracija mg/m ³	Povprečna koncentracija mg/m ³	C-95
Celje — center R	okt. 86 — marec 87	0,18	0,05	0,12
	april 87 — sept. 87	—	—	—
Štore R	okt. 86 — marec 87	0,18	0,03	0,09
	april 87 — sept. 87	0,04	0,01	0,02
Radeče R	okt. 86 — marec 87	0,09	0,03	0,05
	april 87 — sept. 87	—	—	—
Šoštanj R	okt. 86 — marec 87	0,07	0,02	0,04
	april 87 — sept. 87	0,06	0,01	0,01
Sentjur R	okt. 86 — marec 87	0,11	0,03	0,06
	april 87 — sept. 87	0,03	0,01	0,02
Rimske Toplice R	okt. 86 — marec 87	0,07	0,02	0,05
	april 87 — sept. 87	0,02	0,01	0,01
Zalec R	okt. 86 — marec 87	0,12	0,04	0,05
	april 87 — sept. 87	0,07	0,01	0,02
T. Velenje R	okt. 86 — marec 87	0,06	0,01	0,03
	april 87 — sept. 87	0,04	0,00	0,01
Laško	okt. 86 — marec 87	0,19	0,03	0,06
	april 87 — sept. 87	0,06	0,00	0,02
Nazarje	okt. 86 — marec 87	0,05	0,01	0,02
	april 87 — sept. 87	0,02	0,00	0,00
Slov. Konjice	okt. 86 — marec 87	0,08	0,01	0,03
	april 87 — sept. 87	0,03	0,00	0,02
Zreče	okt. 86 — marec 87	0,07	0,01	0,03
	april 87 — sept. 87	0,00	0,00	0,00
Dramlje	okt. 86 — marec 87	0,28	0,04	0,12
	april 87 — sept. 87	—	—	—
Rog. Slatina	okt. 86 — marec 87	0,06	0,01	0,02
	april 87 — sept. 87	0,02	0,00	0,02
Smarje/Jelšah	okt. 86 — marec 87	0,06	0,01	0,03
	april 87 — sept. 87	0,03	0,00	0,02
Prebold	okt. 86 — marec 87	0,04	0,01	0,03
	april 87 — sept. 87	0,02	0,00	0,01
Dobrna	okt. 86 — marec 87	0,04	0,01	0,03
	april 87 — sept. 87	0,01	0,00	0,00
V. Pirešica (II)	okt. 86 — marec 87	0,09	0,01	0,03
	april 87 — sept. 87	—	—	—

Vzporedno z analizo sedimenta je bil nekajkrat določen tudi pH tekočega dela padavin z namenom, da bi ugotovili, če se tudi v celjski regiji pojavlja problem kislega dežja.

Rezultati meritev sedimenta in pH tekočega dela padavin so zbrani v tabeli. Ugotovitve so naslednje:

- količine sedimenta se gibljejo v mejah, ki jih predpisuje odlok za mešana industrijsko-stanovanjska naselja;
- presenečajo visoke vrednosti na Rogli (41,2 g/m²) in Golteh (9,3 g/m²).

Na teh mestih imamo podatke samo iz obdobja september — oktober 1987. Vzroke bi bilo potrebno raziskovati v daljšem časovnem obdobju in z

mineraloško analizo sedimenta. Merilni mesti sta bili na takem mestu, kjer ni lokalnih emisij.

Stopnja kislosti tekočega dela padavin (pH) je bila merjena v obdobju avgust — oktober 1987. Z analizo je ugotovljeno naslednje:

— najbolj kisle so bile padavine na merilnih mestih, kjer smo že iz rezultatov v meritvah 24-urnih koncentracij SO₂ in dima predpostavili precejšen delež daljinskega transporta pri onesnaževanju ozračja;

— pH vrednosti pod 5 so bile izmerjene na merilnih mestih v Preboldu in Radečah;

— takšne vrednosti pH so bile tudi na merilnih mestih v Šmarju, Lučah in na Rogli.

Tabela količine sedimenta na merilnih mestih v celjski regiji (v g/m²)

KRAJ	oktober	november	november	december	december	januar	januar	februar	februar	marec	marec	april	april	maj	maj	junij	junij	julij	julij	avgust	avgust	september	september	oktober	oktober	november					
																						pH	pH								
SENTJUR	4,5	5,8	3,0	—	—	—	—	—	—	5,7	3,1	5,5	8,2	9,1	5,9	7,2	3,4	6,0	—	—											
SMARJE	2,2	11,0	0,7	—	—	—	—	—	—	3,5	3,6	3,6	1,6	—	5,0	5,4	0,8	4,6	6,2	5,8											
ROGASKA SLATINA	3,9	3,7	2,6	—	—	—	—	—	—	5,2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—											
LUČE	1,8	4,3	1,2	—	—	—	—	—	—	6,1	3,5	4,9	2,1	3,8	5,0	6,4	0,4	4,7	—	—											
GORNJI GRAD	4,6	3,8	4,5	—	—	—	—	—	—	10,7	5,9	7,8	3,7	3,2	6,7	7,5	4,1	6,2	—	—											
PREBOLD	3,7	3,9	3,3	—	—	—	—	—	—	6,4	3,4	3,2	3,1	1,3	4,1	5,1	0,5	4,5	—	—											
ZALEC	5,5	3,3	4,9	—	—	—	—	—	—	8,2	3,8	4,6	9,6	2,2	5,0	7,1	—	—	—	—											
DOBRNA	4,5	3,0	1,2	—	—	—	—	—	—	8,1	5,1	7,8	4,3	7,1	6,1	8,0	2,6	6,3	—	—											
PLANINA	—	—	—	—	—	—	—	—	—	95,4	4,9	8,1	1,9	8,3	1,9	—	5,1	6,2	5,2	6,4											
RADEČE	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6,9	4,0	4,8	2,4	7,1	3,5	—	3,5	4,0	5,3	4,5											
LASKO	—	—	—	—	—	—	—	—	—	7,2	4,2	4,2	2,8	8,5	4,5	6,9	—	—	5,9	4,6											
SLOVENSKE KONJICE	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6,8	4,7	4,5	4,4	3,5	9,5	7,3	11,5	6,0	6,2	5,8											
ROGLA	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—											
GOLTE	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—											
VELIKA	pH																														
PIRESICA	43,4	21,5	1,8	—	—	—	—	—	—	9,0	5,8	5,0	7,3	8,1	7,3	7,9	7,8	6,8	7,3	5,9	6,7										

1.1.4 Onesnaženost zraka s hlapnimi fluoridi v celjski regiji

Fluoridi se pojavljajo v atmosferi v obliki aerosolov kot prašni delci (zelo slabo topne soli) in pa v plinasti obliki kot vodikov fluorid. V ozračje prihajajo z emisijo iz tovarn, ki predelujejo silikatni material, in pa iz termoenergetskih objektov na premog. Industrija, ki emitira fluoride, so keramične tovarne, topilnice aluminija, steklarne in tovarne, ki izdelujejo frite za emajlirane premaze.

V celjski regiji emitirajo fluoride v ozračje Steklarna v Rogaški Slatini, EMO Celje, Opekarna Ljubečna, Opekarna v Gorenji vasi in Keramična industrija Liboje.

Tudi termoeenergetski obrati velikih moči emitirajo velike količine fluoridov. Borka Sedej je v članku Emisija hlapnih fluoridov iz termoelektrarn¹ ugotovila, da vsebuje velenjski premog 0,025 % fluora². Pri izgorevanju preide okoli 40 % fluoridov v hlapno obliko, ki se emitira v atmosfero. Termoelektrarna Šoštanj porabi 4 milijone ton velenjskega premoga letno. To pomeni letno emisijo 432 ton hlapnih fluoridov³.

V svetu obstajajo čistilne naprave, ki odstranjujejo do 98 % fluoridov iz dimnih plinov. V celjski regiji ima ustrezno čistilno napravo za fluoride samo Opekarna Ljubečna iz Celja.

Najbolj pereč je problem fluoridov v Celju. Glavni vir onesnaževanja zraka s fluoridi je EMO Celje, TOZD Frite in TOZD Posoda, pred leti pa tudi Opekarna Ljubečna.

Emisije fluoridov v celjsko ozračje

Onesnaževalec	leta 1979*	leta 1985**
EMO Celje	73 ton/leto	105 ton/leto
Opekarna Ljubečna	10,7 ton/leto	0,024 ton/leto

* Kataster virov onesnaževanja zraka v Celju, RHMZ, 1979.

** Kataster virov onesnaževanja zraka — SIS za varstvo zraka, 1985.

Opekarna Ljubečna je s čistilno napravo uspešno rešila problem onesnaževanja zraka s HF⁻, v EMU pa se pripravljajo na investicijo v posodobitev TOZD Frite in namestitvev čistilne naprave za Frite. Investicija še ni potrjena.

Kljub precejšnjemu številu obratov, ki emitirajo fluoride v ozračje brez predhodnega čiščenja, je bilo v okviru meritev za projekt regijske ekološke bilance dogovorjeno samo spremljanje 24-urnih imisijskih koncentracij fluoridov v bližini Steklarne Rogaška Slatina. Meritve so bile izvedene na enem merilnem mestu, približno 600 m severovzhodno od tovarne. Meritve so potekale od aprila do novembra 1987. Najvišja izmerjena koncentracija je znašala 4,2 µg HF/m³, mesečna povprečja pa v intervalu od 0,2 do 1,2 µg HF/m³, ki je maksimalno dovoljena 24-urna imisijska koncentracija, po odloku o normativih za skupno dovoljeno in kritično koncentracijo škodljivih snovi v zraku.

¹ Zaščita atmosfere 14(3) 105—107—1986.

² Slovenski premogi vsebujejo od 0,019 do 0,028 % fluora.

³ Fluoridi so (po MDK) 60 krat bolj škodljivi zdravju kot SO₂. Preračunano na ekvivalente (E = 1 t HF = 60 t SO₂), pomeni 432 t fluoridov iz TES isti učinek kot 25.920 t SO₂ (letno).

Fluoridi povzročajo poškodbe na rastlinah in skupaj z žveplovim dioksidom poslabšujejo zdravstveno stanje pljučnih in srčnih bolnikov. Ker je po podatkih o meritvah 24-urnih imisijskih koncentracij SO₂ Rogaška Slatina precej onesnažena tudi s tem škodljivim plinom, bi bilo potrebno bolj detajlno proučiti onesnaženost ozračja s HF v okolici Steklarne in začeti z aktivnostmi za nabavo ustrezne čistilne naprave.

1.2. Onesneževanje zraka (emisije) v celjski regiji

Pri analizi onesnaževanja zraka je poleg upoštevanja naravnih razmer (meteorološki parametri, geomorfološka izoblikovanost, ...) ter meritev onesnaženosti ozračja pomemben podatek tudi emisija škodljivih snovi v ozračje. V I. fazi Ekološke bilance celjske regije smo podali pregled večjih virov onesnaževanja, ki smo ga v času izdelave II. faze naloge dopolnili z novejšimi in eksaktnjšimi podatki.

Emisija SO₂ na območju celjske regije

Občina	Emisija SO ₂ v t/leto ¹		Primerjava 1980—1985 indeks
	leta 1980	leta 1985	
Celje	5.600	4.320 ²	70
Laško	1.430	1.430	100
Mozirje	365	260	70
Slovenske Konjice	610	720	118
Šentjur	260	260	100
Šmarje	440	440	100
Velenje	670 (brez TEŠ)	670	100
Zalec	1.200	2.076 ³	173
SKUPAJ:	10.575	10.176	96

Podatki kažejo, da se je emisija žveplovega dioksida na območju celjske regije v obdobju 1980—1985 znižala za 4 %.

¹ Oceno za leto 1980 in 1985 je pripravila republiška služba za varstvo zraka pri Hidrometeorološkem zavodu SRS, oktober 1985, december 1986.

² Vir: Ekološka bilanca Celja, Razvojni center Celje, 1986.

³ Kataster virov onesnaževanja zraka v občini Zalec za leto 1985, Zavod za socialno medicino in higieno Celje, 1986.

V naslednji tabeli podajamo pregled večjih virov onesnaževanja zraka po občinah celjske regije:

Občina	Emisija SO ₂ v letu 1985 v t/leto	Največji onesnaževalci	Vrsta in količina onesnaževanja
Celje	4.320	Cinkarna EMO	2.783 t SO ₂ /leto fluoridi 105 t/leto
Laško	1.340	Papirnica Radeče TIM Laško Pivovarna Laško	870 t SO ₂ /leto 191 t SO ₂ /leto 85 t SO ₂ /leto
Mozirje	260	GLIN Nazarje	60 t SO ₂ /leto, prah topila
Slov. Konjice	720	Konus Slovenske Konjice	310 t SO ₂ /leto 350 t prahu/leto
Šentjur	260	Alpos	29 t SO ₂ /leto
Šmarje	440	Steklarna Rog. Slatina	fluoridi, prašni delci
Velenje	670	TUS TUS Bolnišnica Topolšica	124.000 t SO ₂ /leto 260 t SO ₂ /leto, topila 112 t SO ₂ /leto
Zalec	2.076	TT Prebold KIL Liboje Aero Šempeter	163 t SO ₂ /leto fluoridi organske spojine

Kataster virov onesnaževanja zraka imata v celoti izdelan celjska in žalska občina. Za občino Velenje se Kataster virov onesnaževanja zraka izdeluje pri Zavodu za socialno medicino in higieno Celje, za ostale občine je Zavod izdelal Kataster virov onesnaževanja zraka za vodilna naselja*.

1.2.1 Ocena onesnaženosti zraka na območju celjske regije

Dosedanje raziskave in meritve onesnaženosti zraka na območju celjske regije so pokazale, da je ozračje na območju regije močno onesnaženo. To trditev potrjuje razvrstitev krajev v regiji v območju onesnaženosti zraka, kar je prikazano v tabeli.

Pri ocenjevanju onesnaženosti okolja, predvsem pa onesnaženosti ozračja na območju celjske regije, smo ugotovili, da razpolagamo s presenetljivo majhnim številom podatkov o izmerjenih emisijah škodljivih snovi v ozračje (pa bodisi da gre za tehnološke emisije ali pa emisije iz energetike oziroma ogrevanja), pa čeprav so delovne organizacije (onesnaževalci) dolžne po zakonodaji takšne podatke imeti. Zaradi tega je ocena emisij škodljivih snovi v ozračje nepopolna in v glavnem sloni na izračunanih (ocenjenih) podatkih iz porabe goriv. Za sprejemanje ukrepov za saniranje največjih žarišč onesnaževanja bo potrebno izmerjene podatke o emisijah šele pridobiti (naročiti meritve pri strokovnih institucijah).

* Podrobneje v Ekološki bilanci celjske regije — II. faza, Razvojni center Celje, marec 1988, str. 28—39.

Prav tako so na območju regije naselja, kjer do sedaj še niso bile opravljene meritve onesnaženosti ozračja, pa bi glede na poznavanje te problematike bilo potrebno, in sicer:

- meritve SO₂ in dima v Kozjem, Planini, Libojah, Mozirju;
- meritve imisij fluoridov v Libojah in Gorenju (ter še nadalje v Rogaški Slatini);
- meritve sedimenta in pH padavin: Kozje, Planina, Prebold, Golte, Rogla.

Razvrstitev krajev v območja onesnaženosti zraka po slovenski zakonodaji (Odlok) in po priporočilih Sveta za varstvo okolja pri Zveznem izvršnem svetu (SZVO pri ZIS)

OBCINA kraj	Razvrstitev po slovenski zakonodaji	Razvrstitev po SZVO pri ZIS	Območja sanacije
CELJE			
Celje	4. območje	3. območje	*
Store	3. območje	2.—3. območje	*
Dobrna	2. območje	1. območje	
LASKO			
Laško	3. območje	2.—3. območje	*
Radeče	3. območje	2. območje	*
Rimske Toplice	3. območje	2.—3. območje	*
Sedraž	3. območje	2.—3. območje	*
SLOVENSKE KONJICE			
Slovenske Konjice	2. območje	1.—2. območje	
Zreče	2. območje	1. območje	
SENTJUR			
Sentjur	3. območje	3. območje	*
Dramlje	3. območje	2.—3. območje	*
SMARJE			
Šmarje	2. območje	1. območje	
Rogaška Slatina	2. (3). območje	1.—2. območje	* (fluoridi)
VELENJE			
Šoštanj	2. območje	1.—2. območje	
Zavodnje	4. območje	3. območje	* (TEŠ, TUŠ)
Titovo Velenje	2. območje	1.—2. območje	
ZALEC			
Polzela	2. območje	1.—2. območje	
Prebold	3. območje	3. območje	*
Velika Pirešica	2. območje	1.—2. območje	
Zalec	3. območje	2.—3. območje	*

Op.: Znak * pomeni območje sanacije onesnaženosti zraka in pripravo sanacijskega programa za varstvo zraka.

1.3. Cilji in ukrepi za saniranje največjih virov onesnaževanja zraka in varovanje kakovosti ozračja

Glavni cilj na področju izboljšanja kakovosti zraka na območju celjske regije je zmanjšati onesnaženost zraka do te mere, da bodo po kriterijih razvrščanja krajev po onesnaženosti v Sloveniji vsa območja v regiji uvrščena v II.—III. območje onesnaženosti zraka, srednjeročno pa, da IV. območja onesnaženosti zraka preidejo v III. območje onesnaženosti zraka.

V republiških planskih dokumentih so opredeljeni cilji in naloge na področju varstva okolja v Sloveniji, ki tangirajo tudi območje celjske regije. Na področju varstva kvalitete zraka so opredeljene tri glavne naloge:

— čiščenje dimnih plinov iz velikih termoenergetskih objektov, med katere sodita tudi TE Šoštanj in Trbovlje, katerih vplivi se kažejo na območju celjske regije;

— zmanjšanje emisij SO_2 po občinah za 30 % do leta 1990, glede na stanje iz leta 1980;

— uveljavljanje zahtev varstva okolja v okviru energetske bilance za leto 1988, saj je predvidena bistveno večja rast ekološko primernih goriv, kot so zemeljski plin in tekoča goriva.

Uresničevanje teh nalog je kot obvezno izhodišče obligatorno tudi za občine v celjski regiji.

Ocena onesnaženosti zraka na območju celjske regije je pokazala, v katerih naseljenih krajih je zrak predvsem v času zimske (kurilne) sezone prekomerno onesnažen. V naslednji tabeli prikazujemo procent potrebnega zmanjševanja onesnaženosti zraka v krajih, kjer je zrak prekomerno onesnažen in kjer vrednost C-95 (95. percentil) presega $0,20 \text{ mg SO}_2/\text{m}^3$.

Izračun potrebnega zmanjševanja onesnaženosti zraka (za kurilno sezono 1986/87) v krajih, kjer je C95 večji od $0,20 \text{ mgSO}_2/\text{m}^3$

Merilno mesto	C-95 v mgSO_2/m^3	Delež zmanjševanja v %
Celje — center	0,39	49
Šentjur	0,35	42
Laško	0,33	39
Prebold	0,31	35
Dramlje	0,31	35
Rimske Toplice	0,29	31
Store	0,26	23
Radeče	0,25	20
Zalec	0,21	5

Op.: V to skupino naselij se uvrščajo tudi Zavodnje nad Šoštanjem, za katere pa nimamo podatka za C95 in zaradi tega nismo mogli izračunati deleža potrebnega zmanjševanja onesnaženosti ozračja.

Za vsa območja, kjer je zrak prekomerno onesnažen, je potrebna izdelava sanacijskega programa za varstvo zraka in spremljanje onesnaženosti zraka. Pred izdelavo oziroma v prvi fazi priprave sanacijskih programov za varstvo kakovosti zraka pa je potrebno tam, kjer to še ni opravljeno, pridobiti naslednje:

- izmerjene podatke o tehnoloških emisijah škodljivih snovi v okolje*;
- dopolnitev katastra virov onesnaževanja zraka po občinah, s podrobnejšo evidenco emisij iz tehnologije;
- kontinuirano izvajanje meritev onesnaženosti zraka (emisij) v vseh naseljih, uvrščenih v 3. in 4. območje onesnaženosti zraka;
- dodatne meritve onesnaženosti zraka v krajih, kjer predpostavljamo možnost povečane onesnaženosti zraka predvsem v zimski polovici leta, bodisi zaradi geografske lege (v kotlini, dolini, vzhodju hribovja) in na to vezanih meteoroloških posebnosti, bodisi zaradi virov onesnaževanja zraka. Zaradi tega predlagamo izvajanje meritev onesnaženosti zraka v naslednjih naseljih: Kozje, Planina, Mozirje — SO₂ in dim, Liboje in Gorenje (v velenjski občini) ter vsaj še eno leto v Rogaški Slatini in Celju — fluoridi, ter meritve sedimenta in pH padavin na nekaj merilnih mestih v regiji.

Velik vir onesnaževanja zraka je energetika. Emisije SO₂ iz teh virov se zmanjšujejo s priključitvijo večjih virov onesnaževanja na zemeljski plin in na daljinsko ogrevanje. Vse obstoječe možnosti plinifikacije v celjski regiji še niso izkoriščene. Z ekološkega vidika razvoja bi kazalo preveriti možnost oskrbe večjih naselij s plinom kot toplotnim virom, v krajih, kjer pa je plinifikacija in toplifikacija izvedena, na te vire tudi dejansko priključiti porabnike in s tem realizirati programe plinifikacije in toplifikacije. Odprta pa še nadalje ostaja naloga pridobivanja dodatnih količin plina in priključevanja tistega dela porabnikov na plin, ki do sedaj te možnosti niso imeli.

Velik delež onesnaževanja v celotni strukturi predstavljajo emisije iz drobnih kurišč in manjših kotlovnice, predvsem v območjih, kjer ni oziroma ne bo mogoča priključitev na vire daljinskega ogrevanja (toplifikacija) oziroma na plin. Zmanjševanje onesnaževanja iz drobnih kurišč je širši problem, ki zadeva tako energetske kot gradbeno oziroma urbanistično politiko. Možne ukrepe za zniževanje emisij drobnih kurišč vidimo v naslednjem:

- v spremembi strukture goriv v korist goriv (tudi premogov) z manjšo vsebnostjo žvepla, v območjih s prekomerno onesnaženim zrakom (III. in IV. območje onesnaženosti). Naloga je zapisana v planu energetske skupnosti za leto 1988, vprašljivo pa je njeno izvajanje;
- z izobraževanjem v smeri pravilnega kurjenja, katerega učinek se bi pokazal v večjem efektu ogrevanja in hkratnem zmanjševanju porabe goriv ter v manjših emisijah v ozračje. Izobraževalno-svetovalna akcija — pravilno kurjenje — bi vsebovala pregled kurilnih in dimnih naprav in napeljav ter svetovanje pri tehniki kurjenja.

Tudi z ukrepom varčevanja s toploto (zmanjševanjem porabe goriv in s tem emisij škodljivih snovi v okolje) je mogoče doseči učinke na več načinov:

- z uvedbo merilcev porabe toplote,
- z namestitvijo termostatskih ventilov na grelna telesa,

* Meritve emisij škodljivih snovi v okolje opravijo za to pooblaščen strokovne organizacije (Navodilo o organizaciji evidenc nad emisijo škodljivih snovi v zraku in ... — Ur. list SRS, št. 12/1979).

- z dodatno toplotno izolacijo objektov (kar mora podpreti ukrep stimulativnih cen izolacijskih materialov),
- z zajemom odpadne toplote v gospodarstvu za potrebe ogrevanja,
- z racionalno rabo energije v delovnih organizacijah in gospodinjstvih.

Velik onesnaževalec okolja je tudi promet. Njegovi ekološki učinki v prostoru regije niso dovolj poznani, čeprav niso zanemarljivi. Na emisijo škodljivih snovi v ozračje (svinec, dušikovi oksidi, ogljikovodiki) v celoti ne moremo vplivati oziroma je to širši problem (preusmeritev prometa na železnico, prevoz z javnimi prometnimi sredstvi, bencin brez svineca, vozila z manjšo porabo goriva, katalizatorji). Delno izboljšanje lahko dosežemo z izgradnjo prometnih poti (cest) ki bodo omogočale tekoč promet, stanovanjska območja pa zavarovati pred tranzitnim prometom. Velik učinek je mogoče doseči tudi s sistematičnimi preventivnimi pregledi motorjev z notranjim izgorevanjem.

Prioritetna naloga na področju izboljševanja kakovosti zraka je sanacija največjih virov onesnaževanja, ki so po občinah sledeči:

- v Celju sta to Cinkarna Celje (ki predvideva zmanjšanje emisije SO₂ od 330 kg/h na 210 kg SO₂/h do leta 1990), EMO Celje — sanacija TOZD-a Frite (fluoridi), pa še Aero Celje (organske spojine), Železarna Štore in drugi. Podrobnejše obveze so opredeljene v Družbenem dogovoru o varstvu okolja v občini Celje za obdobje 1986—1990 ter ekološki bilanci Celja. V celjski občini se tudi začenjajo aktivnosti v zvezi s pripravo sanacijskega programa za varstvo zraka;

- v občini Laško je potrebna sanacija naslednjih največjih virov onesnaževanja zraka: v Radečah Papirnica Muflon, v Laškem TIM in Pivovarna;

- v moziški občini sanacija emisij v GLIN Nazarje;

- v Slovenskih Konjicah zmanjševanje emisij škodljivih snovi v ozračje iz KONUS-a;

- v šentjurski občini iz Alposa;

- v občini Smarje znižati emisije fluoridov iz Steklarne Rogaška Slatina, urediti daljinsko ogrevanje v večjih naseljih (predvsem zdraviliških);

- v žalski občini sanirati emisije v ozračje iz KIL Liboje (fluoridi, CO), Ferralita Žalec (livarna), Juteksa Žalec (spremljati delovanje čistilne naprave), Aera Sempeter (organske spojine), Tekstilne tovarne Prebold, Garanta Polzela;

- v občini Velenje prvenstveno sanirati emisije iz Termoelektrarne Šoštanj in Tovarne usnja Šoštanj ter kotlovnice v Topolščici.

Termoelektrarna Šoštanj je z emisijo cca 124.000 ton SO₂ letno v ozračje največji onesnaževalec zraka v občini, regiji in Sloveniji. Zaradi tega je sanacija tega velikega vira onesnaževanja širši slovenski problem, ki je opredmeten v republiških planskih dokumentih in planskih dokumentih republiške energetske skupnosti, kjer je kot prednostna naloga opredeljeno 90 % čiščenje dimnih plinov iz TE Šoštanj do leta 1993. V zvezi s tem je TEŠ pripravila sanacijski program TE Šoštanj za zmanjšanje škodljivih vplivov na okolje*. V okviru sanacijskega programa so opredeljeni podprogrami, in sicer:

* Podrobneje v Sanacijskem programu TE Šoštanj, TE Šoštanj, junij 1987 in december 1987.

- Ekološko informativni sistem
- Odžveplovanje dimnih plinov
- Rekonstrukcija elektrofiltrov
- Rekonstrukcija odpepeljevanja.

Sanacijski program Termoelektrarne Šoštanj predvideva (povzeto):

- rešitev ključnih ekoloških vprašanj,
- odpravljanje vzrokov za akutno obolevanje gozdov,
- selektivno sanacijo obstoječih žarišč onesnaževanja okolja, predvsem na najbolj ogroženih območjih,
- zmanjševanje emisij z gradnjo ustreznih čistilnih naprav,
- vzpostavitev rednega nadzora kakovosti zraka z analitsko nadzornim alarmnim sistemom.

Cilji sanacijskega programa po posameznih vsebinskih sklopih (podprogramih) so naslednji*:

Program	Stanje	Cilj
Ekološko informativni sistem	Občasne meritve koncentracij	Sistematične kontinuirane meritve in alarmni sistem
Odžvepljevanje dimnih plinov	Emisija 120x10 ⁹ ton SO ₂ /leto	Emisija 17,5x10 ⁹ ton SO ₂ /leto
Rekonstrukcija elektrofiltrov	Emisija 300 mg/m ³ N prašni delci	Emisija 50 mg/m ³ N prašni delci
Rekonstrukcija odpepeljevanja	pH > 10 v vgrezninskem jezeru	pH < 8,5 v vgrezninskem jezeru

Učinek sanacijskih ukrepov v Termoelektrarni Šoštanj bi bil zmanjšanje emisij SO₂ na letno količino 17.500 ton po letu 1993. Preverjanje izvajanja sanacije emisij škodljivih snovi iz TE Šoštanj v posamezne segmente okolja (zrak, voda, odpadki ...) je v pristojnosti republiške sanitarne inšpekcije.

Tudi sanacija Termoelektrarne Trbovlje, ki se sicer ne nahaja na območju celjske regije, učinki delovanja emisij škodljivih snovi v ozračje (in tudi v vode — v Savo) pa se odražajo tudi na območju celjske regije (v Zasavskem hribovju v žalski občini), je opredeljena v republiških planskih dokumentih. Učinki predvidene sanacije emisij SO₂ v ozračje do leta 1993 se bodo v pozitivnem smislu odražali tudi na območju celjske regije, kjer se danes posledice emisij v ozračje kažejo v velikem obsegu pri propadanju gozdov in genetski obremenitvi rastlinstva, predvsem na območju žalske občine in občine Laško.

* Povzeto po Sanacijskem programu TE Šoštanj, Termoelektrarna Šoštanj junij 1987.

2. POVRŠINSKE VODE

Razvoj industrije in urbanizacija v celjski regiji sta povročila porast porabe vode in s tem tudi povečanje odplak. Zaradi prevlade gospodarskih interesov tistih, ki spuščajo odpadne vode in druge odplake v vodotoke, se ni pravočasno pristopilo k čiščenju odplak. Posledice so vidne na slabšanju kakovosti vodotokov na celotnem območju celjske regije.

Iz večletnega ocenjevanja kakovosti vodotokov v celjski občini je razvidno, da ima izreden vpliv na kakovost vode na posameznih odsekih vodostaj vodotokov. Najbolj katastrofalno je bilo stanje vodotokov leta 1983 in 1985.

2.1. Ocena kakovosti voda na posameznih vodotokih in viri onesnaževanja

a) Dreta

Ocenjuje se, da je Dreta v I.—II. kakovostnem razredu. Nekoliko se poslabša kakovost vode po dotoku kanalizacije iz večjih naselij (Gornji Grad, Nazarje).

Na porečju Drete ni večjih onesnaževalcev z industrijskimi odpadnimi vodami. Največje onesnaževanje predstavljajo fekalne odplavke iz večjih naselij.

b) Bolska s pritoki

— Merinščica

Merinščica je pod naseljem Vransko v III.—IV. kakovostnem razredu.

Glavno onesnaženje prispevajo odplake usnjarne INDE Vransko in odplake iz naselja Vransko.

— Žovneško jezero — Trnavca

V poletnih mesecih je Žovneško jezero razslojeno. Zgornji sloj jezera je v II. kakovostnem razredu. Od globine 3—4 m in do dna pa se kakovost vode močno poslabša in je v III. kakovostnem razredu.

Tako je tudi Trnavca — iztok iz jezera — v III. kakovostnem razredu. Tekom toka pa se, zaradi samočistilne sposobnosti voda, izboljša in preide v II. kakovostni razred.

— Trebnik

Trebnik je za Braslovčami v III. kakovostnem razredu, zaradi odplak iz naselij Braslovče in Kamenče.

— Bolska

Bolska je do Prebolda pretežno v I.—II. kakovostnem razredu. Dotok Merinščice sicer nekoliko poslabša kakovost vode, vendar je še vedno v II. kakovostnem razredu.

Po dotoku odpadnih vod iz Tekstilne tovarne Prebold in odpadnih vod iz naselja Prebold pa se kakovost poslabša in je Bolska v II.—III. kakovostnem razredu.

Glavni onesnaževalci na porečju Bolske so: INDE Vransko, Tekstilna tovarna Prebold ter naselja Vransko, Braslovče in Prebold.

Potencialno nevarnost (malomarnost, nepravilno rokovanje) pa predstavljajo večje živinorejske farme (Žovnek), cisterne za hrambo naftnih derivatov, skladišča za škodljive in nevarne snovi (industrija, kmetijski obrati) in divja odlagališča odpadkov.

c) Libojska Bistrica

Do izliva odplak iz keramične industrije v Libojah je Libojska Bistrica v I. kakovostnem razredu. Po dotoku odplak iz Keramične industrije Liboje se močno poslabša in preide v IV. kakovostni razred. Do iztoka v Savinjo se delno izboljša, motnost se nekoliko zmanjša.

Glavni onesnaževalec je KIL, ki izpušča svoje odplake le delno prečiščene.

č) Rečica

Rečica je do iztoka odpadnih vod iz industrije v Rečici pri Laškem v I. kakovostnem razredu.

Odpadne vode iz separacije iz rudnika pa jo tako poslabšajo, da je v IV. kakovostnem razredu. Vpliv Rečice je opazen tudi v Savinji (mehanski delci — motnost).

Glavni onesnaževalec je Rudnik Laško. Odpadne vode iz separacije vsebujejo mehanske delce.

Poleg teh voda se izlivajo v Rečico tudi fekalne vode iz industrije TIM Laško in BOR Laško.

d) Paka

Do Velenja je Paka v I.—II. kakovostnem razredu. Odpadne vode iz Velenja (naselja in industrija) pa jo močno poslabšajo, tako da je v IV. kakovostnem razredu. Neugodno vpliva na Pako iztok iz Velenjskega jezera, ki ima pH 12. Jezero je biološko mrtvo.

Po dotoku odpadnih vod iz usnjarne v Šoštanju je stanje še slabše.

Ta odsek je eden od najhujše onesnaženih delov na našem področju (BPK 5 — od 20 — 60 mg O₂/l).

Zaradi samočistilne sposobnosti se Paka do iztoka v Savinjo dokaj očisti, vendar je še vedno v IV. kakovostnem razredu.

Izredno slaba kakovost Pake bo razumljiva, če primerjamo nekaj podatkov. Srednji nizki pretok Pake v Šoštanju je 410 l/sek. V Pako pa doteka cca 120 l/sek. komunalnih odpadnih vod (cca 30.000 prebivalcev), prečiščene odpadne vode iz TGO Gorenje — cca 70 l/sek. (nevtralizacija), odpadne vode iz Tovarne usnja Šoštanj (pri maksimalnem obratovanju cca 50 l/sek. in cca 20.000 E).

Poleg tega pa je treba še upoštevati, da Velenjsko jezero predstavlja v bistvu naravni usedalnik v krogotoku: črpališče na Paki — odplav pepela — Velenjsko jezero — Lepena — Paka. TEŠ uporablja za odplav pepela cca 400 l/sek. vode.

Glavni onesnaževalci v povodju Pake so: TGO Gorenje (odpadne vode se čistijo v razstrupljevalnici in nevtralizaciji), Rudnik lignita Velenje (vode iz rudnika vsebujejo včasih tudi mehanske primesi), Termoelektrarna Šoštanj — TEŠ (odplav pepela), Tovarna usnja Šoštanj — TUS (v izgradnji je naprava za predčiščenje odpadnih vod), Gorenje — Keramika (zgrajena biološka čistilna naprava). Ostali onesnaževalci (industrija in obrt) so bistveno manjši od zgoraj naštetih. Njihove odplake se odvajajo v javno kanalizacijo. Pomembno onesnaženje predstavljajo komunalne odplake iz naselij (cca 30.000 E), ki neprečiščene odtekaajo v Pako. Biološka čistilna naprava za Šaleško dolino še ni zgrajena, v izdelavi je dokumentacija za izgradnjo naprave.

c) Podvinsko — žalski kanal

Kakovost vode v kanalu je takšna, kot je kakovost Savinje pri vtoku v kanal (II. kakovostni razred).

V kanal se izlivajo odpadne vode iz industrije, ki se je razvila ob njem, in iz naselij. Te odplake nekoliko poslabšajo kakovost vode, vendar je še vedno v II. kakovostnem razredu.

Glavni onesnaževalci so Garant in Tovarna nogavic Polzela, Aero Šempeter, LIK Savinja — Šempeter ter naselji Polzela in Šempeter.

f) Lava

Lava izvira v Vrbju. Za bogatenje Lave je narejen povezovalni kanal, ki dovaja vodo iz podvinsko-žalskega kanala. Ribogojnica v Vrbju vpliva na kakovost vode, vendar je še vedno v II. kakovostnem razredu. Dotok odpadnih vod iz Žalca pa kakovost Lave zelo poslabša (IV. kakovostni razred). Do iztoka v Savinjo se kakovost izboljša (III. kakovostni razred).

Ko bo pričela obratovati biološka čistilna naprava Kasaze in bo zgrajen oziroma predan v obratovanje kanal Žalec — čistilna naprava (ČN) Kasaze, se bo kakovost Lave bistveno izboljšala; pričakujemo, da bo v II. kakovostnem razredu.

Glavni onesnaževalci Lave so ribogojnica v Vrbju in trenutno še odplake iz Žalca.

g) Ložnica in Pirešica

Pirešica je na odseku ob kamnolomu v Veliki Pirešici onesnažena z mehanskimi delci iz kamnoloma. Sicer pa je v I.—II. kakovostnem razredu.

Pri izlivu v Ložnico je v II. kakovostnem razredu. Obstaja pa možnost občasnega onesnaženja z goveje farme v Zalogu.

Na povodju Pirešice je glavni onesnaževalec kamnolom v Veliki Pirešici, občasno pa je možno onesnaženje z goveje farme v Zalogu.

Ložnica je v I.—II kakovostnem razredu. V območju Levca in do izliva je v II. kakovostnem razredu. Nekoliko se pozna vpliv LKS (povišena vsebnost Fe in NH₄), vendar je še vedno v II. kakovostnem razredu.

Glavni onesnaževalci Ložnice so bila naselja Arja vas, Ložnica pri Zalcu in Levec, deponija komunalnih odpadkov na Ložnici in mlekarna v Arji vasi. Z izgradnjo fekalne kanalizacije naselij in povezavo le-te na žalsko kanaliza-

cijo oziroma na kanal Arja vas — Kasaze, se vse fekalne vode, izcedne vode iz deponije in odpadne iz mlekarne zaenkrat odvajajo v Savinjo. V bližnji prihodnosti pa se bodo čistile na ČN KASAZE.

Tako pritekajo v Ložnico še samo odplake iz nekaterih posameznih objektov v bližini Ložnice.

Tudi v Levcu je že zgrajena kanalizacija. Odplake se začasno odvajajo v Savinjo. Po zgraditvi RZ-1 pa se bodo odvajale v celjsko kanalizacijo (kanal Levec — RZ-1 — GZ-1).

h) Smartinsko jezero in LKS

Smartinsko jezero je v poletnih in jesenskih mesecih plastovito. Zgornje plasti jezera so v II.—III. kakovostnem razredu. Spodnje plasti jezera pa so mrtva voda: ni kisika, povišana je vsebnost amoniaka, železa in fosfata.

Kakovost vode u LKS-u je odvisna od kakovosti vode v jezeru. V poletnih mesecih je ta slaba, ker se odpušča voda pri dnu.

S tokom se kakovost vode izboljša in je pri izlivu v II. kakovostnem razredu, če izvzamemo povečano vsebnost železa in amoniaka.

Na vodozbirnem območju Smartinskega jezera ni industrije, temveč samo kmetijska dejavnost. Naselja nimajo urejene kanalizacije. V LKS se izteka fekalne vode iz dela naselja Ostrožno in iz naselja Babno.

i) Pritoki Hudinje: Dobrnica s Topličico, Tesnica

V Topličico se izlivajo odpadne vode iz pralnice zdravilišča v Dobrni. Zato je v III.—IV. kakovostnem razredu, zlasti je visoka vsebnost fosfata.

Dobrnica je v II. kakovostnem razredu.

Glavna onesnaževalca na povodju Dobrnice sta zdravilišče Dobrna in naselje Dobrna. Za čiščenje komunalnih odpadnih vod iz naselja in zdraviliških objektov je zgrajena biološka čistilna naprava Dobrna.

Tesnica je pri izlivu v Hudinjo v II. kakovostnem razredu.

j) Vzhodna Ložnica

Vzhodna Ložnica je levi pritok Hudinje in je najbolj onesnažen vodotok v celjski občini.

Do izliva izcednih vod iz komunalne deponije v Bukovžlaku je v I. kakovostnem razredu. Po dotoku izcednih vod, ki so močno organsko obremenjene, zlasti pa še po dotoku izcednih vod iz deponij Cinkarne, preide v IV. kakovostni razred.

Glavni onesnaževalci so deponije v tem predelu (deponija komunalnih odpadkov, deponija sadre in deponija piritnih ogorkov) in območje vojašnice v Bežigradu.

Z izgradnjo industrijske cone Vzhodne Trnovlje predstavljajo tudi površinski odvodniki iz tega območja (jarek XII, jarek iz Trnovelj) potencialno nevarnost za vodotok. Industrija oziroma delovne organizacije na tem območju (Plinarna, Petrol, Dinos, ERA Velenje) sicer nimajo tehnoloških odpadnih vod in imajo izvedene predpisane zaščitne ukrepe za primer razlitja naftnih derivatov, vendar kljub temu obstaja nevarnost, da pri malomarnem delu pride do onesnaženja z naftnimi derivati.

Ob Vzhodni Ložnici je tudi goveja farma v Žepini, ki ima za zbiranje gnojnice zgrajene gnojnične jame.

V Vzhodno Ložnico se izlivajo tudi S kanal in kanali iz nekaterih obratov v Cinkarni (litopon, organska barvila, čistilne naprave — modri baker).

k) Hudinja

Hudinja je do Vitanja v I. kakovostnem razredu. Za Vitanjem pa je že opazen vpliv naselja, in sicer je povečana vsebnost amoniaka in fosfata. Do Škofje vasi je kakovost Hudinje v I.—II. kakovostnem razredu.

Dotok nezadostno prečiščenih odplak iz biološke čistilne naprave Škofja vas (odpadne vode iz ETOL-a in iz naselja) pa zlasti v jesenskih mesecih močno poslabša kakovost vode. V septembru in oktobru povročijo sorazmerno visoke temperature vode, nizki vodostaj in povečana vsebnost odpadnih vod deficit kisika v vodi (saturacija pade na cca 50 %). Takšne razmere so ugodne za razvoj in rast bakterij *Sphaerotilus natans*. Le-te prerastejo dno struge. Nalivi v oktobru in novembru pa nato očistijo strugo te zarasti.

Do izliva Vzhodne Ložnice se kakovost vode izboljša in je Hudinja v II.—III. kakovostnem razredu.

Dotok Vzhodne Ložnice in izlivi kanalov RZ-9, kanala iz EMO in kanala Högenes (Cinkarna) kakovost Hudinje močno poslabšajo. Poveča se vsebnost suspendiranih snovi, raztopljenih snovi, amoniaka in železa.

Glavni industrijski obrati oziroma onesnaževalci na porečju Hudinje so Unior — obrat kovinskih izdelkov in Livarna Vitanje, Tovarna volnenih odev Škofja vas, ETOL, Prevozništvo Celje, Merx — Mlin, EMO in Cinkarna.

Naselja, ki gravitirajo k Hudinji, pa so Vitanje, Strmec, Vojnik, Škofja vas in Celje.

l) Dravinja

Vse do Zreč ima povodje Dravinje hudourniški značaj. Na tem območju razen turistične baze na Rogli ni večjih strnjanih naselij, ki bi onesnaževala. Ta del Dravinje do Zreč je v I.—II. kakovostnem razredu. Pod Zrečami zaradi ne dovolj prečiščenih odplak Uniorja in Cometa ter fekalnih odplak celotnega naselja pade v III. kakovostni razred.

Za Konjicami se kakovost Dravinje, zlasti zaradi bakteriološke slike, poslabša do IV. kakovostnega razreda, kljub ukinitvi močno onesnaženih odplak usnjarne v KONUS-u.

Po izlivu Oplotnice in ostalih pritokov si Dravinja opomore in ostane vse do izliva v III do IV. kakovostnem razredu.

m) Oplotnica

Vse do naselja Oplotnica vodotok teče po hribovitem, redko naseljenem območju, kjer je kakovost vode manj ogrožena. Naselje in na tem območju locirani obrati obremenjujejo potok Oplotnico tako, da le-ta za naseljem pade v III.—IV. kakovostni razred. Do izliva Dravinje se kakovost Oplotnice izboljša, tako da je pri izlivu v II.—III. kakovostnem razredu.

n) Slivniško jezero s pritoki

Slivniško jezero je v poletnih in jesenskih mesecih plastovito. Zgornje plasti jezera so v II. kakovostnem razredu, spodnje pa so v IV. kakovostnem razredu (ni kisika, povišana vsebnost železa, prisoten H_2S). V zimskih in spomladinskih mesecih pa je jezero homogeno in je v II. kakovostnem razredu.

Večja pritoka Slivniškega jezera sta Ločnica in Dobrinski potok. Ločnica je pri izlivu v I.—II. kakovostnem razredu. V Dobrinskem potoku pa je že opazen vpliv naselja, tako da je kakovost vode pri izlivu v II.—III. kakovostnem razredu.

o) Voglajna s pritoki

Pešnica je do Šentjurja v II. kakovostnem razredu. Od izliva kanalizacije iz Šentjurja do izliva v Voglajno pa je v IV. kakovostnem razredu.

Kozarica je do iztoka kanalizacije iz klavnice v I.—II. kakovostnem razredu. Odpadne vode iz klavnice pa zelo neugodno vplivajo. Tako je Kozarica od izliva odpadnih vod iz klavnice v IV. kakovostnem razredu.

V poletnih mesecih je dno struge poraslo z bakterijami *Sphaerotilus natans*.

Za Slomški potok nimamo podatkov. Vendar se ocenjuje, da je zaradi farne že dokaj onesnažen.

Voglajna je do Šentjurja v II.—III. kakovostnem razredu. Odplake iz Šentjurja ter dotok Pešnice in Kozarice pa kakovost vode v Voglajni dokaj poslabšajo, tako da je v IV. kakovostnem razredu (povišana vsebnost amoniaka, nitrata in fosfata). Nato se pa kakovost vode postopoma izboljšuje in je Voglajna pri Opoki v II.—III. kakovostnem razredu.

Dotok Hudinje kakovosti Voglajne glede na BPK5 bistveno ne poslabša, nekoliko se poveča vsebnost suspendiranih snovi.

Po dotoku kanalov celjske kanalizacije (GZ-1 in 400001) pa se kakovost Voglajne zelo poslabša in preide v IV. kakovostni razred. Ob nizkem vodostaju je voda motna, tamno sive barve, vsebuje mnogo suspendiranih snovi in maščobnih delcev, vsebnost amoniaka je zelo visoka, prav tako BPK5.

Industrijski obrati, ki onesnažujejo porečje Voglajne v Šentjurju, so Klavnica, Alpos, Bohor in EMO.

Poleg teh pa so možni onesnaževalci tudi odplake iz kmetijske dejavnosti: goveja farma pri Ponikvi, kurja farma v Slivnici, kurja farma v Šentjurju in drugo.

Velik porabnik vode je Železarna Store. Čiščenje odpadnih vod ima urejeno, fekalne pa se bodo odvajale na celjsko čistilno napravo.

V Celju direktnih iztokov kanalov iz industrije ni. Izlivajo pa se kanali celjske kanalizacije (GZ-2 in 400001). V te kanale se izlivajo odpadne vode iz klavnice, Libele, Metke in drugih delovnih organizacij.

p) Savinja

Savinja je do Nazarja v I. kakovostnem razredu. Do pritoka Pake je glede na BPK5 in vsebnost kisika še vedno v I. kakovostnem razredu. Nekoliko povišano vsebnost amoniaka pa povzročajo komunalne odpadne vode iz naselij, ki se izlivajo v Savinjo.

Dotok Pake poslabša kakovost Savinje. Glede na BPK5 in kisik je še vedno v II. kakovostnem razredu. Glede na povišano vsebnost amoniaka in nitrita pa je v III. kakovostnem razredu. V toku se nato kakovost Savinje izboljša in je v Medlogu v II. kakovostnem razredu. Takšna je do izpusta odpadnih vod iz celjske kanalizacije, in sicer iz kanala GZ-1. Izliv je pri mostu čez Savinjo. Od tu naprej je ob levem bregu opazen vpliv kanalskih vod, ob desnem bregu pa je Savinja še vedno v II. kakovostnem razredu.

Kakovost Savinje pa se zlasti poslabša z dotokom Voglajne. Po popolnem premešanju je kakovost vode ob nizkih vodostajih v III.—IV. kakovostnem razredu. Kisika je sicer še vedno dovolj, je pa povišana vsebnost BPK5 in amoniaka ter zlasti še suspendiranih snovi.

Dotok odpadnih vod iz Laškega in rudnika v Rečici pa še dodatno onesnaži Savinjo, tako da je v IV. kakovostnem razredu (povišana vsebnost BPK5 in suspendiranih snovi).

Do izliva v Savo pa se kakovost Savinje dokaj izboljša, tako je v Velikem Širju že spet v II.—III. kakovostnem razredu.

Glavni onesnaževalci v zgornjem toku Savinje so naselja Luče, Ljubno, Nazarje in Mozirje ter Letuš. Industrija na tem območju (Elkroj, Cinkarna — TOZD Kemija Mozirje, Kovinarstvo Ljubno, ISKRA — Feriti, Gorenje — MGA TOZD Nazarje) nima tehnoloških odpadnih vod (pretežno hladilne). Tehnološke odpadne vode pa so v GLIN-u Nazarje, TOZD Iverna.

Od Polzele do Celja ni ob Savinji nobenih večjih naselij. Naselja in industrija so se razvili ob pritokih Savinje.

Odpadne vode se izlivajo v pritoke Savinje, ti pa se do izliva že dokaj očistijo.

Z izgradnjo biološke čistilne naprave Kasaze, ki bo čistila odpadne vode iz Žalca, Šempetra in v končni fazi iz skoraj vse doline, se pričakuje delno poslabšanje Savinje ob levem bregu nizvodno, pod iztokom iz čistilne naprave. Vendar se bo ta vpliv izničil po popolnem premešanju iztoka z vodo v Savinji.

V Celju se odvajajo na GZ-1 odpadne vode iz Aera, Auree, Zlatarne, bolnice, Žične in mestnih predelov, ki se odvodnjavajo na RZ-1, RZ-2, RZ-3, RZ-4, RZ-5 in stari rimski kanal.

V Laškem so glavni onesnaževalci Pivovarna, Klavnica in Dekorativna.

Rudnik Rečica pa onesnažuje Rečico in le-ta Savinjo. Poleg industrije prispeva odplake tudi naselje Laško.

Do Zidanega mostu ni večjih industrijskih onesnaževalcev. Večji obrat je v Gračnici (lesna industrija). Od naselij pa sta večji še Rimske Toplice (zdravilišče) in Zidani Most.

r) Sava

Sava priteče do Zidanega mosta in Radeč močno onesnažena in je v III.—IV. kakovostnem razredu. V najslabši razred se uvršča Sava zaradi vsebnosti suspendiranih snovi, prisotnosti fenolov in detergentov ter po bakteriološki sliki, po kisikovih razmerah pa je bistveno boljša.

Gradnja hidroelektrarne Vrhovo, kot prve v verigi elektrarn na Savi, pogojuje učinkovite ukrepe za saniranje kakovosti Save. Le-ta naj bi, po dokončni izgradnji HE Vrhovo, do Radeč pritekla v II. kakovostnem razredu.

Savo onesnažujejo tudi onesnaževalci na območju občine Laško, ne le onesnažene vode Savinje, pač pa tudi lokalni viri onesnaževanj iz naselij (Radeče) in delovnih organizacij (Tovarna papirja Radeče). Za saniranje razmer so predvidene izgradnje bioloških čistilnih naprav (Laško, Radeče) in sanacija odpadnih voda v industriji.

s) Sopota

Sopota je hudourniškega značaja. Do izgradnje kolektorjev za komunalne odplake iz Radeč bo močno organsko obremenjena.

š) Šmarski potok in Mestinjščica

Šmarski potok je za Šmarjem mrtev potok (IV. kakovostni razred). BPK5 je izredno visok, na dnu so temne obloge, kisika praktično ni, voda ima rahel vonj po mleku. Do izliva v Mestinjščico se voda že nekoliko izboljša in je z ozirom na BPK5 že v III. kakovostnem razredu. Amoniak pa je še vedno dokaj visok.

Glavna onesnaževalca Šmarskega potoka sta Hmezad mlekarna in naselje Šmarje pri Jelšah. Ostala podjetja: Toper, Hmezad — kovinarstvo in TSN Maribor, nimajo tehnoloških odpadnih vod.

Mestinjščica je do Mestinja v I.—II. kakovostnem razredu. Odpadne vode iz Mestinja pa jo že nekoliko poslabšajo. Z ozirom na BPK5 je še vedno v II. kakovostnem razredu, opazna pa je že povišana vsebnost amoniaka.

Po dotoku odpadnih vod iz Vitala pa je Mestinjščica mrtva reka — dno ima črne obloge, kisika ni, BPK5 zelo visok. Do sotočja s Šmarskim potokom se organske snovi že dokaj razgradijo, kisika pa je še vedno zelo malo.

Do izliva v Sotlo se voda toliko prečisti, da je že spet v II. kakovostnem razredu.

Glavni onesnaževalci Mestinjščice so naselja Mestinje, lesna industrija Bohor in Vital. Le-ta je glavni krivec za tako katastrofalno stanje Mestinjščice.

Vse do izliva v Sotlo ob Mestinjščici ni večjih naselij in industrije.

t) Pritoki Sotle: Teršnica, Draganja, Ratanski potok, Bistrica

Teršnica teče mimo deponije komunalnih odpadkov v Tuncovcu. Izcedne vode iz odlagališča kvarno vplivajo na potok. Voda je močno organsko obremenjena, kisika ni (IV. kakovostni razred).

Draganja se v Rogatcu izliva v Sopoto. Je močno obremenjena s fekalnimi odplakami iz Rogatca, tako da je v IV. kakovostnem razredu.

Ratanski potok je v bistvu odvodni kanal za komunalne odplake iz naselja Rogaška Slatina in iz zdravilišča ter za odpadne vode iz polnilnice mineralne vode. Ratanski potok je v IV. kakovostnem razredu: visok BPK5, fosfat in amoniak.

Bistrica je v celem svojem toku v I.—II. kakovostnem razredu. Lokalno se poslabša samo pod Kozjem po dotoku odplak iz naselja in brusilnice stekla. Obrat Metka nima odpadnih vod.

Glavni onesnaževalci teh potokov so deponije komunalnih odpadkov v Tuncovcu, naselje Rogatec, naselje Rogaška Slatina, Zdravilišče Rogaška Slatina, polnilnica mineralne vode, steklarna in steklarska šola. Ostale delovne organizacije (KORS, DONAT — prevoznništvo, MERX — pekarna, Rosla, Ingrad) nimajo tehnoloških odpadnih vod iz proizvodnje.

u) Sotla

Sotla je do Rogatca v II. kakovostnem razredu. Od Rogatca naprej pa je do Miljane v IV. kakovostnem razredu. Pri Miljani je nekje v III. kakovostnem razredu, nato pa se postopoma izboljšuje.

Enostavna ocena vzroka takšnega stanja je: Sotla je premajhna za tolikšno količino onesnaženja, ki ga prejema. To je zlasti vidno v sušnih letih, kot sta bili leto 1983 in 1985. Leta 1985 so nekateri potoki presahnili (Draganja — samo odpadne vode), Straža — steklarna je počrpala vso vodo iz Sotle in jo uporabila kot hladilno vodo), v Sotli po dotoku Ratanskega potoka je bilo skoraj več odplak kot živih vod.

Glavni onesnaževalci Sotle so v Rogatcu naselje, Straža — tovarna stekla in plastike, ter Gorenje — kondenzatorji.

Odplake iz Rogaške Slatine pritekajo po Ratanskem potoku v Sotlo.

Tako onesnažena voda Sotle se nato akumulira v Sotelskem jezeru.

Pod jezerom so glavni onesnaževalci Sotle naselja Atomske Toplice in Podčetrtek in hotel Atomske Toplice, nizvodno do Kumrovca ni večjih naselij in ni industrijskih obratov.

v) Sotelsko jezero

Kakovost vode v Sotelskem jezeru se slabša. K temu sta verjetno poleg večje količine odplak pripomogli tudi sušni leti 1983 in 1985. Jezero je sedaj v IV. kakovostnem razredu, tako kot Sotla, ki ga napaja.

Jezero je v poletnih in jesenskih mesecih razslojeno. Temperaturna razlika med površino in dnom je do 6°C. V tem času je kisika na površini, zaradi prisotnosti zelenih alg zelo veliko, nato pa po globini pada, od globine 3—4 m do dna ga ni več. Analize sicer kažejo do 2 mg/l kisika, vendar je to napaka pri jemanju vzorcev.

V spodnjih plasteh se zasledijo povečane vsebnosti železa, amoniaka in BPK5. V zgornjih plasteh se zasledijo povečane vsebnosti železa, amoniaka in BPK5. V zgornjih plasteh jezera je na sami površini prisotnost BPK5 dokaj velika, od 0,5 do 3—4 m pa je nižja.

V jezeru se v poletnih mesecih pojavi veliko zelenih alg. Zaradi njih je prišlo v letu 1985 do hudega pomora rib v Sotli nizvodno od jezera.

2.2 Ukrepi za saniranje in izboljševanje kakovosti vodotokov na območju regije

Dolgoročni cilj do leta 2000 mora biti, da očuvamo vodotoke v II. kakovostnem razredu, stanje v tistih vodotokih, ki so v III. in IV. kakovostnem razredu, pa moramo izboljšati, da preidejo v II. oziroma pod iztoki iz čistilnih naprav v III. kakovostni razred.

V republiških planskih dokumentih* je s področja onesnaženosti voda prednostna naloga; kot obvezno izhodišče za občine je opredeljena sanacija kakovosti Save, zaradi izgradnje verige hidroelektrarn, pričenši s HE Vrhovo na območju občine Laško. Izvedba te naloge je pogojena z realizacijo nizov ukrepov za saniranje največjih virov onesnaževanja voda v povodju reke Savinje.

Črne točke onesnaženosti vodotokov na območju celjske regije so naslednji odseki vodotokov:

IV. kakovostni razred — biološko mrtvi odseki:

- Paka pod Velenjem in Soštanjem,
- Mestinjščica pod Vitalom,
- Šmarski potok pod Šmarjem,
- Vzhodna Ložnica pod dotokom izcednih vod iz deponije komunalnih odpadkov in cinkarniške deponije,
- Rečica pod rudnikom v Laškem;

IV. kakovostni razred pa

- Sotla pod Rogatcem in pod Rogaško Slatino,
- Ratanski potok pod Rogaško Slatino,
- Voglajna pod izlivom GZ-2,
- Savinja pod Laškim,
- Sava v Radečah (III.—IV. razred),
- Dravinja za Slovenskimi Konjicami,
- Oplotnica za naseljem Oplotnica (III.—IV. razred),
- Pešnica v Šentjurju,
- Kozarica pod klavnico,
- Libojska Bistrica pod Keramično industrijo Liboje.

Pri ekološki oceni hidrotehničnih ureditev posameznih vodotokov se postavlja vprašanje o razmerju med tehničnimi posegi in omejitvami ter ekološkimi problemi, ki jih takšni posegi povzročajo. Vprašanje je, kakšni naj bodo posegi v vodotoke tako po vrsti kakor tudi po obsegu ureditvenih del, da bodo zadovoljivo rešene hidrotehnične zahteve in hkrati ne bodo uničene ekološke in krajinske prvine vodotoka in njegove bližnje okolice, bodisi da gre za:

- regulacije,
- gradnjo akumulacij — zadrževalnikov visokovodnega vala,
- urejanje in vzdrževanje vodotokov z minimalnimi tehničnimi ukrepi,
- melioracijsko urejanje zemljišč.

Pri izvajanju vseh tehničnih ukrepov na vodotokih se premalo zavedamo, da le-ta povzročajo spremembe v življenju in obnašanju vodotokov. Prizadeto, v marsikaterem primeru pa porušeno je ravnotežje, ki je značilno za naravne vodotoke. Posegi v vodotok, odvisno od obsega in značaja del, neposredno ali pa posredno spreminjajo življenjske pogoje biocenozi vodnega sveta.

* Dolgoročni plan SR Slovenije za obdobje od leta 1986 do 2000, Uradni list SRS, št. 1/86.

Družbeni plan SR Slovenije za obdobje 1986—1990, Uradni list SRS, št. 2/86.

Poročilo o opravljenih aktivnostih in ukrepih varstva okolja v SR Sloveniji, Poročevalec SRS št. 3/88, z dne 26. 1. 1988.

Z enostranskim načrtovanjem je bila uničena cela vrsta naravnih vodotokov, bogatih z avtohtono favno in floro, samo zaradi neupoštevanja minimalnih pogojev, ki bi lahko ohranili karakter naravnega vodotoka.

V prihodnje bo že pri načrtovanju hidrotehničnih posegov potrebno stremeti za tem, da vodotoki ostanejo v obliki, značilni za naravne vodotoke, tako da se vgradijo nekateri dodatni elementi v strugo vodotokov, ki so za normalno življenje vodnega življa prepotrebni. To so predvsem pragovi, jezovi, jezbece, poglobitve, razširitve, ribja skrivališča, vgrajevanje večjih posameznih skal, ki razvijajo vodni curek in spreminjajo hitrost vodnega toka na posameznih odsekih, itd. S tem se doseže tudi večji vnos kisika v vodo in se povečuje samočistilna sposobnost vodotoka. Ob tem pa je nujno potrebna vegetativna ureditev — zasaditev brezín z nizko in srednjo vegetacijo ter kro-ne visokovodnega nasipa — regulacije z visoko avtohtono vegetacijo, saj ta predstavlja življenjski prostor vrsti živali, ki so direktno vezane na vodo in predstavljajo osnovo prehranjevalne verige vodnega živalstva. Z novo zakonodajo s področja varstva naravne in kulturne dediščine in prostorskega planiranja ter z novimi spoznanji, do katerih smo v zadnjem času prišli, pričakujemo, da bo načrtovanje in zlasti izvajanje vodnogospodarskih ureditev vgradilo v svoje rešitve ekološki vidik varovanja kot njihov sestavni vsebinski del.

Po II. svetovni vojni se je na našem območju hitro pričela razvijati industrija, prav tako se je močno povečala poselitev. Za zaščito novozgrajenih objektov pred visokimi vodami so se izvajala obsežna regulacijska dela za zagotovitev poplavne varnosti in očuvanja družbene in privatne lastnine. Zaradi podrejenosti vseh drugih razmišljanj osnovni ideji o potrebni hitri izgradnji in razvoju so se zanemarjali ekološki in naravnovarstveni vidiki urejanja našega prostora. Izvedeni ukrepi in naložbe so na mnogih mestih preveč rigorozno posegli v prostor, brez upoštevanja naravnih danosti tega prostora in posledic, ki jih imajo na spreminjanje naravnih pogojev, v katerih naj bi živel in delal še človek. Močno se je povečala in še raste poraba vode in s tem količine odplak, ki se stekajo v naše vodotoke. Obremenjenost voda z odplaki je tako močna, da so nekateri odseki nekdanj biološko bogatih vodotokov že praktično mrtvi.

V sedemdesetih in še zlasti v osemdesetih letih se je začelo tudi na področju čiščenja odplak premikati na boljše. Pomanjkanje pitne in tehnološke vode in vse bolj glasni varstveniki narave, ribiči, lovci, ekologi, so vplivali na to, da se je v industriji pristopilo k čiščenju odplak. Tako danes nevtralizacije, usedalniki in lovilci olj niso več nobena posebnost.

Največje probleme predstavljajo danes organsko obremenjene odpadne vode. Te se lahko očisti samo na bioloških čistilnih napravah. Pri izgradnji le-teh pa se močno zatika. Na našem območju zaenkrat obratuje nekaj manjših bioloških čistilnih naprav (Dobrna, Keramika Gorenje, EMO Šentjur, Atomske Toplice). Od večjih naselij oziroma občinskih središč ima samo Zalec že zgrajeno centralno čistilno napravo.

V zadnjih letih se je tudi na našem območju pristopilo k realizaciji zelenega plana. Pri izvajanju melioracijskih ukrepov pa nastajajo osnovni odvodniki — melioracijski jarki, ki odvajajo vode iz obsežnih kmetijskih kom-

pleksov. Zgrajeni so kot odvodniki, ki ob suši nimajo praktično nič žive vode. S takšno spremenjeno tehnologijo kmetovanja na velikih golih kompleksih so se bistveno spremenili ekološki pogoji ogromnih kompleksov, na katerih je vse podrejeno čim bolj učinkoviti proizvodnji hrane z uporabo vseh sredstev (mineralna gnojila, škropiva). S tem se je porušilo ekološko ravnotežje na teh kompleksih in neposredni okolici, izginjajo tipični odvodni in močvirnati ambient, ki so po sestavi favne in flore najbogatejši. V podtalje se spirajo ostanki zaščitnih sredstev in gnojil in izginjajo naravni pogoji, v katerih so vsi procesi strogo v ravnovesju.

S takim enostranskim načrtovanjem brez upoštevanja osnovnih naravnih zakonitosti si delamo nepopravljivo škodo, za sanacijo le-te pa bodo zopet potrebna velika materialna sredstva, seveda, če se bomo tega vsi zavedli pravočasno, da bo sanacija sploh možna.

Da bi izboljšali kakovost naših vodotokov in vrnili v njih naravni pogoj za življenje vodnega in obvodnega sveta ter očuvali podtalnico, je nujno izvesti naslednje ukrepe:*

1. Na reguliranih odsekih vodotokov izvršiti vse potrebne ukrepe, da se le-ti v največji možni meri približajo pogojem, ki jih mora imeti naravni vodotok. Z rekonstrukcijami in vgraditvijo raznih vodnih objektov (drč, pragov, zavetišč, skrivališč) in zasaditvijo z avtohtono vegetacijo ustvariti takšne pogoje, ki omogočajo preživetje in razvoj vodne in obvodne favne in flore in vključitev regulacij v vodni ambient.

2. Zgraditi je potrebno biološke čistilne naprave za čiščenje odpadnih vod iz Šaleške doline, Celja, Laškega, Šmarja, Mestinja, Šentjurja, Rogaške Slatine, Slovenskih Konjic in Radeč.

3. Z vodo je treba gospodarno ravnati in v industrijo uvajati zaprte krogoke vode ter spreminjati in dopolnjevati tehnološke procese.

4. Kjer so naravne danosti, je treba visoke vode zadrževati in s temi vodami bogatiti vodotoke ob nizkih pretokih ter tako izboljšati pogoje biološkega minimuma. Tako se doseže tudi večja razredčitev in boljša samočistilna sposobnost vodotoka.

5. Z vsemi obstoječimi čistilnimi napravami (razstrupljevalnice, nevtralizacije, usedalniki, lovilci olj) je treba skrbno obratovati in jih po potrebi dograjevati.

6. Pri hrambi in rokovanju z nevarnimi in škodljivimi snovmi je treba upoštevati vse potrebne zaščitne ukrepe, da se te snovi ne bodo izcejale v podtalje ali prišle v vodotoke.

7. Pri načrtovanju in izbiri lokacij živinorejskih farm je treba upoštevati zlasti možnosti dispozicije odpadkov. Če ni dovolj kmetijskih zemljišč, na katerih se bodo odpadki lahko koristno uporabili, izgradnja farm ni dopustna oz. upravičena.

8. Pri načrtovanju in izvajanju melioracijskih del je potrebno upoštevati ukrepe, da se v največji meri ohranja naravne danosti obvodnih zemljišč in avtohtona obvodna vegetacija ter da se izvedejo zasaditve in rekultivacija golih melioracijskih vodotokov.

* Podrobno so ukrepi po posameznih občinah navedeni v II. fazi Ekološke bilance celjske regije.

9. Potrebno je urediti komunalne deponije in poskrbeti za organiziran odvoz odpadkov, ki so danes v obliki divjih odlagališč raztreseni ob vodotokih in gozdovih širom našega območja in predstavljajo vir možnih onesnženj vodotokov in podtalnice (mnogi odpadki vsebujejo tudi nevarne in strupene snovi).

10. Potrebno je permanentno skrbeti za zaščito vodnih virov, tako tistih v uporabi, kakor tistih, ki jih je v perspektivi možno vključiti v vodooskrbo. Z zaščitnimi ukrepi in zavarovanji jih je nujno ohraniti tako za sedanjo rabo kot za naslednje rodove, saj so ti viri praktično nenadomestljivi.

Stanje kakovosti najhuje obremenjenih vodotokov na območju celjske regije in predvideno izboljšanje kakovosti odsekov vodotokov po izvedbi ukrepov za sanacijo oziroma izboljšanje kvalitete vodotokov, navedenih v Ekološki bilanci regije

Vodotok	Odsek	Leto 1987	Po izvedbi predlaganih ukrepov
Savinja	pod Celjem za Laškim	3—4 4	pod ČN 3 nato 2
Paka	od Velenja do izliva v Savinjo	4	pod ČN 3 nato 2
Velenjsko jezero		4	2
Bolska	za Preboldom	3	2
Libojska Bistrica	za KTL	4	2
Trebnik	za Braslovčami	4	2
Rečica	za rudnikom	4	2
Vogljajna	za Sentjurjem	3	pod ČN 3 nato 2
Kozarica	za klavnico	4	2
Pešnica	za iztokom kanalizacije	4	2
Sotla	od Rogatca do Podčetrtka	4	pod ČN 3 nato 2
Mestinjščica	od Vitala do pritoka Šmarskega potoka	4	pod ČN nato 2
Šmarski potok	od Šmarja do izliva	4	2
Sava	v Zidanem mostu	4—3	2—3
Sava	v Radečah	4—3	2
Dravinja	za Slov. Konjicami	4	pod ČN 3 nato 2

3. ODPADKI

Ravnanje z odpadki in sekundarnimi surovinami je problematika, ki predstavlja ne le najgrši program okolja, temveč tudi vir infekcij, gojišče parazitov in pojave zastrupitev okolja. Potrebna bi tako bila celovita ocena kot razčlenitev problematike, kajti ravnanje z odpadki je neurejeno, od virov nastajanja in zbiranja do izločanja uporabnih odpadkov za predelavo ali za dru-

ge potrebe in posebnega ravnanja z nevarnimi in škodljivimi snovmi. To je povezano z embalažo in transportom, s čistilnimi sistemi in deponijami, s človekovim okoljem in človekom kot povzročiteljem problemov in samoprevaranim pobiralcem posledic.

Velja ugotovitev, da problematika ravnanja z odpadki*, tako komunalni kakor posebnimi, predvsem v celjski regiji (kakor tudi v Sloveniji), ni ustrezno rešena. Podatek, da v regiji ni deponije odpadkov, ki bi ustrezala sanitarnim predpisom, pove, kje smo na tem področju.

Komunalni in industrijski odpadki, primerni za odlaganje na komunalnih deponijah, se odlagajo v glavnem na občinskih komunalnih odlagališčih, ki v glavnem niso primerno urejena. Predvsem na problem neurejenosti odlagališč in izcednih vod in njihovega vplivanja na kvaliteto vodotokov smo posebej opozarjali v poglavju 2: Površinske vode.

V republiških planskih dokumentih je dogovorjen prehod iz občinskih na sistem regionalnih odlagališč odpadkov z zaledjem nad 50.000 prebivalcev. Ta opredelitev postavlja pred občine nove zahteve. Na celjskem odlagališču odpadkov v Bukovžlaku se že sedaj odlagajo odpadki iz celjske in šentjurske občine, po letu 1990 pa verjetno tudi iz žalske občine. V vseh občinah je še vedno prisoten problem divjih odlagališč, katerih število v regiji je večje od 1000 (samo v žalski občini jih je okrog 300). Na tem področju bo predvsem s širitvijo mreže organiziranega odvoza smeti in poostrenim inšpekcijskim nadzorom ta problem mogoče sanirati.

Se večji, bolj neurejen in zaskrbljujoč je problem posebnih odpadkov, ki se kopičijo na tovarniških dvoriščih in kot taki predstavljajo veliko potencialno nevarnost (za podtalnico, požare in podobno).

Najbolj pereč je problem ravnanja s posebnimi odpadki, ki vsebujejo nevarne snovi. Ravnanje s posebnimi odpadki v celjski regiji ni ustrezno urejeno, saj v občinah in regiji ni niti ustrezne deponije niti organiziranega odvoza teh odpadkov na deponije izven regije. Organizacije združenega dela, ki imajo posebne odpadke, le-te deponirajo po lastni iznajdljivosti in možnostih. Največkrat pa kopičenje posebnih odpadkov na tovarniških dvoriščih ali kako drugače pomeni konkretno nevarnost za večje ali manjše onesnaženje okolja. Po podatkih Katastra odpadkov, ki zahtevajo posebno ravnanje, na območju celjske in savinjsko-šaleške medobčinske gospodarske zbornice* so bile za leto 1986 na območju regije ugotovljene naslednje količine posebnih odpadkov (podatki so nepopolni in le orientacijski):

V odsotnosti pravih in celovitih rešitev ter še vedno prevladujoče nizke zavesti odgovornih v delovnih organizacijah, kjer nastajajo velike količine nevarnih odpadkov, prevladujejo najenostavnejše in podjetniško najcenejše oblike odstranjevanja odpadkov.

* V vsebinski dispoziciji za naloge Ekološka bilanca celjske regije problematika odpadkov ni vključena, predvsem zaradi tega, ker se tega problema lotevajo drugje — na Gospodarski zbornici in v komunalnih organizacijah, tako da dela nismo želeli podvajati. Ker pa je problem odpadkov še vedno nerešen, navajamo tu le nekaj podatkov, predvsem o posebnih odpadkih, ter predlog strokovnih in organizacijskih nalog, ki na tem področju še nadalje ostajajo odprte.

* Izdelal: A. Stergar, Celje, februar 1987.

Občina	Posebni odpadki primerni za:	
	sežig	odlaganje na deponiji posebnih odpadkov
Celje	2.660 m ³	4.500 m ³
Laško	+ 50 t	+ 275 t
Mozirje	50 t	50 m ³
Slovenske Konjice	ni podatka	15* m ³
Šentjur	15* m ³	20 m ³
Šmarje	ni podatka	+ 4 t
Titovo Velenje	ni podatka	14.381* m ³
Žalec	5.400 m ³	2.500 m ³
	220 t	80 t

Vir podatkov: Kataster posebnih odpadkov ... A. Stergar, Celje, 1987.

Podrobnejši vpogled v količine posebnih odpadkov odpira naslednje probleme:

— sežiganje odpadkov, ki problem onesnaženosti okolja s področja odpadkov večinoma prenese na onesnaževanje zraka ali vode (sežiganje odpadnih olj po delovnih organizacijah in podobno);

— zbiranje nevarnih odpadkov na tovarniških dvoriščih predstavlja potencialno nevarnost za ogrožanje podtalnice, požarno nevarnost itd.;

— v ekološkem smislu predstavljajo nevarnost tudi galvane pri zasebnih obrtnikih, o čemer bi kazalo voditi posebno evidenco, itd.

Ustrezno ravnanje s posebnimi odpadki zahteva posebne organizacijske rešitve. Teža problema narekuje, ob odsotnosti celovitih rešitev v slovenskem prostoru, regionalen pristop k razreševanju problematike posebnih odpadkov.

Tako se pripravlja podpis samoupravnega sporazuma za odlaganje dela posebnih odpadkov, ki se jih lahko s primernim načinom skladiščenja (v sodih) odlaga na delu komunalnega odlagališča, ki je za tak način odlaganja posebej urejeno (možnost, o kateri tečejo razgovori, je na celjski komunalni deponiji v Bukovžlaku). Na ta način bi bilo odlaganje dela posebnih odpadkov (strokovno mnenje o načinu odlaganja bi podala za to usposobljena strokovna inštitucija) rešeno — vsaj začasno, dokler se v slovenskem prostoru ne najdejo bolj strokovne rešitve.

Po republiško dogovorjenem konceptu se Gospodarska zbornica v Celju vključuje v ravnanje s posebnimi odpadki z operativno nalogo izdelave enotnega popisa posebnih odpadkov (po metodologiji Kemijskega inštituta Boris Kidrič). Popis bi naj zajel celotno območje Slovenije in povezal organizacije združenega dela z enakimi problemi pri razreševanju zlasti nevarnih odpadkov in reciklaže.

Nosilec naloge, Kemijski inštitut Boris Kidrič, je že pripravil enotna metodološka izhodišča in predlog pristopa k izdelavi enotnega katastra. Po tem predlogu naj bi posamezni nosilci po regijah izdelali popis posebnih odpadkov po količinah, sestavi in mestu nastanka ter trenutnem načinu odstranjevanja, nosilec raziskave pa bo na osnovi pripravljenih popisov pripravil predlog enotnih izhodišč za odstranjevanje odpadkov.

* Dodatno zbrani podatki s strani Komunale Celje (Lednik Branko — 27. 11. 1987).

Kataster posebnih odpadkov za območje celjske regije je bil izdelan v letu 1987, s podatki za leto 1986, vendar bi ga bilo v skladu z dogovorjeno metodologijo potrebno dopolniti.

V vsakem primeru pa so za reševanje tega problema zadolžene delovne organizacije, kjer ti odpadki nastajajo. Z reciklažo, kjer je to mogoče, in s spreminjanjem tehnoloških procesov na način, da se količine posebnih odpadkov zmanjšajo na tehnološki minimum, pa je, razvojno gledano, ta problem treba tudi reševati.

4. POSLEDICE PREKOMERNEGA ONESNAŽEVANJA OKOLJA

Obseg in stopnja degradacije okolja v celjski regiji je prostorska rezultanta modela nenehne količinske rasti proizvodnje in porabe, še vedno pretežno ekstenzivnega in ekološko destruktivnega gospodarskega in družbenega razvoja s:

- surovinsko-energetsko zahtevno industrializacijo,
- prostorsko agresivno in razpršeno urbanizacijo in
- nenadzorovano stihijsko deagrarizacijo.

Več desetletij trajajoči, prostorsko-ekološko zahtevni in agresivni družbeni procesi so se v najbolj urbaniziranih pokrajinskih enotah (doline, kotline) v celjski regiji srečali z omejenimi samočistilnimi zmogljivostmi okolja. Zato je okolje v celoti bolj degradirano, kot bi lahko pričakovali glede na doseženo stopnjo ekonomskega razvoja in materialnega standarda. V posameznih območjih prihaja zaradi kritične stopnje onesnaženosti okolja do povratnih ekonomskih posledic (kot so propadanje gozda, problemi s pitno vodo, ...), zaradi dolgotrajnega onesnaževanja zraka in drugih sestavin okolja pa se vse bolj opažajo zdravstvene posledice.

Nesorazmerja med onesnaževanjem in onesnaženostjo okolja v celjski regiji so najbolj očitna v onesnaženosti zraka in voda, v problematiki odpadkov in hrupa, v zadnjem času pa tudi v velikem obsegu in hitrosti širjenja propadanja gozdov.

Vegetacija je dober pokazatelj negativnih vplivov onesnaževanja okolja. Obseg, stopnja in vrsta poškodovanosti rastlinstva niso odvisni le od obsega emisij škodljivih snovi v okolje ali od časovne razporeditve visokih imisij-skih koncentracij, ampak tudi od ekoloških pogojev. Rastlinstvo je na večino imisij bolj občutljivo kot človek, zato je poškodovanost vegetacije svarilo za nevarnosti, ki zaradi onesnaženosti okolja pretijo človeku.

4.1 Poškodovanost gozdov kot posledica prekomernega onesnaževanja okolja v celjski regiji

Propadanje gozdov je posledica stihijskega razvoja v povojnem obdobju, prekomernih emisij škodljivih snovi v okolje iz preveč umazane in zastarele tehnologije, bodisi na območju regije ali na sosednjih območjih; posledice so tako velike, da lahko v kratkem obdobju, če največji viri emisij ne bodo sanirani, pomenijo katastrofalno uničenje gozdov.

Iz razpoložljivih podatkov so približno znane količine emisij žveplena dioksida glavnih emitentov, o ostalih škodljivih snoveh, kot so fluor, aromatski ogljikovodiki, oksidi cinka in svinca ter drugi, ne vemo veliko. Ugotavljamo, da so vrste škodljivih snovi, količine in časovna prisotnost le-teh pomanjkljivo raziskane in ugotovljene. Delovanje teh snovi se škodljivo odraža na gozdnih združbah. Prvobitne združbe kažejo negativni razvojni trend v regresijo ali pa celo izginjajo. Podatki iz literature dokazujejo, da je glede na vsebnost SO_2 v m^3 zraka gospodarjenje z gozdom onemogočeno pri določeni povprečni letni koncentraciji SO_2 (x) v zraku:

- x > od 0,02 mg SO_2/m^3 = polno uspevanje vrst
- x > od 0,05 mg SO_2/m^3 = iglavci še uspevajo
- x > od 0,08 mg SO_2/m^3 = nastopajo že težke poškodbe
- x > od 0,12 mg SO_2/m^3 = gospodarski gozd je izključen

Izmerjene letne koncentracije so pri večini merilnih mest v regiji višje od 0,08 mg SO_2/m^3 , ko že nastopajo težke poškodbe drevesnih vrst. Od tod je tudi razumljiv velik obseg propadanja gozdov na območju celjske regije, o čemer pričajo tudi podatki iz popisa o propadanju gozdov, navedeni v Črni knjigi o propadanju gozdov v Sloveniji leta 1987*.

Stopnja poškodovanosti gozdov glede na število dreves po stopnji ogroženosti:

Območje	Neogroženi	Malo ogroženi	Ogroženi	Zelo ogroženi	V propadanju
GG Celje	51,6	19,0	13,6	8,6	7,2
GG Nazarje	21,7	30,8	24,7	13,2	9,5
Skupaj Slovenija	56,3	20,2	11,4	6,7	5,5

Na območju Gozdnega gospodarstva Nazarje je obseg poškodovanosti gozdov največji. Če primerjamo podatke popisov poškodovanosti gozdov leta 1985 in 1987, ugotovimo na območju Gozdnega gospodarstva Nazarje bistveno poslabšanje stanja, medtem ko je na območju Gozdnega gospodarstva Celje stanje poškodovanosti gozdov leta 1987 na isti stopnji kot leta 1985.

Ogroženost vseh drevesnih vrst na območju GG Nazarje po številu dreves leta 1985 in 1987

Leto	Neogroženo	Malo ogroženo	Ogroženo	Zelo ogroženo	V propadanju	Skupno štev. dreves
1985	50,7%	25,0%	12,2%	6,5%	5,6%	1.152
1987	21,7%	30,8%	24,7%	13,2%	9,5%	1.152

* Izdal: Inštitut za lesno in gozdno gospodarstvo Ljubljana, novembra 1987.

Stopnja poškodovanosti gozdov v mozirski in velenjski občini leta 1987 ponazarjajo podatki v naslednji tabeli:

Poškodovanost gozdov (vseh drevesnih vrst) po površini, maja 1987, na območju mozirske in velenjske občine

Stopnja pošk.	Občina Mozirje		Občina Velenje		Skupaj	
	ha	%	ha	%	ha	%
Neogroženo	162	1	229	2	391	1
Malo ogroženo	20.978	62	6.483	64	27.461	63
Ogroženo	11.739	35	2.665	26	14.404	33
Zelo ogroženo	758	2	771	8	1.529	3

Kot kažejo podatki, se je zdravstveno stanje gozdov v mozirski in velenjski občini od leta 1985 rapidno poslabšalo.

Obseg poškodovanosti gozdov je postal tako velik, da je po ocenah gozdarjev* na celotnem območju le še 1% gozdov, ki nimajo vidnih poškodb. V obeh občinah pa je 1500 hektarjev (3%) gozdov, ki so poškodovani do te mere, da je gospodarjenje z njimi onemogočeno. Trendi napredovanja poškodb gozdov so zelo veliki. Obseg poškodovanih gozdov je v letu 1987 2 do 3 krat večji kot v letu 1985 (ocenjeno po površinskem deležu). Delež poškodovanih in suhih dreves v celotni sečni masi iz leta v leto narašča. Od skromnih 8—10% pred nekaj leti, je v letu 1987 v najbolj izpostavljenih delih narasel preko 50%. Raziskave vsebnosti celokupnega žvepla v eno in dvoletnih smrekovih iglicah na dveh točkah 16 km evropske bioindikacijske mreže v Zgornji savinjski dolini uvrščajo ti dve točki v najvišji razred glede na vsebnost žvepla.

Močno propadanje vegetacije se opaža tudi na zgornji vegetacijski meji. Tla na teh višinah zaradi tega hitro erodirajo in zgornja vegetacijska meja se znižuje.

Škoda v poškodovanih gozdovih je neprecenljiva. Zmanjšanje splošno koristnih funkcij gozda realno sploh ni mogoče oceniti. Približno se lahko ocenijo le škode, ki se nanašajo na lesno funkcijo gozda, se pravi na proizvodnjo lesa. Ocena škode v tistih gozdovih, v katerih načrtno intenzivno gospodarjenje ni več mogoče — ta škoda je bila na površini 1.500 ha v grobem ocenjena, je po cenah iz junija 1987 znašala preko 4 milijarde novih dinarjev letno.

V danih ekoloških pogojih se podirajo osnovni principi gospodarjenja z gozdovi:

- lesna zaloga pada,
- količinski in vrednostni prirastek se zmanjša,
- ciljna struktura drevesnih vrst in debelinska struktura drevja propada,
- splošno koristne funkcije gozda slabijo,
- povečujejo se stroški vzdrževanja gozdov in gozdne proizvodnje,
- trajnost gospodarjenja z gozdovi ni zagotovljena.

* Problematika umiranja gozdov na območju GG Nazarje, Gozdno gospodarstvo Nazarje, junij 1987 — avtorji: Toni Breznik, Milan Cajner, Franc Firšt, Ivan Polar.

Propadanje (umiranje) gozdov zahteva takojšnja sanacijo največjih virov onesnaževanja zraka, to je termoelektričnih objektov — Termoelektrarne Soštanj in Termoelektrarne Trbovlje na eni strani ter dodatna vlaganja, ne le v lesnopredelovalno funkcijo gozda, temveč v očuvanje zelenila (podobe krajine) in s tem povezano splošno koristnih funkcij gozda na drugi.

4.2. Genetska obremenitev materiala v celjski regiji

Zaradi delovanja genotoksičnih agensov (škodljivih snovi v ozračju — SO₂, dim, dušikovi oksidi itd.) nastopajo pri rastlinah poškodbe dedne snovi, kar se vrednoti s citogenetsko analizo*. V letu 1987 je bila prvo leto opravljena citogenetska raziskava na devetih mestih v celjski regiji (na treh v Celju, treh v občini Laško in treh v žalski občini)**. Namen raziskav genetske obremenitve je v naslednjem:

— na osnovi frekvenca poškodb genetskega materiala ugotoviti, ali so na izbranih lokacijah prisotni genotoksični agensi;

— če so, iz frekvenca posameznih tipov poškodb sklepati na jakost in način delovanja genotoksičnih onesnaževalcev;

— na osnovi medsebojne primerjave rezultatov, dobljenih na različnih lokacijah, določiti stopnjo ekološke obremenjenosti posamezne lokacije.

Ze pred leti je bilo ugotovljeno***, da se v predelih, kjer opažamo zunanje znake poškodovanosti gozdnega drevja, pojavljajo tudi poškodbe njihove dedne snovi, in to celo pred znaki prizadetosti, ki so opazni s prostim očesom. To pa obenem pomeni, da bi poškodbe dedne snovi lahko imeli za enega izmed možnih vzrokov za umiranje gozdov, saj se prve posledice porušenega genetskega ravnotežja kažejo v zmanjšani sposobnosti za naravno razmnoževanje ter zmanjšani vitalnosti, življenjski moči in odpornosti organizma proti neugodnim življenjskim pogojem (n.pr. proti mrazu, suši, ...) in proti napadom boleznim in škodljivcem.

Rezultate raziskav dedne snovi pri smreki je mogoče razvrstiti v štiri razrede:

1. razred: neogrožena, zabeležene najnižje frekvenca poškodbe dedne snovi, organizmi so polno vitalni, sposobnost za razmnoževanje je normalna;

2. razred: nekoliko ogroža — povečana frekvenca poškodb dedne snovi, rahlo zmanjšanje vitalnosti, povečana občutljivost na neugodne življenjske pogoje, reprodukcijska sposobnost lahko zmanjšana ali močno povečana;

* Citogenetika proučuje pri izbranih rastlinah (smreka in šalota) genetski material, ko se ta v fazi delitve celic oblikuje v tako imenovane kromosome (dedna snov), ki jih je mogoče opazovati pod mikroskopom. Glede na tip in frekvenco poškodb kromosomov (torej dedne snovi) se direktno matematično vrednoti in ugotavlja jakost in način delovanja (akutno ali kronično) posameznih genotoksičnih onesnaževalcev (vir dr. B. Druškovič — Inštitut za biologijo univerze v Ljubljani).

** Poleg tega že nekaj let poteka raziskava o poškodovanosti rastlinskega genetskega materiala v Šaleški dolini z obrobjem, katere nosilec je dr. Blanka Druškovič, kjer se na sedmih mestih ugotavlja poškodovanost dedne snovi.

*** Povzeto po: Blanka Druškovič: Citogenetske spremembe kot bioindikacija, Črna knjiga o propadanju gozdov v SRS leta 1987, IGLG Ljubljana, november 1987.

3. razred: zelo ogrožena — močno povečana pogostost poškodb dedne snovi, močno zmanjšana vitalnost, večinoma pa tudi reprodukcijska sposobnost, velika občutljivost na neugodne življenjske pogoje, bolezni in škodljivce;

4. razred: v propadanju — zabeležene najvišje pogostosti poškodb dedne snovi, organizmi so nevitálni, večinoma nezmožni naravne reprodukcije.

Na osnovi do sedaj opravljenih analiz poškodovanosti dedne snovi pri rastlinah je mogoče trditi, da so tri četrtine slovenskega ozemlja nadpovprečno obremenjene z genotoksičnimi polutanti. To pomeni, da je na mestih, ki so uvrščene v 3. oziroma 4. razred poškodovanosti genetskega materiala, poškodovanost dedne snovi tako velika, da je že močno zmanjšana vitalnost osebkov in s tem povečana dovzetnost za napade škodljivcev v gozdovih, ujme (mraz, suša, itd.), da pa je zelo zmanjšana zmožnost naravne reprodukcije. V teh močno ogroženih predelih zelo težko najdemo vitalne osebke, ki bi bili zmožni zrasti v normalna drevesa.

**Poškodbe dedne snovi na zgostitvenih točkah na območju
celjske regije***

Lokacija	Opazovna rastlina	Razred poškodbe dedne snovi
NA OBMOČJU OBCINE Celje		
Bukovžlak	smreka	+ 3
Slance	šalota	3
Bolnica	šalota	3
EMO	šalota	4
NA OBMOČJU OBCINE Laško		
Sedraž	šalota + smreka	4
Vranski vrh (Radeče) nad Jurkloštrom (Radenik, Ojstreš)	šalota + smreka smreka	+ 4 - 3
Laško	ni podatka	
NA OBMOČJU OBCINE Mozirje		
Okonina	smreka	3
Podvolovljek	smreka	3
Zaloka pod Smrekovcem	smreka	- 3
NA OBMOČJU OBCINE Velenje		
Veliki vrh	šalota + smreka	4
Lokovica	šalota + smreka	4
Skorno	šalota + smreka	3
Topolščica	šalota + smreka	- 3
Zavodnje	šalota + smreka	3-4
Šentvid	šalota + smreka	+ 3
Sleme	šalota + smreka	+ 3
NA OBMOČJU OBCINE Zalec		
Marija Reka	smreka	4
Andraž	smreka	- 3
Zalec — Juteks	šalota	2-3
Zalec — Ferralit	šalota	2-3

* Podrobneje v poročilih o raziskovalnih nalogah, Druškovič s sodelavci, za leto 1987.

Na območju celjske regije je na sedmih točkah bioindustrijske mreže 16 x 16 km poškodovanost dedne snovi v glavnem v 3. razredu poškodovanosti, razen točke ob cesti Podčetrtek — Šentjur na območju Babne gore — Loke, ki je v 4. razredu poškodovanosti. Na območjih, kjer se predvideva večje onesnaževanje okolja, so opazovane točke zgoščene in zato dobljeni podrobnejši podatki o poškodbah dedne snovi. Na dodatnih točkah za ugotavljanje poškodb obremenitve genetskega materiala na območju celjske regije so bili ugotovljeni naslednji razredi poškodb dedne snovi pri rastlinah, kar dopolnjuje sliko onesnaženosti okolja v regiji tudi na območjih, ki niso urbanizirana.

4.3 Posledice onesnaževanja okolja v kmetijstvu

Posledice prekomernega onesnaževanja okolja se kažejo tudi v kmetijstvu in se odražajo v:

- zmanjšanju kvalitete in tudi količine pridelkov,
- širjenju acidofilnih rastlin,
- povečanju vlaganj v sanacijo zemljišč,
- povečanih stroških za zdravljenje živali.

S podrobnejšimi podatki ne razpolagamo (obstajajo le fragmentarno).

Tudi samo kmetijstvo je onesnaževalec okolja, in sicer:

- zaradi intenzivne kmetijske proizvodnje — uporaba velikih količin umetnih gnojil in zaščitnih sredstev (pesticidov);
- zaradi vpliva agrotehničnih ukrepov na ekološke razmere v kmetijstvu (odvodnjavanje — namaknje);
- zaradi nedosledne oziroma zmanjšane uporabe kolobarja (na primer zaradi monokulture — hmelja);
- zaradi vpliva monokultur (n.pr. hmelja) na kakovost okolja (uporaba zaščitnih sredstev, problematika odlaganja ostankov — n.pr. hmeljevina, ki zaradi nestrokovnega odlaganja povzroča smrad, itd.).

Čeprav je kmetijstvo v celjski regiji tako gospodarsko kot predvsem prostorsko gledano zelo pomembna dejavnost, do sedaj razen pedoloških kart in kategorizacije kmetijskih zemljišč ni bila izdelana ocena (študija), v kateri bi bili ovrednoteni učinki kmetijske proizvodnje na kakovost okolja (deloma smo na negativne učinke opozarjali v poglavju o površinskih vodah).

Odpirna vprašanja, na katera bi bilo potrebno dobiti odgovore, so med drugim na naslednjih področjih:

- posledice intenziviranja kmetijske proizvodnje na okolje,
- vpliv agrotehničnih ukrepov na ekološke razmere (melioracije, komasacije),
- vpliv intenzivne rastlinske in živalske proizvodnje na kakovost hrane in vode.

V dolgoročnem načrtovanju kmetijstva in prostorskega razvoja v regiji je iz ekoloških aspektov potrebno zasledovati naslednje usmeritve:

- racionalna raba kmetijskih zemljišč in zaščita najkvalitetnejših kmetijskih zemljišč. Na tem mestu še posebej izpostavljamo problematiko zaraščenih in zanemarjenih mej, bregov vodotokov, mejnih območij z drugimi eko-

sistemi, zaraščenih pasov ob cestah, ki so leglo plevela in različnih škodljivcev in ne sodijo v koncept aktivnega varovanja in izkoriščanja kmetijskih zemljišč;

— pridobivanje kvalitetnejših ali pa novih kmetijskih zemljišč s hidro in agrooperacijami — predvsem opozarjamo na do sedaj neupoštevane vidike kompleksnega pristopa k agrooperacijam, ne zgolj po vodarski in kmetijski plati, pač pa tudi z vidikov širšega prostorskega razvoja in varstva okolja (varovanje značilnih biotopov oz. ekosistemov itd.);

— v razvojne načrte kmetijstva vgrajevati elemente alternativnega kmetijstva, prilagojenega našim tipičnim razmeram (upoštevati načelo integralnega varstva), s poudarkom na večji kakovosti kmetijskih pridelkov (rastlinska in živilska proizvodnja).

4.4 Zdravstvene posledice onesnaženosti

Onesnaženost zraka in voda ter splošna onesnaženost okolja ne vpliva le na degradacijo gozdov in genetske poškodbe pri rastlinstvu, pač pa tudi na zdravstveno stanje prebivalstva. To so potrdile tudi nekatere zdravstvene raziskave v občini Celje, o katerih smo poročali v I. fazi ekološke bilance.

Če pogledamo priporočila Mednarodne zdravstvene organizacije (WHO) glede vpliva z SO_2 onesnaženega zraka na zdravstveno stanje ljudi, ugotovimo, da je le malo naselij v občini, kjer je povprečna letna koncentracija SO_2 manjša od $0,06 \text{ mg SO}_2/\text{m}^3$, 95-percentil izmerjenih vrednosti pa manjši od $0,15 \text{ mg SO}_2/\text{m}^3$. To se namreč vrednosti, ki zdravju še niso škodljive. V vseh naseljih, ki so v regiji uvrščene v 3. in 4. območje onesnaženosti zraka, so te priporočljive vrednosti prekoračene. Toda škodljivi učinki najpogostejših onesnaženj na specifično obolevnost in smrtnost ljudi so še premalo poznani. Ve se, da izstopajo predvsem bolezni dihal, narašča število kroničnih pljučnih obolenj, še zlasti alergičnih in abstuktivnih, pa tudi rakastih in drugih obolenj, ki so predvsem posledica sicer premalo razjasnjene delovanja ekoloških dejavnikov, zlasti onesnaženosti ozračja v delovnem in bivalnem okolju.

O problemu posledic prekomernega onesnaževanja okolja v velenjski občini so velenjski zdravstveni delavci spregovorili v občinskem časopisu *Naš čas**. Pri nivoju obolevnosti prebivalstva kažejo številni navedeni kazalci na bistveno odstopanje velenjske občine od republiškega povprečja. Ob tem se kaže zamisliti.

V okviru ekološke bilance je v letu 1987 poteklo drugo leto raziskave Vpliv onesnaženosti ozračja na zdravstveno stanje nekaterih kategorij prebivalstva, ki bo primerjalno za Celje, kot klasično prekomerno onesnaženo območje (sodi v 4. območje onesnaženosti zraka), in Slovenske Konjice (sodi v malo onesnaženo 2. območje onesnaženosti zraka) ugotavlja vpliv onesnaženosti zraka na zdravstveno stanje izbranih skupin prebivalstva. V letu 1987 so bile v okviru 3-letne raziskave opravljena naslednja opravila:

* dr. Jože Rebernik: Kako črna je naša dolina, *Naš čas*, št. 20/87, z dne 21. 5. 1987, s. 4 in 5.

— v celoti so bili opravljeni klinični pregledi, laboratorijske preiskave in funkcionalni testi mladine (330 pregledov, od tega 120 v Slovenskih Konjicah);

— delno so bili opravljeni enaki pregledi starostnikov (v Celju 80, v Slovenskih Konjicah 50);

— v prvi polovici leta 1988 bo opravljen še pregled skupine delavcev (aktivnih zavarovancev), ki delajo v sorodnih okoljih (v Celju 100 in v Slovenskih Konjicah 50).

V letu 1988 bodo podatki iz preiskav obdelani in valorizirani, naloga pa bo v celoti zaključena do konca leta 1988.

5. ZAKLJUČKI

Analiza onesnaževanja in onesnaženosti okolja na območju celjske regije je pokazala na velike razseženosti te problematike, tako na območju onesnaženosti zraka, kakovosti vodotokov, kakor tudi posledic, ki se kot elementi degradacije prostora kažejo v celjski regiji. Ocenjujemo, da je okolje v celjski regiji onesnaženo do te mere, da dodatnega onesnaževanja ne prenese več.

Odgovornejši odnos do okolja bo moral postati eno od temeljnih vprašanj prihodnjega razvoja v posameznih občinah v regiji, od njega bo odvisen bodoči razvoj. V dopolnitvah planskih dokumentov družbenopolitičnih skupnosti morata sanacija in varstvo okolja postati integralni del gospodarskega in prostorskega razvoja.

Če bomo hoteli doseči zastavljene cilje izboljševanja kakovosti okolja na območju celjske regije oziroma na območju posameznih osmih občin (Celje, Laško, Mozirje, Slovenske Konjice, Sentjur, Smarje, T. Velenje in Zalec), bo potrebno izvesti niz sanacijskih in varstvenih ukrepov.

Cilji izboljševanja kvalitete okolja so:

- prehod območij, uvrščenih v 4. območje onesnaženosti zraka, v prvi fazi v 3. območje onesnaženosti in v 2. fazi v 2.—3. območje onesnaženosti zraka;
- prehod iz 3. območja onesnaženosti zraka v 2.—3. oziroma 2. območje onesnaženosti zraka;
- varovati kvaliteto zraka na območjih, kjer zrak še ni onesnažen nad dovoljno mejo (2. območje onesnaženosti zraka);
- sanirati najbolj onesnažene odseke vodotokov do te mere, da preidejo v 3. oziroma 2. kakovostni razred.

Izboljševanje kakovosti okolja v celjski regiji bo mogoče doseči postopno v več fazah:

- v prvi fazi bo to sanacija največjih virov onesnaževanja,
- v drugi fazi pa kvalitetnejši tehnološki oziroma družbeni razvoj, ki bo okolje upošteval kot svoj omejitveni dejavnik.

Reševanje problematike onesnaženosti okolja v regiji je tesno povezano z reševanjem le-tega v širšem prostoru, in sicer:

1. uresničevanje naloge 90% čiščenja dimnih plinov v termoenergetskih

objektih v Sloveniji — v TE Šoštanj in TE Trbovlje do leta 1993 (kar je opredeljeno v republiških planskih dokumentih);

2. zmanjševanje emisij SO₂ do leta 1990 po občinah za 30%;

3. uresničevanje nalog iz programa za sanacijo kakovosti reke Save, ob izgradnji hidroelektrarn na Savi, ki tangirajo območje celjske regije.

Pri ekološki bilanci regije v metodološkem smislu prihaja do dveh vrst bilanc:

— prva se nanaša na problem »fizičnega bilanciranja« (ravnovesja) med emisijami škodljivih snovi z naravno sposobnostjo obnavljanja razmer v prostoru (samočistilna sposobnost),

— zaradi posledic porušenega ravnovesja — onesnaževanja okolja — se na drugi strani pojavi interes družbe za čisto in zdravo okolje. Ta interes se sooči z drugimi interesi, kar v pogojih omejenih virov privede do konflikta. Problem »družbenega bilanciranja« med različnimi interesi, s poudarkom na varstvu okolja, je, ob omejenih možnostih, vsaj enakovreden problemu prej opisanega fizičnega nesorazmerja.

Problem, kako uveljaviti interes varstva okolja v soočanju z drugimi interesi in razpoložljivimi možnostmi, ostaja še nadalje odprt; v nalogi nakazujejo le nekatere možnosti reševanja problema varstva okolja v regiji.

V nalogi so jasno identificirani fizični vzroki za prekomerno onesnaževanje okolja in predlagani fizični ukrepi za njihovo izboljšanje.

Predlagane ukrepe za zmanjševanje onesnaženosti okolja lahko vsebinsko razdelimo v štiri skupine nalog, in sicer:

1. Naloge, katerih izvedba je v prvi vrsti obveza onesnaževalcev. Gre za naloge, kjer se očitno kršijo predpisi in kjer prihaja do resnih ekoloških posledic. Te naloge ne prenesajo nadaljnega dogovarjanja, ampak zahtevajo izrek ukrepa inšpekcijskih organov ter zaustavitev proizvodnje v primerih, ko se ignorira ali odlaga izvedba naloženih ukrepov.

2. Naloge, katerih izvedba je prvenstveno odgovornost onesnaževalcev. Ekološke posledice so sicer sprejemljive, vendar jih ni mogoče tolerirati na dolgi rok. Z inšpekcijskimi odločbami se določi ustrezen rok sanacije, ki je načeloma lahko skladen z rokom tehnološke prenove. Stvar dogovora o varstvu okolja je lahko, na primer, določitev skrajnega roka za odpravo žarišč onesnaževanja in ogrožanja okolja.

3. Skupne naloge kot podpora za izvedbo nalog iz točk 1 in 2.

Pri tem ne gre za oblikovanje »skladov«, ampak za razvoj skupnih programov, ki olajšujejo odpravo ekoloških problemov in dajejo pozitivne ekonomske učinke. Tipična takšna naloga je vezana na razrešitev problematike ravnanja z odpadki na ravni regije, kakor tudi predlog za vzpostavitev operativne koordinacije za izvajanje skupnih nalog.

4. Razvojni »paket« nalog.

V regiji verjetno zahteva odprava ekoloških problemov korenit poseg v obstoječo proizvodno strukturo. Potrebno je redefinirati razvojne cilje ter predlagati tem ciljem ustrezen program sprememb, ki jih z drugo besedo imenujemo prestrukturiranje. (Predvsem ta zadnji sklop nalog zahteva gospodarsko-politične pogoje za takšno raziskovalno delo).

Pri nadaljnjem delu na področju ekološke problematike bo potrebno žarišče dela preusmeriti z obvladovanja fizične razsežnosti ekološke problematike na obvladovanje razvojne razsežnosti problematike.

Naloga Ekološka bilanca celjske regije implicitno odpira problem nadaljnega razvoja regije. Spoznanja fizičnih nesorazmerij v regiji predstavljajo kot »ekološki« pogoji razvoja obvezen okvir vsakemu nosilcu razvoja (onesnaževalcu) pri koncipiranju njegovih razvojnih alternativ.

Naloga je pripravljena z namenom, da opozorimo na silno resno problematiko prekomerne onesnaženosti okolja ter predlagamo vrsto ukrepov za saniranje in varovanje našega okolja. Če pa bodo ugotovitve iz te naloge našle svoje mesto v skupnem regijskem dogovoru o varstvu okolja, je naš namen uresničen v celoti.

6. VIRI IN LITERATURA

1. Ekološka bilanca celjske regije, I faza, Razvojni center Celje, januar 1987.
2. Darka Domitrovič-Uranjek: Ekološka bilanca celjske regije, I. faza, Celjski zbornik, 1987, str. 49—63.
3. Darka Domitrovič-Uranjek: Onesnaženost okolja na območju celjske regije, Geographica Slovenica 18, Inštitut za geografijo univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani, Ljubljana, 1987, str. 519—534.
4. Rezultati meritev onesnaženosti zraka na merilnih mestih regijske mreže v obdobju oktober 1986 — september 1987, Zavod za socialno medicino in higieno Celje, Celje, 1987.
5. Kataster onesnaževalcev zraka po vodilnih naseljih v občinah Laško, Mozirje, Slovenske Konjice, Sentjur, Smarje, Velenje (za terciarno dejavnost), Zavod za socialno medicino in higieno Celje, Celje, 1988.
6. Onesnaženost voda na povodju Savinje in Sotle, NIVO Celje, Celje, 1988.
7. Blaženka Flisar: Onesnaženost vodotokov v občini Slovenske Konjice, Maribor, 1987.
8. Raziskovalni projekti: Model sanacije ozračja v urbanizirani kotlini, Republiška raziskovalna skupnost Slovenije, Občinska raziskovalna skupnost Celje — 1981, 1982, 1983.
9. Ekološka bilanca Celja, I. in II. faza, Razvojni center Celje, 1985, 1986.
10. A. Stergar, A. Uršič, A. Planinšek, V. Gabron, Onesnaženost zraka z SO₂ in dimom v občini Žalec in Kataster virov onesnaževanja, Zavod za socialno medicino in higieno Celje, 1986.
11. B. Paradiž, M. Bonač, Z. Rajh-Alatič, T. Zupančič: Metodologija in razvrstitev SR Slovenije v območja po stopnjah onesnaženosti, Hidrometeorološki zavod SRS, 1974.
12. Metodologija za določevanje onesnaženosti ozračja (ZIS).
13. Darka Domitrovič-Uranjek: Ekološka bilanca Celja, Celjski zbornik, 1986, str. 75—100.
14. Darka Domitrovič-Uranjek: Ekološka bilanca Celja — strokovna podlaga za pripravo ukrepov za izboljšanje kvalitete okolja, IB, Revija za planiranje, št. 9/1986, str. 17—24.
15. Darka Domitrovič-Uranjek: Pristop k razreševanju problematike okolja na primeru Celja, Naše okolje, št. 3—4/86, str. 53—55.
16. Hidrometeorološki zavod Slovenije: Rezultati analiz Savinje, Pake in Sotle v letih 1980—85.
17. Kataster kakovosti površinskih voda v letih 1980—1985, PUV NIVO Celje.
18. Kataster porabnikov vode območja Savinja — Sotla, PUV NIVO Celje.
19. Kataster površinskih rečnih tokov, ZVSS, december 1986.
20. Raziskave kakovosti površinskih voda v SR Sloveniji, HMZ, 1976 do 1986.
21. Vodnogospodarske osnove Slovenije, 1978.
22. Kataster porabnikov vode, VGP Maribor, 1980.

23. Vodnogospodarske ureditve Dravinje (v izdelavi), VGP Maribor.
24. Ocena kakovosti potoka Rogatnica in Oplotnica, VGP Maribor, 1987.
25. Zavod SRS za statistiko, Popis prebivalstva v letu 1981, Rezultati raziskovanj, zvezek 228.
26. Ugotavljanje stanja kakovosti manjših vodotokov na območju OVS Drava in Mura, VGP Maribor, 1978, 1979.
27. Ugotavljanje stanja onesnaženosti reke Drave in pritokov, VGP Maribor, 1980, 1981, 1982, 1983, 1984.
28. Fedor Černe: Metodološki pristop k razreševanju problematike onesnaževanja okolja, Magistrska naloga, Ljubljana, marec 1987.
29. Fedor Černe: Vrednotenje razvojnih odločitev in varstvo okolja — metodološki pristop, Revija za razvoj, RR, št. 1/88, str. 25—30.
30. Crna knjiga o propadanju gozdov v Sloveniji leta 1987, Inštitut za lesno in gozdno gospodarstvo Ljubljana, november 1987.
31. T. Breznik, M. Cajner, F. Firšt, M. Kolar: Problematika umiranja gozdov na območju GG Nazarje, Gozdno gospodarstvo Nazarje, junij 1987.
32. Gospodarski načrti gozdnogospodarskih enot na območju GG Celje.
33. Podatki o poškodovanosti gozdov na območju GG Nazarje, GG Nazarje, Tehnični sektor, december 1986.
34. Umiranje gozdov in raba lesa: Posvetovanje v Mariboru, 25. oktobra 1986, ZDIT gozdarstva in lesarstva Slovenije, Ljubljana, oktober 1986.
35. Ivan Rihter: Celjsko gozdnogospodarsko območje, Celje, 1986.
36. Marjan Šolar s sodelavci: Povzetek študije onesnaženje znaka in propadanje gozdov v Sloveniji, Inštitut za lesno in gozdno gospodarstvo, Ljubljana, 1986.
37. Gozd in okolje — Foren 86, Jugoslovansko posvetovanje, 14.—15. 5. 1986, Ljubljana, maj 1986.
38. Blanka Druškovič s sodelavci: Citogenetska bioindikacija, Letno poročilo RSS, URP, Gozdarstvo za leto 1986, 1987.
39. B. Druškovič, J. Škrk, J. Paradiž: Otkrivanje genotoksičnog delovanja hemijskih agensa pomoću biljke šalot. V: Knjiga sažetaka. Prvi jugoslovanski simpozijum o mutagenezi i kancerogenezi. Makarska, 25.—29. okt. 1983.
40. Blanka Druškovič s sodelavci: Obremenitev genetskega materiala na območju občin Celje, Laško, Zalec in Velenje, poročila o delu za leto 1987, 1988.
41. Pljučne bolezni celjske regije: 65 let Bolnice Topolšica, 60 let Dispanzerja za pljučne bolezni in TBC Celje, Celje, 1985.
42. B. Hrašovec: Vpliv nizkih koncentracij SO₂ na dihalne organe s posebnim ozirom za FEV. Zdravstveni vestnik, št. 44/75, str. 227—228.
43. B. Hrašovec: Vpliv TiO₂ na dihalna v poizkusu na živalih, Zdravstveni vestnik, 51/82, str. 119—122.

KARMEN GORIŠEK

OCENA KADROVSKIH MOŽNOSTI ZA PRESTRUKTURIRANJE CELJSKE INDUSTRIJE

Razvojno-raziskovalna naloga

V celjski občini je že dalj časa prisotno spoznanje, da mora Celje samo prevzeti odgovornost za lasten razvoj. Tako se je ob snovanju strategije razvojne preobrazbe izoblikovala že leta 1980 zamisel o raziskovalnem projektu »Prestrukturiranje celjskega gospodarstva«. Do danes so bile v okviru tega projekta opravljene številne R-R naloge, ki nakazujejo možnosti prenove predvsem z ekonomskega in tehnično-tehnološkega vidika. Vedno pomembnejše pa je postajalo vprašanje kadrovskih resursov v občini ter možnosti realnega podprtja uresničevanja najbolj perspektivnih R-R programov celjske industrije.

Kadrovska opremljenost celjskega gospodarstva je bila analizirana v okviru samega projekta ter tudi v številnih gradivih kadrovske službe IS skupščine občine Celje, strokovne službe občinskih skupnosti za zaposlovanje Celje ter SIS družbenih dejavnosti občine Celje. Opravljene analize prikazujejo predvsem stanje, nekatere pa nakazujejo tudi smeri za reševanje problemov. Poglobljeno raziskovalno delo, ki bi sistematično odpiralo nove možnosti razvoja, pa v Celju še ni bilo opravljeno.

V R-R nalogi »Ocena kadrovskih možnosti za prestrukturiranje celjske industrije« proučujemo in nakazujemo kar največ realnih možnosti aplikacij na kadrovskem področju. Na takšen način želimo zagotoviti postopno uresničevanje deklarativno že zastavljene strategije razvoja občine Celje — kjer **dominantni cilj enakovredno predstavljata:**

- VISJA TEHNOLOŠKA RAZVITOST in
- DVIG IZOBRAZBENE STRUKTURE TER POLNEJŠE IZKORIŠČANJE ZNANJ.

Avtorica: Karmen Gorišek, dipl. soc., nosilka R-R naloge.

R-R naloga je zastavljena v dveh fazah:

I. faza pomeni ustvarjanje pogojev za vzpostavitev najširše inovacijske klime in zagotavljanje potrebnih znanj v dolgoročnem obdobju — skladno s predvidenimi strateškimi usmeritvami posameznih panog industrije na ravni družbeno-politične skupnosti (marec 1987 — maj 1988).

II. faza — Izdelava kadrovskega modela za uresničevanje konkretnih R-R programov znotraj izbrane organizacije združenega dela z upoštevanjem relevantnih okoliščin oziroma aplikacije rešitev iz I. faze — case study (junij — december 1988).

Prvo fazo R-R naloge sestavljajo trije segmenti, ki so povezani v celoto:

- I. Poslovođenje v organizacijah združenega dela celjske industrije
- II. Inovativno razvojna dejavnost v organizacijah združenega dela celjske industrije
- III. Sistem zaposlovanja in izobraževanja kot blokada ali neizkoriščena možnost.

V vsakem segmentu je prisotna temeljita analiza obstoječega stanja z identifikacijo ključnih problemov, iz katerih izhaja plejada možnih rešitev. Le-te je možno v danem okolju in času uresničiti. R-R naloga ne ponuja »receptov« za uspešnejše poslovanje delovnih organizacij, temveč takšne usmeritve, v okviru katerih lahko vsaka delovna sredina najde zase pravo — inovativno pot razvoja. Do takšne preobrazbe pa nas bo slej kot prej privedla eksistenčna nuja.

Organizacijski pristop k izdelavi R-R naloge je specifičen in izviren

Niti v Celju, niti v drugih občinah Slovenije nimamo institucij, ki bi se profesionalno ukvarjale z R-R delom za področje kadrov. Potrebe po tovrstnih strokovnih podlagah pa so iz leta v leto večje ter zahtevnejše, kot pa jih lahko ponudijo posamezni strokovnjaki s področja zaposlovanja in izobraževanja. Prehoda v tržno gospodarstvo pa si niti predstavljati ne moremo brez reguliranja kadrovskih resursov.

V Celju smo zato pod okriljem Razvojnega centra Celje ustanovili R-R konzorcij, ki ga sestavljajo naslednje institucije: Strokovna služba SIS družbenih dejavnosti občine Celje, Strokovna služba občinskih skupnosti za zaposlovanje Celje, Center za poklicno usposabljanje in zaposlovanje invalidov Celje, Kadrovska služba izvršnega sveta skupščine občine Celje, Občinski komite za družbene dejavnosti Celje in Razvojni center — TOZD »IRRI«.

Strokovnjaki iz navedenih institucij so sestavljali raziskovalni team, ki je v sodelovanju z obema slovenskima univerzama ter Inštitutom za sociologijo v Ljubljani približno eno leto pripravljala omenjeni projekt (marec 1987 — april 1988). Projekt je v večji meri financirala ORS Celje, vse članice konzorcija pa kot svoj prispevek k realizaciji naloge namenja del delovnega časa avtorjev in delno tudi administrativno-tehnične usluge. Nosilec naloge znotraj konzorcija je Strokovna služba SIS družbenih dejavnosti občine Celje.

Izhodiščne predpostavke raziskave

Projekt prestrukturiranja celjskega gospodarstva smo si v Celju zastavili kot razvojni koncept gospodarskega prostora, ki temelji na preobrazbi temeljnih nosilcev proizvodnje ob usmerjanju in aktivnem sodelovanju vseh gospodarskih subjektov in vseh subjektivnih sil. S projektom »P« so definirane razvojno obetavne proizvodnje celjske industrije, ki naj bi bile kadrovske, programske, tehnološko-razvojne, tehnično-organizacijske, tržno in dohodkovno ter reprodukcijsko specializirane in so zaključena gospodarska celota s možnostmi uspešnega uveljavljanja na domačem trgu oziroma v izvozu.

Podatki o kadrih potrjujejo, da Celje razpolaga z razmeroma nezahtevno tehnologijo, ki je po večini na tretji oziroma četrti tehnološki stopnji po Awerhanovi lestvici. Tehnološke spremembe so počasne. Razmere v Celju in v celi Sloveniji pa so podobne tistim, ki so jih imele razvite dežele v 60. letih. Imamo nizko odkrito brezposelnost na račun precejšnje podzaposlenosti, izobrazbena raven komaj zadostuje instalirani tehnologiji. Poleg tega tudi za v prihodnje izkazuje združeno delo celjske občine skromne potrebe po strokovnih kadrih od V. stopnje navzgor. *Razkorak med potrebami in potenciali lahko pomeni nadaljnje zaposlovanje »našega« strokovnega kadra (V.—VII. stopnja) izven matične občine* ter zaposlovanje nižje strokovnih kadrov iz imigracijskega kontingenta v celjski občini.

Naj navedemo še nekaj pomembnejših kadrovskih ugotovitev za občino Celje:

— Ugotavljamo premajhen delež strokovnih kadrov VI., VII. in VIII. stopnje zahtevnosti hkrati pa obstoječega kadra in znanja, ki ga ta kader ima, ne izkoriščamo dovolj. Le-ta je vpet v klasično obliko organizacije, kar pogojuje majhno samostojnost in s tem povezano manjšo neposredno odgovornost. Vse to pa onemogoča zelene (hitre) premike.

— Zaradi obstoječega načina zaposlovanja ugotavljamo statičnost, ne pa prepotrebne fleksibilnosti kadrov. Poklic se pogosto enači z delovnim mestom. Pomanjkanje dinamičnega načina (samo) zaposlovanja, planiranja profesionalne kariere, omogočanja strokovnega razvoja kadrov in menjave tudi več profesionalnih področij tekom delovne dobe, so zavore za hitrejši in ustreznejši razvoj.

— Že nekaj let Celje beleži izgubljanje perspektivnih in potrebnih kadrov zaradi togosti oblik zaposlovanja, pomanjkanja sistema napredovanja, pomanjkanja inventivne klime in zaradi tehnološke zastarelosti.

— Povečujejo se neskladja na trgu delovne sile; kadrov, ki jih potrebuje mo, manjka, po drugi strani pa produciramo kadre, ki jih je že tako preveč in jih je možno vsak trenutek pridobiti — nižje stopnje strokovnosti, suficitarni profili in drugo.

— Institucije, ki se ukvarjajo z zaposlovanjem, ohranjajo klasične oblike in pristope, zaposlovanje kot proces in stroka je nerazvito. Primanjkuje tudi ustrezna baza podatkov, ki bi omogočala ukrepanje v zelenih smereh.

— V celjskem združenem delu je zaposlenih precej ljudi, ki nimajo dokončane niti osnovne šole (okrog 26 %). Istočasno pa v prostoru ugotavljamo, da šepajo tudi oblike prekvalifikacij za neustrezno usposobljene, katerih šte-

vilo se bo ob postopni realizaciji procesa prestrukturiranja gospodarstva še povečevalo. Brez ustreznih programov prekvalifikacij in dokvalifikacij ne bomo zmogli spremljati tehnološkega razvoja.

— Hkrati ugotavljamo pomanjkanje zahtev, oblik in povpraševanja po permanentnem izobraževanju delavcev, zaposlenih v celjskem združenem delu.

Iz navedenega sledi, da je postalo vprašanje o kadrovskih resursih eno izmed najpomembnejših razvojnih dilem občinskega prostora.

POJAVLJATA SE V BISTVU DVA PROBLEMA

— Možnost deblokade razvojnih potencialov, da bi vzpostavili inovacijsko klimo (oziroma predelave znanj v inovacije) na ravni družbeno-politične skupnosti in organizacij združenega dela, kar bi dalo najširši okvir pridobivanju in večjemu izkoriščanju strokovnih kadrov.

— Pridobivanje potrebnih znanj za realizacijo proizvodnih programov na ravni DPS in OZD.

Glavne vzvode in realne možnosti za premoščanje navedenih problemov vidimo v posodobljenem poslovođenju, v dvigu uspešnosti inovativno-razvojnega dela ter v reguliranju ponudbe in povpraševanja po kadrih.

Metodološki pristop

Vsebina in zastavljeni cilji R-R naloge so zahtevali poglobljen študij teoretičnih osnov ter izvedbo empiričnega dela raziskave v osmih OZD celjske industrije.

Izbor delovnih organizacij celjske industrije smo izvedli na osnovi perspektivnosti razvojnih proizvodnih programov. Te delovne organizacije bodo lahko v relativno kratkem času dosegle ne samo tehnično spreminjanje proizvodne in izvozne strukture, temveč predvsem vgrajevale vse več domačega znanja, razvoja in tehnologije oziroma dosegle kvalitetnejše pogoje gospodarjenja in prestrukturiranja. Nosilci takšnih dejavnosti so: Aero, Cinkarna, EMO, Etol, Klima, Libela, Železarna Store in Žična Celje.

Za izvedbo empiričnega dela raziskovanja smo se posluževali metode anketiranja in poglobljenega intervjuja ter tako preverjali v izhodišču zastavljene hipoteze. Podatke smo računalniško obdelali s paketom SPSS. Upoštevali smo tudi že obstoječe informacijske osnove, ki obstajajo pri raznih inštitucijah, ter ažuriranje ocenjenih tehnoloških ravni celjske industrije.

Kombinacije rezultatov, ki sledijo iz vsebinskega in analitičnega dela, omogočajo oblikovanje usmeritev za preseganje stanja na ravni DPS in na ravni organizacij združenega dela. Možna je tudi komparacija v širšem prostoru.

Tako zaključeno delo pomeni istočasno zaključek prve faze R-R naloge. Drugo fazo namreč predstavlja »študija primera«, kjer bi dosedanja globalna spoznanja preverjali in iskali ustrezne aplikativne rešitve v konkretni delovni sredini.

Zaključne ugotovitve raziskave

Ko pregledamo ponudbo in povpraševanje po kadrih ter upoštevamo vse relevantne okoliščine, lahko predvidimo možnost *razvoja občine Celje* (stanje v osmih vzorčnih OZD celjske industrije lahko posplošimo na celoten občinski prostor) v *dveh smereh oziroma v dveh variantah*.

Varianta 1:

Izkazane potrebe po kadrih v prihodnje ne omogočajo bistvenih tehnoloških premikov. Vendar bodo kljub temu v vzorcu izbrane delovne organizacije lahko zapolnile skromno napovedano povpraševanje le z agresivnim tržnim obnašanjem pri pridobivanju kadrov.

Ker je out-put naše izobraževalne mreže majhen, bi le-ta v večji meri pripadel tem izbranim nosilcem tehnološkega razvoja v Celju.

Zavestno se torej zanemarjajo vse ostale kadrovske potrebe v občini. Dodatno pa ostaja problematično zagotavljanje tistih kadrov, ki jih tukaj že danes primanjkuje in bi jih želeli takoj zaposliti.

Ta varianta torej pomeni preprečevanje nazadovanja in zagotavlja preživetje glavnih nosilcev industrijskih proizvodenj ob zavestnem usmerjanju kadrov v ta delovna okolja ter zavestnem sprejetju kadrovskih problemov, ki se bodo pojavljali v drugih delovnih organizacijah v Celju.

Varianta 2:

Ne glede na danes skromno izražene kadrovske potrebe obstaja možnost, da bodo izbrane delovne organizacije razvile višje stopnje tehnološkega razvoja in bodo tako v prihodnosti izražale bistveno drugačno strukturo in količino potreb po kadrih. Podobno se bodo obnašale tudi druge delovne organizacije, ki se bodo hotele obdržati na tržišču. Mladina predstavlja nezadosten vir zaposlovanja v občini, je strukturno problematična in tudi regijsko koncentrirana. Poleg agresivnejšega pridobivanja novih kadrov — kot pogoj za eksistenco delovnih organizacij — bo za vsako obliko tehnološkega prodora nujno sodobno kvalitativno in kvantitativno razvijanje lastnega potenciala, in to ne samo strokovnega vrha, temveč vseh zaposlenih. Vendar tudi v tem primeru ne bomo uspešni, če ne bomo aktivno pridobivali kadrov iz zunanjih virov (druge občine, . . .).

Ta varianta torej ponuja osnove za tehnološki prodor, zahteva pa poleg velike strokovnosti in iznajdljivosti pri ravnanju s kadri tudi večje spremembe v relevantnem okolju.

Varianti, ki glede na naše možnosti poenostavljeno predstavljata stagnacijo ali razvoj, argumentiramo z naslednjimi ključnimi ugotovitvami raziskave, ki jih izpostavljamo kot ključne ovire:

— Trendi na področju izobraževanja mlade generacije ne nakazujejo možnosti večjega izboljšanja izobrazbene strukture oziroma zadovoljevanja tekočih in planiranih kadrovskih potreb. Če se bodo nadaljevali negativni trendi na področju izobraževanja v srednjem usmerjenem izobraževanju, predvsem na V. stopnji zahtevnosti, bo to pomenilo nadaljnje zaostrovanje pri zagotavljanju potrebnih kadrov VI. in VII. stopnje zahtevnosti.

— Zagotavljanje kadrov iz zunanjih virov je problematično, ne samo zaradi obstoječega manjka strokovnjakov v celi Sloveniji, temveč tudi zaradi skromnih možnosti obvladovanja višjih stopenj tehnološkega razvoja. V takšnem okolju so tudi manjše možnosti za danes nujni ustrezni profesionalni razvoj potencialnega kadra, predvsem na VI., VII. in VIII. stopnji strokovnosti.

— Še večjo oviro, kot relativno nizka kvalifikacijska struktura ter predvsem manjko visoko usposobljenih kadrov — kar je odraz obstoječe tehnologije — predstavlja neizkoriščenost in neizpolnjevanje današnjega znanja na vseh stopnjah zahtevnosti. Obstoječe izobraževanje ob delu in iz dela je kritično, sistemsko nestimulativno urejeno in predstavlja kot tako neizkoriščeno možnost za racionalen prehod v izboljševanje izobrazbene strukture zaposlenih.

— Tehnološko-ekonomski viški se zaenkrat izkazujejo bolj skozi vidik socialnega miru kakor skozi vidik tehnološkega razvoja. Za reševanje problemov te vrste nimamo vzpostavljenih ustreznih socialnih mehanizmov, ki bi omogočali pravočasno ukrepanje in nudili širše možnosti za razreševanje.

— Pričakujemo še nadaljnji porast brezposelnosti. Na to kaže tako »zaprtost« organizacij združenega dela kot odsotnost organiziranega doizobraževanja brezposelnih v smeri konkurenčnosti za vstop v združeno delo. Prav tako opažamo odsotnost različnih programov, ki bi omogočali med drugim tudi reguliranje brezposelnosti.

— Strategija OZD je premalo ofenzivna, da bi pospeševala tehnološko in organizacijsko kulturo ter uveljavljala inovativno klimo. Poslovodni delavci in inovativno-razvojni kadri to potrjujejo z zastarelo tehnologijo Celja, neatraktivnimi programi, nizko ustvarjeno akumulacijo ter neprivlačnostjo Celja kot zaposlitvenega centra za mlade strokovnjake.

— V OZD niso optimalno izkoriščene in uveljavljene sodobne metode vodenja, ki sproščajo ustvarjalnost in mobilizirajo za skupno doseganje ciljev, saj kvalitativnih dejavnikov razvoja — človeka kot osrednjega produkcijskega tvorca, ne obravnavajo enakovredno z ekonomskimi kazalci.

— Uspešnost dela inovativno-razvojnih kadrov je relativno nizka. S sociološkega vidika največje ovire — poleg materialnih — predstavljajo sistemi vodenja, organizacija dela ter neučinkoviti mehanizmi motiviranja. Zaradi tega tudi visoka avtonomnost, ki je ključna za ustvarjalnost teh kadrov, ne daje pričakovanih rezultatov, — delo namreč ni tako ciljno vodeno in organizirano, da bi lahko izpostavili institut odgovornosti.

— Usmerjanje in spremljanje profesionalnega razvoja kadrov ni uveljavljeno kot sistem dela in stalna skrb OZD. Kadrovska funkcija se pri tem pojmuje kot pomembna poslovna funkcija, v praksi pa ji poslovodenje dopušča operativni status in nizko vrednotenje. Ob nezadostno razviti kadrovski stroki prispeva tak odnos tudi k pomanjkljivim informacijskim osnovam za to področje v občini.

Čeprav je bila raziskava omejena na občinsko raven, ne moremo pri snovanju strategije zanemariti vplivov širšega okolja. Slovenija in Jugoslavija nista zaprta sistema in se bosta po svoje primorana vključiti v v perspektivi

predviden združeni evropski trg (po nekaterih informacijah že leta 1992). Mnenja ekspertov so deljena: če bo Evropa v prihodnje še potrebovala del proizvodov, ki jih ustvarjajo delovno intenzivne proizvodnje, omogoča Celju preživetje že prva varianta, če pa bo prevladala zahteva po proizvodih visoke tehnologije, pa je nujna takojšnja agresivna preusmeritev v smislu druge variante. Zaradi tega je potrebna večja odprtost Celja v slovenski, jugoslovanski in svetovni gospodarski prostor v obliki poslovno-tehničnega sodelovanja OZD, izobraževanja in izpopolnjevanja posameznikov oziroma teamov. Vse to predpostavlja ažuren pretok tržno-tehnoloških informacij, ki lahko kljub možnim makroregulacijam v našem sistemu omilijo sedanjo nefleksibilnost pri reagiranju na vplive iz okolja.

Namen naloge je bil opozoriti na možne vzvode za doseganje ciljev hitrejšega prestrukturiranja celjske industrije in nakazati smeri reševanja. Receptualnih rešitev naloga ne more nuditi, v vsakem segmentu pa so nakazane aplikativne usmeritve, ki jih je možno nadalje razgrajevati na ravni DPS ali v posamezni OZD. Usmeritve so vsebinsko medsebojno povezane in odvisne ter jih v tem kontekstu posamično ne navajamo. *V smislu orientacije nadaljnjega razvoja pa jih lahko združimo na naslednji skupni imenovalec:*

KLJUB ZUNANJIM VPLIVOM, KI OTEŽUJEJO UČINKOVITEJSE GOSPODARJENJE, MORA VEČJA POVEZANOST STROKOVNEGA IN RAZVOJNEGA ZNANJA V KREIRANJU IN IZVAJANJU POSLOVNE POLITIKE OBLIKOVATI VODSTVENO — PROFESIONALNE UNIJE, KI BODO SPOSOBNE VODITI STRATEGIJO, V KATERI BO UVELJAVLJENO INOVATIVNO POSLOVANJE. NAJVEČJI VZVOD ZA TO PA NEDVOMNO PREDSTAVLJAJO PROFESIONALNO USPOSOBLJENI IN MOTIVIRANI POSLOVODNI DELAVCI S SVOJIMI TEAMI.

RAZVOJNI CENTER CELJE

CELJE, Ulica XIV. divizije 14

- TOZD Planiranje
- TOZD Inženiring
- TOZD Projektiva
- TOZD Informacijsko-računalniški center
- TOZD Institut za raziskave in razvojno inženirstvo
- Delovna skupnost skupnih del

**V SODELOVANJU Z RAZVOJNIM CENTROM
UČINKOVITEJE, USPEŠNEJE IN BOGATEJE**

ALENKA KOCUVAN POLUTNIK

**DVORIŠČA IN VRTOVI STAREGA MESTNEGA JEDRA CELJE
— dediščina preteklosti in potrebe sedanjosti —**

POVZETEK

Naloga obravnava postopek načrtovanja dela odprtega prostora starega (historičnega) mestnega jedra Celja — dvorišča in vrtove — in dokazuje normativno zadostnost in kvalitativno vrednost odprtega prostora.

Uspešnost prenove mesta se kaže v ohranjanju stanovanjske funkcije mesta in stanovalcev, kar je odvisno od kvalitete bivanjskih pogojev in ureditve bivanjskega okolja. Sestavni del bivanjskega okolja je tudi odprti prostor — dvorišča in vrtovi.

Nalogo sestavljajo štiri zaokrožena in vsebinsko povezana poglavja.

V prvem poglavju je obravnavan zgodovinski razvoj mesta Celja s poudarkom na razvoju odprtega prostora.

Ureditev okolja vpliva tudi na percepcijo in s tem zadovoljnost stanovalcev, zato je v drugem poglavju obširneje obravnavan vpliv oblikovanja prostora na dojemane stanovalcev.

Tretje poglavje obravnava planerske vidike. V starem mestnem jedru je normativno dovolj površin, ki bi s primerno ureditvijo zadovoljevale potrebe stanovalcev po odprtem prostoru. Odprti prostor mesta Celje je vsebinsko, oblikovno in perceptijsko kvalitetnejši v primerjavi z odprtim prostorom novih sosesk.

Cetrto poglavje predstavlja aplikativni predlog ureditve treh izbranih primerov. Aplikativni predlogi so izdelani po predpostavljeni metodologiji.

Avtorica: mag. Alenka Kocuvan Polutnik, dipl. ing. arh.; vodilni planer, urbanist; Razvojni center Celje, TOZD Planiranje

Sestavek je priredba 1. raziskovalne naloge: Presnova funkcij notranjih dvorišč in vrtov mestnih jeder, Razvojni center Celje TOZD Planiranje, 1985, in 2. magistrske naloge avtorice: Dvorišča in vrtovi starega mestnega jedra Celje — dediščina preteklosti in potrebe sedanjosti, april 1986.

BACKYARDS AND GARDENS OF THE HISTORICAL TOWN CORE CELJE —
THE CULTURAL HERITAGE OF THE PAST AND THE NEEDS
OF THE PRESENT TIME

UDC 711.523:712.26:719:316.27.653 (497.12) CELJE (043.3) = 863

Summary

This thesis discuss the planning method related to the part of open space of historical town core — backyards and gardens and proves the normative sufficiency and the qualitative value of this open space.

Successful revitalisation of the historical town core is reflected in preservation of residential function and inhabitants presence that depends on residential quality conditions and on the arrangement of the residential environment. A very essential part of the residential environment is open space — backyards and gardens.

This study consists of four chapters.

First chapter discuss historical development of town core Celje with emphasis on open space development.

Environmental arrangement has a significant influence on inhabitant's perception and is essential for inhabitants' satisfaction which is discussed in second chapter.

The third chapter discuss the planning standpoints. In the historical town core there is normatively enough open space which would with its suitable arrangements satisfy inhabitants open space needs. Open space of the historical town core Celje has much more quality in its contents, urban forms and perception ability than open space in new settlements.

The fourth chapter shows an application arrangement model of three representative backyards and gardens. Aplicative models are made by proposed methodology represented in this study.

UVOD — OPREDELITEV VSEBINE NALOGE

Predmet naloge je pristop k načrtovanju prenove dela odprtega prostora starega mestnega jedra, dvorišč in vrtov, funkcionalnih površin objektov. Naloga obravnava dvorišča in vrtove na primeru starega mestnega jedra Celje.

Mesto Celje je eno najstarejših naselij na spodnjem Štajerskem, kontinuirano naseljeno skoraj tri tisoč let, tretje največje in najpomembnejše središče v Sloveniji, ki opravlja mestne funkcije za širše območje regije. Mesto stoji ob sotočju Savinje in drugih voda na prehodu iz Savinjske doline v sotesko Zasavskega hribovja. Mesto je pomembno križišče prometnih poti.

Odločitev za obravnavo odprtega prostora starega mestnega jedra je izbrana zaradi več razlogov:

- prenova mesta obsega predvsem grajeno strukturo, stanovanjske in druge hiše;
- odprti prostor — dvorišča in zelene površine — v starem jedru nimajo enake pomenske veljave kot zelene površine v novih soseskah;
- odprti prostor v starem jedru je bil v zgodovini tesno povezan s hišo, danes pa prevladuje mnenje, da v mestu ni zelenih površin — odprtega prostora, namenjenega uporabi stanovalcev.

Mestno sliko soustvarjajo grajena struktura in odprti prostor, njihove medsebojne povezave, vsebina in oblika. Obravnava, načrtovanje in prenova samo grajene strukture ali samo odprtega prostora ni možna, čeprav v praksi, tako v načrtovanju kot izvajanju, odprti prostor, dvorišča in vrtovi, ni enakovredno obravnavan v primerjavi z načrtovanjem in izvajanjem prenove objekta.

Začetek prenove v Celju je pozornost urejanja mesta usmeril v javne komunikacije, predvsem v peš cone. Na račun urejanja javnih površin so dvorišča in vrtovi doživeli še večje spremembe, ki se kažejo predvsem v porušitvi ustaljene zasnove objekta, dvorišča in vrta in v njihovi neprimerni ureditvi.

Z ukinitvijo motornega prometa na javnih površinah so stanovanjci dobili prijetnejše urejene javne površine, zasebnost dvorišč in vrtov pa jim je bila odvzeta.

Uspešnost izvajanja prenove mesta se kaže predvsem v ohranjanju deleža stanovanj in stanovalcev v starem jedru in v njihovi primerni starostni in socialni strukturi. Zaradi slabšanja bivalnih pogojev se je vitalni del prebivalstva izseljeval iz starega mestnega jedra in mesto se je staralo.

Mestno jedro s svojo celostno ponudbo (kulturno, vzgojno-izobraževalno, oskrbno, upravno-administrativno...) nudi v primerjavi z novimi deli mesta kvantitativno in kvalitativno najustreznejšo ponudbo spremljajočih dejavnosti stanovanjem.

Bivanjski pogoji so v primerjavi z bivanjskimi pogoji novih sosesk na kvalitativno nižjem nivoju. Kvalitativno nižji nivo se kaže predvsem v nevdzdrževanju, zanemarjenosti, nepravilni namembnosti in zastarelosti stanovanj in odprtih prostorov.

Izboljšanje bivanjskih pogojev pogojuje poleg prenove stanovanj tudi prenova pripadajočega odprtega prostora.

V starem mestnem jedru Celje je dovolj prostih površin, ki bi s primerno ureditvijo nudile stanovalcem enake možnosti za zadovoljevanje potreb po odprtem prostoru kot prebivalcem v novih soseskah. Odprti prostor starega mestnega jedra je zaradi ocenjenih kvalitativnih, nastalih v zgodovini, v primerjavi z odprtim prostorom v novih soseskah, vsebinsko, oblikovno in percepcijsko mnogo bogatejši prostor.

Cilj naloge je prikazati ustrezen pristop načrtovanja prenove dela odprtega prostora starega mestnega jedra in dokazati, da je v mestu dovolj odprtega prostora, ki nudi normativno podobne, kvalitativno pa višje oblike zadovoljevanja potreb stanovalcev po odprtem prostoru, kakor odprti prostor v novejših soseskah. Pristop načrtovanja temelji na:

- podrobnejšem poznavanju zgodovinskega razvoja,
- percepciji stanovalcev o notranjih odprtih prostorih mesta kot pomembnem elementu načrtovanja prenove,
- na potrebah vseh uporabnikov prostora.

Naloga je razdeljena v štiri večja vsebinsko zaokrožena poglavja:

- I. Primer Celja v kontekstu razvoja oblikovanja odprtega prostora mest,
- II. Socialni vidik, percepcija prostora — anketa o percepciji odprtih prostorov — dvorišč in vrtov — v starem mestnem jedru,

III. Urbanistično planerski vidik,

IV. Projektno oblikovalski vidik z aplikacijo na izbrane primere.

Prvo poglavje naloge je rezultat raziskave zgodovinskega razvoja mesta in sprememb odprtega prostora, komparativno med splošnim razvojem in razvojem v Celju. Drugo poglavje pojasnjuje percepcijo prostora na splošno, z rezultati izvedene ankete o percepciji odprtega prostora prebivalcev pa detajlno. Prvo in drugo poglavje pojasnujeta v obliki uporabne vrednosti tretje in četrto poglavje. Četrto poglavje naloge predstavlja povsem lastna razmišljanja o postopkih in načinu urejanja dela odprtega prostora v historičnem ambientu — starem mestnem jedru — na primeru Celja.

1.1. ZGODOVINSKI RAZVOJ CELJA

Celje je eno izmed najstarejših naselij na spodnjem Štajerskem, saj je kontinuirano naseljeno že skoraj tri tisoč let.

Razvoj Celja je vezan na tri pomembna zgodovinska obdobja, ko je naselbina doživela močan gospodarski in kulturni vzpon in si pridobila moč in veljavo. To so: obdobje rimskega imperija, obdobje srednjega veka z vladavino celjskih grofov ter obdobje industrializacije z izgradnjo južne železnice leta 1847.

Sodobni industrializacijski in migracijski procesi so zlasti po zadnji vojni močno spremenili podobo historičnega mesta. Stoletna urbana dediščina postaja z novimi posegi v jedru vse bolj razvrednotena, večstoletna urbana kontinuiteta poselitve tone v senci nove pozidave. (32)

Zaradi naravnih danosti se mesto Celje vretenasto širi in razpreda ob vpadnicah v staro mestno jedro: na zahodni strani ob Ljubljanski vpadnici in na severni ob Mariborski. Razvoj mesta proti jugu je omejen z reko Savinjo in začetki zasavskega hribovja.

Intenzivni razvoj, ki ga je mesto doživelo po drugi svetovni vojni, se kaže v razvoju industrije in stanovanjskih sosesk.

Kljub nekajkratnemu povečanju mesta po površini, ki danes šteje okoli 40.000 prebivalcev, je staro (historično) mestno jedro ohranilo vse mestne funkcije: upravno administrativne, trgovske, kulturne in vzgojno-izobraževalne. Zaradi večanja števila novih stanovanj, delovnih mest in s tem prebivalcev, so se večale tudi potrebe po spremljajočih dejavnostih. Te dejavnosti so se v glavnem širile in razpredale v starem mestnem jedru in to predvsem na račun zmanjševanja stanovanjskih površin in slabšanja bivalnih pogojev. Mesto je zapadlo procesu citizacije. Vitalni del prebivalstva se je izseljeval v nove soseske in individualne hiše, v mestu je ostajala starejša in socialno šibkejša struktura prebivalstva. Vse to je vplivalo na hitrejši razpad ustreznega razmerja med stanovanji in drugimi mestnimi funkcijami. Porušeno razmerje se odraža na zunanem videzu grajene strukture in odprtega prostora.

V primerjavi z drugimi mesti, n.pr.: Mariborom in Ljubljano, so vzroki za propadanje stanovanjske funkcije v sami funkciji mesta v omrežju mest Slovenije, kar se odraža v strukturi delovnih mest, strukturi prebivalstva in s tem posredno v interesu za bivanje v starem mestnem jedru, ki je zanimiv le določeni kategoriji prebivalstva.

Širjenje mesta izven meja starega mestnega jedra je ustvarilo monofunkcionalna območja: od zahoda proti severu in vzhodu se vrstijo stanovanjsko območje Otok, šolsko območje Glazija, območje zdravstva (bolnica in zdravstveni dom), območje stanovanj in šol. Oskrba stanovalcev je v veliki meri vezana na mestno jedro.

Do izgradnje avtoceste Arja vas — Maribor je ves tranzitni promet v smeri Ljubljana — Maribor potekal tik ob robu mestnega jedra. Ostali promet poteka po obodnih ulicah starega mestnega jedra, promet v mestu je oviran, občutno je pomanjkanje parkirnih površin. Velik del uličnega omrežja je izločen iz prometa in spremenjen v območja peš prometa. Trgovine ob peš ulicah se oskrbujejo delno s peš ulic, delno pa z dvoriščnih strani objektov. Tak način ustvarja prometni nered in stanovalci hiš so zaradi napajanja z dvoriščne strani, kjer se nekontrolirano širi tudi parkiranje obiskovalcev mesta, ponekod izgubili hišam pripadajoče funkcionalno zemljišče.

Zakon o varstvu kmetijskih zemljišč in nova zakona o urejanju prostora in naselij sta podkrepila napore za prenovu obstoječih mest in še posebej historičnih mestnih jeder.

Prenova starega mestnega jedra Celje, ki je spomenik historičnega urbanizma I. kategorije, poteka po njemu lastnih poteh. (43)

1.2. ODPRTI PROSTOR CELJA V KONTEKSTU RAZVOJA OBLIKOVANJA ODPRTEGA PROSTORA MEST

Odperti prostor, nepozidane površine, segajo enako daleč v zgodovino, kot grajena struktura. Razsežnosti in oblikovanje odprtega prostora je bilo v različnih dobah in pri različnih kulturah različno. Bolj ko se je koncentrirala in širila grajena struktura, bolj je človek čutil potrebo po odprtem prostoru in zelenih površinah. Večje načrtno urejene zelene površine so bile sprva domena vladajočih razredov, pozneje pa v uporabi in lasti javnosti. (25)

Začetki poznane vrtno umetnosti segajo v antiko, v vzhodne dežele, koncept njihove zasnove se je prenašal preko Grčije in Rima vse do srednjega veka. (16)

1.2.1. Stari vek

1.2.1.1. Obdobje rimske Celeie

Rimljani so pri načrtovanju varovali rodovitno zemljo, v mestih pa skrbeli za lepoto, utrjenost in tlakovanje cest, za vodovod in kanalizacijo. Stanovanjske hiše navadnih meščanov so bile prenatrpane, patriciji pa so živeli v razkošnih hišah z vrtovi. V Rimu so nastale številne urejene zelene površine, parki so bili popestreni z vodo, skulpturami. Najznačilnejša dediščina Rimljanov je atrij, dvoriščni vrt, obdan s hišo z vseh štirih strani.

Obdobje rimske Celeie je premalo arheološko dokazano, da bi lahko videli prve zametke ureditve odprtega prostora v Celju. Ves čas se je mesto izgrajevalo na ruševinah starega, prejšnjega obdobja. Sklepamo lahko le, da so bile zasnove rimskih hiš podobne znanim in tipičnim zasnovam hiš rimskega imperija. (34).

1.2.2. Srednji vek

Začetek in tempo razvoja mesta v srednjem veku je šel v dveh smereh: italijanska mesta so se razvijala na bogati tradiciji in preteklosti antike. Severno od Alp je bil domnevani razvoj urbane kulture manj ugoden zaradi močnega agrarnega zaledja, številnih zaselkov, katerih prebivalstvo je bilo manj naklonjeno razvoju meščanstva. (16)

Pomemben generator so bili samostani, ki so se pojavili po razpadu Rima, kot nova oblika polisa, enako mislečih ljudi, predvsem pa kot oblika protesta proti prejšnjemu načinu življenja v mestu. Znotraj samostanov sta vladala red in spokojnost, posebna skrb je bila posvečena poglobljenemu, duhovnemu življenju. (25)

Življenje v Evropi je postalo na splošno surovo in kaotično, ohranjena arhitektura odkriva potrebe te nemirne dobe, ko poudarja zaprtost, varstvo, varnost, trajnost, nepretrganost. V zahodni Evropi je po padcu rimskega imperija cerkev pridobila na političnem in gospodarskem pomenu. (25)

Večji razvoj mest je opazen v 11. in 12. stoletju. Srednjeveška mesta so bila dovolj majhna, da so meščani imeli zelo blizu do zelenih in obdelanih površin izza mestnega obzidja. Precejšen del meščanov je imel tudi svoje zasebne vrtove tik za svojimi hišami, sadovnjake in vinograde pa so imeli izven obzidja.

Na zgodnjih mestnih načrtih je opazen kmečki vpliv: tipično srednjeveško mesto je bilo bliže temu, kar bi danes poimenovali trg ali podeželsko mesto, kakor pa trgovskemu središču. V mnogih srednjeveških mestih, ki niso doživela tako velik razvoj, pred 19. stoletjem še zmeraj vidimo vrtove in sadovnjake v samem središču mesta. (16)

V srednjem veku so bili ljudje navajeni živeti zunaj hiše, imeli so površine za razne skupne igre. Z večanjem števila prebivalstva se je večala gostota pozidave in to predvsem na račun nepozidanih površin. V marsikaterih mestih so v 13. in 14. stoletju širili mestno obzidje in večali mestne površine v takem obsegu, da so zelene površine ostale nepozidane vse do 19. stoletja.

Odperti prostor pred mestnimi vrati:

Zunaj mestnega obzidja niso bile le obdelane površine, ampak tudi odprta krajina za rekreativne potrebe meščanov, za občasne prireditve, sejme. Površine so bile ponekod zasajene z drevesi (lipami), urejene z ribniki, klopmi, sprehajalnimi potmi.

Porajajoči se park je bil ograjen, v njem so bile cvetlične grede; pojavila so se strelišča. V 15. stoletju so se v Angliji pojavile površine za igre z žogo.

V poznem srednjem veku postanejo nedeljski in praznični sprehodi navada; bližnji gozdovi so tudi zanimivi za sprehajanje in kolesarjenje.

Večje nepozidane površine znotraj mesta so bila pokopališča in trgi pred cerkvami, kjer so se razvijale razne oblike javnega življenja. Ob komunikacijah iz mesta do večjih zelenih površin se počasi razvijajo trgovine.

Javne komunikacije, ulice, trgi, v srednjem veku niso bile ozelenjene. Posamezno drevo — ponavadi lipa, je rastle na cerkvenih trgih, ozelenjena so bila pokopališča. Najpogosteje so uporabljali tele vrste dreves: tisa, glog, lipa, brinje, brest, jesen. (16)

1.2.2.1. Srednji vek in Celje (Celje v obdobju od 15. do 17. stoletja)

Friderik Celjski je l. 1451 Celju podaril mestne pravice in privilegije. S tem je mesto postalo pravna kategorija. Zemljiško posestni odnosi so se odražali na mestni parcelaciji. Parcelacijska mreža srednjeveškega mesta je imela dva tipa zazidalnih parcel. Stevilčno prevladujočemu meščanskemu stanu so bile odmerjene ozke in dolge parcele t. im. lamelnega tipa (ohranjene poteze na vzhodni strani Tomšičevega trga ter v Stanetovi ulici). Plemiškemu stanu so pripadale širše, bolj iregularne parcele (delno ohranjena poteza na zahodni strani Tomšičevega trga). Svojevstveno parcelacijo so imela območja s sakralno vsebino (minoritski samostan, Slomškov trg). (29, 40)

Parcelacijska struktura je pogojevala tipe stavbnih zasnov. Tako je bila za 15. in 16. stoletje v Celju značilna globinsko razvita hiša. Glavni objekt ob komunikaciji je bil 2 do 3 osen, zato se je razvil v globino parcele. Na dvoriščni strani so se vrstili večji leseni gospodarski objekti. Ohranjen primer veznega trakta na Tomšičevem trgu št. 8 izpričuje, da so bili že v 15. stoletju nekateri dvoriščni objekti zidani. (36)

V 16. stoletju se je že v večji meri uveljavil tip globinsko razvite tridelne hiše. Stavbni sklop so sestavljali glavni — čelni trakt ter vezni in na začelju dvoriščni trakt, ki so skupno s požarnim zidom oklepali notranje dvorišče.

V nadaljevanju se je parcela razvijala v zaporedju: vrt in nato sadovnjak. Ostanki primarne parcelacije in stavbnih zasnov so vidni pri stavbah Tomšičev trg 4, 6, 7, 8.

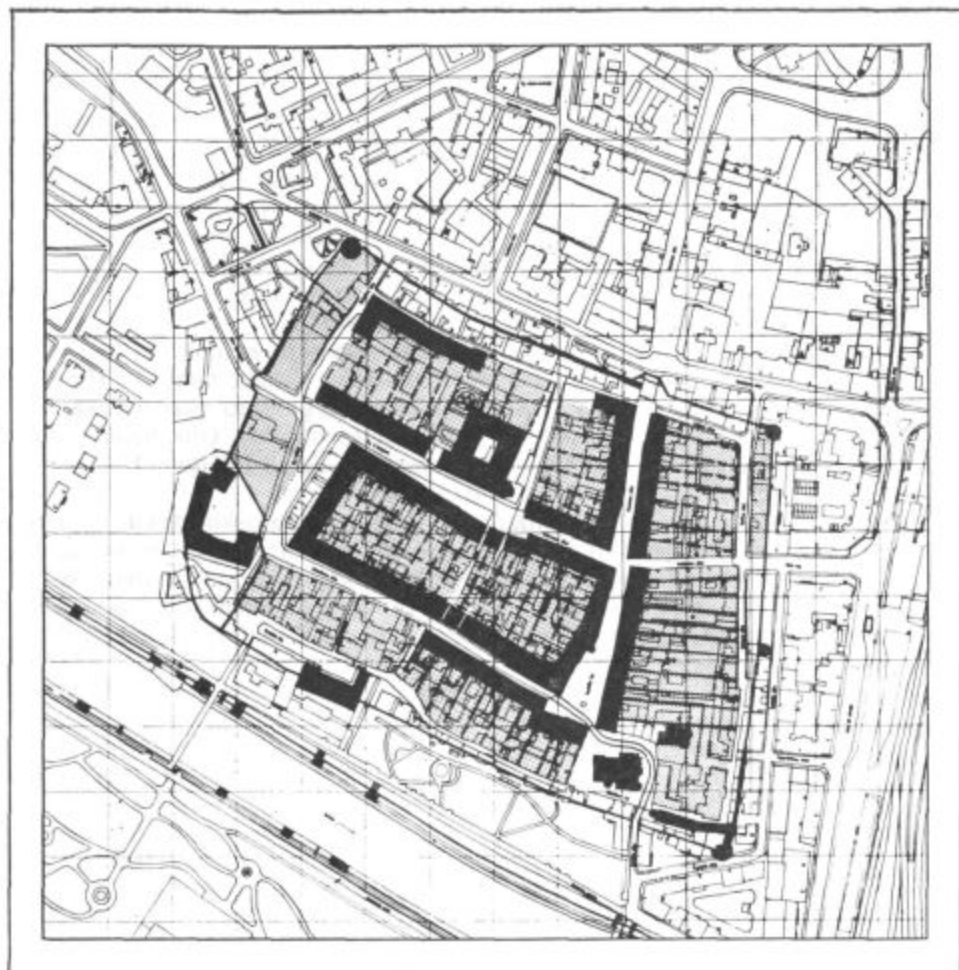
Mesto je imelo v tem času izrazito agrarni značaj z zametki drobnoobrtne gospodarstva ter trgovine. Ta se je odražal tudi v stavbnih zasnovah in njihovem funkcioniranju. Meščanska hiša je tako predstavljala polifunkcionalno urbano tkivo, kjer so se na organski način mešale različne dejavnosti — stanovanjska in trgovska v čelnem delu in proizvodna v dvoriščnem delu. (41)

Dvorišča in vrtovi

Tipi dvorišč v 15. stoletju niso znani, ker ni ohranjenih elementov. Za 16. stoletje so že značilna notranja dvorišča, ki so jih pogojevale tridelne stavbne zasnove. Stranice ozkega pravokotnika so tvorili čelni vezni ter dvoriščni trakt in pa mejni požarni zid. Dostopna so bila bodisi preko gospodarskega uvoza na dvoriščnem traktu ali pa preko gospodarskih protipožarnih poti, ki so potekale pravokotno na trg in ločevale zazidalne parcele. Dobro ohranjeni primeri takšnega tipa dvorišč so na Tomšičevem trgu 4, 6, 7, 8. (41)

V tem času so imela dvorišča strogo gospodarsko vlogo. Služila so kot manipulacijski prostor za proizvodno dejavnost, ki se je odvijala v dvoriščnih objektih, pa tudi kot komunikacijska povezava z vrtnim delom parcele. Zaradi takšne vloge so bila v večini primerov brez arhitekturno-oblikovnih poudarkov. Le-ti nastopijo ob koncu 16. stoletja in se uveljavijo v 17. in 18. stoletju.

Talna površina je bila steptana zemlja ali pa tlakovana z rečnim prodnikom. V tem primeru je po komunikacijski osi potekala mulda. Sestavni del dvorišča je predstavljal vodnjak.

Zelene površine mesta, domnevna situacija okoli leta 1600

- domnevna pozidava
- domnevna zelena površina
- domnevna parcelacija
- obstoječa parcelacija

Vir: Zavod za spomeniško varstvo Celje, december 1985

Vrtnne parcele so se razvile v nadaljevanju stavbe in so se zaključevale ob gospodarskih in obrambnih poteh ob mestnem obzidju. Običajno je vrtnemu delu sledil sadovnjak. Strogo namenska raba tega zelenega dela mestnega tlorisa je odražala gospodarski in socialni status meščana ter mesta v srednjem veku. Ostanke prvotne vrtnne parcelacije so vidni na vzhodni strani Tomšičevega trga. (28)

Dvoriščni in vrtni deli plemiških hiš iz tega obdobja niso ohranjeni, domnevamo pa, da niso imeli zgolj gospodarske vloge. Ob koncu 16. stoletja sledimo že prvim arkadiranim dvoriščnim fasadam (primer Tomšičev trg 12). Gotovo so bila dvorišča v tem času tlakovana s kamnitimi ploščami in so imele oblikovane vodnjake. (41)

Za obdobje srednjega veka do ok. l. 1600 velja, da so zaradi izrazito agrarnega gospodarstva ter glede na stopnjo razvitosti mestnega tlorisa (strnjena pozidava le ob glavnih komunikacijah) v rastru mesta prevladovala nepozidane, t. im. zelene površine. To stanje izpričuje situacija iz ok. l. 1600. (41) Grafična ponazoritev odprtega prostora je izvedena na osnovi dokumentiranih in domnevno postavljenih objektov.

1.2.3. Renesansa in barok

Na prehodu iz 15. v 16. stoletje zasnova mest teži k popolnosti, redu in geometriji. Izrazito je koncentrično oblikovanje mest (Karlovec).

Mnogo elementov oblikovanja je identičnih srednjeveškim. Renesanci trgi so transformirani srednjeveški trgi (arkade, vodnjaki), prostori vzbujajo vtis zaprtosti. (33)

Renesansa v vrtnem oblikovanju vnese predvsem red in geometrijsko oblikovanje. Uporablja se simetrija, čipkasti vzorci, oblikuje se parter, uporablja se pisano cvetje, razne grmovnice. Najlepše upodobitve renesančnih vrtov so italijanske vrtnne ureditve vil (Belvederski vrtovi v Rimu, vila D'Este). Vrtna renesanca v Franciji razvija posebno zvrst oblikovanja, imenovano knot ali entrelac, to so vzorci, ki dajejo videz kontinuirano tkanega traku in vzbujajo občutek zaprtosti, pesimizma, neskončnosti. V Angliji se renesančno vrtno oblikovanje ni uveljavilo.

Pomembnejše renesančne pridobitve so tlakovanje cest in ulic s kamnitim in opečnim tlakovcem, kamnita stopnišča, postavljanje skulptur in vodnjakov. (25)

Razumevanje baroka je možno z razlago o spremembi oblasti in moči. Pojem baroka, izoblikovanega v 17. stoletju, krije v sebi dva nasprotujoča si elementa: prvič, abstraktno matematično in metodično plat, izraženo v vsej popolnosti v njegovem strogem načrtovanju ulic, formalni mestni zasnovi in geometrijskih zasnovah vrtov in krajine, drugič pa v slikarstvu in kiparstvu. (25)

Po srednjeveški shemi je mesto naraščalo horizontalno, utrdbe so bile vertikalne. V baročnem mestu pa je mesto, ki je bilo utesnjeno z obzidjem, rastle navzgor in na vrtove. Izum smodnika je povzročil zlom fevdalizma in zadal smrtni udarec svobodnim mestom; omajana je bila moč obrambnega jarka in zidu, novo topništvo v 15. in 16. stoletju je povzročilo ranljivost mest. Zato so začeli graditi zapletene sisteme utrd, varne pred topništvom. Tek-

movanje za prostor je vrednost zemljišč večalo in povzročalo slabo in nehigienično gradnjo stanovanj, preoblijudenost, pomanjkanje površin za otroke, pomanjkanje svetlobe in zraka. (25)

Najznačilnejši simbol baročne zasnove je formalni park ali vrt 17. stoletja, ki ima največje stvaritve v Franciji v Parizu in tudi v drugih evropskih mestih.

Baročna zasnova vrta z razliko od renesanse gradi osno kompozicijo iz objekta, naravo podreja formalizmu, os kompozicije ima izredno dimenzijo, v ozadju osi je vedno postavljen point de vue (znamenje). Baročni vrt impresionira človeka z ogromnimi dimenzijami, je ritmično razgiban.

Ena največjih baročnih stvaritev je Versaillski park (Le Nôtre), v začetku namenjen kralju, njegovim prijateljem, pozneje odprt javnosti, vendar z določenim režimom obnašanja. (16)

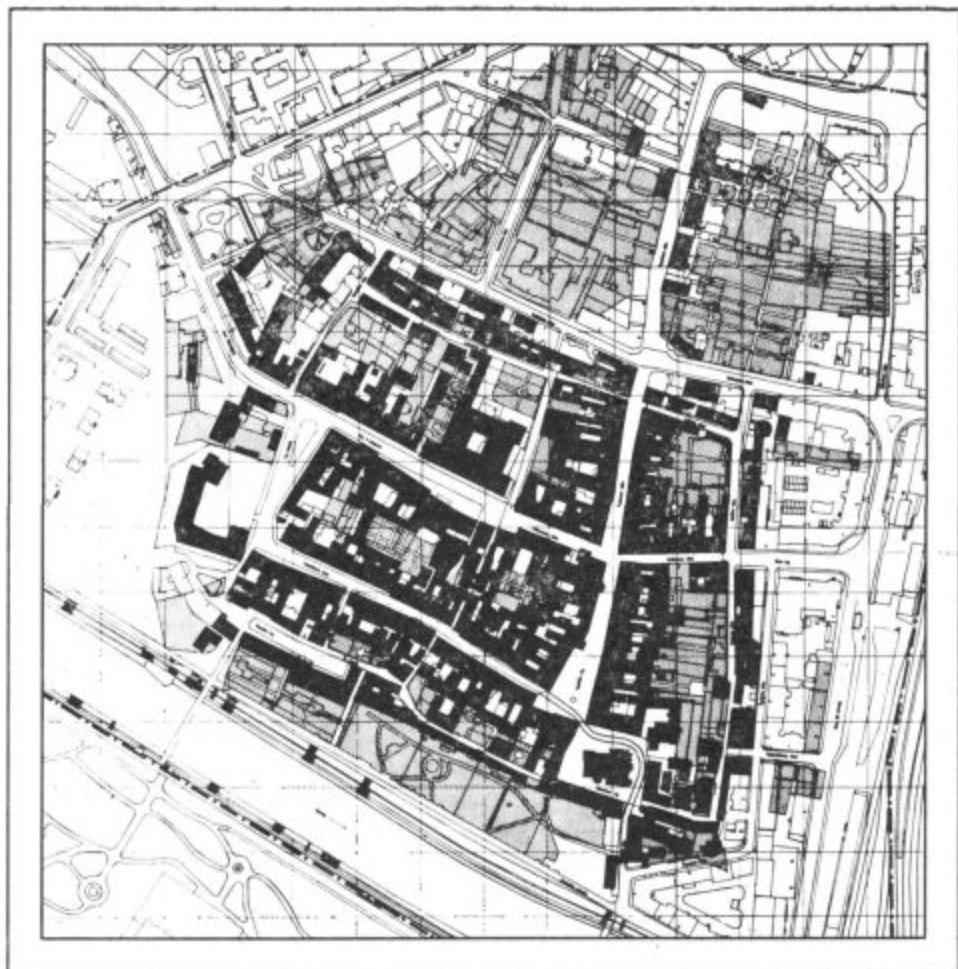
1.2.3.1. Obdobje renesanse in baroka v Celju do leta 1825

V 17. stoletju se je izvršila sprememba v parcelacijski strukturi mesta. Za ta čas značilno združevanje stavbnih enot z odkupom sosednjih hiš je porodilo drugačne, razvitejše stavbne zasnove in s tem tudi parcele. Primarna parcelna mreža se je tako v večjem delu mesta zbrisala, ostal pa je značilen lamelni tip, izpeljan s sekundarno parcelacijo mestne površine (ostanki primarne in sekundarne parcelacije so vidni na Tomšičevem trgu). Stavbne zasnove so bile širše (5 osi) in so se povezovale v sklenjene stavbne nize, nekdanje prečne, protipožarne poti so bile spremenjene v vhodne veže. Pozidava celotne parcelne površine z zidanim veznim ter dvoriščnim traktom je postala pravilo. V funkcionalnem pogledu ni prišlo do večjih sprememb, meščanska hiša je delovala v prepletanju bivalne in gospodarske funkcije.

V obdobju baroka se parcelacijska struktura ni spremenila. Mestni tloris se je izpopolnil z zazidavo ob stranskih komunikacijah in pa ob obzidju, kjer so se formirale obzidne ulice z izgradnjo posameznih pritličnih hiš vaškega tipa. Podoba mesta se ni bistveno spremenila še vso prvo polovico 19. stoletja, do leta 1847, ko je bila skozi Celje speljana južna železnica. (28) Franciscejski kataster iz leta 1825 kaže še srednjeveško mestno zasnovo, ki se kljub delnemu rušenju mestnega obzidja ni bistveno razširila preko njegovih meja. Strnjena pozidava je vidna že na vsem območju mesta, dokončno je oblikovana tudi ulična mreža, vključno z obzidnimi ulicami, ki so se formirale iz nekdanjih gospodarskih in obrambnih poti.

V notranjosti nekdanjega mestnega obzidja so bile poleg hiš s trgovskimi in obrtnimi poslojji tudi gospodarske stavbe in vrtovi. Ti vrtovi so bili funkcionalno zemljišče hiše. Površine okoli mesta, izven obzidja, so pripadale raznim pomembnim meščanom. Tik za mestnimi vrati so bili vrtovi in zeljniki, v večji oddaljenosti pa njive in travniki. Često so bili obdani s plotom, na njih so zidali tudi gospodarska poslopja.

Okolico Celja so obrobjali gozdovi in gmajne. Gmajne so uporabljali za skupno pašo živine. V gozdovih se je pretežno lovilo. Po letu 1683 so gozdove razprodali, več gozdnih okolišev pa je gozdna uprava razdelila med revne kmete.

Zelene površine mesta, situacija leta 1825

Vir: Franciscejski kataster
 Zavod za spomeniško varstvo
 Celje— december 1985

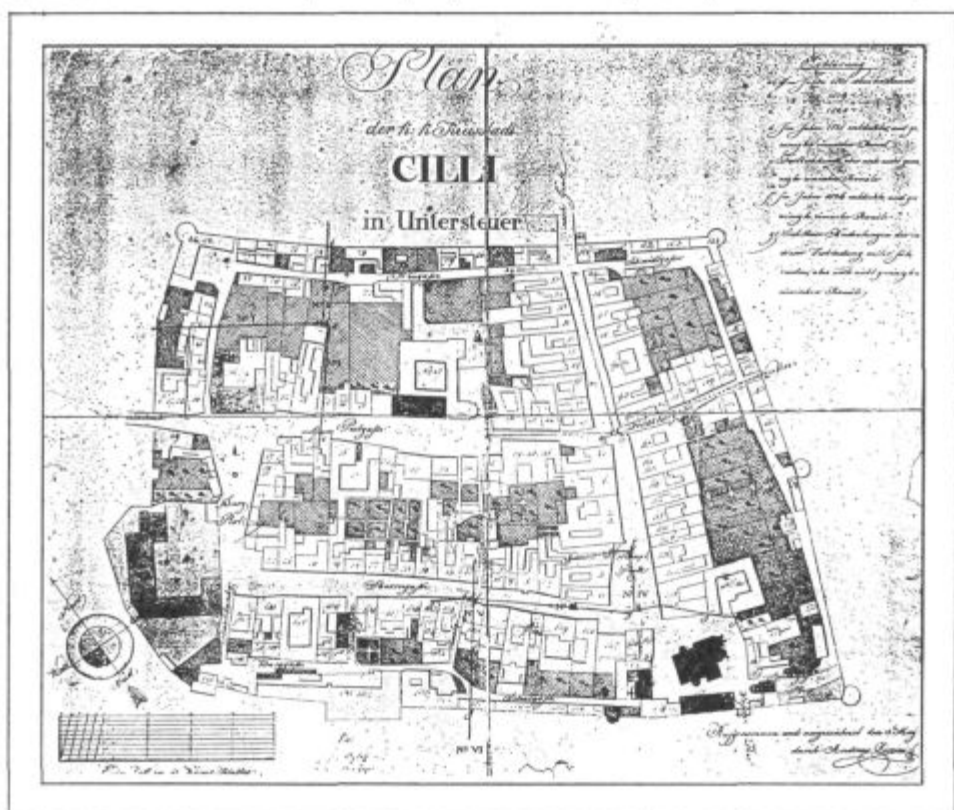
- grajena struktura
- zelene površine
- nepozidane površine
- javne komunikacije
dvorišča

Leta 1777 so razdelili tudi gmajno okoli mesta, med meščane in posestnike, kar je povzročilo veliko preprirov, predvsem med kmeti. Nekaterih gmajn niso razdelili in so ostale mestu. Med drugimi je ostala tudi gmajna, kjer je pozneje nastal mestni park, pred njegovim nastankom pa so jo uporabljali za pašo. 1858. leta so vzdolž Savinje zasadili kostanjev drevored in tako je bila zaključena njegova pašniška preteklost.

Skoraj vse hiše so imele poleg dvorišča še nekaj zemlje. Na dvorišču je stal vodnjak, često tudi hlev za krave ali konje. (28, 29)

Dvorišča in vrtovi

Nova širina stavbnih zasnov je pogojevala večje dimenzije notranjih dvorišč. Ta so bila v 17. stoletju praviloma že oblikovana. Arkadni sistemi so se iz glavnega čelnega objekta preselili na vezne in dvoriščne trakte, s čimer so dvorišča postala povsem nova, likovno arhitekturna sestavina stavbnih zasnov in sestavni člen (element) reprezentančno poudarjene komunikacijske

Situacijski načrt mesta leta 1827

Situacijski načrt cesarsko-kraljevega okrožnega mesta Celje s prikazom rimskih starin, ki so jih našli po letu 1810 in ki še obstajajo. Manjša kopija načrta iz okoli leta 1850, posneta po načrtu, ki ga je leta 1847 izdelal mestni inženir Friderik Byloff.

osi. Le-to so tvorili obokana vhodna veža, križišče s stopniščem in dvorišče v zaključku osi. V nekaterih primerih se je os nadaljevala preko prav tako obokanega gospodarskega uvoza v dvoriščnem traktu vse do vrtno parcele (primeri Tomšičev trg 1, 6, 7, 8, Zidanškova 1, 7). Tlaki so postali obvezni element parterne ureditve dvorišč.

Material je bil večji del rečni prodnik, ki je bil polagan na različne načine, običajno v obliki t.im. mačjih glav z vzorčno poudarjeno komunikacijsko osjo ali pa muldo (delno ohranjeni primeri tlakovanja v Zidanškovi 7, 17, 21). Reprezentativnejši načini tlakovanja z velikimi kamnitimi ploščami so bili izvedeni na dvoriščih premožnejšega sloja meščanstva (ostanki vidni na dvorišču stavbe Tomšičev trg 12). K oblikovanemu dvorišču so sodili tudi reprezentančno poudarjeni vodnjaki, ki so odražali renesančne in baročne stilne vrvine. V Celju niso ohranjeni, imajo pa jih nekatera druga slovenska mesta (n.pr. Ljubljana). (41)

Enako spremembo kot dvorišča so doživele tudi vrtno parcele. Prejšnje ohišnice so sedaj pri vrsti pomembnejših objektov v mestu nadomestile oblikovane zelene površine. Te so bile bodisi oblikovani gospodarski vrtovi bodisi ambiciozno oblikovani okrasni vrtovi z razvitim parterjem. Gospodarski vrtovi in ohišnice so se umaknili na mestno obrobje, izven obzidja, kjer so bile tudi skromne, pritlične hiše revnejšega sloja mestnega prebivalstva.

Za obdobje renesanse in baroka do 1. pol. 19. stoletja velja, da se je obseg nepozidanih zelenih površin zmanjšal zaradi zgoščitve pozidave znotraj mestnega tlorisa, z obzidavo stranskih in obzidnih ulic in dosledno pozidavo celotne zazidalne parcele z veznimi ter dvoriščnimi objekti.

1.2.4. Obdobje 18., 19. in 20. stoletja

Na prehodu iz 18. v 19. stoletje prihajajo pobude za mestni razvoj s strani trgovcev, bankirjev, zemljiških posestnikov.

Novo gospodarstvo je v nasprotju s srednjeveškim mestom temeljilo na načelu preračunanega tveganja. Značilnost trgovskega mesta je mrežasti sistem ulic, ki je omogočal hitro gradnjo, saj so se parcele oddajale druga za drugo.

Želja po izrabi vsakega delčka zemlje je skrčila vrtove za hišo v navadna dvorišča, pa tudi na dvoriščih so postavljali stavbe. Gradnja stanovanjskih hiš se je povzpela v višino.

Do 19. stoletja je bilo v mestih ravnotežja med različnimi dejavnostmi, že po 16. stoletju pa je opazna težnja po naraščanju gospodarstva, po preobrazbi rokodelstva. Splošno povečanje števila prebivalstva povzroča pritisk na urbanizirana mestna območja. V Evropi se pojavi prva oblika kolonializma, ki prispeva k izboljšanju poljedelskih presežkov. (25)

Novi elementi nekaterih mest so bili rudnik, tovarna in železnica. V neposredni bližini tovarn so se razvijala delavska naselja — slumi.

Razvoj tehnologije je le vplival na izboljšanje predvsem komunalne infrastrukture (vodovod, kanalizacija), ki je sčasoma prešla iz privatne lastnine in upravljanja v javno last in kontrolo. Načrtovalci mest, n.pr. Camillo Sitte, so se kljub veliki naklonjenosti mestni lepoti zavzemali prvenstveno za higienske funkcije.

V obdobju intenzivne rasti mesta se širijo tudi predmestja. Predmestja so pretežno odprtega tipa, hiše obdajajo vrtovi, sadovnjaki.

Hiše predmestij so bile prostorne, zračne. Posebno v Angliji so težili k čim bolj naravnemu načrtovanju, k prilagajanju grajene strukture krajini, ulice so se prilagajale terenu.

Unwin, angleški načrtovalec, je s prerazporeditvijo površin dokazal racionalnejšo rabo površin. Ulice, na katerih so se doslej igrali otroci, so postale ožje, širila pa so se dvorišča in notranji vrtovi. Tako so nastale zaprte četrti, ločene od prometa. (25)

Najbolj poznana raziskovanja nove mestne oblike so raziskovanja Ebenezerja Howarda, ki jih je predstavil v knjigi *Garden Cities of Tomorrow*. Howard se zavzema za načrtovanje mesta v okviru naravne meje rasti, obnavlja mero človeka, uvaja grško prakso kolonizacije po skupnostih, mesto je organsko, omejeno po svoji površini, samozadostno po funkciji. V mestih je veliko zelenja, mesta naj bi bila obdana z zelenim pasom (obdelana polja). Ti zeleni pasovi naj bi imeli funkcijo preprečevanja rasti mest in združevanja več naselij skupaj. (17).

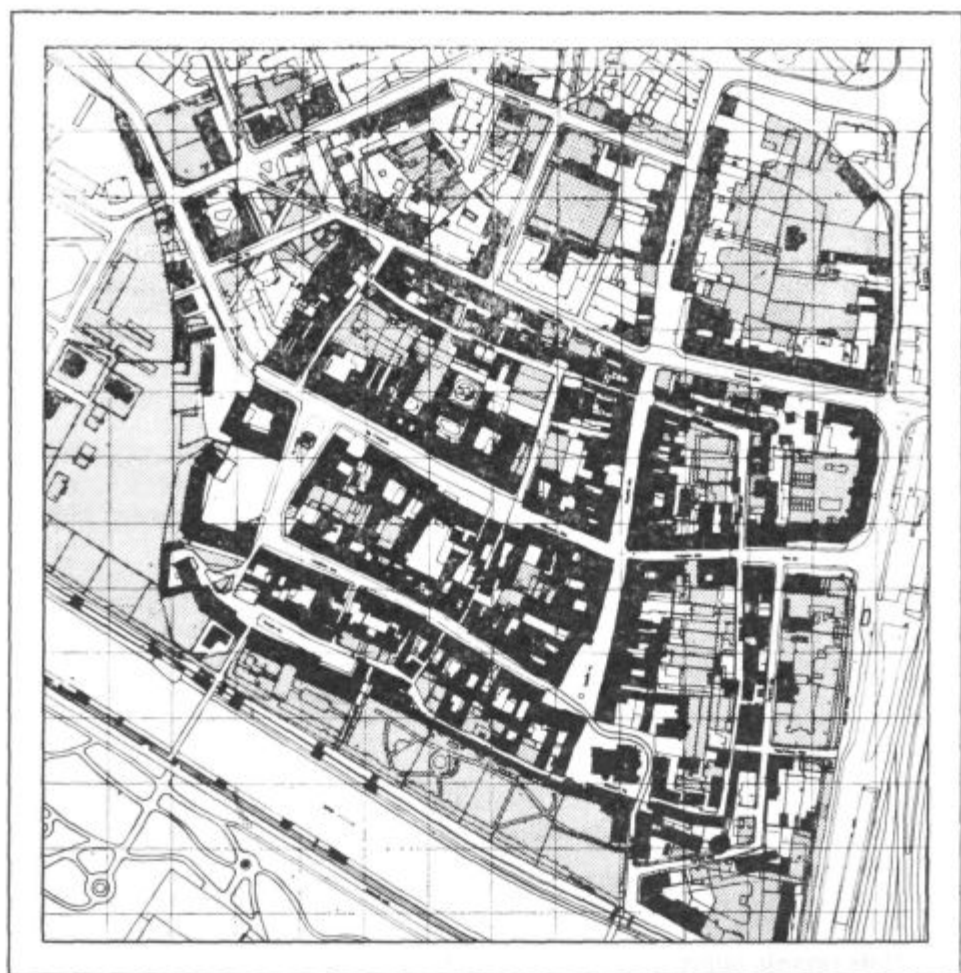
1.2.4.1. Celje v obdobju od 19. do 20. stoletja

Letnica 1847 je za razvoj mesta odločilnega pomena. Z izgradnjo južne železnice in z njo povezano silovito industrializacijo se je mesto iztrgalo iz meja srednjeveškega obzidja in se kot obroč razširilo okoli njega. Načrtna urbanizacija, izvedena po regulacijskem načrtu Viljema Hallade leta 1872, je privedla do novega načina parcelacije mestnega zemljišča izven meja srednjeveškega jedra. Nov sistem oblikovanja ulične mreže s pravokotno sekajočimi se ulicami je porajal nove oblike uličnih otokov — krajev. Velike trietažne stavbne mase — bloki — so bile pozidane v sklenjenih nizih po obodu pravokotno sekajočih se ulic (sistem karejske pozidave), kar je privedlo do značilne podobe talnega tlorisa in parcelne strukture. V notranjosti karejev so se formirale proste površine, namenjene stanovalcem kot dvorišča, pa tudi kot vrtovi. (28)

Industrializacija je privedla do globalnih vsebinskih premikov v mestu. Kapitalistični produkcijski odnosi in nastanek dveh antagonističnih razredov, vse to se je odražalo tako v funkcionalni kot v socialni delitvi mestnega prostora. Sad prve delitve je bilo načrtno coniranje mestnih predelov. Tako se je oblikovalo izrazito poslovno območje s centralnimi dejavnostmi (Titov trg), območje stanovanjskih, najemnih hiš (Cankarjeva, spodnji del Stanetove ulice), območje mestnih vil (Otok) ter območje delavskega naselja (Gaberje). Ta delitev je odražala tudi socialno-ekonomsko stratifikacijo prebivalstva. (28, 29)

Notranjost karejev (uličnih otokov)

Primerjava parcelacijske strukture srednjeveškega dela mesta z novo kaže, da je slika parcelacije drugačna od lamelne. Gradbene parcele so večje, bolj široke kot pa globoke ter se podrejajo obliki uličnih karejev. V njihovi notranjščini potekajo parcelne meje precej nepravilno, odvisno od starejše lastniške delitve bivših vrtov, sadovnjakov, njiv, travnikov (ulični kare Cankarjeva, Stanetova, Aškerčeva, Levstikova). (41)

Zelene površine mesta, situacija okoli leta 1900

Vir: Mestni načrt V. Thomka
 original: Zavod za spomeniško varstvo
 celje – december 1985

- grajena struktura
- zelene površine
- nepozidane površine
- javne komunikacije
dvorišča

Pravilnejša razmejitev zemljišča na kvadratne parcele je bila možna na Otoku, kjer so se gradile primestne vile.

Najemne hiše, ki so tvorile večji del stavbnega fonda tega obdobja, so se tako po dimenzijah kot po oblikovanju zgledovale po dunajski in graški arhitekturi. Grajene so bile v povezanih stavbnih blokih, ki so z ulične strani tvorili monolitno, somerno oblikovano fasadno fronto. Stavbne zasnove so se na določeni ravni povezovale v funkcionalne enote. Dostop do notranjosti uličnih karejev je bil običajno preko dovozne veže, ki je služila v uporabo tudi sosednjim hišam. Te so imele namesto običajnih vhodnih vež samo stopnišča. (35)

Notranjščine karejev so se običajno delile na funkcionalne parcele — dvorišča, ki so zavzemala širino posameznega stavbnega bloka. Dvorišča so v notranjosti kareja prehajala v vrtno parcele. Parcelne meje so obrobljali zidani, običajno opečni zidovi. Stanovalci takšnega bloka so uporabljali skupni dvoriščni prostor ter vrtni del zazidalne parcele. Značilen, relativno dobro ohranjen primer predstavlja notranjščina kareja Cankarjeva, Aškerčeva, Levstikova, Stanetova. Drugačno vsebino je imela notranjščina kareja, kjer je šlo za mešanje stanovanjske in poslovne namembnosti kareja. Nepozidana površina je bila razmejena le na dvoriščne parcele, ki so jih zamejevali opečni zidovi (primer kareja med Cankarjevo, Titovim trgom in Gubčevo ulico).

Značilni, delno ohranjeni elementi dvorišč so poleg vodnjakov ter običajno oblikovanih mejnih zidov še lesene vrtno lope, parterno urejeni predeli za posedanje, drevje, vinska trta, na vrtnih parcelah pa mejni leseni plotovi, vodne črpalke (štepahi), kamnite škarpe, stopnice za premoščanje nivojskih razlik, nizki zidci s kovanimi ograjami. (35, 41)

Za obdobje od l. 1847 do 1914 velja značilna ekspanzivna pozidava zelenega, agrarnega pasu okoli srednjeveškega mesta z načrtno širitvijo urbane aglomeracije in formiranjem novih, industrijskih predmestnih območij. Zelene površine se hitro skrčijo in ostanejo le še v notranjostih tako tradicionalnih kot novodobnih karejev, v novem mestnem parku ter na parcelah mestnih vil na Otoku.

Situacija mesta, povzeta po regulacijskem načrtu Viktorja Thomke leta 1900, prikazuje delež nepozidanih površin, ki je ostal do danes pretežno nespremenjen. (28, 42)

Z a k l j u č e k

Opis razvoja odprtega prostora v starem mestnem jedru Celje je zaključen z obdobjem do I. svetovne vojne. V času med obema vojnoma ni bilo bistvenih sprememb odprtega prostora, ohranjen je pretežni del dvorišč in vrtov, ki služijo potrebam stanovalcev; mesto je živelo umirjeno.

Po drugi svetovni vojni so predvsem potrebe velikih imigracij v urbana središča vplivala na spremembe grajene strukture in odprtega prostora. Prenaseljenost mesta se je kazala v majhnih stanovanjskih površinah, večanju stanovanjskih enot v hiši, izkoriščenju funkcionalnih prostorov hiše za stanovanje in s tem premeščanju teh potreb v provizorije, lope in barake, ki so se nekontrolirano širile na dvoriščih in vrtovih. Na spremembo stanja (zapuščeni) je vplivala tudi sprememba lastništva hiše iz privatne v družbeno last-

nino. Prenaseljenost je vplivala na odločitve aktivnega in finančno sposobnejšega dela prebivalstva, ki se je izseljevalo v nove, prostostoječe hiše izven mesta. V mestu je ostajala starejša in socialno šibkejša struktura prebivalstva. Vse te vsebinske spremembe so bile poglavitni vzrok za stanje odprtega prostora, dvorišč in vrtov, ki se kaže v zanemarjenosti in nepravilni namenski rabi.

2. SOCIALNI VIDIK

V sistemu družbenega planiranja je eden izmed treh enakovrednih vidikov planiranja socialni vidik. V okviru socialnega planiranja in načrtovanja obravnavamo globalne elemente, od demografije do potreb za normalno, uravnoteženo življenje in zadovoljevanje potreb prebivalcev v določenem prostoru.

Na nivoju urbanističnega načrtovanja v okviru socialnega vidika obravnavamo vse tiste aktivnosti, ki so povezane s sodelovanjem prebivalcev na obravnavanem območju. Z načrtovanjem, spremembami in prenovo neposrednega, intimnega bivalnega okolja, odprtega prostora, postajajo kontakti med načrtovalci in uporabniki vse tesnejši. Na področje socialnega vidika spada tudi percepcija odprtega prostora. V nalogi je podrobneje opisana globalna percepcija prostora. Za izbrana, detajlneje obravnavana območja pa je bila za potrebe raziskovalne naloge (45 — Raziskovalna naloga: Presnova funkcij notranjih dvorišč mestnih jeder, RC Celje, nosilec naloge A. K. Polutnik, 1985) izvedena anketa.

Anketa je bila izvedena in obdelana po metodi semantičnega diferenciala. Metoda temelji na pridevniških pari z nasprotnim pomenom (lepo-grdo) z vmesno sedemstopenjsko vrednostno lestvico. Anketiranci imajo možnost subjektivne ocene opisanega predmeta z več različnimi pridevniškimi pari. Na osnovi analize ankete načrtovalci dobijo zelo natančne podatke o vrednotenju obravnavanega prostora.

Za oblikovanje liste potreb uporabnikov morajo biti določene vrednote enako razumljive in pomembne vsem uporabnikom v obravnavanem prostoru, značilne potrebe vplivajo na značilne vrednote. Po izgotovljenem oblikovanju liste potreb uporabnikov, načrtovalec ugotavlja razliko med svojim programom in listo uporabnikov. Izkušeni načrtovalci ponavadi poudarjajo primerne aktivnosti in estetski izgled, varnost in naravno okolje. Uporabniki dajejo na prvo mesto različne aktivnosti, varnost in simbolna lastništva. Vključevanje uporabnikov v načrtovanje vpliva na relativno malo kriterijev, ki jih ne bi zbrali že načrtovalci. (5)

Najpomembnejše pri vključevanju uporabnikov v načrtovanje njihovega lastnega okolja je zadovoljstvo. Uporabniki, ki so vključeni v načrtovanje, so bolj zadovoljni z ureditvijo prostora kakor tisti, ki niso bili vključeni.

Z a k l j u č e k

Analiza slike notranjih dvorišč je vsekakor težja kakor analiza slike celovitega starega mestnega jedra. Dvorišča sama po sebi so zaprta, ob njih živi ali se giba omejeno število ljudi z določenim namenom. Ljudje, ki tukaj živijo, drugače koncipirajo prostor kakor tisti, ki prostor le pasirajo.

Stanovalci v obravnavanem prostoru so specifična starostna in socialna struktura, ki ima specifične potrebe in zato tudi drugačen odnos do prostora, kot ga v raziskavi pričakujemo v smislu obravnave prostora po Lynchu, Cul-lenu, Schulzu. Nedvomno pa neka notranja osebna predstava o okolju, pro-storu obstaja, vendar je zaradi zanemarjenosti in pomanjkanja arhitekturne-ga oblikovanja ter neslikovitosti premalo zanimiva in v ljudeh ne vzbuja ti-stih reakcij, ki bi jih pričakovali. Eden izmed problemov je tudi različna navezanost na okolje (stanovalci in priseljenci, kultura, izobrazba).

Urejanje prostora je v vseh ozirih dolgoročen proces, ravno tako izobra-ževanje ljudi v smislu odnosa do njihovega okolja.

Izvedba ankete je doživela veliko zanimanje med prebivalci izbranih ob-močij. Rezultati ankete kažejo interes stanovalcev za obnovo prostih površin, dvorišč in vrtov.

Ker celotne naloge zaradi obširnosti ni možno objaviti, je poglavje o so-cialnem vidiku, izvedbi ankete in rezultatih povsem izpuščeno. Povzetka tega dela naloge ni možno pripraviti. (viri in literatura: 4, 5, 8, 14, 21, 22, 23, 30, 31)

3. URBANISTIČNO PLANERSKI VIDIK

3.1. ODPRTI PROSTOR V STAREM MESTNEM JEDRU

Ko govorimo o urbanem ambientu, o mestu, imamo v zavesti vedno po-dobo grajene strukture, javnih komunikacij in odprtih prostorov. Javne ko-munikacije in odprti prostori (dvorišča, funkcionalne površine objektov) so sestavni del mestne podobe. Obratno, grajena struktura brez komunikacij in dvorišč ni mesto. (9)

Pod pojmom odprti prostor znotraj urbanega ambienta razumemo vse tiste nepozidane površine, ki funkcionalno dopolnjujejo objekte, vse komu-nikacije, ki objekte med seboj povezujejo, ločijo ali pa imajo funkcijo, ki je lastna njim samim — zato jih imenujemo in definiramo kot odprti prostor. Odprti prostor v urbanem ambientu je vedno namensko določen in oblikovan prostor; to so javne, poljavne in zelene površine; to so ulice, trgi, dvorišča, vrtovi, parki in druge zelene površine (obale rek, zelenice ob cestah, parkirnih površinah . . .).

Pomembnost dediščine dvorišč, vrtov in parkov je enako pomembna kot dediščina grajene strukture.

3.2. OPREDELITEV TIPOV ODPRTIH PROSTOROV STAREGA MESTNEGA JEDRA CELJE

Odprti prostor mesta je sestavni del podobe mesta in ima določeno namembnost, funkcijo in obliko. Glede na namembnost so to javne, poljavne in zasebne površine. Glede na funkcijo so to komunikacijske, rekreacijske in funkcionalne površine. Odprti prostor je po skupnih značilnostih glede na funkcijo razvrščen v tri skupine. Vsaka od teh treh skupin ima tudi določeno namembnost.

Trgi, ulice — to so javne komunikacije, namenjene motornemu in peš prometu, po talni obdelavi utrjene, asfaltirane ali tlakovane in brez ze-lenih površin.

Tomšičev trg po prenovi

Javne zelene, pretežno parkovno urejene površine — to so javne površine, ki se nahajajo izven nekdanjega z obzidjem obdanega srednjeveškega mesta, vendar tik ob obzidju. Te površine so parkovno urejene in ustvarjajo na južni strani mesta kvalitetno urejene parkovne površine in značilno južno podobo mesta.

Dvorišča in vrtovi — to so vse tiste površine, ki se nahajajo znotraj ulične pozidave, površine, ki so ločene od javnih komunikacij z objekti. V to skupino spadajo vsa dvorišča in vrtovi, funkcionalne površine objektov.

3.3. OPREDELITEV TIPOV DVORIŠČ IN VRTOV STAREGA MESTNEGA JEDRA CELJE

Odrpti prostor starega mestnega jedra, opredeljen kot dvorišča in vrtovi, ima določeno obliko in namembnost. Glede na bistvene skupne značilnosti so dvorišča in vrtovi razvrščeni v tri skupine:

- manjša zaprta dvorišča,
- večja dvorišča in vrtovi,
- notranji prostor obuličnega kareja.

3.3.1. Manjša zaprta dvorišča

Kriteriji:

- dvorišče se nahaja ob enem objektu;
- je omejeno z vseh strani;
- ni prehodno (med javnimi komunikacijami);
- dvorišče uporabljajo najemniki iste hiše;
- dostop na dvorišče je možno zapreti.

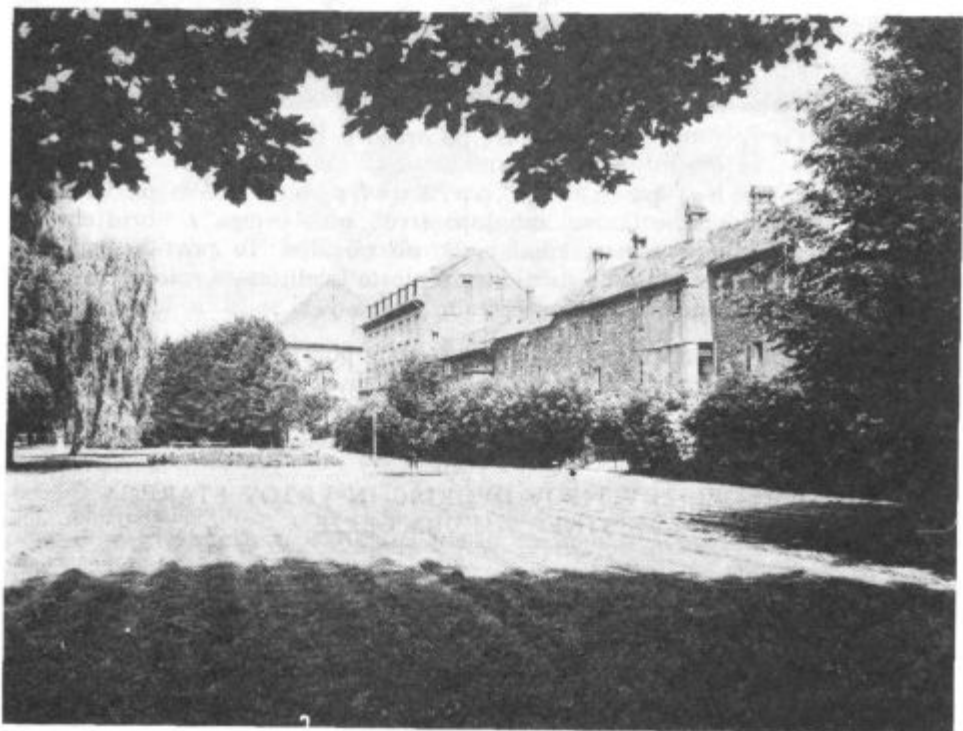
Glede na kriterije za opredelitev je ta vrsta dvorišč pretežno v zasebni rabi ali rabi lokala, ki se nahaja v pritličju. Dvorišče je zaprto javnosti.

Dvorišča te vrste se nahajajo ob objektih v mejah nekdanjega obzidja ali ob objektih, ki so nastali ob obzidju.

3.3.2. Večja dvorišča in vrtovi

Kriteriji:

- dvorišče ali vrt se nahaja ob več objektih;
- med dvorišči ni vidne meje (ograja);
- ohranjeni so le ostanki nekdanjih ograj;
- v preteklosti so bile ograje porušene;
- dvorišče je omejeno z vseh strani (ulic);

Savinjsko nabrežje

Manjša dvorišča

- namembnost dvorišča, kjer so med zemljišči porušene ograje, ni definirana;
- dostop na dvorišče ni kontroliran in se ga ne da zapreti;
- dvorišče uporabljajo najemniki hiš ob njem, uporabniki lokalov in obiskovalci mesta (parkiranje);
- dvorišča so prehodna (na vrt in drugo ulico).

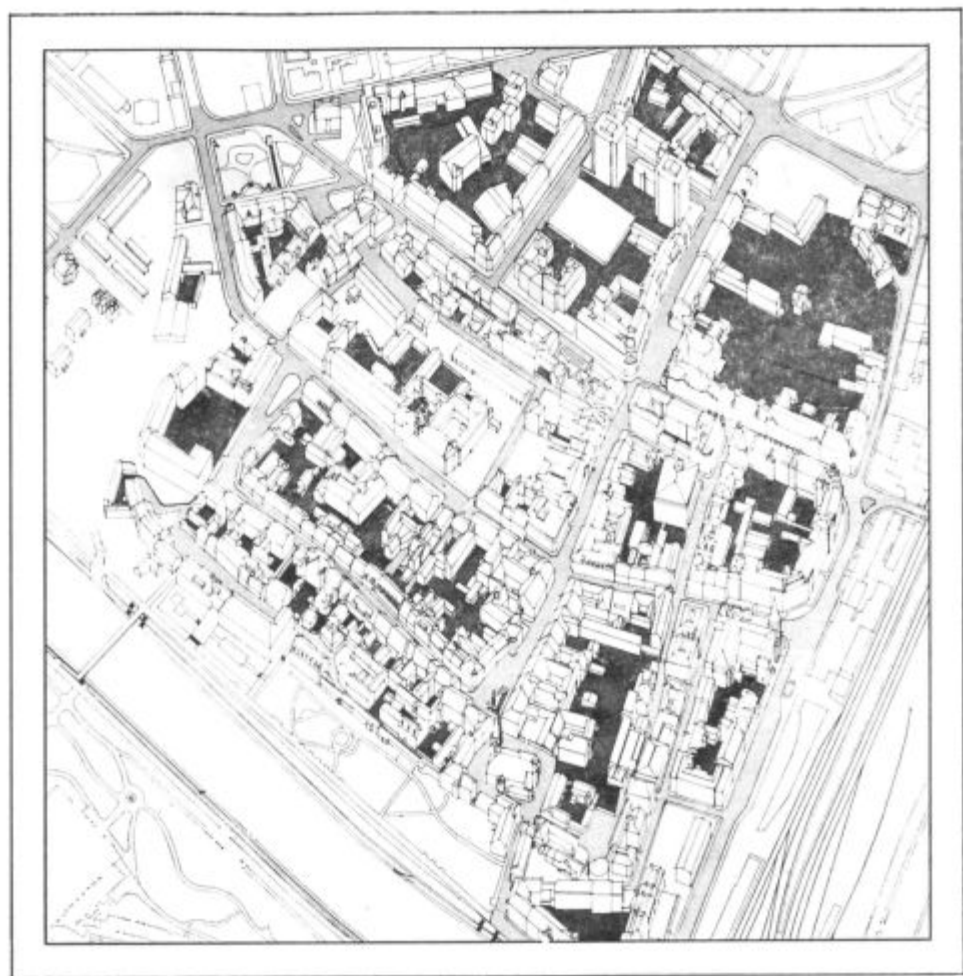
Glede na kriterije je ta vrsta dvorišč poljavna, opazno je mešanje zasebnosti in nasilnega vdora javnosti.

Ta vrsta dvorišč je rezultat sprememb v 19. stoletju, med obema vojnoma in v času po II. svetovni vojni. V preteklosti so bila to zasebna dvorišča, pripadala so enemu objektu, zato so bila urejena, njihova namembnost jasno določena. V dobi industrializacije in pritiska prebivalstva v mesto so ljudje izkoristili vsak, tudi skupni del hiše za stanovanje, kletne prostore pa so nadomeščali z novo postavljenimi provizoriji dvomljive oblike in kvalitete na dvoriščih in vrtovih. V tem času so tudi porušili vmesne ograje. Na ta način je prišlo do siromašenja bivalnih kvalitet stanovanj in do porušenja stabilnega srednjeveškega sistema rabe hiše in funkcionalnega zemljišča.

Taka dvorišča se v Celju nahajajo ob objektih znotraj nekdanjega obzidja: v kareju med trgom V. kongresa, Tomšičevim trgom, Zidanškovo ulico in Trgom osvoboditve. Dvorišče, kot ga vidimo danes, je rezultat ne dovolj premišljenih rešitev, nastalih pred desetimi leti. Prej so bila to zasebna dvorišča in vrtovi.

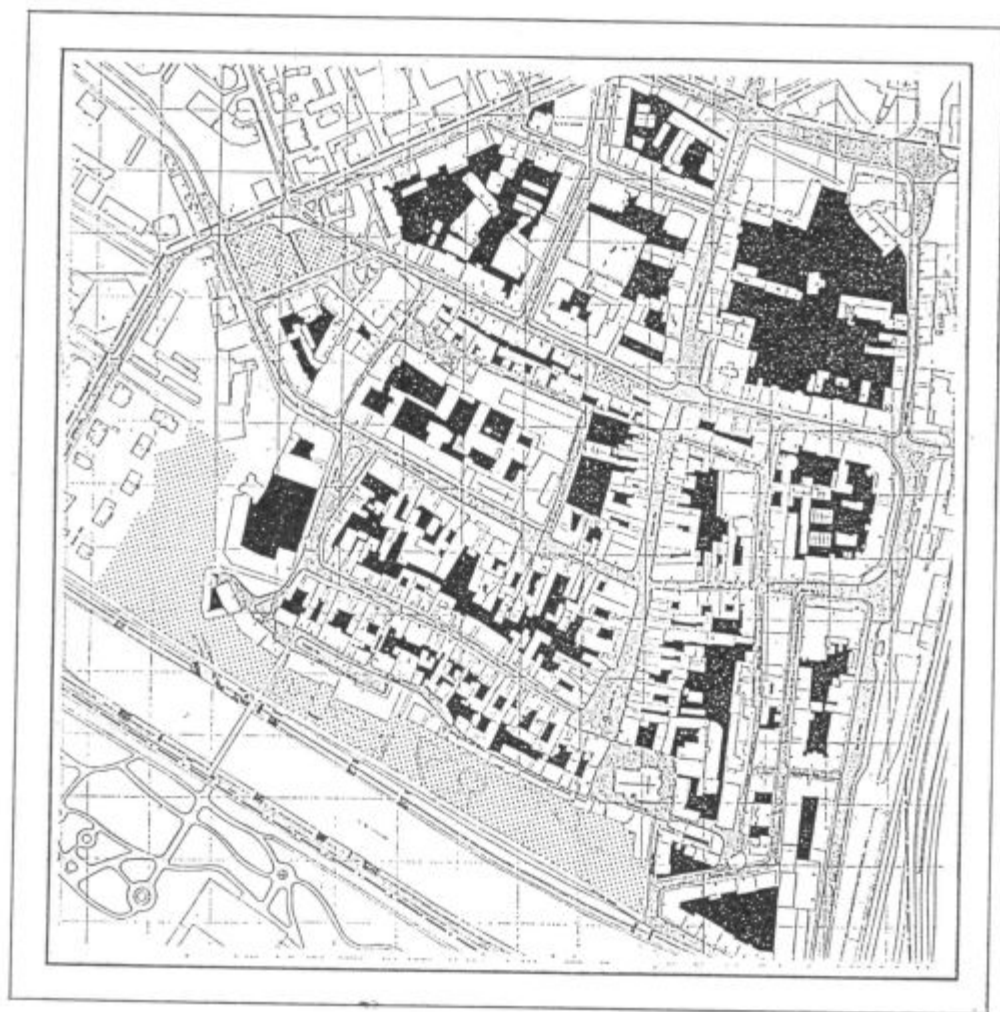
Danes je zasebnost povsem izginila, na asfaltiranih površinah parkirajo obiskovalci mesta in uslužbenci. Zaradi relativno velikega števila stanovanj v obrobni objektih bi bilo potrebno to dvorišče prenoviti v smislu historične vrednosti in sodobnih potreb stanovalcev.

Podobno temu je dvorišče v kareju med Lilekovo, Gubčevo, Prešernovo in Stanetovo ulico. V objektih ob tem dvorišču stanovanj skoraj ni več, zato je dvorišče namenjeno predvsem oskrbovanju lokalov v teh objektih.

Aksonometrični prikaz grajene strukture in odprtih prostorov

- interni prostori
dvorišča, vrtovi
- javne komunikacije
ceste, ulice, trgi

Opredeitev tipov odprtih prostorov mestnega jedra

- javne komunikacije
(ulice, trgi)
- interni prostori
(dvorišča, vrtovi)
- zelene parkovne
urejene površine

V to skupino dvorišč spada tudi dvorišče med Prešernovo, Kocenovo, župniščem in Tomšičevim trgom.

To dvorišče je za razliko od ostalih še vedno pretežno v zasebni rabi, čeprav je ravno tako opazen vdor javnosti. Dvorišča, ki se nahajajo med glavnim in zadnjim objektom, so prehodna, pretežno neurejena. Vrtovi, ki se nahajajo za pomožnim objektom, so pretežno obdelani vrtički. Med njimi so delno ohranjene lesene ograje, nekdanja parcelacija je dobro ohranjena.

3.3.3. Notranji prostor obuličnega kareja

Kriteriji:

- dvorišče se nahaja ob več objektih v večjem uličnem kareju;
- v preteklosti so bile ograje med funkcionalnimi zemljišči objektov delno porušene;
- dostop na dvorišče ni kontroliran in se ga ne da zapreti;
- dvorišče uporabljajo najemniki hiš ob njem, uporabniki lokalov in obiskovalci mesta (parkingi);
- obulični kare ni v celoti izgrajen;
- del površine je namenjen javnemu parkiranju;
- dvorišča so prehodna in prevozna.

Glede na kriterije so to večja dvorišča uličnih karejev, nastalih konec 19. stoletja. Kare obrobajo večji objekti, pretežno stanovanjski. Izrazit takšen kare s centralnim dvoriščem je kare med Levstikovo, Aškerčevo, Cankarjevo in Stanetovo ulico.

Glede na specifične lastnosti kareja ima ta kare javni in zasebni značaj. Zasebnost se kaže ob večjih stanovanjskih objektih, kjer je število stanovanj in s tem stanovalcev dovolj veliko, da uspešno poseduje in ohranja funkcionalno zemljišče svojega objekta, dvorišče in dovolj velike vrtičke. Funkcionalna zemljišča nestanovanjskih objektov pa kažejo povsem drugačno sliko; zaradi nedorečene namembnosti so to neurejene površine, kjer se nahajajo divja parkirna mesta obiskovalcev mesta.

Na funkcionalnih površinah objektov, kjer sta stanovanjska in nestanovanjska funkcija v enakem razmerju, je ravno tako opazen razkroj urejenosti dvorišč.

3.4. POTREBE PO ODPRTEM PROSTORU V ODVISNOSTI OD STAROSTNE STRUKTURE UPORABNIKOV

3.4.1. Potrebe uporabnikov

Uspešnost načrtovanja odprtega prostora ni samo v uporabi predpisanih navodil, normativov in v izboru elementov, ki jih ponuja tržišče ali jih načrtovalci oblikujejo. Nema lokrat je zanimivejši tisti odprti prostor, ki ni bil načrtno urejen in je nastal spontano v okviru možnosti in iznajdljivosti uporabnikov. (2)

Ena izmed bistvenih karakteristik uspešno načrtovane ureditve je pripadnost, občutek pripadnosti in simbolno lastništvo uporabnikov.

Na splošno je odprti javni prostor v bližini bivanja namenjen sprostitvi, vzgoji in izobraževanju. Mnoge raziskave pa kažejo, da se vrsta aktivnosti odvija na cesti, posebno zanimive so slepe ulice in parkirišča. (13, 5)

Načrtovanje odprtega prostora mora odgovarjati potrebam prebivalstva, potrebe se zrcalijo skozi vrednote, ki so za različne ljudi različne in prilagojene starostnim skupinam.

Najpogostejše in najznačilnejše potrebe stanovalcev:

- povezanost z naravnim okoljem,
- zasebnost — javnost,
- varnost,
- udobnost,
- red in kontrola,
- simbolno lastništvo.

Razumevanje podobnosti z naravnim okoljem je v različnih oblikah poselitve pomensko različno: v gosto pozidanem mestnem središču eno samo drevo ali zelenica pomenita več kot zelene površine vrtnega predmestja.

Z a s e b n o s t — j a v n o s t, imenovana tudi teritorialna dominanca, je značilen pojav v rabi odprtega prostora. Urbano okolje postaja vse gostejše, gostota prebivalstva se večja. Zasebnost — to je želja po intimnosti, anonimnosti, emocionalnosti, zasebnost pogojuje osebni prostor, kjer so komunikacije omejene.

V a r n o s t i n u d o b n o s t

Varnost je pogojena in želena v odvisnosti od starostne strukture, podobno velja za udobnost. Varnost je lahko fizična in psihična. Načini ureditve vplivajo na obe vrsti. Varnost je želeni kriterij za kontrolo odraslih nad majhnimi otroki, za gibanje funkcionalno motenih in starejših prebivalcev. Npr. lokacija igrišč za majhne otroke naj bi bila v bližini stanovanj, omogočena mora biti preglednost; pešpoti morajo biti speljane gibanju primerno. Udobnost je kriterij, ki niha med možnostmi in željami. Udobnost povzroča ugodne fizične in psihične občutke.

R e d i n k o n t r o l a

Red in kontrola sta povezana z varnostjo in psihofizično kontrolo. Poleg znanih oblik kontrole (prepovedi) red in kotrolo vzpostavimo že z načinom ureditve (obvestilne table, različni nivoji terena, primernost ureditve za vse potrebe).

S i m b o l n o l a s t n i š t v o

Simbolno lastništvo je povezano z rabo prostora in starostno strukturo, ki uporablja ta prostor; raziskave dokazujejo naraščanje kolektivnega simbolnega lastništva. S simbolnim lastništvom označujemo pojave, ko si določena skupina »prilasti« del odprtega prostora: npr. skupina otrok določen prostor ne-nehno uporablja in ne želi vdora drugih otrok; starejši prebivalci zasedejo prostor, kjer igrajo karte, šah ...

Simbolno lastništvo je pozitiven kriterij, prispeva k ugodnemu psihofizičnemu počutju v odprtem prostoru. (4)

3.4.2. Normativne vrednosti odprtega prostora

Potreba po odprtem prostoru v odvisnosti od starostne strukture daje bežen pregled, kaj različne starostne skupine pričakujejo od odprtega prostora. (47)

3 leta: Otroci do 3 let starosti imajo nizko razvito zavest dojemanja okolja; izražena je potreba po gibanju v bližini starejših oseb, igra je individualna. Odprti prostor naj bo lahko dostopen in blizu stanovanja, oblikovan kot zaključena celota, elementi ureditve prostora naj bodo varni, omogočena mora biti preglednost, enostavnost, razpoznavnost.

3—6 let: Otrok doživlja odkrivanje fizičnega sveta, odkriva teksture, oblike kakovosti; otrok preizkuša lastno moč, gibljivost, zavestno spoznava nevarnost. Zahteve po prostoru so večje, prostor naj bo oblikovan iz več zaključenih celot; prostor naj bo namenjen skupinskim igram.

6—10 let: To so mladostniki z razvito domišljijo, z iskanjem nenehnih dogodivščin, aktualne so igre posnemanj, igre po pravilih; aktualno je ustvarjalno delo, tekmovanje, formiranje v skupine, medsebojno tekmovanje. Ustvarjalna igra, značilna za to obdobje, zahteva neformalne oblike igrišč. Zaželena je povezava ureditvenih območij z drugimi območji (nižje starostne skupine), starejši otroci si želijo avdienco mlajših.

10—15 let: Prehodno obdobje odraščajočega otroka, opazna je velika družljivost v skupine, izražena je potreba po zadrževanju izven stanovanjskega območja; potreba po gibanju (kolesarjenje, vožnja, taborjenje, tekmovalne igre, pomembna diferenciacija po spolu.)

15—20 let: Aktualno je gibanje v širšem prostoru, v odprti krajini, na rekreacijskih površinah, interes za dejavnost izven doma je večji kot pri prejšnji starostni skupini.

20—30 let: Zahteve po odprtem prostoru so skromne zaradi poklicne aktivnosti. Zaželena so športna igrišča v bližini bivanja.

30—65 let: Poklicna dejavnost močno angažira ljudi. Priložnost za gibanje naj bo v bližini bivanja (športna igrišča). V zadnjem desetletju je tudi pri nas za to starostno skupino značilno gibanje v širšem prostoru, predvsem na večjih športnih igriščih in v odprti krajini (jogging, tek na smučeh). Interesantna sta še vrtnarjenje in počitek na prostem.

nad 65 let: Važen moment te starostne skupine je socialni vidik, strah pred samoto, potreba po povezovanju z drugimi starostnimi skupinami; potreben je prostor za počitek v povezavi s prostorom mlajših starostnih skupin (bližina otroških igrišč), zlasti interesantno je vrtnarjenje, zaželena je oblika simbolnega lastništva odprtega prostora.

Območje obravnave starega mestnega jedra meri 47.850 m.

V nadaljnji analizi površin nas je predvsem zanimalo razmerje med grajeno strukturo, cestnimi površinami, dvorišči in večjimi zelenimi površinami.

Prikaz izbranih dvorišč za detaljnjšo obravnavo

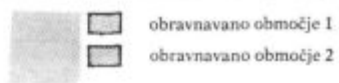

Tabela I — Pregled površin po karakterističnih karejih

Kare	Grajena* struktura m ²	Cestne povr- šine znotraj karejev m ²	Dvorišča m ²	Zelene površine m ²	Površine ce- lih karejev m ²
1	14.930	7.863	5.956	15.170	43.919
2	14.993	464	7.823	—	23.280
3	14.395	2.956	7.079	—	24.430
4	18.668	7.734	5.993	—	32.295
5	7.666	559	2.128	—	10.353
6	5.612	—	5.233	—	10.845
7	8.044	—	9.821	—	17.865
8	9.549	—	4.971	—	14.520
9	10.036	1.464	14.803	4.937	31.240
10	3.711	2.600	7.065	140	13.516
11	4.965	2.115	2.592	3.569	13.230
12	8.756	8.325	25.499	—	42.580
13	4.644	—	1.646	—	6.290
14	7.410	—	3.435	—	10.845
15	2.258	—	2.707	—	4.965
16	2.856	14.301	2.208	—	19.365
	138.493	48.381	108.949	23.815	319.638

* Podatki o grajeni strukturi se nanašajo tudi na objekte, predvidene z za-
dalnim načrtom. Vse površine so bile planimetrične s pomočjo računalnika.

- površine cest izven karejev 142.083 m²
- območje struge reke 65.165 m²

Odprti prostor starega mestnega jedra je razvrščen na tri tipe:

- trgi, ulice,
- javne zelene površine,
- dvorišča in vrtovi.

Ker nas predvsem zanimajo dvorišča in vrtovi, ki so po namembnosti
pretežno namenjena stanovalcem, nas zanima tudi delež odprtega prostora
v m² na prebivalca.

Območje obravnave	47.850 ha	100%
• trgi, ulice	142.083	
• javne zelene površine (Savinjsko nabrežje, Šlandrov trg)	18.738	
• dvorišča in vrtovi	114.026	
• struga reke Savinje	65.165	
• grajena struktura	138.493	
	478.506	

Odprti prostor, uporaben za prebivalce, so javne zelene površine, dvori-
šča in vrtovi. Ker pa javne zelene površine zadovoljujejo tudi potrebe drugih
stanovalcev, je število m² odprtega prostora na prebivalca izračunano v dveh
variantah. Število prebivalcev leta 1985 v obravnavanem območju je bilo
3896.

I. varianta: javne zelene površine 18.738, dvorišča in vrtovi 114.026, skupaj 132.764. V prvi varianti pripada 34.0 m² odprtega prostora na prebivalca.

2. varianta: dvorišča in vrtovi 114.026 m². V drugi varianti pripada 29.0 m² odprtega prostora na stanovanca.

Število m² odprtega prostora na prebivalca v obeh variantah je v primerjavi z drugimi novejšimi soseskami v Celju izredno ugodno. V soseski Dolgo polje III pripada 6.500 prebivalcem 185.445 m² odprtega prostora, kar znaša 28.5 m² na prebivalca.

Pri analizi obstoječe namenske rabe in ureditve odprtega prostora je ugotovljeno, da so te površine dovolj velike za obstoječe število prebivalstva, le da so neprimerno izkoriščene, ker niso urejene.

3.6. VREDNOTENJE DVORIŠČ IN VRTOV — KRITERIJI VREDNOTENJA

3.6.1. Kriteriji vrednotenja

Kriteriji vrednotenja so razvrščeni v tri značilne skupine, opredeljene z namembnostjo, funkcijo, vrednostjo in ohranjenostjo arhitekturnih elementov:

- socialni,
- gospodarski,
- urbanistično oblikovalski.

3.6.1.1. V skupino socialnih kriterijev so uvrščena mnenja prebivalcev, pridobljena z anketo. Ker pa je bila anketa izvedena le v dveh večjih območjih, so pridobljeni rezultati posplošeni za celo mesto. V to skupino kriterijev so uvrščene tudi potrebe stanovalcev po odprtem prostoru glede na starostno strukturo (prisotnost otroških igrišč, vrtičkov, zelenic...).

3.6.1.2. V skupino gospodarskih kriterijev so uvrščeni kriteriji, ki se nanašajo na rabo prostora, in sicer za potrebe stanovanjskih in nestanovanjskih uporabnikov hiše. To so potrebe po dovozu, dostavi, parkiranju, manipulacija, skladiščenje in potrebe stanovalcev.

3.6.1.3. V skupino urbanistično oblikovalskih kriterijev so uvrščeni: stopnja ohranjenosti zgodovinskega izročila (ohranjenost elementov odprtega prostora), parcelacija, elementi opreme — ograje, vodnjaki, ute, pergole, tlaki, obstoječa vegetacija, vrtički, otroška igrišča, evidentirani vodnjaki. Oblikovalski kriteriji se nanašajo na vrednost arhitekturnih elementov obrobnihih objektov, na ambientalne kvalitete kot celoto (izgrajenost, kontinuiteta) in na detajle. Z ozirom na te kriterije je opredeljena stopnja ohranjenosti odprtega prostora, ki kaže, da je največja stopnja ohranjenosti prisotna v karejih, ki so izbrani za detajlnejšo obravnavo.

3.6.2. Razvrstitev kriterijev vrednotenja

Kriteriji vrednotenja so nadalje razvrščeni v kriterije, ki opredeljujejo pozitivno (primerno) in negativno vrednotenje. S kriteriji so ovrednotene primerne in neprimerne vrvine dvorišč in vrtove za vsa dvorišča in vrtove v območju starega mestnega jedra.

V okviru vrednotenja odprtih prostorov so izpadla nekatera dvorišča. To so dvorišča brez definicije. Ker je vrednotenje izvedeno na obstoječem stanju, niso ovrednotene tiste nepozidane površine in odprti prostor, ki jim zazidalni načrt spreminja namensko rabo in ureditev. Ovrednotena tudi niso tista dvorišča, ki pripadajo večjim javnim objektom (sodišče, zapori), in dvorišča, ki so vezana na celovito prenovu objekta (npr. Aero na Trgu V. Kongresa).

3.6.2.1. Kriteriji za pozitivno vrednotenje odprtega prostora

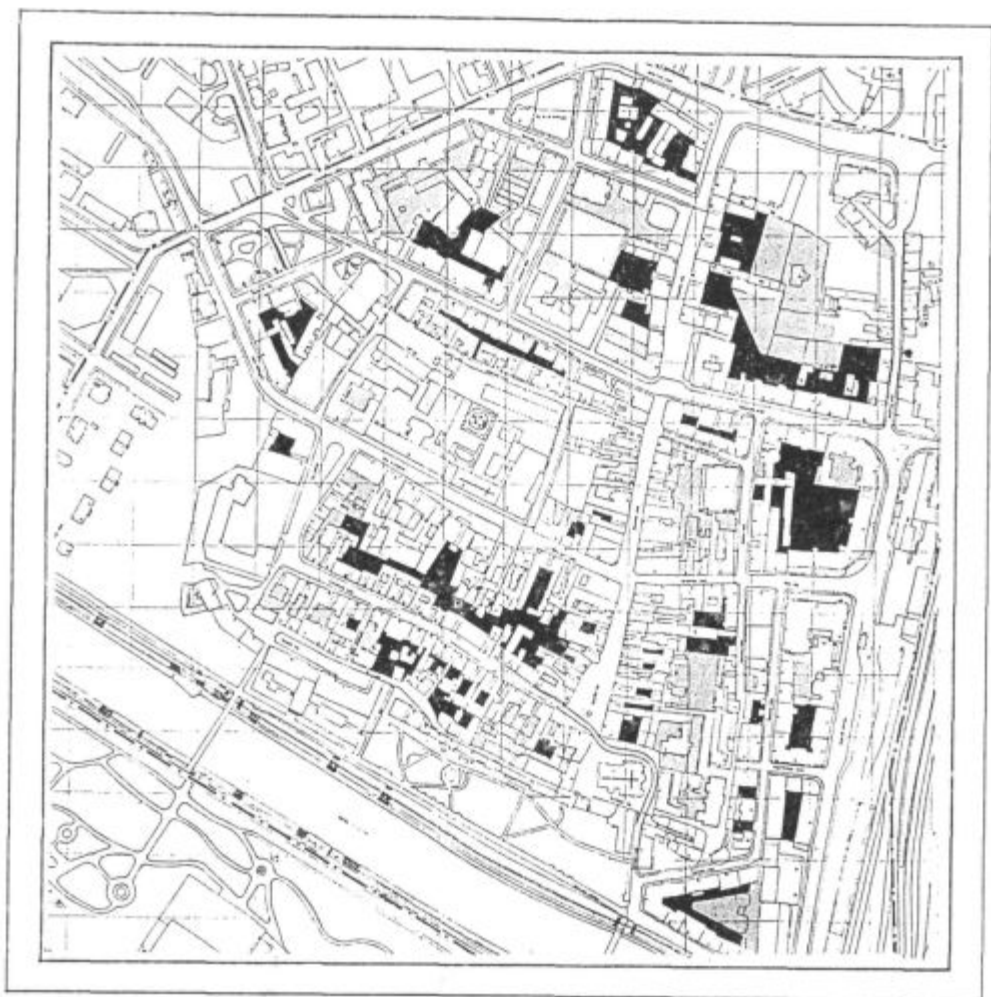
- pozitivna ocena prebivalcev (anketa),
 - prisotnost in urejenost vrtičkov, zelenic, otroških igrišč;
 - možnost druženja, sedežne skupine;
 - potrebe stanovalcev, ki imajo prednost pred potrebami nestanovanjskih uporabnikov hiše;
- namenska raba objekta, dela objekta, ob dvorišču ali vrtu, ki je usklajena s potrebami stanovanjske funkcije;
- ohranjenost zgodovinskega izročila, ki obstaja oziroma obstaja možnost njegove vzpostavitve;
 - parcelacija, elementi opreme — ograje, ute, vodnjaki, pergole, tlaki;
 - obstoječa vegetacija;
 - arhitekturni elementi (oboki, arkade, estetska vrednost fasade, vrednost bližnjih in daljnih pogledov).

3.6.2.2. Kriteriji za negativno vrednotenje odprtega prostora

- negativne ocene prebivalcev (anketa);
 - neprimerni objekti na dvorišču (garaže, lope);
 - neprimerni stanovanjsko bivalni pogoji hiše;
 - potrebe nestanovanjskih najemnikov, ki imajo prednost pred potrebami stanovalcev;
- neprimerna raba (vdor javnosti, parkiranje, skladišče embalaže, nedefinirana raba);
- zabrisano zgodovinsko izročilo, uničena ali komaj zaznavna parcelacija;
 - porušeni objekti, ograje;
 - neprimerni tlaki (beton, asfalt);
 - pomanjkanje zelenih površin zaradi neurejenosti;
 - nepomembni arhitekturni elementi;
 - ni zanimivih pogledov;
 - neprimerni ekološki pogoji (senca, hrup ...).

3.6.3. Rezultati vrednotenja

Namen vrednotenja je dobiti globalno pregledno sliko stanja dvorišč in vrtov v mestnem jedru kot osnovo za planiranje in načrtovanje. Vrednotenje opozarja na kritične in prednostne vidike; kritična situacija nastaja pri dvoriščih, kjer so vsi pozitivni kriteriji zanemarjeni in jih ne moremo več

Prikaz vrednotenja dvorišč

□ dvorišča brez definicije

■ pozitivno vrednotene prvne pozitivni kriteriji

- pozitivna ocena prebivalcev
- potrebe stanovalcev imajo prednost pred potrebami najemnikov hiše
- ohranjenost zgodovinskega izročila
- obstoječa vegetacija
- arhitekturni elementi
- primerni ekološki pogoji

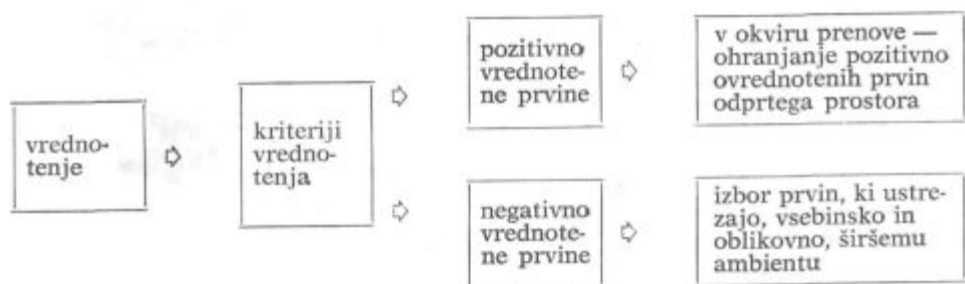
■ negativno vrednotene prvne negativni kriteriji

- negativne ocene prebivalcev
- neprimerni objekti na dvorišču (garaže, lope)
- potrebe nestanovanjskih najemnikov imajo prednost pred potrebami stanovalcev
- neprimerna raba
- zabrisano zgodovinsko izročilo
- neprimerni arhitekturni elementi
- neprimerni ekološki pogoji

»izboljšati«. Vrednotenje, izkazano kot prednostni vidik, opozarja načrtovalce na pozitivne vrednote območja in na obvezno upoštevanje elementov, ki vplivajo na pozitivno oceno območja.

Pri načrtovanju dvorišč, ki so negativno ovrednotena, je v okviru možnosti potrebno poiskati tiste vsebinske in oblikovalske prvine, ki bodo vplivale na izboljšanje stanja in bodo kljub temu, da ne izhajajo iz kontinuiranega zgodovinskega razvoja, usklajene s širšim območjem, kulturno dediščino preteklosti, z vrednotami, ki veljajo za staro mestno jedro.

Na osnovi predpostavljenih kriterijev so globalno ovrednotena vsa dvorišča in vrtovi starega mestnega jedra. Detaljnije vrednotenje je obdelano le za dva mestna kareja, ki sta predstavlja kot aplikacija predpostavljenega postopka načrtovanja prenove odprtega prostora.

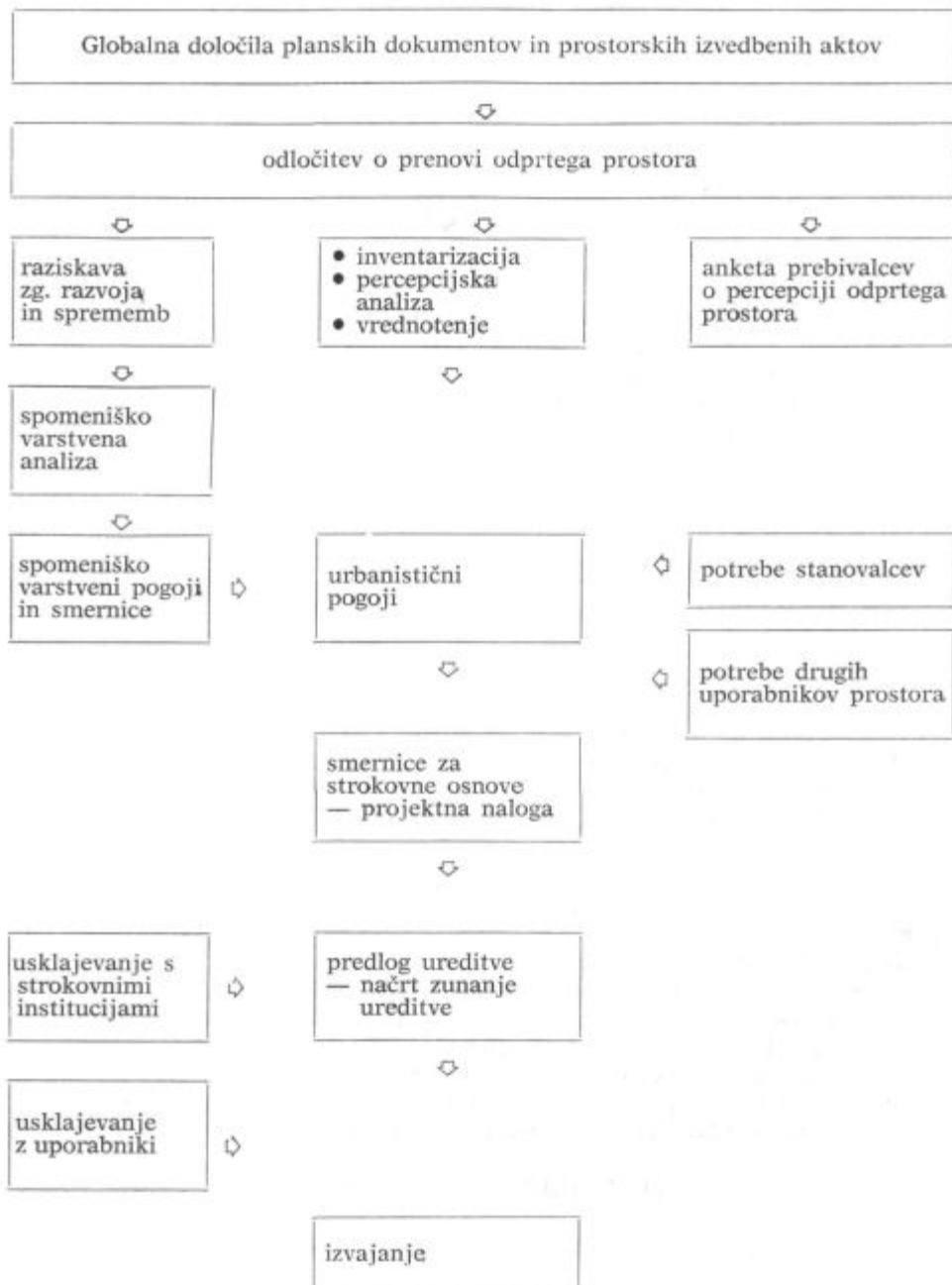
4. PROJEKTNI OBLIKOVALSKI VIDIK Z APLIKACIJO NA IZBRANE PRIMERE

Prenova dvorišč in vrtov je tesno povezana s prenovo grajene strukture, zato je njeno načrtovanje in izvajanje odvisno od prenove objekta, njegove vsebine in potreb uporabnikov. Odprti prostor starega mestnega jedra zaradi javnega značaja (uporablja ga več uporabnikov) zahteva poleg strokovnih usklajevanj, poznavanja vrednosti kvalitet odprtega prostora tudi usklajevanje oziroma sodelovanje z uporabniki. Odprti prostor predstavlja mesto srečanj, druženj med ljudmi, sosedi; na načine druženja in obnašanja ljudi v prostoru vpliva tudi način ureditve odprtega prostora.

V prvih treh poglavjih je izpostavljena zgodovinska vrednost odprtega prostora, kontinuiteta razvoja, povezanost sprememb z razvojem in spremembami grajene strukture, povezanost z načinom življenja stanovalcev. Posebej so izpostavljeni vplivi, ki jih ima okolje na dožemanje prostora in s tem obnašanje ljudi v prostoru.

V nadaljevanju četrtega dela je na osnovi predpostavljene metodologije prikazan idealiziran način postopka načrtovanja prenove izbranih dvorišč. Idealiziran način zato, ker niso upoštevani vsi kriteriji in omejitve, ki so potrebni za konkretno realizacijo. Delno so zavestno opuščene nekatere omejitve, kot so komunalna in energetska infrastruktura, delno pa v tej fazi niso znane vse omejitve, kot so program prenove objekta.

4.1. SHEMA METODOLOGIJE NAČRTOVANJA PRENOVE ODPRTIH PROSTOROV (DVORIŠČ IN VRTOV) STAREGA MESTNEGA JEDRA

Shema prikazuje metodologijo načrtovanja prenove odprtih prostorov historičnega mestnega jedra — dvorišč in vrtov.

Prenova dvorišč in vrtov je v primerjavi s prenovo grajene strukture (stanovanj) toliko bolj občutljiva, ker je to poljavni prostor, saj ga uporablja več uporabnikov istočasno (stanovalci in drugi najemniki prostorov hiše). V okviru planskih določil — dolgoročni in srednjeročni družbeni plan — gre za globalne opredelitve odprtega prostora in detajli ureditve niso razvidni. Nivo obravnave odprtega prostora je še vedno presplošen, saj ponavadi niso poznani vsi uporabniki objekta in s tem odprtega prostora, ravno tako pa niso izdelane detajlne valorizacije objekta in pripadajočega odprtega prostora.

Sele pri odločitvi o prenovi objekta, ko je poznana vsebina objekta in vsi njegovi uporabniki, se lahko strokovno pravilno prične postopek načrtovanja prenove dvorišča in vrta.

Postopek je zasnovan tako, da se začnejo istočasno:

- raziskave zgodovinskega razvoja, spomeniško-varstvena analiza, valorizacije, smernice in pogoji,
- inventarizacija, percepcijska analiza, vrednotenje in
- anketa prebivalcev o percepciji odprtega prostora, njihovih željah in potrebah.

V naslednji fazi oblikujemo izsledke vseh treh raziskav v urbanističnih pogojih. Na osnovi projektne naloge se izdelata predlog ureditve, če je možno v več variantah. Izbrana varianta se uskladi s strokovnimi institucijami in uporabniki.

4.2. NAMENSKA RABA DVORIŠČ IN VRTOV

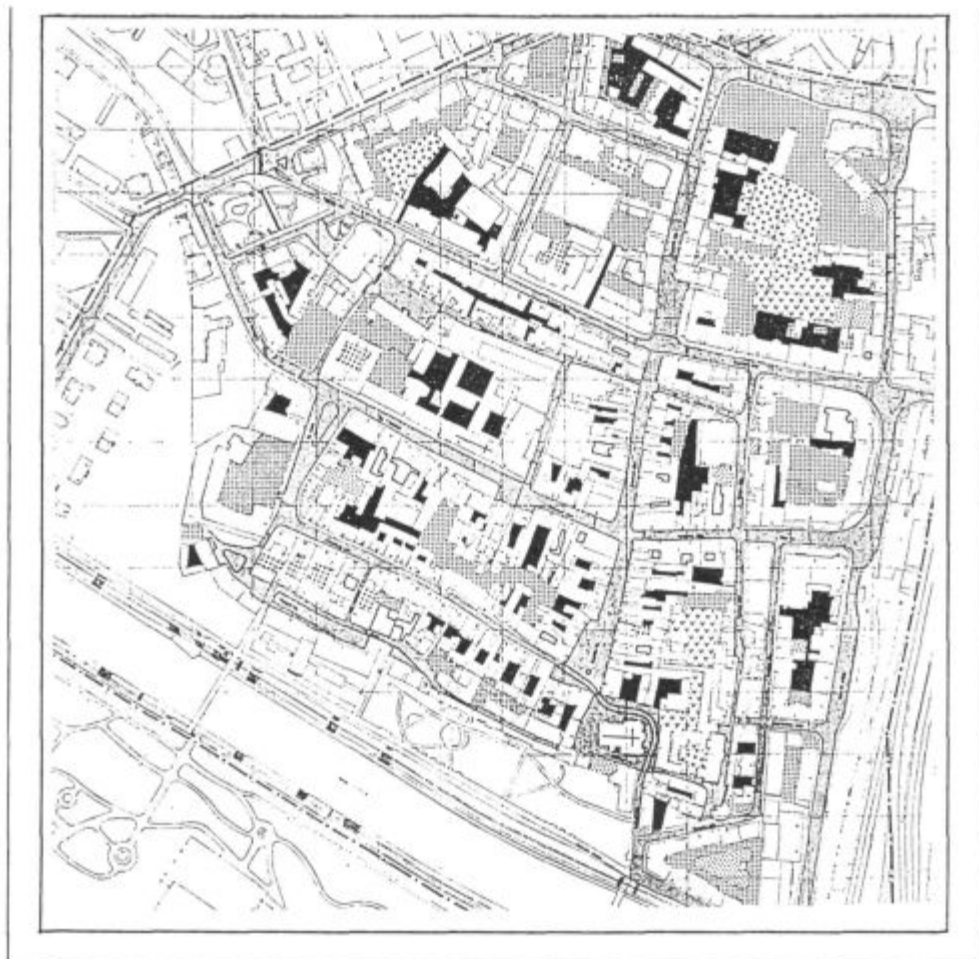
Obstoječe stanje rabe dvorišč in vrtov v globalu daje sliko zanemarjenosti, zapuščenosti in brezbriznosti do prostora.

V območju nekdanjega obzidja so še najbolj ohranjena tista dvorišča, kjer se objekti po namembnosti niso drastično spreminjali, kjer je ohranjena stanovanjska funkcija. Dvorišča so ostala v rabi stanovalcev, zato so ohranjeni tlaki in vrtovi. V karejih, kjer je izrazitejša nestanovanjska funkcija, so tudi dvorišča in vrtovi izgubili svojo podobo: na njih so pozidane lope, garaže, drvarnice, marsikje je travnata površina neizkoriščena. Kareji, v katere je možno priti z motornimi vozili, so pretežno divja, črna parkirišča, kjer javnost nasilno vdira in ruši zasebnost. Le tu in tam je opaziti iniciativo stanovalcev, ko so z lastnimi sredstvi in delom ohranili ali vzpostavili dvorišče v prijeten družabni prostor kot funkcionalni podaljšek stanovanj (n.pr. Zidanškova ul. 21, Tomšičev trg 6, zasebne hiše v Linhartovi ulici).

Na dvoriščih, kjer so ohranjeni zelenjavni vrtovi, je še vedno ohranjena srednjeveška parcelacija (vzhodni del Tomšičevega trga) in parcelacija 19. stol. (kare Levstikova, Aškerčeva, Cankarjeva, Stanetova ulica).

4.3. VRSTE TLAKOV IN ZELENIH POVRŠIN

Površine odprtega prostora imajo svojo funkcijo, namen in so temu primerno oblikovane in obdelane.

Namenska raba dvorišč in vrtov (stanje 1985)

	zelenica		manipulacijski prostor		parkirne površine
	otroško igrišče		skladišče, delavnica manipulacijski prostor trgovine		prostor za kulturne prireditve in za zadržavanje stanovalcev
	vrtničkarstvo				prostor brez določenega namena

T l a k i

Odprti prostor, nepozidane površine mesta, so komunikacije: ulice in trgi in dvorišča in vrtovi. Poti, ulice, ceste, trgi so v svojem zgodovinskem razvoju doživeli veliko sprememb, povezanih z razvojem transportnih sredstev. Razvoj in diferenciacija tlakov se pojavita z razvojem prometa, z ločitvijo pešcev od drugih prometnih sredstev. Tlaki so funkcionalni in pomenski: delijo, opozarjajo, usmerjajo, povezujejo.

Uporaba vrste tlakov in načina oblikovanja je bila odvisna od pomembnosti prostih površin, rabe in razpoložljivega materiala v bližini.

Mnogi znani trgi velikih mest so tako popločeni, da gibanje po teh površinah predstavlja estetski užitek. Tlak, po katerem se človek giblje, predstavlja osebni kontakt in osebni doživljaj. Obdelane površine odprtega urbanega prostora imajo svoj namen, teksturo, barvo, nekatere površine želijo vzbujati občutek, da so udobne preproge. Tekstura tlaka skriva v sebi mnoga sporočila, lahko usmerja aktivnost gibanja, omejuje hitrost gibanja, pripoveduje; mehke površine privlačijo pešca, trde in grobe odbijajo.

Klasični materiali, ki so jih v preteklosti uporabljali, so se menjavali z vrsto lokalnih nahajališč. Najpogosteje uporabljen je bil vedno naravni kamen iz okolice. Velike in pomembne površine, trge, so najraje popločili z velikimi, ravno in pravokotno rezanimi ploščami ali lomljenim kamnom. Te velike plošče so tudi kombinirali z manjšimi in strukturno drugačnimi tlaki (prodec, kamnite kocke).

Velik napredek v sodobni tehniki polaganja tlakov predstavljajo materiali, ki se v obliki mehke mase nanašajo na podlogo in se počasi strdijo. Tak način je enostaven, hiter in zato cenejši. Ti materiali so beton, asfalt, teraco.

Ročno tlakovanje prostih površin z majhnimi elementi je danes v razvitem svetu, kjer je delovna sila draga, predrago in luksuzno.

Tak način tlakovanja pa je primeren, kadar so potrebna pogosta prekopavanja tal in kadar želimo doseči zelen oblikovalski učinek.

V današnjem času se uveljavlja uporaba litih, cenejših materialov, ki se jim doda določena barva in tekstura. Uporaba teh materialov skuša nadomestiti učinek in praktično vrednost starejših materialov. Te lastnosti nam daje beton, medtem ko je asfalt termoplastičen material in je manj primeren.

Tlak v urbanem ambientu je element mestne opreme. Pri načrtovanju ureditve odprtih površin je zato potrebno upoštevati naslednje kriterije za izbiro tlakov:

- tlak mora biti čim bolj ravno izveden, da omogoča sprotno odtekanje vode in enostavno vzdrževanje;
- stiki pri tlaku morajo omogočati udobno hojo;
- material mora imeti zahtevno trdnost glede na rabo površin;
- odporen mora biti na temperaturne razlike, vodo, zmrzal.

Lastnosti različnih vrst tlakov uporabljamo za določene, zaželene namene:

- površine za gibanje pešcev, za dinamično hojo;
- površine, namenjene sprehajanju;

Različne vrste tlakov dvorišč

- površine, namenjene statičnim dejavnostim, počitku;
- površine z mešano namembnostjo.

Glede na rabo mora tlak ustrezati naslednjim kriterijem:

- varnost, udobnost hoje;
- ustrezati mora frekvenci uporabe, obremenitvi;
- hidrometeorološkim razmeram;
- ustrezno funkcionalno povezovati objekte, prostor;
- usmerjati, opozarjati, ločiti;
- upoštevati druge splošne omejitve in smernice (območje kulturne dediščine).

S pravilnim izborom materiala in oblikovanjem, ob upoštevanju drugih pogojev v določenem mestnem okolju, ohranjamo kontinuiteto izgradnje prostora in prispevamo k zaokroženi, usklajeni podobi mesta. (8, 15, 33)

Kamen

Kamen je do uvedbe modernejših tehnik tlakovanja predstavljal osnovni material za prekrivanje različnih mestnih površin. Uporaba posamezne vrste je bila vezana na bližino nahajališč, znani in ne redki pa so primeri, ko so kamen za tlake pripeljali iz oddaljenih krajev. Pogosta je uporaba rečnega in morskega proda. Tlak je sicer neudoben za hojo, danes ga uporabljamo predvsem v primerih, ko želimo doseči estetski učinek, v kombinaciji z drugimi vrstami tlakov in v primerih ohranjanja historičnih ambientov.

Enostavnejšo obliko predstavlja tlak iz peska, ki se posuje po utrjeni podlagi. Tak tlak je cenena rešitev in zahteva drago vzdrževanje, hoja po njem ni udobna in prijetna.

Najbolj razširjen material v preteklosti je bil granit v obliki kock. Granit odlikuje velika tlačna trdnost, odpornost, zaradi zrnavosti strukture pa se na njegovi površini ohranja hrapavost površine, kar preprečuje drsenje.

Z granitnimi kockami je možno oblikovanje različnih vzorcev, zaradi velikosti kock je možna izredna prilagodljivost terenu.

Betonski tlak

Kot nadomestilo granitnega tlaka se danes uporablja betonski tlak: plošče in kocke. Ker je z raznimi dodatki v betonu možno doseči učinke, predstavlja betonski tlak dovolj primerno nadomestilo za kamniti tlak, hoja po njem je ugodna.

Leseni tlaki

Znana je uporaba lesenih tlakov (čokov) kvadratne, okrogle, šesterokotne oblike. Na odprtih površinah uporaba lesa ni najbolj primerna (atmosfera).

Danes se te vrste tlaka uporabljajo pretežno za kombinacijo raznih tlakov in za notranje zaščitene površine (pasaže).

Porfir

Podobno kot granit se odlikuje po svoji odpornosti proti kemičnim in mehanskim učinkom. Odlikuje ga izrazita rdeča barva in steklasta struktura. Ponavadi se uporablja v obliki plošč.

Opeka

Za tlakovanje prostih površin se uporablja tudi posebno obdelana opeka s povečano trdnostjo in odpornostjo. Opeka zaradi barve, strukture, oblike omogoča veliko možnosti oblikovanja tlakov.

Asfalt

Uporaba asfalta je enostavna in poceni. Vendar je uporaba asfalta postala sinonim za vse najneprimernejše. Problemi nastajajo pri prekopavanju površin, ker se asfaltne površine ne dajo zakrpati, ne da bi se to videlo.

Prvi tlaki v Celju so znani že v času rimskega mesta, o čemer pričajo ostanki, najdeni pod današnjo Vodnikovo in Zidanškovo ulico.

Utrjevanje ulic (makadam) se je začelo po letu 1862, ko je tedanji občinski svet sklenil, da morajo lastniki hiš postaviti pločnike. Ti so bili popločeni z

večjimi kamnitimi ploščami, ki so jih lomili v mestnem gozdu. Ulice so začeli tlakovati z granitnimi kockami, ki so jih dobili z Oplotnice ali Mislinje. Šele pozneje so začeli uporabljati okrogle prodnike iz Savinje, ki so bili cenejši. (28)

Tlakovanje redkih dvorišč je verjetno potekalo sočasno s tlakovanjem obveznih javnih površin, zato na dvoriščih izmenoma najdemo kamnite plošče, granitne kocke ali prodnike iz Savinje. Pretežni del dvorišč je bil le utrjen in deloma zatravljen. (28)

Prikaz vrste tlakov v SMJ Celje je bil izvršen s terensko inventarizacijo. Na dvoriščih se pojavljajo naslednje vrste tlakov:

- makadam, beton in asfalt, betonske, granitne kocke, kamnite plošče in mačje glave.

Ohranjeni tlaki iz preteklosti so mačje glave, kamnite plošče in granitne kocke, novejši povojni tlaki so pretežno v izvedbi betona in asfalta, marsikje prekrivajo avtohtoni tlak.

V povezavi s tlaki so tudi še ohranjene zelene površine in drevesa. Iz grafične priloge je razvidno, da so drevesa na dvoriščih in vrtovih ostanki nekdanjih vrtno urejenih parcel.

4.4. PERCEPSKIJSKA ANALIZA APLIKATIVNIH PRIMEROV

V drugem poglavju naloge je percepcija odprtega prostora obravnavana na splošno kot poskus objektivizacije mnenj posameznikov glede pomenov posameznih elementov v prostoru. Okolje, v katerem živimo, postaja vse bolj zapleteno, kljub tehnološkim dosežkom ga vse manj obvladujemo. Vse, kar človek zaznava, je aktivni odraz okolja, usklajen s poprejšnjimi izkušnjami in lastnostmi zaznavanja. Zaznavanje je subjektivni odraz objektivnega sveta. V preteklem obdobju so bili predvsem arhitekti tisti, ki so opozarjali na vplive oblikovanja na zaznavanje posameznika in s tem na njegovo obnašanje. V novejšem času se s proučevanjem zapletenih medsebojnih odnosov med pojavi zavesti in obnašanja z vplivi fizičnega in družbenega okolja ukvarja relativno mlada veda — ekološka psihologija.

Percepcija obravnavanega prostora (obeh območij) stanovalcev je pretežno izražena s pridevniki, ki izražajo negativen opis prostora.

Prostor je: raven, enoličen, brez vsebine, nezanimiv, nepraktičen, nepregleden, neoseben, neurejen, umazan, neuporaben in neopremljen. Delno pozitivni karakteristiki sta le svetlost in mir.

Za prikaz vrednosti oziroma pomembnosti posameznih elementov in območij smo izbrali metodo Lyncha, ki na razumljiv način s petimi osnovnimi elementi opisuje »semantične zemljevide« prostora. (22)

Ti elementi so: poti, meje — robovi, območja, vozlišča in znamenja.

Pomen teh petih vizualnih elementov je Lynch raziskoval v številnih projektih, kjer je iskal vizualne kvalitete prostora na osnovi mentalnih slik prostora posameznikov. Poudarek raziskav je bil na čitljivosti prostora. Čitljivo okolje povečuje intenzivnost našega doživljanja okolja.

4.5. OBMOČJE I

4.5.1. Območje I — kare 3 zavzema prostor med Prešernovo ulico, Čuprijsko ulico, Slomškovim in Tomšičevim trgom.

4.5.1.1. Splošno

To območje je ena najstarejših morfoloških enot Celja in ima ohranjeno tipično srednjeveško parcelacijo. Hiše ob Tomšičevem trgu in Prešernovi ulici imajo majhna notranja dvorišča (6x12 m, 5x25 m), za zadnjimi hišami so vrtovi. Ob Kocenovi ulici so poslovni prostori Aera in novozgrajeni vrtec. Vrtec zavzema tudi del dvoriščnih površin, ki so primerno urejene v otroško igrišče.

Ob Slomškovem trgu se nahaja župnišče, ki ima dvorišče in z zidom ograjen zelenjavni vrt. Manjša dvorišča niso zajeta v percepcijsko analizo. Dvorišča so sestavni del arhitekture objekta, njihova prenova je podrejena prenovi objekta in ohranjenim elementom (tlaki, vodnjaki...).

4.5.1.2. Inventarizacija območja

Dvorišča

Dvorišča objektov so obzidana z vseh štirih strani, njihova tlorisna velikost je od 6 x 12 do 5 x 25 metrov. Tlaki dvorišč so večinoma uničeni, pod asfaltno in betonsko prevleko so vidni ostanki nekdanjih tlakov. Vrtni deli parcel so v večini ohranjeni, vendar v propadanju in zanemarjeni. Inventarizacija je grafično obdelana v merilu 1:500 in prikazana tudi v tabeli str. 113.

4.5.1.3. Percepcijska analiza

V grafičnem prikazu so analizirani razpoznavni elementi odprtega prostora po metodi značilnih Lynchevih elementov. Poleg teh značilnih elementov je potrebno omeniti izjemno in značilno celjsko veduto na celjski grad in na Anski vrh.

Obravnavani prostor sicer vsebuje vseh pet elementov, vendar so ti elementi slabo izraženi, ker so zanemarjeni ali uničeni. Analiza obravnava le večji, centralni odprti prostor, kjer so vrtovi.

Poti

V območju je dvoje vrst poti:

- Prehodne, poljavne poti, ki povezujejo ulico — zunanji javni prostor z dvoriščem in vrtovi. Poti potekajo skozi pasaže hiš in skozi delno nepozidani del kareja. Te poti uporabljajo vozila za dovoz na dvorišča in napajanje in pešci za bližnjico. Te poti, ki vnašajo nemir in javnost v območje, so nezaželene.
- Druge poti so potke med vrtovi parcel. Te potke so slabo izražene. Pri prenovi je potrebno nekatere izmed njih uporabiti za dostope na manjše skupne površine (posedanje, otroška igrišča), kjer se bodo stanovalci lahko družili.

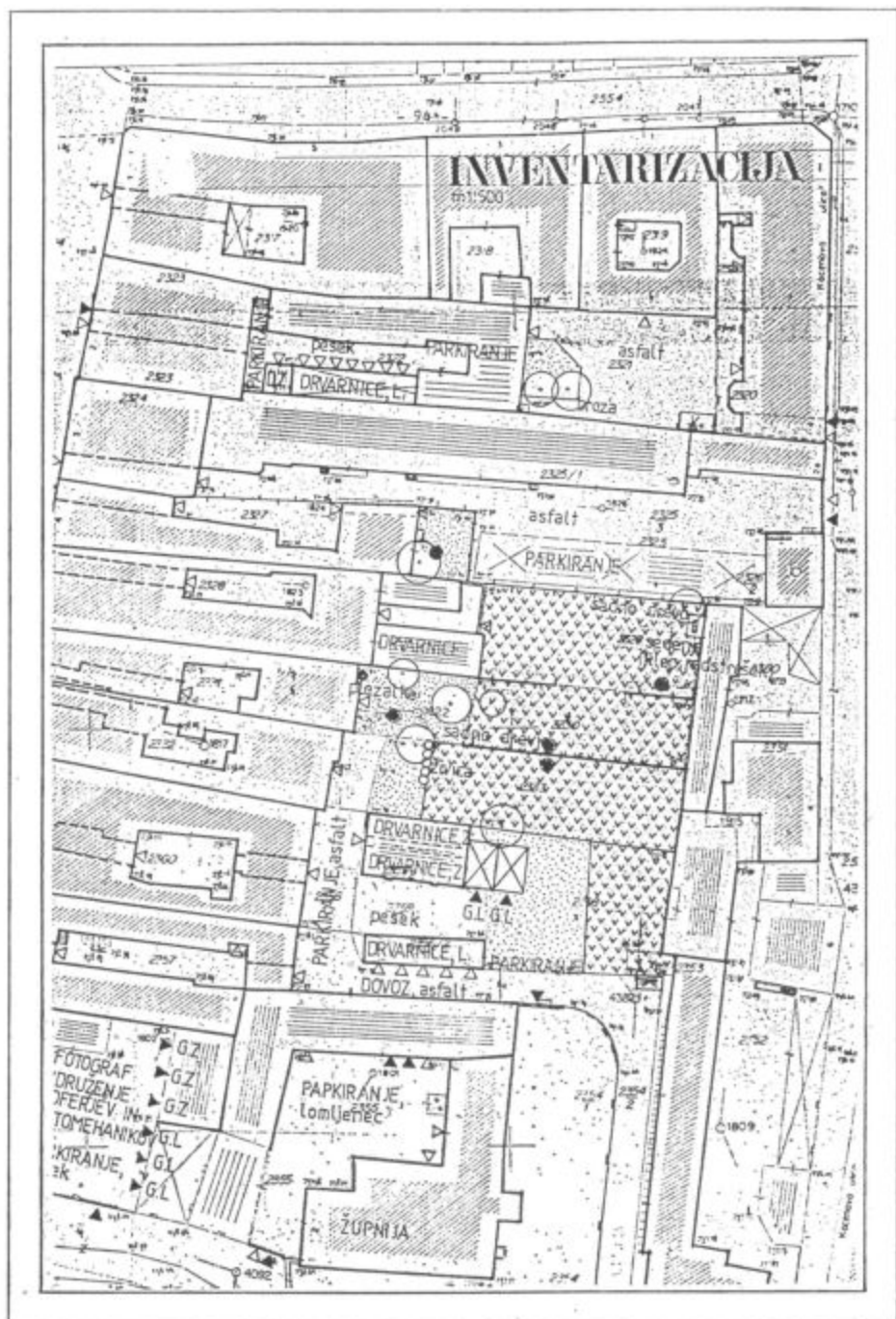
Tabela 2 — Inventarizacija območja I

Naslov	dvorišče		vrtni del parcele					
	tlaki	drugi element	zasebni vrt	skupni prostor	drvarnice	drevesa	vodnjaki	opomba
Tomšičev trg	komite plošče 1x1.5 m							ni vrtno parcele
Tomšičev trg 2	mačje gl. + trata	—	—	—	—	—	—	prostor Fotolika
Tomšičev trg 3	—	—	—	—	—	—	—	ni dvorišča ne vrta
Tomšičev trg 4	mačje gl. bet. pl.	—	delno	—	—	+	+	na vrtni parceli parking Merxa
Tomšičev trg 5	beton		+	—	+	—	+	—
Tomšičev trg 6	beton		+	+	—	+	+	—
Tomšičev trg 7	mačje gl.		+		—			že obnovljen objekt in notranje
Tomšičev trg 8	—	—	+	—	+	+	—	objekt v prenovi
Tomšičev trg 9	mačje gl.	—	—	—	+	+	—	zanemarjen vrt
Tomšičev trg 10	asfalt	—	—	—	+	—	—	Avtošola
Slomškov trg 3	makadam	delno	—	—	—	pergola	—	ni vrta
Slomškov trg 4	makadam	—	—	—	—	—	—	—
Kocenova — vrtec								urejen vrt z igriščem
Kocenova 2	makadam	—	—	+	—	+	—	manipulacij. prostor trgovin v Prešernovi

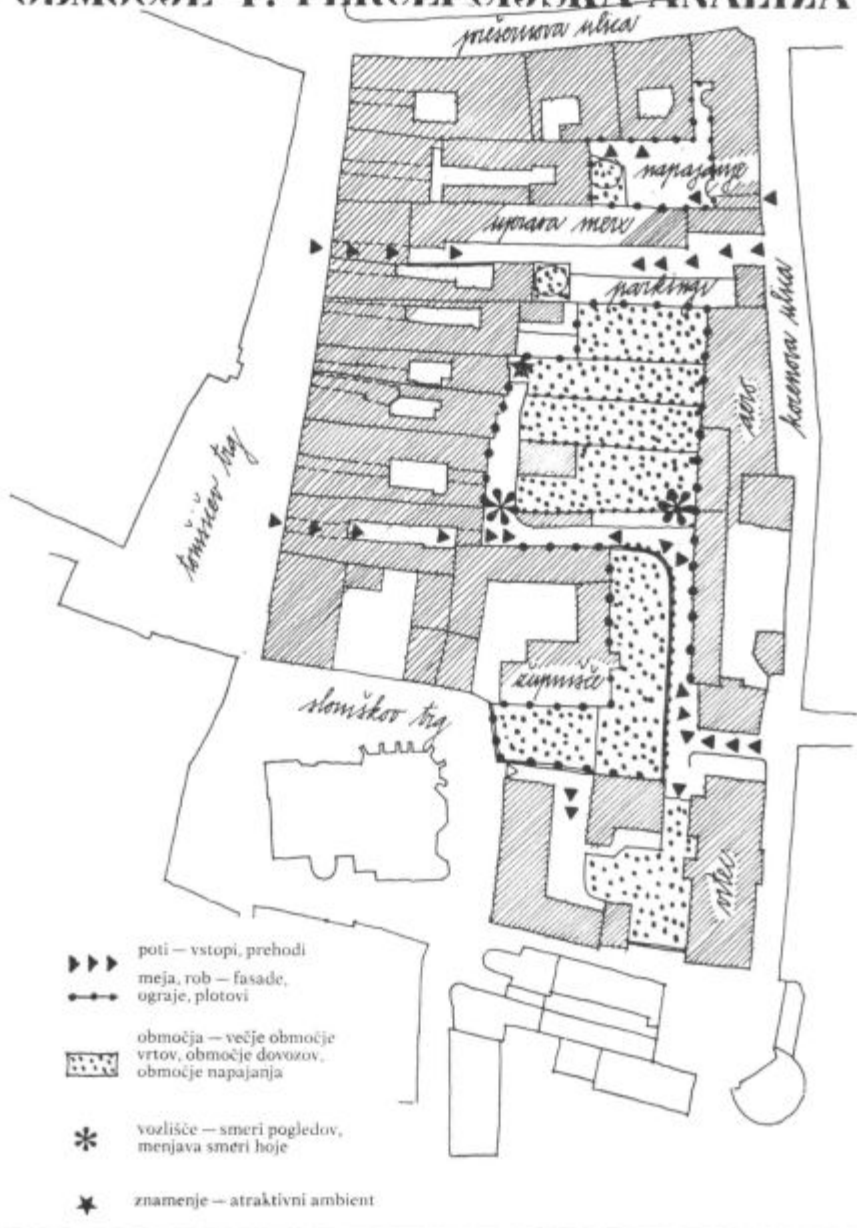
Meje, robovi

V območju je več vrst meja:

- Hiše, ki obrobajo prostor, omejujejo obravnavani prostor, ga ločijo od javnih komunikacij in mu dajejo značilno obliko.
- Mejo tvorijo tudi robovi, ki ločijo komunikacije od vrtov. Severna meja med parkirnimi prostori ob upravi Merxa in vrtovi je izrazitejša od južne,

OBMOČJE 1: PERCEPCIJSKA ANALIZA

ki jo ponazarja le robnik med asfaltom in vrtovi. To mejo je potrebno vzpostaviti v izrazitejši obliki.

- Meje tvorijo tudi lesene ograje med posameznimi vrtovi. Meje ponazarjajo značilno srednjeveško parcelacijo. Ker se zgodovinsko izročilo ohranja in ker so stanovalci v anketi izjavili, da si želijo ohraniti ali obnoviti ograje, je potrebno lesene (in druge) ograje obnoviti in vzdrževati.

Območja

Obravnavani prostor ima eno izrazito območje — to je centralni del z vrtovi. Manj izrazito je območje parkirnih površin na severu in območje manipulacije na manjšem dvorišču za upravno zgradbo Merxa. Območje parkingov (in upravne zgradbe) ne sodi v prostor (hrup, onesnaževanje) in ni v konceptu ureditve notranjih dvorišč in vrtov, ker ni v domeni uporabe stanovalcev.

Območje vrtov je v primerjavi z drugimi notranjimi dvorišči mesta visoko vreden prostor. Vrednost je izkazana v uporabi vrtičkov, v miru in zelenju. Edina pomanjkljivost je v delnem propadanju dreves in nevzdrževanju vseh vrtov. Stanovalci pogrešajo prostore za skupne potrebe (druženje). Zato je potrebno del vrtičkov, ki niso obdelani, spremeniti v skupne površine za posedanje in za ureditev manjšega otroškega igrišča.

V območju dovozne servisne poti je predvideno le parkiranje stanovalcev in igra otrok na asfaltu.

Vozlišča

Z vozlišči so označeni: prehodi med poljavnimi in zasebnimi, prehod med dovozno cesto in vrtovi in prehod med pešpotjo in dovozom ob hišah. Vozlišča so neizrazita, zato je te prehode potrebno poudariti (drevo, sprememba v tlaku...).

Znamenja

Z znamenjem je označena le ena atraktivnejša točka — to je vogal med dvoriščnim delom dveh objektov (Tomšičev trg št. 6 in št. 5). V tem kotu raste večja popenjavka — glicinija, ob njej sta miza in klop. V območju, ki je precej veliko, je to edini nekoliko intimnejše urejeni prostor, ki pritegne pozornost.

Zaključek

Rezultati percepcijske analize in rezultati ankete dajejo spodbude za prenovno dvorišče in vrtov v smislu jasnejše orientacije, ločljivosti posameznih rab prostora, ustvarjanju skupnih prostorov za druženje starejših in mlajših stanovalcev.

4.5.1.4. Spomeniško varstvena analiza, valorizacija in smernice (41)

Tomšičev trg in Slomškov trg tvorita jedro urbanističnega razvoja mesta. Primarna prvina odprtega prostora območja je ohranjena srednjeveška parcelacijska in stavbna struktura. Tipološko gre za 2 do 3 osne, globinsko razvite stavbne zasnove na lamelnih parcelah. V naslednjih stoletjih se je ta struktura delno spreminjala, posebno v času sekundarne parcelacije, ob koncu 16.

in v 17. stoletju, z združevanjem stavbnih enot in parcel. Osnovne poteze stavbnih zasnov in lamelnih parcel so ostale kljub temu nespremenjene vse do današnjih dni. Sele najnovejši posegi, kot je izpeljava napajalne poti, ki je presekla tri vrtno parcele, so načeli intaktnost parcelacijske strukture.

Analiza razvoja primarnih parcel priča o nadgradnjah objektov in pozidavah vmesnih požarnih prehodov, kar se je zgodilo po velikem požaru leta 1798, ko je bilo mesto skoraj uničeno. Po požaru so večino hiš dvignili za eno etažo, tudi dotedanja lesena kritina je bila spremenjena v opečno. (28)

Notranja dvorišča so večinoma obdana s tremi trakti hiše, ki so na dvoriščno stran arkadirana. V baroku so bile vrtno parcele oblikovane z osno zasnovo.

Ohranjenost srednjeveške parcelne strukture in z njo pogojenih stavbnih zasnov združuje poleg tipološke, historično pričevalne tudi likovno arhitekturne kvalitete.

Ulični otok — kare in kontinuiteta izrabe vrtnih parcel predstavljata redek ter za poznavanje historičnega urbanističnega razvoja mesta neprecenljiv dokument največje zgodovinske vrednosti. Gre za najpomembnejše območje starega mestnega jedra, kjer je ohranjena srednjeveška mestna tlorisna struktura, ena temeljnih sestavin mesta kot urbanističnega spomenika.

Območje je v skladu z Zakonom o naravni in kulturni dediščini zavarovano z varstvenim režimom I. stopnje, ki določa varovanje spomeniških lastnosti območja v neokrnjenosti in izvirnosti, dovoljena dejavnost mora biti v skladu s spomeniško funkcijo območja, kakršenkoli poseg je možen le s sodelovanjem organizacije za varstvo naravne in kulturne dediščine.

Obvezno se varujejo:

— stavbne zasnove z notranjimi dvorišči ter lamelna oblika vrtnih parcel;

— uporaba dvorišč in vrtnih parcel mora biti namenjena stanovalcem kareja, vsi ostali uporabniki — velja le za dvorišča — morajo svojo dejavnost podrediti tej osnovni namembnosti (trgovina, lokali);

— vrtno parcele, ki niso obdelane, je potrebno ponovno usposobiti, s čimer bo omogočena kontinuiteta prvotne funkcije;

— vrtno parcele, ki so bile naknadno pozidane ali spremenjene v parkirišča (vrtni parceli stavb št. 2 in 3), je potrebno v perspektivi očistiti in jim povrniti prvotno obliko in funkcijo. Enako velja za asfaltirano napajalno pot, ki grobo prekinja parcele stavb št. 7, 8 in 9. Osnovno namembnost vrtnih parcel je možno dopolniti z ostalimi vsebinami (igra, sedenje, parkiranje v mejah potreb stanovalcev itd.). Pri tem naj se upoštevajo z anketo ugotovljene potrebe in želje stanovalcev.

Med obdelanimi vrtnimi parcelami potekajo leseni mejni plotovi. Takšen način je ustrezen ter je poleg živih mej primeren za razmejevanje ostalih parcel. Ves nepozidan prostor znotraj SMJ,* zato tudi notranjščina uličnega otoka I, predstavlja potencial za prezentacijo arheološke kulturne dediščine. Njena eventualna včlenitev v oblikovani prostor bo odvisna od konkretnih najdb in usklajevanja odločitev.

* SMJ — staro mestno jedro.

4.5.1.5. Vrednotenje odprtega prostora

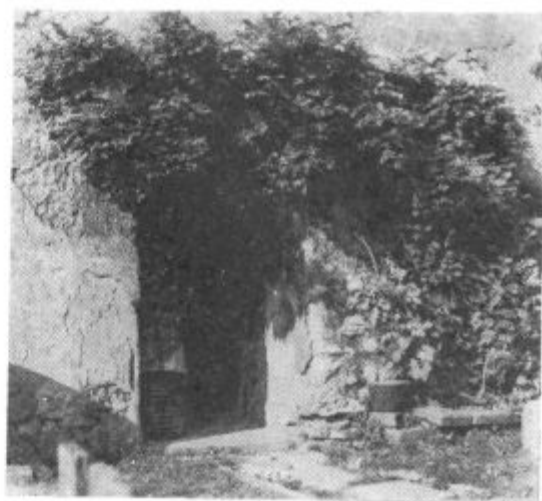
Vrednotenje odprtega prostora je izvedeno na osnovi kriterijev vrednotenja, obravnavanih v III. poglavju naloge: Vrednotenje dvorišč in vrtov.

Kriteriji so razvrščeni v socialne, gospodarske in urbanistično oblikovalske kriterije. Vrednotenje je izvedeno na osnovi razvrstitve teh kriterijev v pozitivno in negativno vrednotenje odprtega prostora.

Tabela 3 — Vrednotenje odprtega prostora območja I

Kriteriji	pozitivna ocena	negativna ocena
Socialni kriteriji:		
— ocena prebivalcev		○
— prisotnost in urejenost	○	
— zelenic		○
— otroških igrišč		○
— možnost druženja sedežne skupine	delno	
— potrebe stanovalcev imajo prednost pred potrebami nestanovanjskih dejavnosti	delno	
Gospodarski kriteriji		
— namenska raba objekta, dela objekta ob dvorišču ali vrtu je usklajena s potrebami stanovanjske funkcije		○
Urbanistično oblikovalski kriteriji:		
— ohranjenost zgodovinskega izročila je prisotna oz. obstaja možnost vzpostavitve	○	
— parcelacija		
— elementi opreme: ograje, pergole, tlaki, ute, vodnjaki		○
— obstoječa vegetacija		○
— arhitekturni elementi (oboki, arkade, fasade)	delno	

Rezultati vrednotenja izkazujejo delno prisotnost in primerno uporabo nekaterih prvin odprtega prostora. Ob upoštevanju mnenj in želja prebivalcev na osnovi izvedene ankete in ob upoštevanju spomeniškovarstvene valorizacije, je pri načrtovanju prenove dvorišč in vrtov potrebno upoštevati in vključiti ohranjene prvine, dodeliti primerno namembnost — funkcionalno rabo, negativno ovrednotene prvine pa ustrezno preoblikovati.

Vrtovi vzhodno
Tomšičevega trga

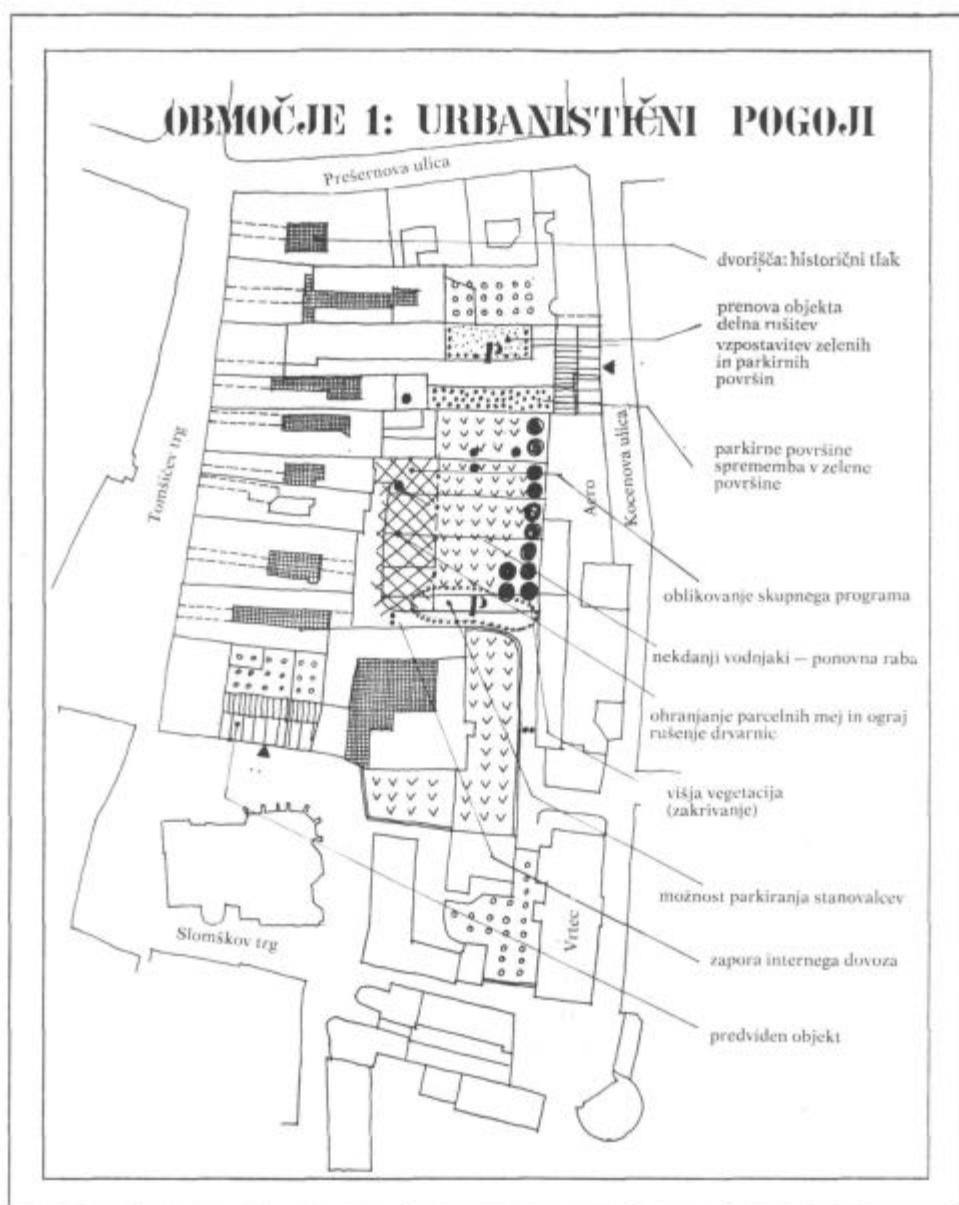
Vrtovi vzhodno od Tomšičevega trga

4.5.1.6. Urbanistični pogoji Smernice za strokovne osnove

Raziskave prostora — inventarizacija, analize, spomeniškovarstvena analiza in smernice, vrednotenje odprtega prostora in anketa prebivalcev o percepciji odprtega prostora — vse to so osnove za oblikovanje urbanističnih pogojev.

Obraunavani prostor je najstarejša morfološka enota Celja. Objekti ob vzhodnem delu Tomšičevega trga imajo ohranjeno srednjeveško vzdolžno parcelacijo. Odprti prostor — dvorišča so predvsem zanemarjena zaradi nevdreževanja. Vrtovi so še v funkciji. Ohranjene so le nekatere prvine prostora: vrtovi, ograje, večja popenjavka in vodnjaki, ki pa niso vidni.

OBMOČJE 1: URBANISTIČNI POGOJI

Območje 1: Urbanistični pogoji

Zazidalni načrt predvideva izgradnjo dveh objektov na še prostih površinah ob ulici in spremembo namembnosti in delno rušenje objekta uprave Merxa. Z vidika spomeniškega varstva je potrebno ohraniti obstoječo parcelacijo vrtov, dvorišča tlakovati z izpričanimi historičnimi tlaki, obnoviti ograje med vrtovi, po potrebi obnoviti vodnjake in upoštevati možnost odstranitve asfaltne dovozne ceste ali jo vsaj zožiti.

Del vrtičkov je možno nameniti skupni rabi (možnost druženja), dvorišče objekta Tomšičev trg 9 je možno nameniti parkiranju stanovalcev. Ob mrtvi fasadi (severna fasada župnišča) je možno namestiti koš za košarko in del ceste uporabiti za igrišče.

Stanovalci so izrazili željo in potrebo po skupnem prostoru, ograjah med parcelami in parkiranju. Njihove želje je možno upoštevati.

Dovoz po napajalni cesti treba kontrolirati, zato ga je treba zapreti. V osi dovozne ceste na začetku vrtov je potrebno grupirati močnejšo skupino dreves. Površino — parkirne prostore ob upravi Merxa — je treba spremeniti v zelenico z javnim, skupnim programom za stanovalce objektov, ki nimajo funkcionalnega zemljišča. Vstope v območje, bližnjice za pešce je treba zapreti. Ureditev odprtega prostora mora funkcionalno ustrezati potrebam trgovin (napajanje) in stanovalcem.

4.5.1.7. Predlog ureditve

Dvorišča

Velikost dvorišč ne omogoča širšega funkcionalnega programa. Prenova dvorišča predvideva obnovo historičnih tlakov, sajenje popenjavk in postavitev klopi za posedanje. Kontejnerji za smeti (500 litrski) bodo v hodnikih objektov.

Vrtovi

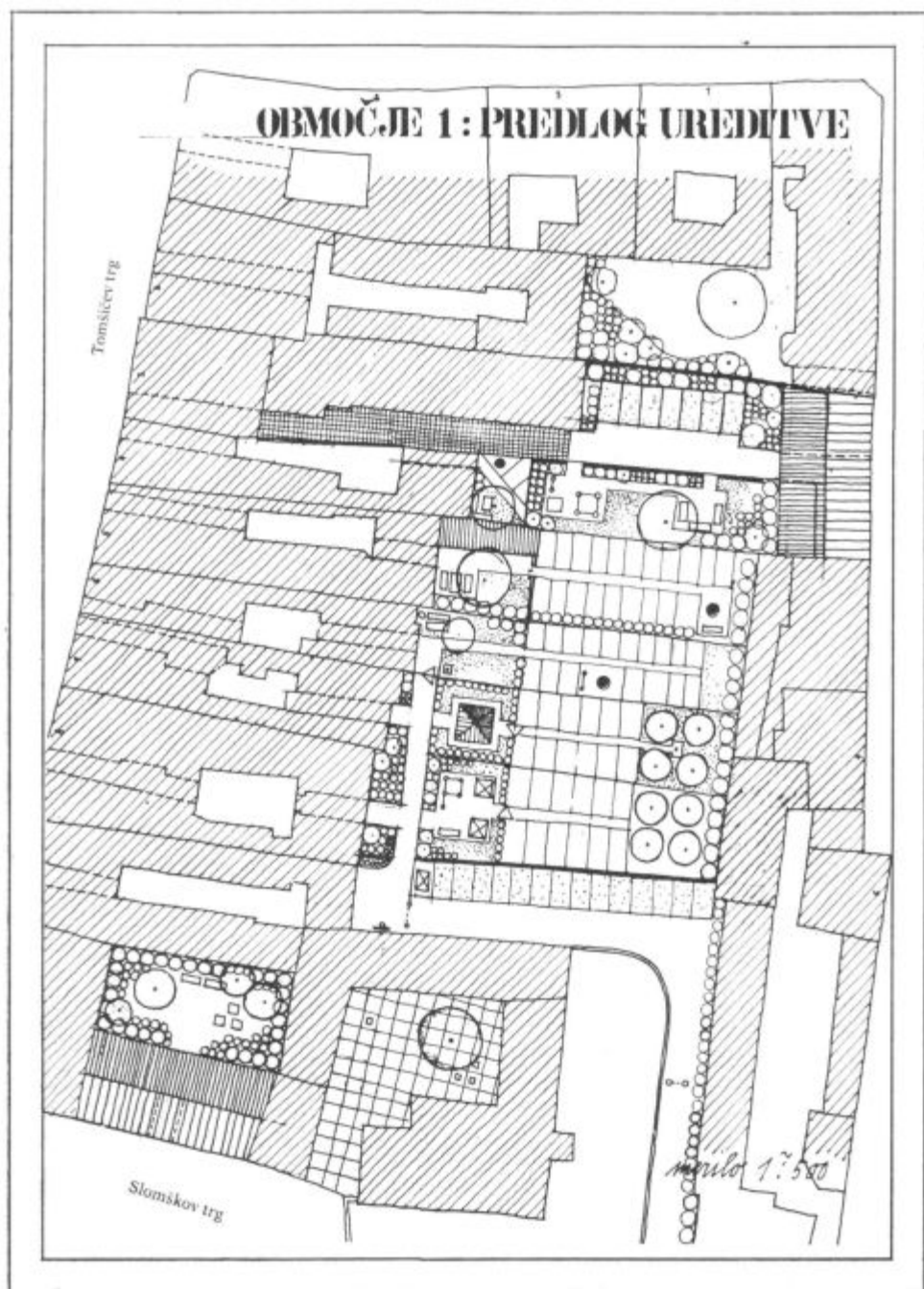
Funkcionalna ureditev:

Dovozno napajalno cesto iz smeri vrta je potrebno zapreti z zaporo in na ta način kontrolirati vstop v območje. Cesto ob objektih je potrebno zožiti na širino pešpoti.

Del območja vrtičkov, ca 1/3 njihove dolžine, je predvideno nameniti javnemu programu, vendar tako, da ostane tipična parcelacija še vedno vidna. Ostali dve tretjini sta funkcionalni zelenjavni vrt.

Parkirna mesta ob upravi Merxa je predvideno spremeniti v zelene površine z otroškim igriščem in možnostjo posedanja.

Vzdolž parcele objekta Tomšičev trg 9 je predvideno urediti parkirna mesta za stanovalce in mejo proti sosednji parceli vzpostaviti z zidanim zidom. Parkirna mesta bodo v travnati izvedbi (utrjene travnate betonske plošče). Ob severni fasadi župnišča, pred pasažo na dvorišče je možno namestiti koš za košarko in s tem izkoristiti asfaltne površine za igro. Na asfaltni dovozni cesti je tudi sicer možno organizirati otroške igre (kotalkanje, kolesarjenje, pismo...). Ob dovozu je predvideno namestiti stojala za kolesa.

Območje 1: Predlog ureditve

Oblikovna ureditev

Javni, skupni deli parcel imajo različne programe:

- uta za posedanje, druženje, razne igre,
- otroško igrišče z lesenimi igrali,
- posedanje v senci dreves.

Zadnji deli vrtov, ob fasadah objektov Aera, so zasajeni z drevjem, ki delno zakriva puste fasade, intimno zakriva zasebni stanovanjski odprti prostor pred pogledi iz pisarn in s svojim volumnom ustvarja videz prostornosti odprtega prostora. S strani dovozne napajalne ceste večja drevesa ustvarjajo znamenje vhoda v zasebni odprti prostor. Vodnjaki, ki jih je možno vključiti v posamezne vrtove, imajo funkcionalni in družabni značaj, saj so ob njih postavljene sedežne skupine. Popenjavko, glicinijo v vogalo dvorišnega objekta Tomšičev trg 6, je potrebno ohraniti, v obstoječem ambientu predstavlja pomemben poudarek.

Tretjina površine vrtov je namenjena skupnemu stanovanjskemu programu. Ta del je vizualno ločen od ostalih površin z različno visoko vegetacijo v obliki živih mej. Na enem izmed vrtov je predvideno manjše otroško igrišče, na drugem je vrtna uta z mizo in klopi, namenjena vsem starostnim skupinam, na tretjem je le travnata površina, namenjena igri otrok v travi, na četrtem pa je prostor urejen za posedanje starejših stanovalcev (šah, karte, pogovori . . .).

Pakirna mesta uprave Merxa je predvideno urediti v javno zelenico, ki je od notranje komunikacije ločena z zidom do višine 1.5 metra z odprtinami. Na zelenici je prostor z otroškimi igrali in prostor s skupino klopi in mizo. Če bo del objekta uprave Merxa porušen, ostali del pa spremenjen v stanovanje, je predvideno ta prostor preurediti v parkirne površine za stanovalce. Način ureditve upošteva srednjeveško vzdolžno parcelacijo, ki je ohranjena pri večini parcel.

Manjše dvorišče, ki ga oklepajo objekti v vogalu Prešernove in Kocenove ulice, je predvideno urediti za potrebe stanovalcev. Da bi kar največ dvoriščne površine ohranili za igro otrok (žoga, ping-pong, kotalkanje . . .), je ozelenitev z različno visokimi grmovnicami in manjšimi drevesi predvidena v obrobju mrtvih fasad sosednjih hiš. Večje drevo na sredini tlakovnega dvorišča s svojim volumnom ustvarja prijetnejši ambient in kontrapunkt grajeni strukturi. Zasnova ureditve je neformalna in poskuša zrahljati togost obrobnih objektov. Ob zidovih in lesenih ograjah je predvideno mestoma saditi popenjavke in grmovnice, možno tudi koristne grmovnice: ribez, maline . . .

Posebna pozornost mora biti posvečena detajlnejšemu oblikovanju vrtno in dvoriščne opreme: klopi, mize, pergole, ograje, ute in otroška igrala.

4.6. DVORIŠČA ZIDANSKOVA I — OKOPI

4.6.1. Splošno

Obravnavana (tri) dvorišča se nahajajo v kareju I, med Zidanškovo ulico in Okopi in so med seboj povezana. V preteklosti je bil prostor ob Okopih vrtno urejena parcela. Vrtna parcela je zazidana s stanovanjskim objektom. Ta objekt tvori s primarnimi objekti dvoje dvorišč.

Dvorišča Zidanškova ul. 3

4.6.2. Inventarizacija

Dvorišča in objekti so v fazi prenove, stanovanjci objektov so delno presejani. Dvorišča so prazna, tlaki uničeni in odstranjeni.

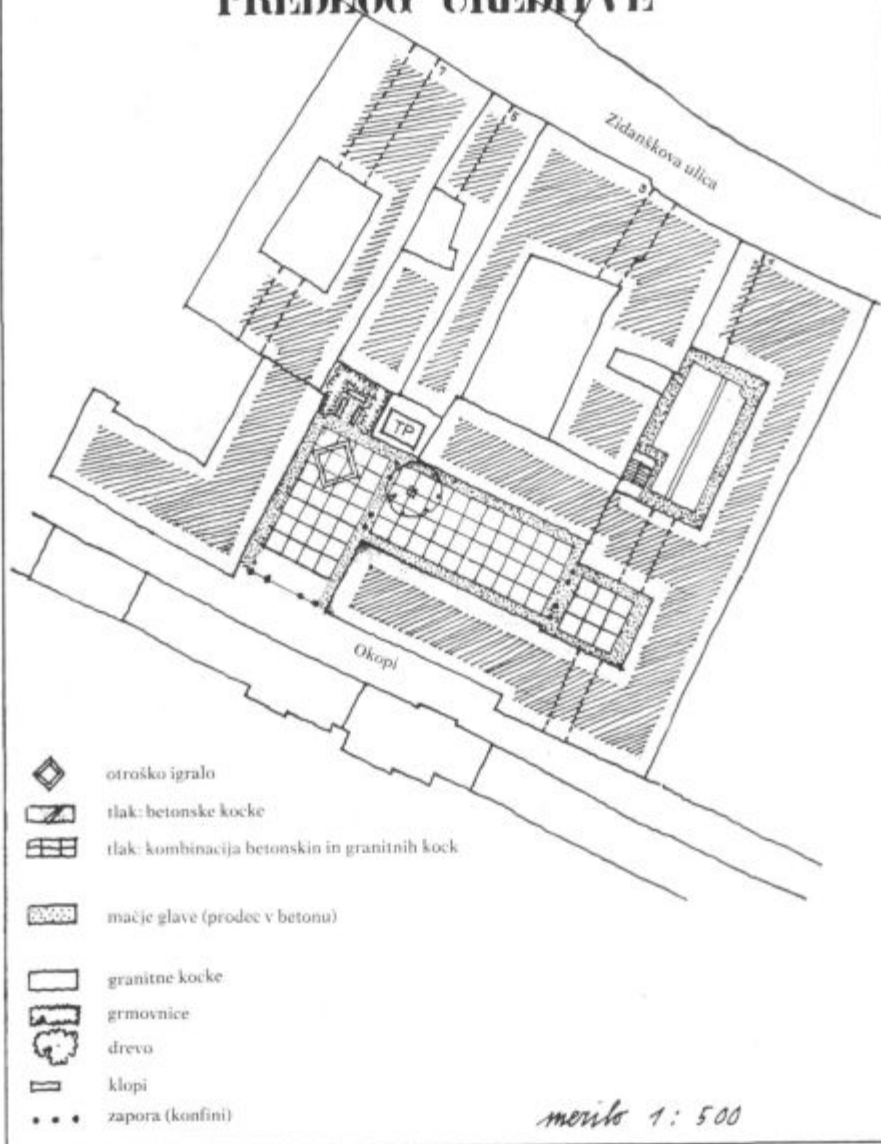
4.6.3. Percepcijska analiza

Percepcijska analiza ni bila izvedena.

4.6.4. Spomeniško varstvena analiza in smernice

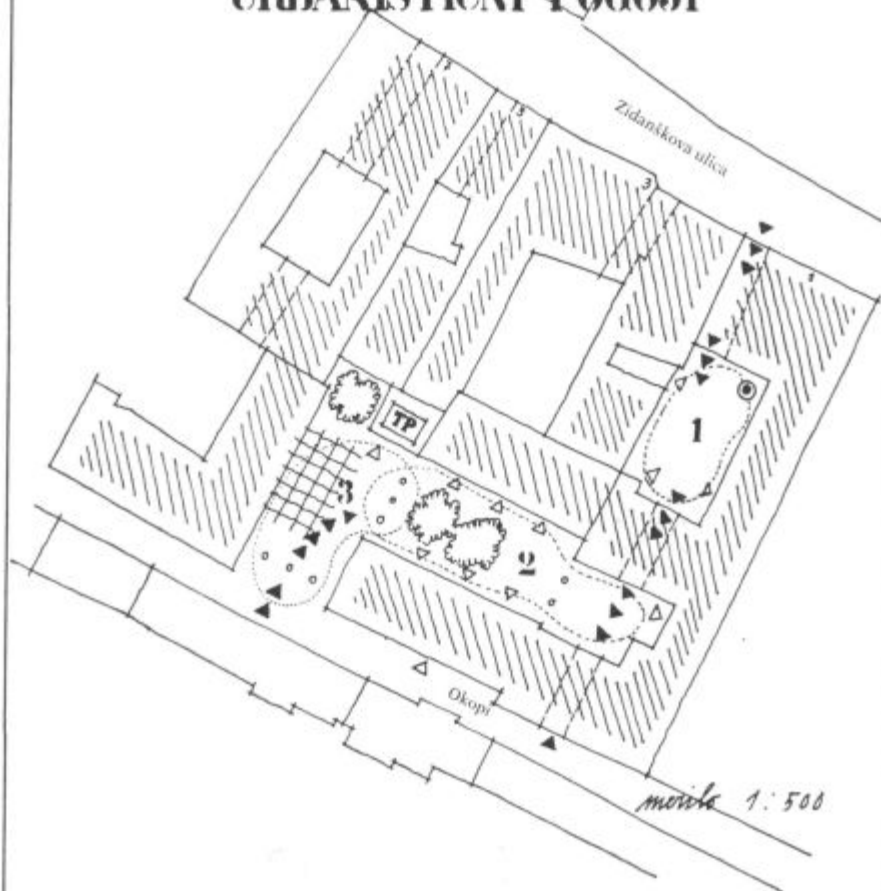
Podrobnejša analiza in valorizacija je bila izvedena le za objekte, za odprti prostor ni bila izvedena in veljajo podobni pogoji, kot za dvorišča ob Tomšičevem trgu.

DVORIŠČA ZIDANŠKOVA 1 · OKOPI PREDLOG UREDITVE

Dvorišča Zidanškova 1-Okopi — Predlog ureditve

DVORIŠĆA ZIDANŠKOVA 1·OKOPI URBANISTIČNI POGOJI

dvorišće 1 — interni stanovanjski program, historični tlak

dvorišće 2 — kombinacija tlakov, možnost posjedanja, možnost ozelenitve

dvorišće 3 — javni program kombinacija tlakov, posjedanje, igra otrok, možnost ozelenitve

- ▶▶▶▶ prehodi
- ▷ vhodi
- ○ ○ ○ zapore
- ⊕ ozelenitve
- ++++ prostor lokala
- ⊙ najden vodnjak

Dvorišća Zidanškova 1-Okopi — Urbanistički pogoji

Tlaki

V prvem dvorišču uporabiti historične tlake v kombinaciji z novimi (prodec v betonu in betonske plošče).

V drugem in tretjem dvorišču je možna uporaba sodobnejših tlakov z delnim prikazom historičnih (mačje glave in granitne kocke).

Ozelenitev je možno izvesti le s popenjavkami, večja ozelenitev je možna v kotu ob objektu trafo postaje.

4.6.5. Urbanistični pogoji

Potrebe stanovalcev:

urejena talna površina, možni vstopi do sekundarnih funkcionalnih prostorov, možnost druženja s sosedi, možnost minimalnih igralnih površin in možnost zelenja, prostor za odstavljanje koles.

Potrebe nestanovanjskih dejavnosti — lokalov

(butik, advokat, frizer, servisi . . .):

urejena talna površina, možnost posedanja — čakanja, servisni dovoz, možnost zadrževanja (igre) otrok, javna razsvetljava, prost dovoz do trafo postaje, prostor za odstavljanje koles.

4.6.6. Predlog ureditve

Predlog ureditve je grafično prikazan in velja kot smernice za načrt zunanje ureditve.*

Povezava dvorišč in namembnost objektov ob Okopih omogočata javni prehod med obema ulicama. Objekti ob prvem dvorišču so stanovanjski, zato javni prehod predstavlja motnjo v konceptu uporabe tega dvorišča.

Drugo dvorišče ima zaradi namembnosti lokalov v pritličju pretežno javen značaj. Tretje dvorišče glede na namembnost nima uporabnika, zato bo del njegovih površin namenjen stanovanjskemu programu.

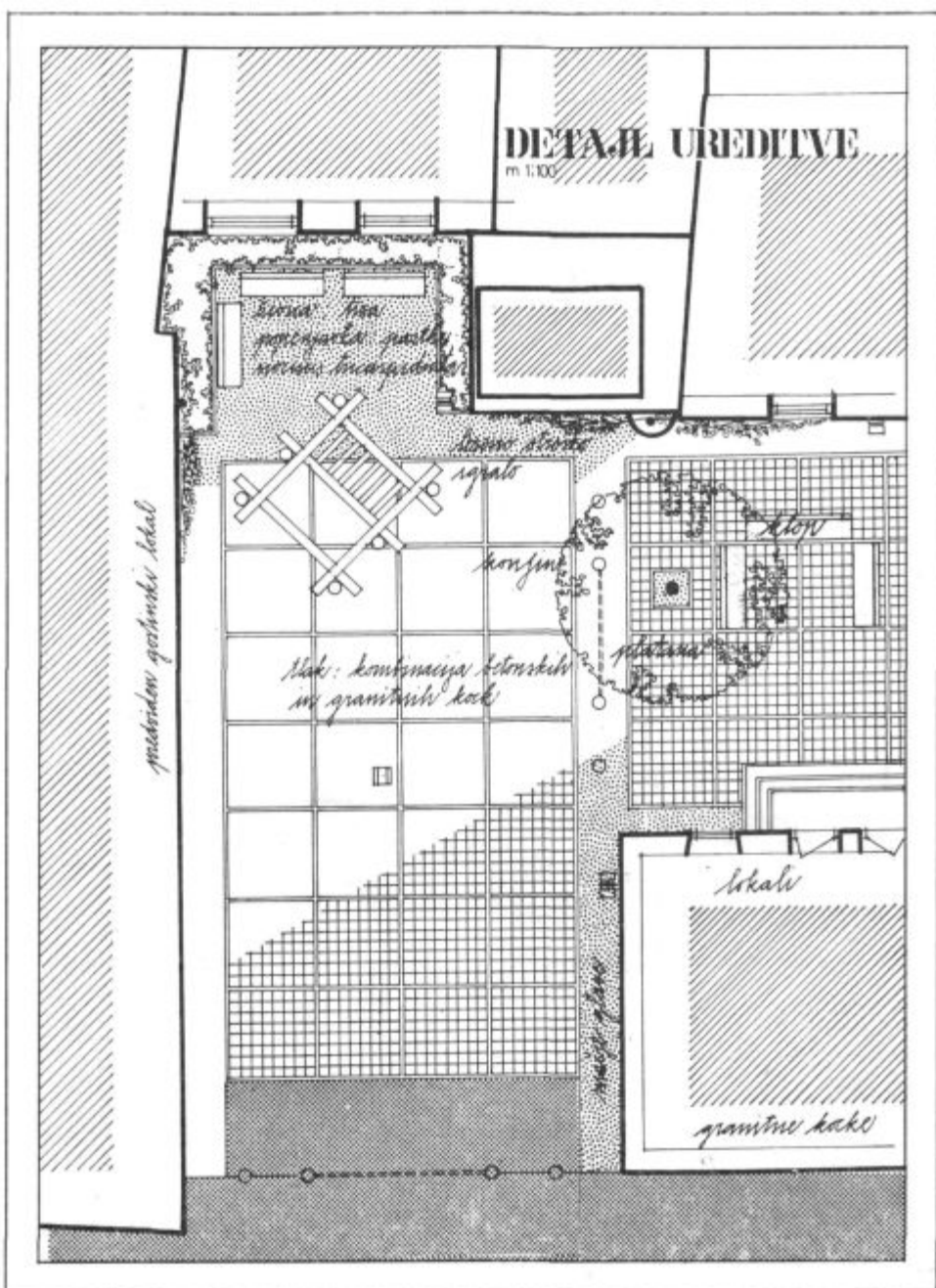
Tlak prvega dvorišča je kombinacija prodca v betonu, ki obroblja osrednji, z betonskimi kockami tlakovan prostor. Najden vodnjak v severo-vzhodnem vogalu dvorišča je kljub izredni globini suh, zato bo njegov obstoj le nakazan v tlaku. Ob vhodu v klet je predvidena klop za posedanje, v tleh pa prostor za zidno popenjavko.

Drugo in tretje dvorišče sta tlakovani v kombinaciji betonskih in granitnih kock in prodca. Z granitnimi kockami je oblikovan vzorec kvadrantov, ki poudarja nevtralnost in umirjenost površin.

Površina med osrednjim tlakom in fasado je tlakovana s prodcem v betonu. Ožina drugega dvorišča je poudarjena s konfini, konfini zapirajo in poudarjajo prehod med drugim in tretjim dvoriščem.

Na prehodu med drugim in tretjim dvoriščem je predvideno večje drevo (platana), ki s svojim volumnom ustvarja prehod med obema dvoriščema in poudarja kontrapunkt grajene strukture. Ob fasadi severnega objekta so predvidene popenjavke in klopi. Tretje dvorišče je od ulice ločeno s konfini. V kotu ob trafo postaji je zelen kotic iz okrasnih zimzelenih grmovnic, nekaj klopi, koš za smeti in leseno mnogonamensko otroško igralo.

* V času izida Celjskega obzornika so tu dvorišča že obnovljena.

Detajl ureditve

4.7. OBMOČJE 2

4.7.1. Splošno

Območje 2, drugo območje obravnave, predstavlja v celoti kare 9. Območje oklepajo Levstikova ulica, Aškerčeva, Cankarjeva in Stanetova ulica. Območje predstavlja gradnjo mesta v 19. in 20. stoletju, tik za srednjeveškim obzidjem in na prostoru še antične Celeie.

Ob Levstikovi ulici stoji novejše poslopje Agrotehnike, v vogalu Levstikove in Stanetove je predvidena gradnja stanovanjsko poslovnega objekta. Vzdolž Aškerčeve ulice so stanovanjsko poslovni objekti, v osrednjem delu ulice je nekaj manjših, propadajočih objektov, na mestu katerih je predvidena gradnja poslovno-stanovanjskega objekta. Vzdolž Cankarjeve ulice so stanovanjski objekti iz druge polovice 19. stoletja; podobni objekti stojijo tudi ob Stanetovi ulici.

4.7.2. Inventarizacija območja

Prostor, znotraj kareja je v celoti obzidan na zahodni in južni strani in deloma na vzhodni strani. Parcelacija, funkcionalna zemljišča objektov so jasno opredeljena v Cankarjevi in deloma Stanetovi ulici, sicer so meje (zidovi, ograje) zabrisane. V območju so še ohranjeni in vzdrževani vrtovi z nekaj večjimi drevesi. Na dvoriščih stojijo razne lope in drvarnice, pretežno lesene. Evidentirani so vsi vodnjaki v območju, na nekaterih dvoriščih sta bila celo

Vrtovi in dvorišča v območju 2

Vrtovi in dvorišča v območju 2

po dva vodnjaka. Zaradi nevzdrževanja je opazno zaraščanje zanemarjenih delov vrtov s pajesnom.

Obravnnavani ulični kare je največji celjski ulični kare, notranji prostor meri v smeri S—J 170 metrov, v smeri V—Z 130 metrov.

4.7.3. Percepcijska analiza

Analizirali smo razpoznavne prvine (elemente) odprtega prostora po metodi Lyncha. Poleg obravnnavanih značilnih elementov je potrebno omeniti izjemne vedute izven območja na gričevje južno od mesta in na celjski grad.

Poti

V območju ni izrazitih poti. Poti predstavljajo povezave med ulico skozi pasaže objektov do vrtca in na divja parkirišča. Druga vrsta poti so prehodi iz dvorišč na vrtove in poti med vrtovi.

Meje, robovi

V območju je več vrst meja:

- mejo obravnnavanega odprtega prostora predstavljajo hiše;
- meje med posameznimi območji so večinoma tudi parcelne meje. Po parcelnih mejah potekajo zidane in lesene ograje in ločijo med seboj območja, različna po namembnosti.

Območja

Obravnnavani prostor ima več po namembnosti različnih območij:

- območja parkirnih površin se nahajajo na površinah, kjer namembnost ni določena, ali na površinah, kjer bodo zgrajeni objekti;
- območja dvorišč se nahajajo tik ob hišah, služijo kot igrišče, manipulativni prostor, za dostope do hiše, garaž in raznih lop;
- območja vrtov se nahajajo ob območjih dvorišč in so vzorno obdelana;
- območje vrtca se nahaja v sredini obravnnavanega prostora, pretežno so to travnate površine z otroškimi igrali.

Vozlišča

V obravnnavanem prostoru ni izrazitih vozlišč. Funkcijo vozlišča imajo delno le prehodi med različnimi območji, med dvorišči in vrtovi (menjava ni-vojev) in prehod iz pasaže preko dvorišča v območje vrtca.

Znamenja

Z znamenjem so označena večja drevesa (lipe, kostanji), ki so v prostoru pomembni orientirji in ustvarjajo z grajeno strukturo ustrezen kontrapunkt. Z znamenjem so označeni tudi vodnjaki, ki so le evidentirani, sicer pa niso več v funkciji.

Zaključek

Rezultati percepcijske analize prostora in rezultati ankete v tem območju so podobni rezultatom v prvem obravnnavanem območju. V prostoru je več izrazitih in dobro ohrajenih percepcijskih prvin; zasnova dvorišč in vrtov 19. stoletja daje več možnosti prilagoditvi ureditve odprtega prostora današnjim potrebam.

4.7.4. Spomeniškovarstvena analiza, valorizacija in smernice

Kare se je razvil v drugi polovici 19. stoletja, ko se je začela načrtna urbanizacija izven meja srednjeveškega jedra. Sklenjena pozidava po obodu pravokotno sekajočih se ulic je bila dosledno izpeljana v severnem delu današnje Stanetove ulice ter v današnji Cankarjevi ulici, v smeri Aškerčeve ulice pa je zazidava zrahljana oz. nezaključena, tako da kare ni sklenjen. (41)

Sirjenje mesta je bilo uravnavano z načrti. Prvi, ki je nastal, je bil 1872 mestni razširitveni in ureditveni načrt Viljema Hallade. Ta načrt je določal parcelacijo stavbnih zemljišč in nekaj novih ulic — tako imenovano krožno ulico, ki so jo tvorile današnja Cankarjeva, Aškerčeva in severni del Stanetove ulice. Mestni načrt so glede na potrebe dopolnjevali vse do 1889. leta, v letih 1897—1899 pa je tudi ta načrt dopolnil Viktor pl. Thomka z Dunaja (28), ki je izvršil višinske meritve za potrebe kanalizacije.

Obravnani kare prikazuje značilnosti nove, načrtno urbanizacije mesta. Stavbe ob Cankarjevi in Stanetovi ulici so predstavnice novega tipa najemniških stanovanjskih hiš — blokov. V notranjosti kareja potekajo precej nepravilno odmerjene parcelne meje, ki so posledica starejše zatečene parcelne ureditve (njive, travniki, sadovnjaki). (29) Načrtna, geometrijsko najjasnejša parcelna ureditev je ohranjena na parcelah Cankarjeve in delno Stanetove ulice. Parcele so odmerjene na širino stavb, med posameznimi parcelami potekajo še ohranjeni mejni zidovi. Dvoriščni in vrtni deli parcele so prav tako razmejeni z zidovi. Vrtne parcele stavb ob Cankarjevi in delno v Aškerčevi ulici so še v funkciji, medtem ko so na Stanetovi ulici dobile drugo namembnost (igrišče vrtca). Dvorišča so strogo funkcionalna, njihova značilnost so tudi zidani pritlični objekti manjših dimenzij, ki so nastali kot posledica stratifikacije in so bili namenjeni bivanju socialno šibkega sloja prebivalcev.

Ta ulični otok sodi med najpomembnejša območja mesta. Njegova zasnova ter stavbni fond odražata stopnjo v razvoju mesta, ko se je njegova organska rast dopolnila z načrtno in ambiciozno zasnovano mestno strukturo in dala Celju moderen, velemestni videz, odražati tudi gospodarsko moč vladajočega razreda, njegov okus in težnjo po izenačitvi s takratnimi kulturnimi centri — Dunajem in Gradcem. Stavbni fond Cankarjeve in Stanetove ulice odraža novodobne stilne prvine, ki dajejo celoti pečat enovitosti in kvalitete.

Območje tega uličnega otoka je v skladu z Zakonom o naravni in kulturni dediščini zavarovano z varstvenim režimom II. stopnje za območja, ki določa varovanje v njegovih vidnejših spomeniškovarstvenih sestavinah.

Obvezno varovanje:

- velja za zazidalne parcele in stavbne zasnove ob Cankarjevi ulici (posebno 5—7 in 9—11) z značilno delitvijo parcel na dvorišča in vrtove;
- varujejo se mejni zidovi med posameznimi zazidalnimi parcelami ter zidovi, ki razmejujejo dvoriščne in vrtno parcele. Slednje naj ohranijo svojo funkcijo. Na porušeni ali poškodovani delih zidovja naj se izvede rekonstrukcija;
- ohraniti je potrebno parcelno mejo z zidom na Stanetovi 18 in 20, čeravno je prvotna vrtna parcela sedaj spremenjena v igrišče in funkcionalno sodi k vzgojnovarstveni organizaciji. (41)

Za ostale vrtno parcele v notranjosti kareja velja blažji režim varovanja, kar pomeni, da jim je možno spremeniti namembnost (v novem zazidalnem načrtu prenove starega mestnega jedra Celja je predvidena širitev vrtca). Za neizgrajeni del kareja v zaključku Stanetove ulice in ob Levstikovi ulici velja princip karejske zazidave.

Kakor za območje 1 velja tudi za slednje, da predstavlja potencial za prezentacijo arheološke dediščine. Prav tako predstavljajo potencial za novo oblikovanje vodnjaki — štepihi, šterne. (41)

4.7.5. Vrednotenje odprtega prostora

Vrednotenje odprtega prostora je izvedeno na osnovi kriterijev vrednotenja, obravnavanih v III. poglavju naloge: Vrednotenje dvorišč in vrtov.

Kriteriji vrednotenja so razvrščeni v socialne, gospodarske in urbanistično-oblikovalske kriterije. Vrednotenje je izvedeno na osnovi razvrstitve teh kriterijev na pozitivno in negativno vrednotenje odprtega prostora.

Tabela 5 — Vrednotenje odprtega prostora območja 2

Kriteriji vrednotenja	pozitivna ocena	negativna ocena
socialni kriteriji:		
• ocena prebivalcev	○	
• prisotnost in urejenost vrtičkov	○	
• zelenic		○
• otroških igrišč	○	
• možnost druženja — sedežne skupine		○
• potrebe stanovalcev imajo prednost pred potrebami nestanovanjskih dejavnosti	delno	
gospodarski kriteriji:		
• namenska raba objekta, dela objekta ob dvorišču ali vrtu je usklajena s potrebami stanovanjske funkcije	delno	
urbanistično-oblikovalski kriteriji:		
• ohranjenost zgodovinskega izročila je prisotna oz. obstaja možnost vzpostave		
• parcelacija	○	
• elementi opreme: ograje, pergole, tlaki, ute, vodnjaki	○	
• obstoječa vegetacija	○	
• arhitekturni elementi		○

Rezultati vrednotenja izkazujejo delno prisotnost in primerno uporabo nekaterih prvin odprtega prostora. Veliko vrednost predstavljajo vrtički, dvorišča, kjer stanovalci lahko tudi parkirajo, in vrtec z otroškim igriščem, ki ga v popoldanskem času uporabljajo tudi drugi otroci. Ohranjene površine odprtega prostora, mnenje prebivalcev, njihove potrebe je potrebno pri načrtovanju prenove upoštevati.

4.7.6. Urbanistični pogoji smernice za strokovne osnove

Obravnavano območje je novejši del starega mestnega jedra, prvi zametki datirajo iz polovice 19. stoletja. Območje, ulični kare je predstavnik prve načrtne urbanizacije mesta: nepravilnost parcelnega stanja območja je odraz zatečenega parcelnega stanja.

Zazidalni načrt predvideva na prostih površinah izgradnjo stanovanjskih in poslovnih objektov. Objekt vrtca je možno dograditi ali pa porušiti in zgraditi nov vrtec. Zaradi izgradnje magistralne ceste po obstoječi Aškerčevi ulici, bodo predvideni objekti ob njej po namembnosti nestanovanjski.

Z vidika spomeniškega varstva je območje zavarovano z varstvenim režimom II. stopnje. Varovati je potrebno zatečeno parcelacijo funkcionalnih zemljišč, dvorišča in vrtove po namenu, njene zidove; vodnjaki in štepihi, katerih vidni, zgornji deli so uničeni, pa predstavljajo potencial za novo oblikovanje in vklopitev v prenovno odprtega prostora.

Dvoriščne dele funkcionalnega zemljišča je možno popločiti, urediti igrišča, sanirati in smiselno vklopiti garaže. Vrtički naj ohranijo svojo funkcijo, širjenje objekta vrtca in funkcionalnih površin mora biti vklopljeno v obstoječo parcelno mrežo. Parcelno stanje se ohranja in mora biti ureditvi razvidno. Odprti prostor vrtca naj bo namenjen stanovalcem obravnavanega območja, zato morajo biti vstopi (prehodi skozi pasaže) urejeni tako, da onemogočajo vstop nestanovalcem. Ureditev dvorišč in vrtov se mora smiselno navezovati na način napajanja vseh objektov, določenih z zazidalnim načrtom. V primeru pomembnejših arheoloških najdb (rimski Celeia) je le-te potrebno prezentirati na licu mesta.

4.7.7. Predlog ureditve

Predlog ureditve je prikazan grafično. Grafični prikaz velja kot smernica za detaljnjšo ureditev (PGD, PZI). Predlog ureditve je koncipiran v ohranjanju obstoječe parcelacije in smiselnem navezovanju nove parcelacije na zatečeno mrežo parcel.

Pretežno vsi obstoječi objekti ohranjajo značilno funkcionalno rabo parcele: dvorišče in vrt. Podobna razvrstitev namembnosti parcele je predvidena tudi pri novem stanovanjsko poslovnem objektu v vogalu Stanetove in Levstikove ulice. Pri predvidenem objektu ob Aškerčevi ulici ta koncept ni upoštevan, ker bo po namembnosti zaradi ekoloških pogojev (magistralna cesta) le poslovni objekt.

Daljinsko ogrevanje v Celju ni urejeno, pretežni del mesta, tudi staro mestno jedro, se ogreva z individualnimi kurišči. V mestu je sicer razpeljano plinsko omrežje, vendar je ogrevanje predrago. Način ogrevanja pogojuje dovoz kuriva do vsakega objekta posebej. Ker je del obodnih ulic kareja spremenjen v peš območje, del ulic pa je vključen v pomembnejše cestno prometno omrežje mesta, napajanje z zunanje strani oboda ni možno. Urgentni in servisni promet sta predvidena preko treh odcepvov v območje odprtega prostora kareja:

- Prvi odcep je predviden v vogalnem objektu Stanetove Levstikove preko pasaže. Ta odcep bo napajal del objektov ob Levstikovi ulici in pretežni del objektov ob Stanetovi ulici.
- Drugi odcep je predviden skozi pasažo objekta v Cankarjevi ulici in bo napajal preostali del objektov v Stanetovi ulici in del objektov ob Cankarjevi ulici.
- Tretji odcep je predviden z nove magistralne ceste (sedanja Aškerčeva ulica), v podvozu ravno tako predvidenega objekta. Ta odcep bo napajal objekte vzdolž Aškerčeve ulice, preostale objekte ob Cankarjevi ulici in vrtec.

Parkirna mesta ob odcepih so izvedena v travnati obliki (betonske perforirane plošče). Na ta način so zmanjšane asfaltne površine v notranjosti območja, kar vpliva na primernejšo mikroklimo.

Predvidene parcelne meje so razvidne tudi v vertikalni dimenziji. Ob obstoječih objektih so to zidane ograje, v severnem delu, ob nanovo *predvidenem* objektu, pa so to žive meje.

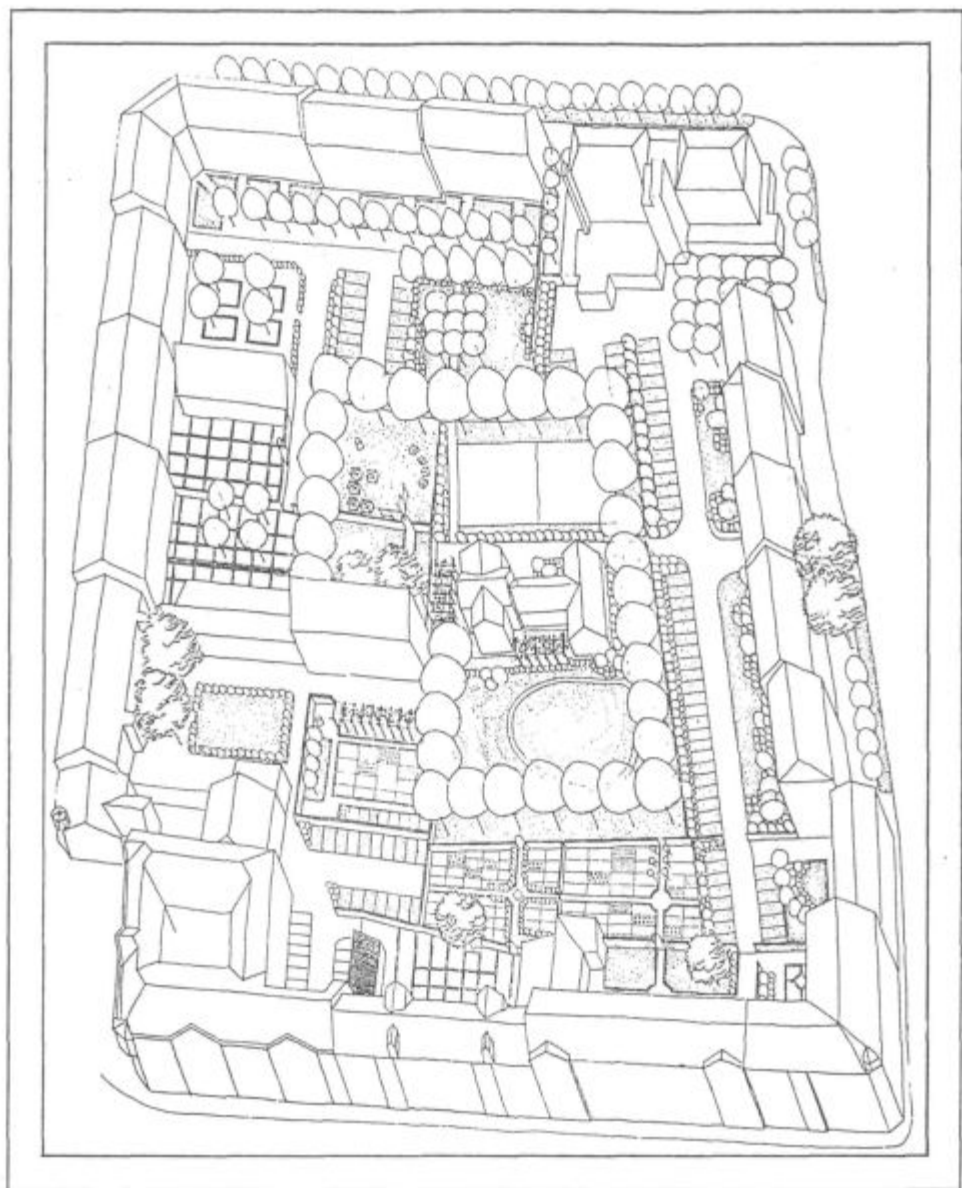
Za način vertikalne ločitve med parcelami govori dejstvo, da so stanovalci pripravljene vzdrževati le tisti del zemljišča, ki pripada hiši in kjer je meja z drugo parcelo vizualno jasno opredeljena, ker je možno vzpostaviti simbolno lastništvo. Način vertikalne razmejitev med parcelami avtentično ohranja in vzdržuje historični način parcelacije. Fizično vidni način parcelacije, pripadnosti parcele k objektu bi verjetno stimulatивно vplival tudi na boljše ureditev (vzdrževanje) odprtega prostora novejših sosesk.

V osrednjem delu prostora se nahaja vrtec. Vrtec je v starejši in nefunkcionalni vili. Predvidena je dozidava vrtca ali pa rušenje starega objekta in novogradnja vrtca. Območje vrtca je ograjeno z zidanim zidom in je znotraj njegovih mej na zahodni strani razparcelirano še v manjše parcele, ki so med seboj razmejene z zidovi. Te parcele z zidovi so ostanki nekdanjih vrtnih parcel objektov ob Stanetovi ulici. Območje vrtca percepcijsko povezujejo v enoten prostor obrobna večja drevesa. Ta drevesa s svojim volumnom vzbuja občutek prostornosti prebivalcem v obrobni hišah, ki jih intimno ločijo pred pogledi z nasprotne strani, dajejo občutek reda in vtis zelenega prostora.

Glavni, vhodni del za peš dostop v vrtec poteka preko formalno urejenega prostora, od koder je vstop v prostor, intenzivno urejen z igrali.

V severnem delu je večja mnogonamenska asfaltna površina, namenjena tako igri otrok vrtca kot vsem ostalim stanovalcem. Ostali del površine je največji odprti prostor območja. Razsežnost prostora je poudarjena s praznino: prostor je urejen le s travnato površino, v jugozahodnem delu je travnat griček, ki prostor v obrobju omejuje in poudarja v ravno travnato površino. Seveda ima grič tudi funkcionalne prvine v vseh letnih časih. V nasprotnem jugovzhodnem vogalu je predvidena vrtna uta z vsestransko uporabo tako za potrebe vrtca kot tudi za potrebe stanovalcev.

Zid, ki obrobja vrtec, je mestoma ozelenjen s popenjavkami. Na stikih s parcelami stanovanjskih hiš so v zidu vrata za prehod stanovalcev v območje vrtca. Ob objektu vrtca (obstoječem ali predvidenem) so nadstrešnice in pergole, tako da je možno zadrževanje v odprtem prostoru tudi v slabšem vremenu.

Predlog ureditve — aksonometrija

Parcele, funkcionalna zemljišča objektov ob Cankarjevi ulici (5, 7, 9, 11) imajo funkcionalno in oblikovno najbolj ohranjen način ureditve parcele. Načrt predvideva le prenovo in kvalitetnejšo ureditev. Dvoriščni deli parcele bodo tlakovani v kombinaciji asfalta in granitnih ali betonskih kock. Ob mejah s sosednjimi dvorišči so predvideni dvoriščni objekti za potrebe garažiranja. Na dvorišču so prezentirani vodnjaki, predvidene klopi za posedanje, ping-pong mize, koš za košarko, drog za stepanje preprog.

Vrtni del parcele je od dvoriščnega ločen z zidom. Na vrtni parceli je obnoven vodnjak, vrt ima baročno zasnovano (prenovo) vrtnih poti. Preko poti je možen dostop v območje vrtca.

Podobno so oblikovana tudi funkcionalna zemljišča (parcele) hiš ob Stanetovi ulici.

Funkcionalno zemljišče novo predvidenega objekta v vogalu Stanetove in Levstikove ulice ohranja modificiran koncept ureditve. Dvoriščni del parcele med posameznimi hišami ni vertikalno ločen, razmejitve predstavljajo dostopi do vhodov v objekte. Dvoriščni del ob stiku s hišo je ozelenjen iz preprostega razloga: na ta način je onemogočeno parkiranje tik ob fasadi objekta, stanovalci v pritličju in prvi etaži pa imajo zaradi zelenja občutek bližine zelenega prostora. Ostali del parcele je funkcionalno razmejen v parkirni prostor in parkovno intenzivno ozelenjeno površino. Parkirni prostori so urejeni s perforiranimi betonskimi ploščami, ki so zatravljene, med vrstami parkirnih mest pa so intenzivno zasajene grmovnice in manjša drevesa. Zeleno urejeni del parcele ima gosto obrobno ozelenitev z različno visokimi grmovnicami in manjšimi drevesi. Načrtno urejenost poudarja skupina dreves v sredini, posajena v ortogonalno mrežo. Preko te parkovno urejene površine je dostop v območje vrtca.

Odprti prostor, parcela na dvoriščnem delu objekta ob Aškerčevi ulici, je ob stiku z objektom intenzivno ozelenjen. Ozelenitev je predvidena v neformalnem vzorcu in v izboru različno visokih grmovnic in manjših dreves. Tak način ureditve vizualno mehča vzdolžne linije ceste, parkirnih mest, zidu in objekta, zaradi izbora različnih vrst zelenega materiala pa je prostor zanimiv v vseh letnih časih.

4.8. ZAKLJUČEK

Četrto poglavje magistrske naloge predstavlja aplikativni predlog ureditve treh tipičnih predstavnikov dvorišč in vrtov v starem mestnem jedru Celja. Predlog ureditve je izdelan na osnovi predpostavljene metodologije, ki predstavlja optimalen in zaželen pristop k načrtovanju odprtega prostora — dvorišč in vrtov. Predlogi ureditev dokazujejo, da je odprti prostor starega mestnega jedra normativno enakovreden odprtemu prostoru novih sosesk in da je v njem možno realizirati tudi manjše športno rekreacijske površine. Način razmejitve, parcelacije prostora vzbuja pri stanovalcih občutek pripadnosti, simbolno lastništvo, kar pozitivno vpliva na urejenost in vzdrževanje prostora.

Primerno urejen odprti prostor — dvorišča in vrtovi — neposredno vpliva na kvaliteto bivalnih pogojev v starem mestnem jedru, kvalitetni bivalni pogoji pa so osnova za vzpostavljanje in ohranjanje uravnoveženega razmerja starostne in socialne strukture stanovalcev, osnova za prenovo mesta v celoti, osnova za ohranjanje stanovanjske funkcije kot najvitalnejše funkcije mesta.

LITERATURA IN VIRI

Literatura

1. Rudolf Arnheim: Umetnost i vizuelno zapažanje, Umetniška Akademija u Beogradu, 1971.
2. Gerhard Beck: Methoden zur Bestimmung des Freiraumbedarfs, Garten und Landschaft, 78/1968/7, 273—239.
3. Peter Breitling: In der Altstadt leben, Leopold Stocker Verlag, Graz — Stuttgart, 1820, 189.
4. CDS Community Development Landscape series: Assessment, Values, Perception and Resources, Halsted Press, 1975.
5. CDS 17, Neighborhood Space, Halsted Press, 1975. Dowden, Hutchinson Co. Ross, Inc Stroudsburg, Pennsylvania.
6. Le Corbusier: Atenska povelja, Beograd, 1972, 112.
7. Rob Krier and Collaborators: Ritterstrasse housing, Lotus International št. 41, 30—41.
8. Gordon Cullen: The Concise Townscape, The Architectural Press, 1961, 199.
9. Nan Fairbrother: New Lives, New Landscapes, The Architectural Press, London, 1970, 396.
10. Nan Fairbrother: The Nature of Landscape Design, The Architectural Press, London, 1974, 252.
11. Peter Fister: Obnova in varstvo kulturne dediščine, Partizanska knjiga, Ljubljana, 1979, 170.
12. Madge Garland: The Small Garden in the City, The Architectural Press, London, 1973, 135.
13. Garten & Landschaft, revija: 9/1980; 1, 7/1983; 4, 5/1985; 10, 11, 12/1985; 1/1986.
14. S. Giedion: Architektur und Gemeinschaft, Rewolt Hamburg, 1957.
15. Laurens Halprin: Gradovi, Građevinska knjiga, Beograd, 1974, 218.
16. Dieter Hennebo: Entwicklung des Stadtgrüns von der Antike bis in die Zeit des Absolutismus, Band I., Platzer Verlag GmbH n.CO KG, Hannover, Berlin, 1979.
17. Ebenezer Howard: Gartenstädte von Morgen, Ullstein, Berlin, Frankfurt/M, Wien, 1968, 198.
18. Bernard Huet: The City as dwelling space, Alternatives to the Charter of Athens, Lotus International št. 41, 6—16.
19. R. Jakhel: Iluzija in resničnost urbanih središč, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1979, 220.
20. Dr. D. Krag: Institut für Denkmalpflege, Berlin, Charta zum Schutz historische Garten — Charta von Florenz, Landschaftsarchitectur, 14/1985, 63—64.
21. Martin Krampen: Das Messen von Bedeutungen in Architectur, Stadtplanung und Design Werk, 1/1971, 57—60.
22. Kevin Lynch: Slika jednog grada, Građevinska knjiga, Beograd, 1974, 234.
23. Albert Mehrabian and James A. Rusell: An Approach to Environmental Psychology, The Mit Press, Cambridge, Massachusetts, and London, England, 1974, 261.
24. Z. Mlinar, Humanizacija mesta, Založba Obzorja, Maribor, 1983, 378.
25. Lewis Mumford: Mesto v zgodovini, I. II. del, DZS Ljubljana, 1969, 804.
26. Ian Nairn: The American Landscape, A Random House book, 1965.
27. Dušan Ogrin: Raziskava optimalnega normativnega razmerja med površinami zelenja in gostoto naseljenosti v stanovanjskih soseskah, Katedra za krajinsko arhitekturo, Biotehniška fakulteta, Ljubljana, 1976, 110.
28. J. Orožen: Zgodovina Celja in okolice, I., II. del, 1971, 1974, 668, 584.
29. J. Orožen: Posestna in gradbena zgodovina Celja, 1957, 62.
30. Amos Rapport and Ron Hawkes: The Perception of Urban Complexity, Journal A. I. P., marec 1970, str. 106—110.
31. C. N. Schulz: Egzistencija, prostor i arhitektura, Gradževinska knjiga, Beograd, 1975, 126.
32. Ivan Stopar: Stare Celjske upodobitve, Cinkarna Celje, 1980, 211.
33. Camillo Sitte: Umetničko oblikovanje gradova, Građevinska knjiga, Beograd, 1967, 174.

Viri

34. ANSL Arheološka najdišča Slovenije. Izdala SAZU, Inštitut za arheologijo založila DZS, Ljubljana, 1975.
35. Jelka Pirkovič-Kocbek: Metoda morfološke analize mestnega prostora z aplikacijo na izbrani primer, UI Slovenije, Ljubljana, 1979.
36. Ivan Stopar — Spomeniškovarstveni red za staro mestno jedro v Celju, CZ, 1969—70.
37. Jože Curk: Celje — Urbanistično gradbeni zgodovinski oris, Celjski zbornik, 1963.
38. Prenoza Ljubljane. Vrednotenje in opredelitev razvojnih možnosti odprtega prostora; elaborat, katedra za krajinsko arhitekturo, VTOZD za agronomijo, BT Ljubljana, 1982.
39. Peter Krečič: Prostor — vrednota, Sinteza 30, 31, 32, str. 126, 127.
40. Spomeniškovarstvena izhodišča za program sanacije starega mestnega jedra v Celju, elaborat ZSV Celje, Celje, 1980.
41. Spomeniškovarstvena analiza, valorizacija in smernice za raziskovalno nalogo, ad 42.
42. Raziskovalna naloga: Presnova funkcij notranjih dvorišč in vrtov mestnih jeder (primer Celja), RC Celje, nosilec naloge: A. K. Polutnik, 1985. V okviru naloge je bila izvedena anketa o percepciji odprtih prostorov. Anketo je obdelal Milan Kozomora, abs. soc.
43. Zazidalni načrt prenove SMJ Celje, RC Celje 1983.
44. Zelenje v urbanem okolju, Zbornik simpozija, Ljubljana, 1970.
45. Milan Butina: Območje in hierarhija temeljnih likovnih prvin, Sinteza 33, 34, 35, str. 120—127.
46. Zapiski predavanj študija urejanje krajine, 1972/73; prof Ogrin — Planiranje odprtega prostora.

Risbe in načrti

47. Akvarelirana perorisba, 53,4 x 79,2 cm. Napis in signatura: Cilli im Jahr 1750, Joseph v. Rainhofen 1831 — nach dem Original des Johannes Hötzel; nahajališče Pokrajinski muzej Celje, inv. št. VI—24.
48. Neznani slikar — Sv. Florjan gasi Celje, 1784, oljna podoba na platnu, 152 x 113 cm; nahajališče: Celje, Opatijska cerkev sv. Danijela.
49. Franciscejski kataster iz l. 1825, hrani Arhiv Slovenije, Ljubljana.
50. Načrt cesarsko kraljevega okrožnega mesta Celje na Spodnjem Stajerskem z vrisanimi sodobnimi in antičnimi kanali. Sign desno spodaj: Posnel in narisal 3. maja 1827 Andreas Zorzini; nahajališče: Pokrajinski muzej Celje, velikost originala 59 x 50 cm, m l. 1080.
52. Regulacijski načrt Viljema Hallade, 1872; nahajališče: Zgodovinski arhiv Celje.
51. Situacijski načrt cesarsko kraljevega okrožnega mesta Celje s prikazom rimskih starin, ki so jih našli po letu 1810; mlajša kopija načrta, ki ga je leta 1847 izdelal mestni inženir Friederich Byloff; nahajališče: Pokrajinski muzej Celje, velikost originala 50 x 47 cm, m l. 1440.
53. Regulacijski načrt Viktorja Thomke, 1900, m 1 : 1000; nahajališče: Zavod za spomeniško varstvo Celje.
54. Grafične priloge 1—26, 33 so povzete iz raziskovalne naloge: Presnova funkcij notranjih dvorišč in vrtov mestnih jeder, primer Celja, avtor A. K. Polutnik, in iz Zazidalnega načrta presnove SMJ Celje, RCC Celje, 1983, nosilec naloge A. K. Polutnik.

ALENKA KOLSEK

OBNOVA GRAJSKEGA PARKA V SEVNICI

Trg Sevnica, kot središče najvzhodnejše istoimenske občine v celjski regiji, leži ob vznožju hriba, ki ga mimo potujoči najprej prepoznaje po markantni stavbni gmoti Zgornjega sevniškega gradu.

Sevniški grad ima bogato in daleč v preteklost segajočo zgodovino, saj ga prvič omenjajo že l. 1309, upodobijo pa l681 (Visher v Stajerski topografiji). Od prvotnega jedra-stolpa je grad postopoma spreminjal svoj obseg in zunanjo podobo in prešel več slogovnih faz. Ta, ki jo vidimo danes in jo upodablja tudi Visher, je renesančna. H gradu je spadalo še nekaj gospodarskih poslopij in »Lutrova klet«, renesančna stavba z bogato poslikavo.

Za pričujoči prispevek je predvsem pomembno leto 1803, ko je grad odkupil Johann Händl pl. Rebenburg. Ta je ob gradu in v njegovi bližnji okolici dal urediti park po renesančno-baročnem vzoru. Sestavljen je bil iz dveh vrtnih parterjev s potmi in iz teras na južnem grajskem pobočju. Kot sestavni del so nastopala še eksotična parkovna drevesa, kamniti portali, vrtno plastike, razgledišča ter balustradna terasa s stopniščem in tipičnimi detajli renesančnega vrtno arhitekturnega oblikovanja. (Sliki 1 in 2). Prvotna zasnova parka je vidna na grafični prilogi 1, ki kaže situacijo v franciscejski mapi iz l. 1826.

Celjski Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine že nekaj let posveča veliko pozornost obnovi in predstavitvi gradu, letos pa začenja tudi z rekonstrukcijo nekdanje parkovne zasnove, ki je delno že povsem zbrisana, delno pa močno propadla in zapuščena. Na sevniškem gradu imamo namreč za naše razmere redko priložnost ponovno vzpostaviti večino elementov nekdanje ureditve, seveda z manjšimi spremembami zaradi prilaganja sodobnim potrebam. Razloga za to sta dva. Prvi je v ohranjenih kartografskih in materialnih podatkih o zasnovi, drugi pa v kulturni in reprezentančni namembnosti gradu. Le-ta ima že danes obnovljene prostore, namenjene razstavam, poročno dvorano, dobil bo gostinski lokal višje kategorije itd.

Avtorica: Alenka Kolšek, dipl. ing. urejanja krajine; Zavod za spomeniško varstvo Celje.

Slika 1. — Portal s kovanimi vrati — vhod v zahodni del parka.

Zunanji prostor lahko zato oblikujemo po njegovi historični podobi, ki bo stilno dopolnjeval grad, obenem pa ne bo ovirala ostalih funkcij (sprehodi, počitek, opazovanje, kulturne prireditve na prostem ipd.).

Obnovili bomo oba geometrijska vrtna parterja s peščenimi potmi, trato in preprostimi rastlinskimi bordurami, vrtno plastike bodo postavljene nazaj na odgovarjajoča mesta. Terasi ob gradu bosta usposobljeni za gostinstvo in prireditve s ponovnim tlakovanjem, obnovili bomo balustradne ograje z okrasnimi elementi ter senčnico nad gostinskim delom. Na južnem pobočju predlagamo kultiviranje teras z vinsko trto ali žlahtnim sadnim drevjem, obnovo steklenjakov in gospodarskega objekta, ki naj bi bil namenjen oskrbniku. Park bo namreč zahteval redno in izdatno vzdrževanje, ki ga lahko zagotovimo le s stalno prisotnostjo in oskrbo. Skico rekonstrukcije kaže grafična priloga 2.

Ob finančni pomoči republiške kulturne skupnosti, Skupščine občine Sevnica in dobrem sodelovanju Zavoda za kulturno in prosveto Sevnica upamo, da bo v nekaj letih park svojim obiskovalcem že lahko pokazal del svoje nekdanje privlačnosti.

Slika 2. — Okrasni detajl
stebričaste ograje
na zahodni terasi.

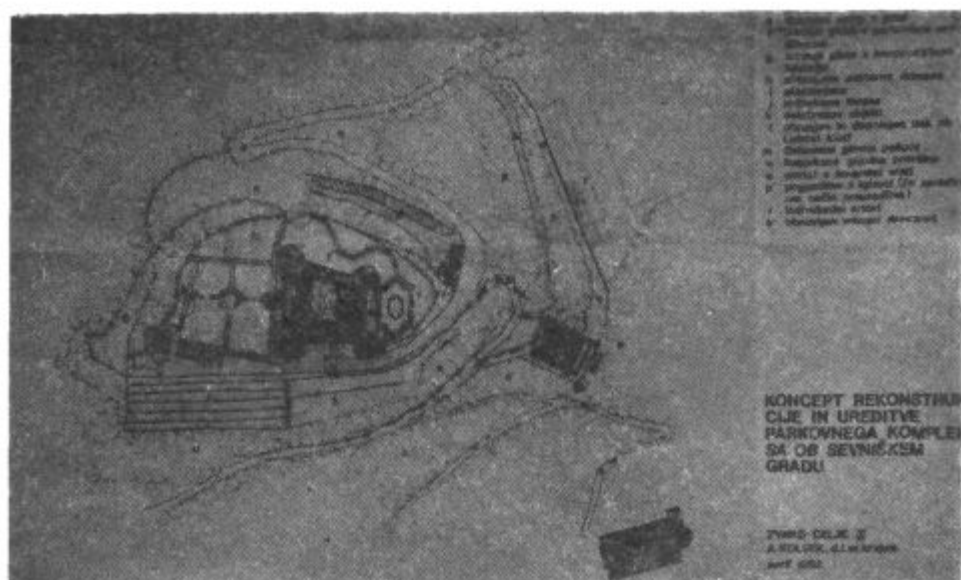
VIRI

I. Komelj: Sevniški grad in Lutrovska klet, zbirka vodnikov Naravni in kulturni spomeniki Slovenije, Ljubljana, 1969.

S. Peterlin: Smernice za ureditev grajskega griča v Sevnici; Elaborat Zavoda SRS za varstvo naravne in kult. dediščine, Ljubljana, 1966.

Fotografije in skica: ZVNKD Celje, avtor A. Kolšek.

Izdelava kopij: V. Berk.

Grafična priloga 2. — Predvideni koncept rekonstrukcije in ureditve parka.

Grafična priloga 1. — Fotografška kopija franciscejskega katastra, stanje parka okrog leta 1825.

VERA KOLSEK

MIŠ IN APOLON SMINTHEUS

Iz arheoloških vrst je zopet odšel človek, tokrat znanstvenik in humanist dr. Jaroslav Šašel, arheolog in svetovno znani strokovnjak na področju epigrafike.

Rodil se je leta 1924 v Šmarju pri Jelšah, deloval pa je do svoje smrti 1988 v Ljubljani. Bil je dober kolega in velik prijatelj celjskega pokrajinskega muzeja. Njegovemu spominu posvečam ta prispevek.

Med številnimi, drobnimi, kovinskimi najdbami, ki z vztrajnim iskanjem v Savinji prihajajo na dan, je tudi mala bronasta plastika, ki si jo je muzej pridobil leta 1987. Miš, v naravni velikosti, je upodobljena v trenutku, ko se je usedla na zadnje tačke in s prednjimi tačkami prijela disku podobno zrno, morda želod, ki ga gloda. Od vneme se ji je ukrivil rep in ušesa so se ji strmo postavila ob glavo (sl. 1 in 2). Ohranjena je v celoti, le rep ima odlomljen, kar je posledica tisočletnega ležanja v grušču na dnu Savinje.

Zeleno patinirana je z repom vred dolga 5,3 cm, visoka 3,1 cm in široka 2,2 cm (Inv. štev. A 14511). V kalup je bila ulita polno in njena teža v zadnji polovici ji omogoča, da sedi brez težave na zadnjih tačkah.

Na pogled bi lahko sodili, da je pred nami majhen, ljubek dekorativni predmet. Vendar ima njena prisotnost drugačen pomen.

Zoološko antične upodobitve miši ne moremo točno klasificirati, vendar bi se pri naši lahko odločili za hišno miš.

V starem veku je imela miš spreminjajoč se pomen. Ljudsko izročilo ji je pripisovalo demonsko bit. Nastala naj bi iz zemlje. Kot prislovična škodljivka in prenašalka bolezni je veljala za slabo. Veljala pa je tudi za žival z mantičnimi in demonskimi sposobnostmi. Na podlagi demonske moči in sposobnosti prerokovanja so jo povezovali z Apolonom. Miš je igrala v mantiki Mezopotamije enako vlogo kakor pri Grkih.

Avtorica: Vera Kolšek, dipl. arheolog, muzej, svetovalec, Pokrajinski muzej Celje.

Pri Rimljanih je miš veljala za slabo znamenje. Plinij poroča (n.h. VIII, 221), da so miši v Lanuviju, mestu blizu Rima, oglodale srebrne ščite in s tem namignile na Marsijevo vojno (bellum Marsicum). Poveljniku Karbu so pri Kluziju oglodale jermen za čevlje in tako napovedale njegovo smrt. Zanimiva je bila miš tudi zaradi prirojenega občutka pred potresi, ko je pravočasno zapustila hišo.

V ljudski medicini je miš imela velik pomen kot zdravilo proti različnim boleznim. Posebno učinkovito zdravilo je bil mišji pepel ali njeni iztrebki. Miš so v starem veku v umetnosti pogosto upodabljali, bodisi v kamnu ali bronu, na novcih kot atribut bogov, kot okrasje na orodjih in drugih predmetih. Posebno pomembna je miš v zvezi z bogom Apolonom in Afrodito. Kot atribut se nanaša tudi na Asklepija — boga zdravilstva.¹

V kombinaciji z Apolonom Smintheusom kaže miš svoj ambivalentni značaj, ki ga je težko definirati. Vsekakor je Apolon Smintheus najprej odvrčevalec zla in bog očiščenja, ki ščiti pred škodljivci in kugo. Hkrati pa je tudi prinašalec zla. Njegova žival je miš. Vendar ne samo zaradi njegovega imena Smintheus, ki izvira iz starega kretskega *μησίνος* (miš), pač pa zaradi večplastnega, globljega pomena miši.

Miš ni bila le škodljivka in prenašalka kužnih bolezni, ampak je sodila zaradi svojih posebnih demonskih lastnosti tudi k očiščevalnemu, preroškemu božanstvu (Plinij, nat. hist. VIII, 221).

Apolon Smintheus je bil čaščen v mnogih predelih grškega sveta. Njegova kulturna mesta so bila koncentrirana na Siciliji, v Atenah, na Rodosu, Magneziji in v Troji. Tukaj je bilo središče njegovega čaščenja. Glavno svetišče se je nahajalo v Aleksandriji², južno od Troje. Velik Apolonov kip je izdelal Skopas. Kip je stal še v cesarskem obdobju (prva stoletja našega štetja). Njegovo podobo so imeli tudi novci Aleksandreje. Vendar je ščasoma ostal Apolon pri upodabljanju na novcih brez svojega atributa — miši.³

V Troji najdemo tudi direktno povezavo med Apolonom Sminthejem in Asklepijem. Ohranil se je namreč posvetilni žrtvenik obeh božanstev iz cesarskega obdobja⁴. S tem smo dobili namig, da ni obstajala le že dolgo znana zveza med Apolonom in Asklepijem, pač pa tudi med Apolonom Sminthejem in Asklepijem. Lep primer te zveze lahko najdemo tudi v Pergamu.

V 2. stoletju naše ere, za cesarja Antonina Pija, so kovali denar z upodobitvijo obeh božanstev. Za cesarja Lucija Vera se na novcu, med Asklepijem in golim mladeničem, pojavi majhna miš. Tako je v kratkem času miš kot atribut prešla od Apolona Smintheja na Asklepija. Služila je namreč tudi kot kužni simbol. V Mali Aziji je leta 162 izbruhnila velika epidemija kuge, ki je terjala poleg številnih žrtev tudi življenje cesarja Lucija Vera. To je bil vzrok, da so v 60. letih 2. stoletja našega štetja pridali miš kot atribut božanstvu zdravilstva Asklepiju. Zanimivo je, da se miš v antiki pojavlja tudi na medicinskih instrumentih⁵.

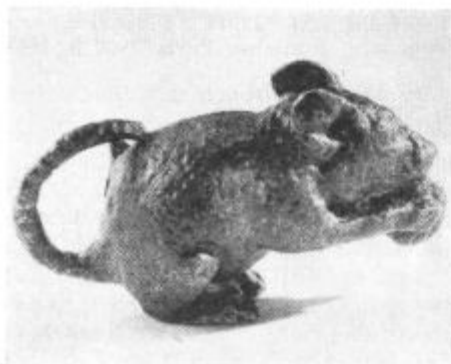
Naša mala bronasta plastika je verjetno stala v rimski stanovanjski hiši, v atriju, kjer je bila postavljena hišna kapelica — lararij. Stanovalci so tukaj darovali in se priporočali različnim božanstvom ob različnih priložnostih. Ena takih priložnosti so bile epidemije, ki so bile v starem veku pogoste. Kult Asklepija z miško se je razvil ob izbruhu kuge v Mali Aziji v 2. polovici

2. stoletja. Zato ni računati, da bi pred koncem stoletja ali na začetku 3. stoletja prišel do naših krajev. V ta čas pa tudi postavljamo obravnavano miš.

Bronasta miška, sedeča na zadnjih tačkah, je po provincah rimskega imperija kar pogosta. V Sloveniji jo poznamo iz Mosta na Soči⁶, iz Viruna na Gosposvetskem polju⁷, na jugovzhodu province Panonije (Kupa pri Sisku)⁸. Pogosto se pojavljajo te plastike v Galiji⁹.

Kot dekoracija pa se miška pojavlja na različnih predmetih, kot zaključek ključa, na oljenki itd.

Dojenčkovo stekleničko v obliki miši so odkrili v Nemčiji¹⁰. Stekleničko bi si lahko razlagali le na ta način, da je pomenila miš simbol onstranstva in ponovnega rojstva.

Slika 1. — Bronasta miš, desna stran.
Najdišče: Celje, struga Savinje

Foto Viktor Berk

Slika 2. — Bronasta miš, leva stran.
Najdišče: Celje, struga Savinje.

Foto Viktor Berk

OPOMBE

¹ Pauly — Wissowa, RE XIV/2, str. 2396.

² Der kleine Pauly, Lexikon der Antike, Band 1, str. 245.

³ L. Lacroix, Les reproductions de statues sur les monnaies grecques. La statuaire archaïque et classique, Liège, 1949, str. 76.

⁴ Votivna ara CIG 3577.

⁵ Ernst Künzl, Was soll die Maus auf dem chirurgischen Instrument?, Antidoron, 1982, str. 111, s. sl.

⁶ Most na Soči 1880—1980 — sto let arheoloških raziskovanj, Tolmin, 1981, str. 44.

⁷ R. Fleischer, Die römischen Bronzen aus Österreich, Mainz am Rhein, 190, 275, tab. 130.

⁸ Ljiljana Tadina, Sitna rimska bronzana plastika u jugoistočnom delu provincije Panonije.

⁹ H. Rolland, Bronzes antiques de Haute Provence, XVIIIe Supplément a »Gallia«, Paris, 1965, 129, 265 (omenja dve).

¹⁰ S. Reinach, Répertoire de la Statuaire Grecque et Romaine, Paris, 1909 in 1913 (omenja jih deset).

¹¹ J. Thimme, Saugflasche in Gestalt einer Maus, Jahrbuch der Staatlichen Kunstsammlung in Baden-Württemberg 8, 1971, 257, s. sl. 10.

MARTIN SILVESTER

**MEDKLUBSKI SESTANEK JUGOSLOVANSKIH
PENKLUBOV V CELJU IN ROGAŠKI SLATINI (1938)**

O nastanku, delovanju in pomenu ljubljanskega Penkluba je pisal prof. France Koblar v svoji memoarni knjigi *MOJ OBRAČUN*.⁸ O tem smo marsikaj izvedeli tudi ob proslavi šestdesetletnice ustanovitve ljubljanskega Penkluba pred dvema letoma (1986) iz slovenskih časopisov⁵ in iz člankov v *Sodobnosti* v zvezi s stoletnico rojstva Izidorja Cankarja.¹⁰ Znano je, da je ljubljanski Penklub nastal največ po zaslugi pred nekaj leti umrlega dr. Janka Lavrina, profesorja za ruski jezik in književnost na univerzi v Nottinghamu (Vel. Britanija). Pred ljubljanskim (1926) je bil ustanovljen beograjski, neposredno za njim pa zagrebški. Vsi trije so bili samostojni, vendar med seboj povezani. Vsako leto so imeli skupne seje, ki so se jih navadno udeleževali po trije odborniki (predsednik, tajnik in blagajnik). Posebnost ljubljanskega Penkluba je bila ta, da je imel kot londonski nekaj let tudi svoj Mladi penklub. Izredno prizadevna člana sta bila tajnika, najprej France Koblar in za njim umetnostni zgodovinar prof. dr. France Stele, ki se je med drugim trudil tudi za to, da bi se čimbolj povezali s sofijskim, bolgarskim Penklubom in da bi izginila nasprotja med Srbi in Bolgari. Vsako leto je bil tudi medklubski sestanek, lahko bi rekli nekakšno zborovanje, in sicer izmenoma v Ljubljani, Zagrebu in Beogradu. V Sloveniji so bili: 1929 in 1932 v Ljubljani, 1935 na Bledu ter 1938 v Celju in Rogoški Slatini. Na teh sestankih so se dogovarjali o skupnem delu, o sodelovanju na mednarodnih kongresih (tak je bil 1. 1933 pri nas v Dubrovniku), o delegatih, ki jih bodo poslali nanje, razpravljali so o literarnih in narodnopolitičnih vprašanjih, o mednarodnih zvezah, skupnem glasilu, književnih nagradah, o državni podpori in brezplačnih železniških voznicah, zavzemali so se za književnike, ki so prišli v konflikt z državno oblastjo in bili zato preganjani ali zaprti, na sestankih so prirejali tudi literarne večere, na katerih so brali svoja dela, in skupne izlete. Tako so se zblíževali, kar je vodilo k večjemu medsebojnemu razumevanju in prijateljstvu. Na sestankih seveda ni vedno potekalo vse gladko. Na medklubskem sestanku na

Avtor: Martin Silvester, gimn. prof. v p., Ljubljana, Murnova 6

Bledu je tekla npr. žgoča razprava o enakopravnosti slovenskega jezika in o svobodnem razvoju slovenske kulture v času povečanega pritiska centralizma in unitarizma (slovenske šole in šolske knjige!). Za slovenski penklubovski center poudarja France Koblar tole: »Predvsem smo hoteli veljati v državi in pred svetom kot samostojno središče, ne podrejeno centralističnemu Beogradu.« Prav zato so bili za slovensko kulturno politiko važni vsakoletni sestanki. Na teh so slovenski delegati stalno uveljavljali slovensko kulturno avtonomičnost, hkrati pa zavračali očitke separatizma in celo protidržavnega razpoloženja (Bled 1935!).⁸ Glavni slovenski zahtevi sta bili:

1. slovenščini in slovenski književnosti je treba priznati pravico do samobitnega obstanka in ji dati možnosti za nadaljnji razvoj;

2. zlasti slovenske šole vseh vrst so dolžne gojiti slovenščino in poznavanje zgodovine slovenske književnosti.⁹

Zaradi vojne je 1. 1941 prenehalo delovanje jugoslovanskih Penklubov, po vojni pa so bili obnovljeni šele leta 1962, in sicer po pobudi na kongresu jugoslovanskih književnikov v Sarajevu 1. 1961. Veliko zaslugo za to je imel pri tem zlasti Matej Bor, pa tudi Josip Vidmar in Mira Mihelič, ki je pozneje postala celo dosmrtna podpredsednica mednarodnega združenja Penklubov. Danes obstajajo štiri jugoslovanski Penklubi: slovenskemu, hrvaškemu in srbskemu se je pridružil še makedonski. Zakaj so se tako pozno obnovili? Že pred vojno so Penklubu očitali, češ da je ekskluzivno, vase zaprto, celo snobovsko društvo, da gre za malomeščanski elitizem; tako eni, drugi pa zavzemanje za komunizem in framasonstvo. Vse te očitke je v svoji knjigi *Moj obračun ovrgel* France Koblar takole: »Vse, kar bi mogel kdo očitati, bi bilo edino to, da smo branili svoboden, nekrvav, človeka vreden duhovni boj, boj za pošteno osebno in javno prepričanje, zavračali pa nasilje, pa naj bo osebno ali državno. Prevratnih misli, zlasti pa dejanj, ni nihče podpiral. Pač pa se je tudi v Peni čutila tista splošna vznemirjenost, včasih celo napadalna neprijaznost proti vsemu, kar se je zdelo, da ovira nova socialna in duhovna teženja.«⁸ Pri tem moramo pomisliti na revolucionarno socialno vrenje, na gospodarsko krizo na prelomu dvajsetih in tridesetih let in na vsebolj grozečo agresivnost fašizma in nacizma. In kako so se izkazali člani ljubljanskega Penkluba med vojno? Ob razpadu Jugoslavije 1941 in začetku osvobodilnega boja se je več kot polovica njegovih članov znašla v zaporih, taboriščih, konfinacijah ali pri ilegalnem delu za Osvobodilno fronto in v gozdovih v partizanski vojski.^{9a}

PRIPRAVE ZA MEDKLUBSKI SESTANEK

Za leto 1938 je ljubljanski Penklub sklenil sklicati medklubski sestanek v Celju in Rogaški Slatini. S tem je hotel po vsej verjetnosti navdušiti udeležence za lepote Slovenije in jim pokazati turistična središča. Prejšnji sestanek je bil, kot smo že omenili, na Bledu. V ožjem odboru ljubljanskega centra so bili tedaj Oton Župančič kot predsednik, France Stele kot tajnik in Josip Vidmar kot blagajnik. Organizator sestanka je bil agilni in spretni tajnik. Sestavil je program in z njim seznanil zagrebški in beograjski center. Na sestanku pa so sklenili povabiti tudi sofijski Penklub, saj so se pred nekaj leti spletle z njim prijateljske vezi¹² in te je skušal okrepiti prav France Stele.

Program dvodnevnega sestanka je bil takle:

Dne 5. VI. ob 10.06 prihod v Celje in nastanitev v hotelu Evropa (ne Union, kar je pomotoma zapisano na več mestih, opomba pisca)

11.—13. zborovanje v zbornici mestnega magistrata

Sporod zborovanja: predseduje Fran Albrecht

1. Pozdrav zastopnika mestnega župana

2. Otvoritev zborovanja

3. Poslanica Otona Župančiča

4. Poročilo o sklepih lanskega sestanka (Beograd)

5. Poročilo o lanskem mednarodnem kongresu

6. Navodila delegatom za kongres v Pragi

7. Eventualia

Ob 13^h kosilo, ki ga priredi mestna občina v hotelu Evropa

od 15.—16. ure počitek

ob 16. ogled stare grofije, Marijine in opatijske cerkve in izlet na grad

ob 20^h večerja v hotelu Evropa. Po večerji razgovor o jugoslovanskem književnem društvu.

Dne 6. VI.

Ob 10.09 z vlakom v Rogaško Slatino

ob 11.27 prihod v Rogaško Slatino. Ogled zdravilišča

ob 13^h kosilo v Aleksandrovem domu

Po kosilu eventualno posvetovanje delegatov in sprehod k Sv. Trojici.

Ob 18.12 odhod proti Zidanemu mostu

ob 18.28 odhod proti Zagrebu.

Takšen je bil dokončni program.^{1a} V prvem osnutku je napisano, da bo sestanku predsedoval Oton Župančič in da bo udeležence pozdravil župan dr. Alojzij Mihelčič, razgovor po večerji pa vodil (Milan) Vukasović. V drugem delu programa je po osnutku predviden po kosilu v Rogaški Slatini izlet k Sv. Trojici in morda še obisk kakšne viničarije. V pripisu pa je tajnik Stele še dodal, da bi se v Rogaški Slatini dalo kaj aranžirati s pomočjo prof. Kidriča.

Za izvedbo programa prvega dne se je Stele najprej obrnil na celjsko županstvo. To mu je zagotovilo dvorano in pozdravni govor župana dr. Alojzija Mihelčiča. Zaradi prenočevanja udeležencev je pisal upravniku celjske Mohorjeve družbe dr. Francu Kotniku.^{1c} Kotnik je organiziral prenočevanje v treh hotelih: Evropa, Pošta in Pri belem volu. Predlagal je takšno razporeditev: v hotelu Evropa naj bi prenočevali tisti delegati, ki bodo prišli v spremstvu žene ali hčerke, ter boigarski gostje; tu je na razpolago 6 sob z dvema posteljama, 8 z eno, v hotelu Pošta je na voljo 10 sob s eno posteljo, v hotelu Pri belem volu pa 6 sob z eno in 4 z dvema. To je v pismu (3. VI.) takoj sporočil Steletu in ga prosil, naj bi prišel kdo od Pena en dan prej v Celje, da bi sprejemal goste in jih razvrščal, ker si tega sam ne upa. Pristavlja, da so najboljše sobe v Evropi, «pa tudi pri Pošti in Pri belem volu so čedne.» Hkrati prosi Steleta, naj mu brzojavno ali telefonično sporoči, če bo kdo prišel naslednji dan zvečer, da bi ga pričakal. Poskrbel bo tudi za večerjo v hotelski restavraciji. Kdo je prišel iz Ljubljane v Celje prej, iz zapisov v arhivu

PEN ni mogoče ugotoviti. Prav gotovo pa je pri razdelitvi sob prišlo do sprememb, ker delegatov iz Sofije na zborovanje ni bilo.

Kot sem že omenil, je tajnik ljubljanskega centra povabil na medklubski sestanek beograjskega in zagrebškega. Sporočil jima je datum sestanka, kraj, okvirni program in namen, da bi priredili skupni večer recitacij. Tako povabilo naj bi poslali tudi bolgarskemu Pen v Sofijo. Centri naj bi takoj poslali seznam delegatov, članov in morebitnih spremljevalcev. In kakšni so bili odgovori na vabilo? Sekretar za notranje zadeve beograjskega centra Momir Veljković je 10. maja poslal odgovor v pismu.¹⁹ Ljubljanskemu centru sporoča, da je datum srečanja pimeren, strinjajo se tudi z izbranim krajem in namenom, da bi priredili skupni večer recitacij. Dodaja: »Na žalost Vas moramo obvestiti, da je beograjski center napravil potrebne korake pri prosvetnem ministrstveni red kot posebna točka razgovor o sklepih lanskega sestanka. Sporoča, da je beograjski center napravil potrebne korake pri prosvetnem ministrstvu, da bi delegati dobili brezplačne vozovnice iz Zagreba in Beograda. Prosi, naj zato javijo delegate iz Zagreba. Dalje obvešča, da bodo vsi delegati, če bo treba sodelovali na večeru recitacij. Prosili jih bodo, naj obvestijo ljubljanski center, kaj želijo brati. Od drugih članov se doslej še ni nihče prijavil za sodelovanje na medklubskem sestanku. Kot delegati se bodo udeležili sestanka: Desanka Maksimović, Momir Veljković z gospo, Miodrag Pešić, Milan Vukasović, Nikola Mirković z gospo in Siniša Kordić. Strinjajo se s tem, da se povabijo tudi Bolgari, ni pa zanesljivo, ali bodo zanje dobili brezplačne vozovnice. Poskusili bodo to urediti, vendar bi morali prej vedeti za to. Na dopisnici (23. maja) Veljković še enkrat javlja seznam delegatov in poudarja, da so poslali prošnjo na ministrstvo za brezplačne železniške vozovnice. Sprašuje pa, kaj naj bi ukrenili glede Bolgarov. Čimprej želijo dobiti seznam hrvaških delegatov. In še tole: na književnem večeru bodo sodelovali delegati: Desanka Maksimović (bo brala pesmi), prav tako g. Kordić (Oči), g. Vukasović tri basni, M. Veljković (Spomini iz Ljubljane), g. Pešić in Mirković (nekaj iz svojih esejev). 27. maja pa sporoča Milan Vukasović Steletu na kartici iz Beograda, da je prejel pismo g. Livadića iz Zagreba. Zagrebčani so poslali tudi svoj načrt pravil. Sedaj jih morata pripraviti še beograjski in ljubljanski center. Obvestilo zaključí s kratko ugotovitvijo: »Smo na dobri poti«.

Zagrebčani so poslali svoj seznam delegatov in članov. Kot delegati so omenjeni: predsednik dr. Branimir Livadić z gospo, tajnik dr. Slavko Ježić z gospo, Milan Begović, Mirko Breyer s hčerko, dr. Juraj Andrassy, Miroslav Feldmann, od članov pa: dr. Ivan Brlić, dr. Josip Nagy s hčerko, Vuk Pavlović in Rihard Nikolić.

In slovenski zastopniki? Kot delegati so označeni: Oton Župančič, France Stele, Fran Albrecht, Stanko Leben, Bratko Kreft in Vladimir Bartol, kot člani: France Bevk, Tone Seliškar, Josip Vidmar, Tine Debeljak, Igo Gruden, Narte Velikonja in Tone Vodnik.

Pri primerjanju seznama tu navedenih delegatov (in članov) s seznamom delegatov (in članov) iz zapisnika medklubskega zborovanja, tj. dveh sej, in opisa literarnega večera v beograjski »Pravdi« in poročila v »Slovincu« je opaziti več sprememb. Od beograjskih delegatov se ne omenjata več Siniša Kordić in Nikola Mirković, pač pa je omenjen kot delegat Desimir Blagojević. Od

zagrebških delegatov nista več omenjena dr. Josip Andrassy in Miroslav Feldmann, pač pa Zlatko Gorjan, dr. Zdenka Marković in Josip Nagy, kot član še doc. dr. Plamenac. Dr. Mirko Deanović je govoril na prvi seji, pa ni omenjen ne kot delegat in ne kot član. Med slovenskimi delegati je zaradi bolezni manjkal Oton Župančič, omenjen pa je kot delegat France Bevk. Nikjer ni omenjeno, zakaj ni med delegati Josip Vidmar, čeprav je na prvi seji posegel v debato in je bil član ožjega odbora ljubljanskega centra. Tudi ni mogoče ugotoviti, kateri prijavljeni član je še manjkal.

Ustavimo se še pri bolgarskih delegatih, ki pa niso mogli priti: Sirak Skitnik, Elisaveta Bagrjana, Dora Gabe, Georgi Konstantinov, Nikolaj Liliev (namesto Angela Karalijčeva) in Konstantin Konstantinov. Naj omenim tri ohranjene dopise iz Sofije.¹⁶ 27. maja sporoča sofijski Penklub, da je z veseljem sprejel povabilo za zborovanje v Celju. Pošilja seznam delegatov (med njimi je omenjen Karalijčev) in se za povabilo pristrčno zahvaljuje. 31. maja sporoča tajnica sofijskega Penkluba spremembo v delegaciji: namesto Angela Karalijčeva bo prišel »naš veliki poet« Nikolaj Liliev. 8. junija, torej post festum, sporoča tajnica Ana Kamenova dr. Steletu, da bolgarska delegacija ni mogla priti na zborovanje. Prepozno so prejeli telegram in ni bilo mogoče dobiti železniških kart. Upa, da se bodo srečali na naslednjem sestanku. Na koncu se iz srca zahvaljuje za ljubeznivo kartico s podpisi vseh prisotnih. Vse kaže, da je bilo delegatom preprečeno priti. Škoda, da je do tega prišlo v času, ko je postajal politični položaj vsebolj napet. Naj se malo pomudimo pri bolgarski delegaciji, ki je bila zelo ugledna. V njej sicer ni bilo tajnice Ane Kamenove, zato pa drugi, ki so veljali v Jugoslaviji tudi kot prijatelji. Dora Gabe, predsednica sofijskega Penkluba, je bila pesnica intimnih razpoloženj, avtorica pesmi za otroke, pisateljica in prevajalka. Z delegacijo bi prišla tudi ena največjih bolgarskih pesnic Elisaveta Bagrjana. Nikolaj Liliev se je uveljavil kot simbolistični pesnik, dramaturg in prevajalec Shakespeara, Corneilla in Mæterlincka. Georgi Konstantinov je bil priznan filolog, kritik in literarni zgodovinar, ki je preučeval zveze med bolgarsko in jugoslovanskimi književnostmi. Konstantin Konstantinov, sicer advokat, drugače pisec romanov, povesti, spominov, knjig za otroke in prevajalec. Sirak Skitnik pa se je uveljavljal predvsem kot kritik.¹⁷

Za drugi dan sestanka, kot sem že omenil, je vodstvo ljubljanskega Penkluba izbralo evropsko znano zdravilišče Rogaško Slatino. 21. maja je dr. Stele pisal takratnemu direktorju zdravilišča dr. Ivanu Gračnerju pismo,¹⁸ v katerem mu je sporočil, kdo bo prišel v Rogaško Slatino in kakšen načrt je pripravljen za tisti dan. Upravnik mu je 25. maja odgovoril, da bodo rade volje ustregli želji in posvetili temu obisku vso pozornost. Izletnikom bodo pokazali znamenitosti zdravilišča. Na razpolago jim bo poseben vodnik. Ob 13. uri naj bi bilo skupno kosilo, potem pa sprehod k Sv. Trojici. Za kosilo je predložil tri menuje; zato je prosil, naj bi mu odgovorili, kateri menu jim ustreza in koliko bo vseh udeležencev. Sprašuje tudi, če bodo gosti prišli s prtljago, ki jo bo treba spraviti. O vsem tem naj bi ga obvestili vsaj štiri dni prej. Pismu je dodal tri priloge. Ker je dr. Stele 25. maja odpotoval iz Ljubljane in o tem obvestil tudi upravnika zdravilišča, je ta 27. maja poslal ljubljanskemu centru novo pismo, pravzaprav prepis prvega, za primer, če prvo pismo ni prišlo do dr. Steleta. Naslovil ga je na dr. Stanka Lebna. V pismu je

posebej omenil, da bo dal v primeru nove seje (opomba pisca: tu naj bi bila sklepna seja zborovanja) na razpolago dvorano, kjer bo skupni obed. Pismu je dodal 4 priloge. Po tem obvestilu je bilo glede organizacije medklubskega srečanja vse urejeno.

POTEK ZBOROVANJA V CELJU

O tem, kako so prišli udeleženci zborovanja v Celje in kdo jih je sprejel, izvemo iz nepodpisanega poročila v »Slovincu« (8. 6. 1938)¹⁶: »Za letošnji medklubski sestanek jugoslovanskih pisateljev, zbranih v Penklubu, je slovenski center v Ljubljani srečno izbral Celje, eno naših najlepših in najbolj opevanih mest, kjer je gospod župan odstopil zborovanju mestno dvorano in tudi v ostalem šel zborovalcem v vsem na roko.

V nedeljo dopoldne so se zbrali v Celju poleg slovenskih pisateljev, ki sta jih vodila v odsotnosti predsednika Otona Župančiča dr. Stele in Fr. Albrecht in katerim se je v Ljubljani pridružil kot gost Fr. Bevk iz Gorice, tudi člani Penkluba iz Zagreba, predsednik dr. Livadić, tajnik dr. Ježić, dr. Nagy, prof. dr. Vuk Pavlović, Gorjan Zlatko, dr. Deanović, Breyer Mirko, doc. dr. Plamenac ter dr. Zdenka Marković in njih družinski člani, od Srbov pa pesnica Desanka Maksimović, podpredsednik M. Veljković, M. Pešić, Blagojević in Vukasović. Na postaji jih je pozdravil v imenu župana prof. (Mirko) Bitenc ter dr. Kotnik in g. Jože Pogačnik.« V Celje so prišli z vlakom ob 10.06 in se po sprejemu razmestili po hotelih. Prva seja je bila v mestni posvetovalnici.¹⁷ Namesto obolevlega pesnika Otona Župančiča je predsedoval Fran Albrecht, tajniške posle pa je prevzel dr. France Stele. Začetka seje so se udeležili razen dam, ki so spremljale delegate, še člani, prof. Mirko Bitenc kot zastopnik celjskega župana, mestni svetnik Jože Pogačnik in direktor Mohorjeve družbe dr. Franc Kotnik. Županov namestnik je v imenu mesta Celja na kratko pozdravil zborovanje. Odgovoril mu je predsednik zborovanja Fran Albrecht ter se mu zahvalil. Dr. Stele je nato navzočim prebral poslanico, ki jo je udeležencem naslovil Oton Župančič.¹⁸ Poslanica se glasi takole:

Dragi tovariši,

rad bi Vas pozdravil z živo besedo in toplo roko, ki včasih več pove, nego kar izgovoriš. Z veseljem bi obnovil stara znanja in prijateljstva, slišal želje in potrebe iz vseh krajev naše širše Jugoslavije. Rad bi sodeloval pri sklepkih, ki naj bi odločali o našem nadaljnjem stremljenju in sodelovanju.

Časi so resni kakor morda še nikoli — in pisatelj bi moral prvi zaslutiti pravo pot iz zmed in zmot, usmeriti sebe in s tovariši iskati izhoda za svoj narod in ohraniti njega samobitnost, ki boji v skladu s skupnimi koristmi države in človeštva. Rad bi opozoril na češke pisatelje, ki so uvideli zahteve trenutka in hočejo opustiti vse malenkostne spore, da rešijo svojo miselnost in obstoj svojega naroda.

Moramo najti pravo razmerje med Slovenci, Srbi, Hrvati in Bolgari. Omo-gočiti vsaki edinici veseli in svobodni razmah in veselo in svobodno delo za skupnost. Kako naj vršimo pensko idejo, ako ne najdemo stikov med seboj, ki smo si po krvi najbližji?

O vsem tem bi se rad pogovoril oá ust do ust, da bi okreplil svojo vero v našo bodočnost. Tako pa Vas moram samo od daleč pozdraviti kot naše drage goste in se Vam zahvaliti za prijaznost, s katero ste se odzvali našemu povabilu v geografsko središče naše Slovenije, v mesto belo, Celje lepo in veselo. Zahvalil bi se rad župaru celjskega mesta, ki nam je rade volje ponudil svojo gostoljubnost, ker se zaveda važnosti kulturnega uveljavljanja na razgibanih tleh.

Mnogo uspeha, da bi se razšli z lepimi sklepi in novim duhom!

S pesnikovo poslanico se je zaključil svečani del. Gostje so zapustili dvorano in začelo se je zasedanje delegatov.

Kot prvo točko so delegati obravnavali sklepe lanskega sestanka. Momir Veljković je poročal, da je ministrski predsednik dr. Milan Stojadinović izjavil, da bo v kratkem predložil ministrskemu svetu predlog za jugoslovansko književno nagrado v znesku 100.000 din.¹⁹ Glede knjižnega almanaha je izrazil željo, da bi bolj konkretno povedali svoje mnenje. Dalje je predlagal, naj bi ne bili medklubski sestanki neposredno pred kongresom, kot so bili sedaj, ampak jeseni, in naj bi imeli širši značaj. Po debati, v katero so posegli dr. Livadić, Pešić, Vidmar, Stele in Ježić, je bilo sklenjeno dvoje:

1. Na ministrski svet bodo naslovili motivirano prošnjo za redno podporo, ki bi jo vseboval državni proračun; razdelila pa bi se med vse tri klube. Prošili bodo tudi za tri stalne brezplačne železniške vozovnice in za 18 kart za medklubske sestanke.
2. Sestanki naj bi se prestavili na jesen, po potrebi pa bi bili tudi pred kongresom.

Po teh dveh sklepih je predsednik zagrebškega centra dr. Livadić povabil klube na prihodnji sestanek v Zagreb.

Nato so razpravljali o udeležbi na mednarodnem kongresu v Pragi (1938) in dali delegatom navodila. Na predlog Josipa Vidmarja so sklenili, da se morajo delegati na kongresu strogo držati principov Penkluba, da se bo tako manifestiralo naše načelo o svobodi duha in svobodi tiska.¹⁶

Pri točki »Razno« (varia) sta se oglasila dr. Livadić in dr. Kreft in navedla primere grobe cenzure pri nas. V Zagrebu so šli v tem celo tako daleč, da so policijski organi zaplenili stavek in rokopis nekega almanaha. V debato o cenzuri so posegli Pešić, Vidmar, Veljković in Stele. Po debati so sklenili, naj poseben odbor, v katerem so bili Veljković, Stele, Kreft, Livadić, Pešić in Ježić, redigira besedilo note, se pravi opozorila, ki ga bodo naslovili na ministrski svet. Prav tako je bilo sklenjeno, naj tajnik pošlje popravek uredništvu Letnika mednarodne pravniške asociacije, ki ima napačne podatke o jugoslovanskih Penklubih. Delegat Mirko Deanović pa je opozoril na Index translationum (seznam prevodov, op. pisca). Sklenili so, da se bodo glede tega pozanimali preko Miodraga Ibrovca.⁶

Ob 14.30 je bila seja zaključena.

Seji je sledilo kosilo, ki ga je udeležencem medklubskega sestanka pripravila celjska občina v restavraciji hotela Evropa. Po kosilu so si udeleženci ogledali celjske znamenitosti: opatijsko cerkev, strop stare grofije (in Marijino cerkev?) ter se odpravili na prijeten izlet k ruševinam Starega gradu, toliko-

krat opevanega središča mogočnih celjskih grofov. Pozno popoldne so se vrnili v mesto, se malo odpočili in šli k večerji. Na literarnem večeru je nastopila s svojimi pesmimi Desanka Maksimović.¹⁸ Milan Vukasović je prebral tri basni, Momir Veljković svoje Spomine iz Ljubljane in Miodrag Pešić nekaj iz svojih esejev. Ali je še kdo nastopil izmed udeležencev, ni mogoče ugotoviti iz arhivskih zapiskov, lahko pa sklepamo posredno iz esejističnega zapisa srbskega delegata Desimira Blagojevića v listu »Pravda«.⁴ O tem pozneje.

Tako se je končal prvi dan medklubskega sestanka.

POTEK ZBOROVANJA V ROGAŠKI SLATINI (ponedeljek, 6. VI. 1938)

Drugi dan so se udeleženci zborovanja odpeljali z vlakom iz Celja v Rogaško Slatino, kamor so prispeli ob 11.37. Tu jih je ljubeznivo sprejel direktor dr. Gračner s člani uprave. V Aleksandrovem domu, danes je to hotel Soča, so odložili prtljago. Nato so si pod vodstvom hotelskega vodnika ogledali »naše najmodernejše in najslavnejše zdraviliško mesto.« Ob 13. uri je bilo skupno koliko v Aleksandrovem domu. Po kosilu je bila še sklepna seja. Na njej so delegati, določeni za formuliranje besedila penovske izjave o cenzuri, predložili tekst, ki je bil po krajši debati sprejet. Izjava se je glasila takole:

Na medklubskem sestanku Penklubov iz Beograda, Zagreba in Ljubljane v Celju in Rogaški Slatini dne 5. in 6. junija je bilo sklenjeno predložiti vladi kraljevine Jugoslavije naslednje opozorilo:

»V duhu načel Penkluba smo razpravljali tudi o vprašanju svobode umetniškega ustvarjanja v naši državi. Ugotovili smo, da so bile v mnogih primerih interpretacije Zakona o tisku na škodo svobodnega umetniškega ustvarjanja. Zato prosimo kraljevsko vlado za navodila cenzuri, naj se Zakon o tisku uporablja kar najliberalneje za vsa umetniška dela v državi.«

Rogaška Slatina, 6. VI. 1938

Izjavo so napisali v treh izvodih, podpisali pa Fran Albrecht kot predsednik in tajniki vseh treh centrov. Tajniki so tekst prevzeli, da bi ga predložili klubom v odobritev. Sklenjeno je bilo, da bo za vlogo, s katero bo sklep sporočen ministrskemu svetu, poskrbel ljubljanski klub. Podpisali jo bodo vsi trije predsedniki in tajniki.¹

Nazadnje so udeleženci odobrili besedilo skupnega sporočila za časopise in ga priložili zapisniku. S tem je bilo ob 15. uri zaključeno medklubsko zborovanje. Sledil je še sprehod k cerkvi Sv. Trojice, oddaljene od Rogaške Slatine dobre pol ure peš. Cerkev stoji na griču, od koder je čudovit razgled. Na vzhodu se kot Matterhorn dviga stožec Donačke gore (883 m), brez katere si panorame Rogaške Slatine ni mogoče zamišljati. V isti smeri, neposredno pod Sv. Trojico, se kot na dlani razprostira steklarna s steklarsko šolo. Ko se s pogledom obračamo proti severu, bomo opazili precej zakrito dolinico zdraviliškega parka z značilnimi stavbami, ki pa se le delno vidijo. Dalje vidimo masiv Plešivca in še dalje proti severu Boč. Na jugu so že hrvaški griči, proti zahodu pa kozjansko hribovje. Nekoliko niže, kakih 200 m od Sv. Trojice je vas Knežec, kamor se je ob izbruhu I. svetovne vojne 1. 1914 prese-

lil dr. Franc Kidrič z družino. Ali so se udeleženci izleta ustavili na Knežcu in si med potjo ogledali tudi kakšno viničarijo, iz ohranjenega arhivskega gradiva ni mogoče ugotoviti. Še več, o izletu ne govorita ne poročilo v »Slovenecu«, ne Blagojevičev zapis v »Pravdi«.

Po 18. uri so se udeleženci odpeljali iz Rogaške Slatine z vlakom proti Ljubljani ter Zagrebu in Beogradu.

Tri tedne po zborovanju je v Zagrebu (30. VI.) umrl predsednik srbskega centra pesnik, akademik in bivši diplomat Milan Rakić, ko se je po drugi neuspešni operaciji raka vrnil iz Pariza v domovino. Mednarodnega kongresa v Pragi so se udeležili od Slovencev tile delegati: Oton Župančič, Fran Albrecht, France Stele, Vladimir Bartol, France Bevk, Pavel Golia, Igo Gruden, France Koblar, Bratko Kreft, Tone Seliškar in Josip Vidmar. V Pragi je bilo že čutiti svetovni vihar, kot pravi France Koblar, zakaj češko vprašanje in vprašanje narodnih manjšin je stalo nevidno v ospredju; »boj za človečanstvo, za svetovno vest, za pravico in čast narodov in posameznikov pa je bil odkrit — kulturno lep«. ⁵ Kmalu po kongresu se je začela tragedija Češkoslovaške.

SKLEP

Zanimivo je, da skupnega poročila o medklubskem sestanku za časopise, ne najdemo — razen v »Slovenecu« — v nobenem časopisu, niti v celjski Novici, ki ni objavila niti ene same notice. Poročilo v »Slovenecu« je izšlo brez podpisa. Verjetno ga je napisal dr. France Stele. Pač pa je izšel v beograjskem političnem listu »Pravda« esejističen, z osebno prizadetostjo napisan članek v dveh delih z naslovom **S PENKLUBOM PO SLOVENIJI**. Napisal ga je delegat beograjskega centra pesnik, kritik in urednik »Pravde« Desimir Blagojević.² Prvi del članka je izšel 11. junija s podnaslovom Celje mesto belo in veselo — Srednjeveška trdnjava celjskih grofov bedi nad ekstatično lepoto Savinjske doline.³ Naj povzamem nekaj zapažanj in opisov v skrajšani obliki in deloma s piščevimi besedami.

Nedavni »Celjski kulturni teden«, (1.—8. V. 1938, op. ur.), posvečen staremu mestu, čigar nastanek sega časovno v predrimsko dobo, 500 let pred Kristusom, z imenom, ki ima svoj izvor (kakor se tudi danes trdi) v keltskem jeziku. Ta kulturni teden je dokazal, da je mesto res geografsko središče na poti med Ljubljano in Mariborom, široko razprostrto kot pahljača v Savinjsko dolino. Ima svojo posebno zgodovino in privlačen mik v sedanosti. Desimir Blagojević je preživel 10 dni v prestolnici celjskih grofov, v mestecu, v katerem poje pesem o Kralju Matjažu, v mestu »belem in veselem«, in ti dnevi so mu nudili najboljši dokaz ljubezni Slovencev do ponosnega Celja, ki ga obdaja lirično zelenilo, v vijoličastih daljavah pa se dvigajo Kamniške in Savinjske Alpe. V kulturnem tednu, piše pesnik, so se vrstili literarni večeri, izvajala se je domača opera Rista Savina »Matija Gubec« in vrstili glasbeni večeri. Vse to je dokazovalo, da je »celjski prispevek velik tako v preteklosti kot v sedanosti naši skupni narodni kulturi«, kot je poudaril v svojem govoru g. dr. Alojzij Mihelčič, ko je pozdravljal ta kulturni teden.

Blagojević nato na kratko opisuje zgodovino Celja, enega najstarejših mest. Najprej omenja dobo Keltov in Ilirov. Najslavnejšo zgodovino je mesto doživelo v času vovbrških grofov, katerih nasledniki so bili celjski. Grb s tre-

mi bleščečimi zvezdami na modrem nebu in z dvema srebrnima črtama na rdeči podlagi, je bil znamenje moči in gospostva celjskih grofov, ki so imeli sijajne rodbinske zveze »z mnogimi slovanskimi knezi in velmožmi«. Katari-no Branković, hčer Đurđa, je vzel za ženo zadnji celjski grof Urlih II. Bogastvo Celjanov je bilo daleč znano. Več kot 100 krajev je spadalo pod njihovo oblast, dokler niso zadnjega grofa ubili v Beogradu Madžari. Pri tem Blagojević ugotavlja, da je zgodovina celjskih grofov zanimala mnoge slovenske pesnike, nazadnje Otona Župančiča in Bratka Krefta, ki sta prikazala žalostno usodo Veronike Deseniške. Se danes, dodaja avtor, se govori o pogrebnih svečanostih zadnjega grofa, o trenutku, ko je glasnik prelomil grb celjskih grofov in vzkliknil: »Danes celjski grofje in nikdar več!«

Celje je potem prišlo pod Habsburžane. V novih časih se je razmahnilo in se začelo gospodarsko razvijati in napredovati. Ima živahno industrijo in v bližini znamenita zdravilišča: Laško, Rimske Toplice in Rogaško Slatino. Z okolico šteje 17000 prebivalcev, ki gostoljubno sprejemajo goste na bregovih srebrnkaste in bleščeče Savinje pod sencami Starega gradu, »pod gigantsko senco ruševin prebivališča nekdanjih celjskih grofov.« Pesnik je doživel binkoštni praznik v svetlobi in zelenju. Opazoval je dekleta in fante, ki so na kolesih odhajali na izlet. Na vsakem križišču je videl kakšno kapelico s križem, »na katerem se Kristus smehlja.«

Od celjskih znamenitosti omenja kot dragocene zlasti tele: muzej z bogato zbirko rimskih spomenikov, staro mestno hišo, nekdanjo minoritsko cerkev, ki hrani v vitrini 18 lobanj, ki baje pripadajo celjskim grofom (danes so v muzeju; op. pisca), kapucinsko cerkev (verjetno je pozabil omeniti opatijsko!) in kot nekaj najzanimivejšega — staro grofijo z iluzionističnim »celjskim stropom«, ki so ga odkrili šele 1. 1926. Poudarja, da ga je odkril in restavriral slikar Sternen s pomočjo dr. Steleta. Nato opisuje značilnosti stro-pa in figure na njem. Od tu se vrne k Staremu gradu in spominu na utopljeno Veroniko Deseniško. Ugotavlja, da vodi imenitna pot na področje zelenja, hrastov in smrek. »Stari grad s svojimi ruševinami rezidence celjskih grofov dominira nad Savinjsko dolino in ponosno bedi nad njeno lepoto«. V malih paviljonih pod gradom pa pleše mladina ob zvokih harmonike. Slovenska pesem odmeva okoli preprostih hrastovih miz.

Iz članka se vidi, da je pisec prišel v Celje več dni pred medklubskim sestankom. Z veliko naklonjenostjo in navdušenjem opisuje zgodovino in lego mesta ob Savinji ter živahno razpoloženje v času kulturnega tedna.

Drugi del članka je izšel v »Pravdi« v skupni številki treh dni (12., 13. in 14. junij) z enakim naslovom — S PENKLUBOM PO SLOVENIJI, ima pa podnaslov: Pisci iz Beograda, Zagreba i Ljubljane na okupu — Topla poruka velikog slovenačkog pesnika g. Otona Župančiča našim književnicima — Celje, juna (Pisatelj iz Beograda, Zagreba in Ljubljane so se sestali — Topla spomenica velikega slovenskega pesnika g. Otona Župančiča našim književnikom — Celje, junija). Med člankom so slike predsednikov vseh treh klubov: Otona Župančiča, Milana Rakića in Branimira Livadića.

Letošnji medklubski sestanek članov in delegatov Penklubov iz Zagreba, Beograda in Ljubljane, ki je bil v zgodovinskem mestecu Celju pod pokroviteljstvom pristrčnega gostoljubja ljubljanskega centra Penkluba, je dal ne-

kaj pomembnih spodbud, nekaj zanimivih sklepov in tako še enkrat potrdil upravičenost podobnih zborovanj.

Slovenski, hrvaški in srbski pisatelji, združeni na zborovanju, so dali povod za marsikatero razmišljanje in optimistične sklepe. Ze samo dejstvo, da pisatelji iz vse naše države nastopajo združeni, da razpravljajo o skupnih interesih, da skupno podajo sklepe, izziva in poraja vrsto vprašanj. In še preden se je sestanek, ki je potem potekal v slikoviti in starinski mestni posve-tovalnici v Celju, začel v dekoru po obveznih pozdravih, je toplo pismo, ki ga je poslal udeležencem največji živeči slovenski pesnik, nakazalo njegove najvažnejše naloge. Trenutno bolni g. Župančič ni mogel priti na sestanek, vendar je z obžalovanjem, da ne more biti navzoč, pozdravljal svoje tovariše, ki bodo odločili o nadaljnjem prizadevanju treh centrov jugoslovanskih Pen-klubov. G. Župančič poudarja, da je sedaj čas, ko se mora pisatelj boriti in iskati najboljši izhod za svoj narod in za njegovo samostojnost, ki mora biti v skladu s splošnimi koristmi države in človeštva. «Moramo najti pravi odnos med Slovenci, Srbi, Hrvati in Bolgari (na zborovanje bi morali priti tudi Bol-gari, pa jim je bilo na žalost preprečeno). Omogočiti vsaki edinici vesel in svoboden razmah, veselo in svobodno delo za skupnost. Kako bomo najbolje uresničevali idejo Penklubov, če ne na ta način, da bomo našli medsebojno povezavo, saj smo si tudi po krvi najbližji?» je pisal Oton Župančič.

Resnično, na sestanku so delegati čutili, da je to kulturno delo pomembno in da je pomembno poslanstvo, ki se doseže v popolnem soglasju.

Ni bilo dovolj, da delegati z uradnimi govori, zdravicami, z metaforičnim in oficioznim izrazjem, z notesi pred sabo zavestno tehtajo besede; ni bilo dovolj samo to, da se okrepi toplina združenja pisateljev iz vseh krajev naše države.

Pri tihem sprehajanju ob bujnem zelenju Starega gradu, v zdravicah ob dvignjenih kozarcih, polnih pomarančastega in zlatorumenega štajerskega vi-na, v domislicah, kratkih zgodbah in vtisih, povsod, ob pogledu na deročo in bistro Savinjo, povsod, povsod sta se manifestirali prisrčnost in sproščenost. Podpredsednik ljubljanskega Penkluba g. Fran Albrecht si je znal pridobiti simpatije s kristalnim in človečanskim pa tudi ironičnim nasmeškom, prav tako učeni umetnostni kritik g. dr. Stele.

Pesnik Anton Vodnik, kritično razpoloženi dr. (!) Josip Vidmar in tihi opazovalec Narte Velikonja, navdušeni Dcbeljak, melanholični pisec »Velikega Tomaža« in »Hude ure«, pisatelj iz Goricc g. France Bevk, temperamentni in ognjevit Bratko Kreft, čigar humanost je zgovorno izpričana (mladi pisec »Celjskih grofov«, »Velike puntarije« in »Malomeščanov«, ki je okusil draž aplavzov tudi pri tujih poverjenikih), skupaj z našo lirsko pesnico Desanko Maksimović, skupaj z miselno razpoloženi Milanom Vukasovićem in gogolj-sko nemirnim Miodragom Pešićem, z ostro kritično mero in ravnotežjem Mo-mira Veljkovića; — vsi ti skupno v kontrapunktu Zagrebčanov, umirjene-ga in izkušane-ga starega gospoda dr. Branimira Livadića, borbene-ga dr. Slavka Ježića, zamišljenega Zlatka Gorjana, uglednega Mirka Breyerja, delikatne in fine pesnice dr. Zdenke Marković in učenega dr. Mirka Deanovića, vsi ti sku-paj so predstavljali res lepo skladje tako duha kot srca in topline pri skup-nem delu. Veliki prijatelj srbskega pisatelja Dragiše Vasića anakreontski in nemirni pesnik Igo Gruden je bil pravi dirigent temu zborovanju s svojim

živahnim temperamentom, s svojim človekoljubjem in s svojo lirsko besedo tudi v tistih trenutkih, v katerih je vso to simfonijo in njeno zvočno arhitekturo nevidljivo, a občuteno v slovenskih zelenih gorah spremljal s svojim globokim in eksotičnim očesom skrivnostni pisec »Sonate na veliko sredo« dr. Vladimir Bartol.

To je bilo zborovanje.

Ko pa se je ob kozarcu vina, stisnjenega iz sočnih grozdov izpod Pohorja, razsipala beseda in so žareli obrazi, je to zborovanje dobivalo v senci srednjeških zidov celjskih grofov, v paviljonih pod gradom za enostavnimi in preprostimi slovenskimi hrastovimi mizami, medtem ko se je sentimentalno vila v zraku zvočnost harmonike pod prsti nekega razneženega »fantiča«, — je dobilo, pravim, svoje znamenje in svoj globoki, bratski in človečanski pomen.

Ni bilo treba, da svoje motne in s čustvenostjo obtežene stihe bere naša pesnica Desanka Maksimović, ni bilo treba, da tudi kritik Momir Veljković nankrat potegne iz žepa pesem in, medtem, ko drema njegov kritični duh, navdušeno bere o Ljubljani in njenem deževju, o njenih »dekletih«, ni bilo treba, da Igo Gruden toplo skandira svoje verze, niti ni bilo treba to, da Milan Vukasović, prisrčno zaposlen z Društvom poklicnih književnikov, nosi iz Celja kopitnik, da ga presadi na svoj vrt; vse to je bilo že prej presajeno v treh vrtovih našega duha, a je dobilo svoje potrdilo v ekstatični lepoti Slovenije.

Desimir Blagojević

Namen tega sestavka je prikazati širšemu krogu bralcev, kako je potekal medklubski sestanek jugoslovanskih Penklubov pred 50 leti v Celju in Rogaški Slatini, saj ga ne omenja niti France Koblar v svoji memoarni knjigi *Moja obračun*, niti prof. Janko Orožen v svoji obsežni *Zgodovini Celja in njegove okolice*, niti ni bil omenjen ob proslavi 60-letnice ustanovitve ljubljanskega centra. Zdi se, da je bilo javno določanje jugoslovanskih Penklubov v zadnjih letih pred II. svetovno vojno ob vsebolj napetem zunanjepolitičnem položaju in neurejenih razmerah doma precej omejeno in zadržano. Dejstvo, da na medklubске sestanke niso vabili časnikarjev, tudi nekaj pove. Glavnih sej na teh sestankih so se udeleževali le delegati. Zato glede na vse omenjeno ne preseneča ugotovitev, da odobreno skupno poročilo o sestanku v Celju in Rogaški Slatini tako rekoč ni bilo objavljeno skoraj v nobenem časopisu, niti v celjski *Novi dobi*, izjemo predstavljata, kot smo že zapisali, le »Slovenec«, kjer je izšlo nepodpisano poročilo 8. VI., verjetno Steletovo, in beograjska »Pravda«, kjer ni izšlo poročilo, ampak esejistično napisan članek delegata Desimira Blagojevića o prvem delu sestanka, članek po eni strani hvali ob Celju »ekstatično lepoto« Slovenije, po drugi pa v skladu z Zupančičevo poslanico poudarja idejo jugoslovanske vzajemnosti in prijateljsko sožitje udeležencev.

P. S.: Na koncu tega članka moram priznati, da je poročilo o medklubskem sestanku jugoslovanskih Penklubov v Celju in Rogaški Slatini verjetno nepopolno, morda so zato tudi nekatere moje trditve in domneve netočne. V arhivu predvojenega ljubljanskega centra marsikaj manjka, pa tudi nekateri še živeči udeleženci sestanka mi na pisma (1985), ko sem prosil za podatke ali pojasnila, na žalost niso odgovorili.

VIRI IN LITERATURA

1. Arhiv slovenskega Penkluba v rokopisnem oddelku NUK v Ljubljani:
 - a) Program medklubskega sestanka in udeleženci;
 - b) Steletova dopisovanja z beograjskim PEN;
 - c) Steletovo dopisovanje s sofijskim PEN;
 - č) Steletovo dopisovanje z dr. F. Kotnikom, upravnikom Mohorjeve družbe v Celju;
 - d) Steletovo dopisovanje z dr. Ivanom Gračnerjem, direktorjem zdravilišča v Rogaški Slatini;
 - e) Poslanica predsednika Otona Župančiča (tipkan list);
 - f) Zapisnik o interklubskem sestanku jugoslovanskih Penklubov, ki je bil dne 5. in 6. VI. 1938 v Celju in Rogaški Slatini.
2. Desimir Blagojević (Topola, 1905 — Beograd, 1983) je bil srbski pesnik, kritik, publicist in urednik političnega lista »Pravda«. Izdal je 8 pesniških zbirk. Sodeloval je tudi pri almanahu najmlajših jugoslovanskih socialnih lirikov, pri Knjigi drugova (Kikinda 1929). Knjiga je bila takoj zaplenjena, sodelavci (med njimi je bilo 9 slovenskih pesnikov) pa so prišli pred sodišče.
3. Desimir Blagojević, Sa Penklubom po Sloveniji, Beograd, Pravda, 11. VI. 1938, (s podnaslovom: Celje mesto belo in veselo).
4. Desimir Blagojević, Sa Penklubom po Sloveniji — Pisci iz Beograda, Zagreba i Ljubljane na okupu, Beograd, Pravda, 12. — 14. junija 1938.
5. Članki in sobotni prilogi Dela ob 60-letnici slovenskega PEN, Ljubljana, 12. aprila 1986, str. 20—21:
 - a) Miloš Mikeln: Pisana, a vseskozi dragocena podoba;
 - b) France Vodnik: Impresije iz mladosti organizacije;
 - c) Josip Vidmar: Nekaj utrinkov, ki so pravzaprav predzgodovina NOB;
 - č) Filip Kumbatović — Kalan: Nobeno odporniško gibanje v Evropi se ne more primerjati;
 - d) Matej Bor: Šporočilo blejskega kongresa: ni velikih in malih jezikov.
6. Miodrag Ibrovac, dr., profesor srbskohrvatskega jezika in jugoslovanskih književnosti v Parizu (1918—1923) ter francoskega jezika in književnosti na filozof. fakulteti v Beogradu. Urednik Srpskega književnega glasnika (1922—1925), član SANU. Prevajalec. Ukvarjal se je s preučevanjem jugoslovansko-francoskih književnih in kulturnih zvez in odnosov.
7. Jugoslovanski književni leksikon, II izdanje, Matica srpska, Subotica, 1984.
8. France Koblar, Moj obračun, Ljubljana, Slovenska matica, 1976, str. 150—155.
9. Lev Kreft, Kongres PEN klubov v Dubrovniku in Izidor Cankar (ob stoletnici rojstva Izidorja Cankarja), Ljubljana, Sodobnost, 1986/3, str. 270—282.
10. Joža Mahnič, Troje misli k simpoziju (prispevek k diskusiji), Sodobnost, 1986/3, str. 284—285.
11. Mira Mihelič, Ure mojega življenja, Pomurska založba, 1985, str. 210—257.
12. Josip Vidmar, Obrazi, DŽS, Ljubljana, 1979, Oton Župančič, str. 225—227.
13. Zapuščina srbskega pesnika, diplomata in akademika Milana Rakića v Arhivu SANU (Srpske akademije znanosti in umetnosti) v Beogradu. Tu sem našel izrezek Blagojevićevega članka v »Pravdi«. 14342/XIII — 59. Verjetno ga je shranila pesnikova soproga.
14. Pismo inž. Vladimira Čoha avtorju (Rogaška Slatina, jan. 1988).
15. Podatki o PEN, kongresih in članstvu jugoslovanskih Penklubov prof. Martina Kaminskega iz Zagreba v pismu pesnika Anteja Jakšiča avtorju članka (Zagreb, julija 1985), po brošuri PEN-klub, Zagreb 1932.
16. Medklubski sestanek jugoslovanskih PEN-klubov, Slovenec, 8. VI. 1938, brez podpisa.
17. Georgi Konstantinov, Bolgarski pisatelj, Sofija, 1947, 1967.
18. Desanka Maksimović se ne spominja več, katere pesmi je brala (sporočilo avtorju članka 15. VIII. 1985).
19. N. Skrgić, G. dr. Slavko Ježić predlaže da Beograd, Zagreb i Ljubljana odrede kakvu godišnju književnu nagrado, Pravda, 7. III. 1938.

U dubokoj boli javljamo svim rođacima, prijateljima i znancima tužnu vijest, da je naša draga majka, sestra, baka, svekrva i teta

Nada Klaić

u utorak 2. kolovoza 1988. u 69. godini života, nakon duge i teške bolesti blago u Gospodinu preminula.

Pogreb drage pokojnice obavit će se u petak 5. kolovoza 88. u 15,15 sati iz mrtvačnice na Mirogoju.

POČIVALA U MIRU BOŽJEM !

sin Vladimir, sestre Ljerka i Đurda, brat Smiljan, snaha Valerija, unuci Boris i Jan, nećakinja Eva s obitelji i ostala tugujuća rodbina.

Dr. NADA KLAJĆ, redna profesorica zagrebske katedre za hrvaško zgodovino, med nami — pri Celjskem zborniku avtorica razprave ZADNJI KNEZI CELJSKI V DEŽELAH SV. KRONE (posebna izdaja CeZb 1982), s katero je z utemeljenimi dokazi iz novega gradiva zavrnila dosedanje negativne ocene pomena Celjskih knezov in jim določila dostojnejše mesto na poprišču prve polovice XV. stoletja (po KNJIGI '82/10, str. 568), nam je že leta 1986 obljubila nov »članak o djelatnosti Celjskih v Slavoniji«. Narekoval ji ga je pretres dokumentov, ki sta jih — tako nam je pisala — izdala Ulrik II. oz. Katarina v korist občine Koprivnica.

Po izmenjavi novoletnih voščil 15. prosinca 1987 nam je obljubo ponovila. Žal se je prikradla neozdravljiva bolezen in z njo smrt, ki ni dopustila novega prispevka v odkrivanju zgodovinske resnice o Celjskih knezih... Kritičnemu interpretu vloge rodovine Celjskih v naši preteklosti, prof. dr. Nadi Klaić, dolgujemo častni in trajni spomin.

BOZENA OROZEN

DAVORIN RAVLJEN — ČLAN »ZVESTE ČETE«¹ 1898—1965

Na fotografiji iz leta 1914 je skupinica praznično oblečenih fantov. To je jedro literarnega kluba celjskih gimnazijcev — Kondor, ustanovljenega kratek čas pred izbruhom prve svetovne vojne. Za sedečima Stankom Pečarjem in Srečkom Puncerjem stojijo trije: ob postavnem Franu Rošu Arkadij Videmšek z umetniškim metuljčkom namesto kravate, ob njem pa deški Martin (Tinče) — kasneje Davorin Ravljen. Njegovo deštvo še bolj izstopa, ker stoji za starejšim, že kar možatim Srečkom Puncerjem.² Razen šestošolca Videmška so bili vsi petošolci, Roš in Ravljen iz istega oddelka, Puncer in Pečar iz paralelke. Fante je vezalo zunaj šole osebno prijateljstvo tudi z drugimi tovariši, ki sicer niso pisali. Razen Roša in Videmška, ki sta živela pri starših v Celju, so prihajali s podeželja. Ravljen je bil iz Šoštanja, sin obrtnika-klobučarja s posestvom. (Rojstna hiša, ki je sedaj ni več, je stala na desnem bregu Pake nasproti usnjarne.) V Kondorjevem času je bil fant že pravzaprav brez pravega doma. Oče mu je namreč umrl, ko je bil Tinče star kakih osem let, posestvo oz. obrt sta prevzela starejša brata. Mati se je preselila na Dovško pri Senovem k omoženi hčerki. Tako je v počitnicah Tinče hodil na Dovško v svakovo hišo, a pravi — izgubljeni dom (povsem izgubljen je bil zanj, ko je brat — gospodar po vrtnitvi s fronte umrl) je bil zanj le Šoštanj.³ V Celju so fantje stanovali na Ipavčevi ulici, nekateri pri dijaški materi Ani Pongrac (tam je ob koncu prejšnjega stoletja kot višješolec stanoval že Ksaver Meško), drugi v soseščini. Blizu, na vogalu Ipavčeve in Gregorčičeve ulice, je stanoval Arkadij Videmšek.⁴

Z zavzetostjo za literaturo in željo po lastnem ustvarjanju se je v nemškutarskem Celju povezovala njih živa slovenska in jugoslovanska — preporodovska zavest. Kazali so jo tudi pri telovadbi pri Sokolu, v druženju, na izletih, s prepevanjem, tudi s protinemškimi nastopi, literati pa tudi v svojem glasilu Savinja. V nepodpisanem uvodniku je njihov mentor Rudolf Maister

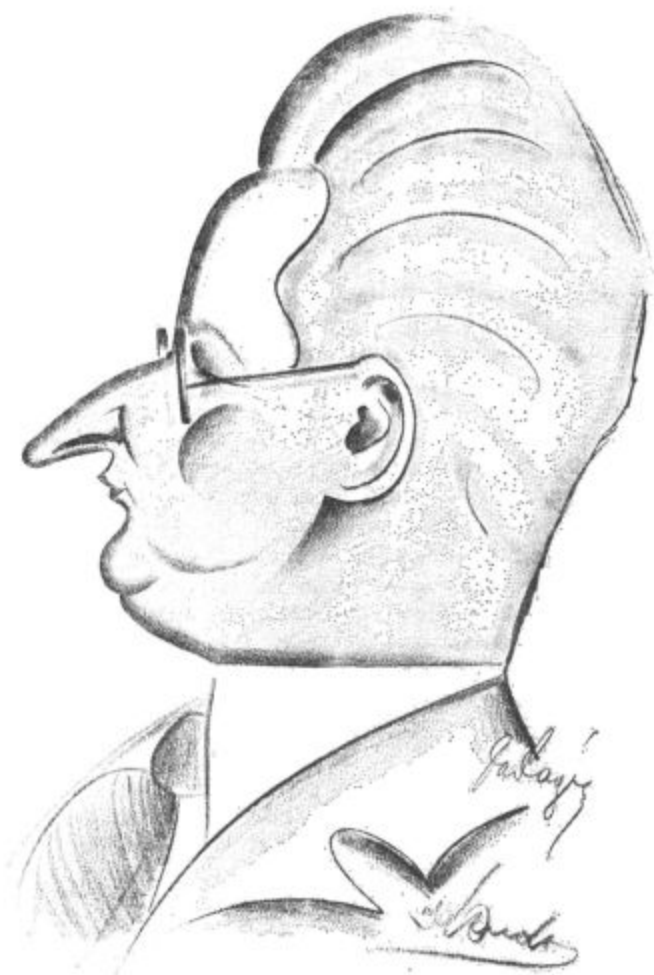
Avtorica: Božena Orožen, prof. slavist., vodja odd. za raziskovalno delo, Knjižnica Edvarda Kardelja Celje.

izrazil njihovo razpoloženje: »Mi vidimo ... tam daleč pred nami tisto gorko luč, ki nam sveti na poti in nas kliče k sebi in vabi brez besed ...« O osnovnem optimističnem odnosu do življenja pa je Roš kasneje zapisal v pesmi: »Bili so fantje, ki so svet ljubili, / z vero v človeka so v življenje šli ...«⁵ Po izbruhu svetovne vojne jih je doletelo zasliševanje; literati so bili kaznovani zaradi ustanovitve ilegalne literarne skupine in izdajanja Savinje brez dovoljenja šolskih oblasti. Oblast je iskala podatke tudi o usmerjenosti staršev, za Ravljenovega pokojnega očeta je prišla informacija, da je bil slovanofil. Ko so morali fantje kasneje v avstrijsko vojsko, se jih je držal pečat »politične nezanesljivosti«. ⁶ Vojna in boji na Koroškem so uničili življenje dveh od petih na fotografiji — Videmška in Puncerja. Literaturi sta tudi v zrelem življenju ostala zvesta dva — Fran Roš in Davorin Ravljen. Toda medtem ko je Fran Roš prisoten v slovenski kulturni zavesti kot mladinski pisatelj in dramatik, zlasti pa kot kronist, ohranjevalec zgodovinskega spomina na prva desetletja tega stoletja na celjskem področju, se zdi, da je Ravljenov delež (z izjemo njegovega prevajalskega dela) potisnjen v ozadje naše kulturne zavesti.

Pesem — začetek in konec

Lirika je ob robu Ravljenovega književnega dela, tako po številu objavljenih pesmi kot tudi po pomenu. Vendar pa se je z njo prvič pojavil v javnosti in se z njo tudi poslovil od samostojnega leposlovnega ustvarjanja. Avtor pripoveduje, da je začel kot četrtsolec objavljati v mladinskem listu Zvonček.⁷ Ker pa se je skrival za neznan psevdonim, njegovega deleža še ni mogoče ugotoviti. Jasen pa je delež Ravljena petošolca v petih številkah Savinje (1914), tipkanega in razmnoženega celjskega dijaškega glasila. Tu je enajst njegovih pesmi, prva je objavljena pod psevdonimom Mojmir, druge pod psevdonimom Alja Vanjev. Na ruščino spominjajoč psevdonim ne preseneča, saj so si že pesniki naše moderne dajali ruske psevdonime, člani celjskega Kondorja pa so jim zvesto sledili. Ravljenov delež v Savinji pa ni tako opazen kakor Puncerjev (ta objavlja tudi knjižne ocene), Rošev (ta piše poleg pesmi tudi leposlovno prozo) ali Videmškov.

Aškerc, ki je umrl dve leti pred izidom Savinje, ni bil več literarni vzornik teh mladih pesnikov (morda se njegov vpliv rahlo nakazuje v eni od Roševih pesmi). Gregorčič pa ni šel čisto neopazno mimo Ravljena. Nemara je vsaj podzavestna sled v pesmi Marica, dvodelni objektivni pesmi o bolni deklici med rožami na vrtu in mrtvi deklici, ki ji mati posadi rože na grobu. Ni izključeno, da se je motiv smrti pojavil v sicer nerazbolelem mladeniču⁸ pod vplivom smrti sošolke, edine deklice v fantovskem razredu. Fran Roš se spominja, kako blagodejno je delovala njena prisotnost na sošolce, da so je hoteli biti vredni s svojim obnašanjem in učenjem. Župančič, ki je z bleščečim pesniškim izrazom in življenjskim poletom tako vplival na Roša in Videmška — ta je prav zato predlagal za literarni klub ime Kondor —, na Ravljena ni izrazil deloval, bolj menda Murnova razpoloženjska pesem, v kateri se razpoloženje v naravi povezuje z razpoloženjem v človeku. Ravljenova *Zimska balada* je kot pri modernistih že čisto lirski pesem. Morda slučajno se v njej pojavlja glasovno slikanje (glas r), kot ga pozna tudi Murn: »Gosti snežec, mrzli udje / in še v srcu nraz.« Ob melanholičnem občutju pa

Ladislav Kondor (1901—1963): D. Ravljen, karikatura, svinčnik
(Lastnica: Jelka Fink, roj. Ravljen)

prihaja na dan tudi vedrina, celo pogumna odločnost, da sprejme prihodnost, kakršna pač bo: »Najsi nemila ali mila,/ junaško zrl ti bom v obraz.« (*Pogled v bodočnost*). Sproščeno in deško vedro je ubrana tudi edina ljubezenska pesem z motivom vasovalca (*V drugo vas*), bolj vložna kot osebnoizpovedna pesem. Svetovna vojna, ki se je takrat začela, je šestnajstletniku porodila objektivno lirsko pesem o dekletu, ki ji je z bojišča priplul spomin na padlega (*Tajno*), in izpoved hrepenenja po svobodi (*Bedna aleluja*). Pesnikov »jaz« se tu prelevi v kolektivni »mi«: »Le pridi, dan vstajenja,/ glej, mi te čakamo / oj, velika noč.« Tu je pač s podobo izpovedano pričakovanje prepovedcev.

V istem času kot pod psevdonimom v Savinji so pod pravim imenom Tinče Ravljen izšle tri pesmi tudi v Zvončku (1914, 1915).⁹ *Prihod pomladi* je kljub stereotipni snovi živahna in razgibana pesmica. V *Siroti* pa je tožba Jerice, ki ji je brat odšel v boj za cesarja: »A nad njo pa v sinjem mraku / kroži in čemerno kraka črni vran . . .«

Še prej kot Rošu so se Ravljenu odprla — bolje priprla — vrata v Ljubljanski zvon. Leta 1916 mu je namreč objavil drobno doživeto impresijo *Jesensko jutro* (podpis T. Ravljen).¹⁰ Pozneje pa vsaj pod pravim imenom v Ljubljanskem zvonu ni več nobene Ravljenove pesmi.

Več kot četrto stoletja se odslej Ravljenove pesmi ne pojavljajo v tisku. 1943—1944 pa se oglasi s tremi pesmimi v Našem rodu (*Mladi mornar, Naša fara, Večerni veter*). Če je *Mladi mornar* nastal med vojno, bi v hrepenenju po materi mogli slutiti stisko vojnih časov. *Naša fara* pa je neposreden izraz domotožja po šmihelski (to je šoštanjski) fari, izpovedanega tudi z glasovnim slikanjem zvonjenja: »Tožno iti je drugam / sam, sam, sam.«

Leta 1944, ko je tudi konec Ravljenove objavljene proze, se pojavi v Zborniku zimske pomoči njegov sonet *Romar* — resnobna izpoved, v kateri lirski subjekt, ki prihaja »iz megle in mraka«, najde ognjišče in zavetje. Zastrto, a hkrati dovolj jasno govore o pesnikovi pokončnosti in bolečini za rod, trpeč v vojni, verzi: »Svet pravdo kuje, mene ne prekuje,/ ljubim, kdor ljubim me, kdor zaničuje,/ ljubim pregnane, bose, goloroke . . .«

Otroštvo v knjigi

Leta 1922 je Ravljen zaradi denarne stiske zapustil Zagreb po drugem rigozu na pravni fakulteti in prišel v Ljubljano. Zaposlil se je kot časnikar pri dnevniku Jutro. Odtlej je do upokojitve poklicno sukal pero. Sorazmerno pozno pa je prišel na dan s knjigo (prva je izšla 1932).¹¹ Leta 1933 mu je konzorcij Jutra založil mladinsko povest *Jelarjevi čuvaji*. Ta je prejšnje leto izhajala v Mladem jutru, mladinski prilogi dnevnika Jutro.¹² Avtor nastopa tudi v knjigi s psevdonimom France Podlipnik. Povest je ilustriral Niko Pirnat, zaposlen kot risar pri Jutru.

Jelarjevi čuvaji so avtobiografska pripoved iz let pisateljevega otroštva v Šoštanju.¹³ Pet poglavij predstavlja več samostojnih »pasjih« zgodbic. Glavni »junaki« pripovedi so torej psi, ki so jih imeli Jelarjevi. Ob njih izstopa Tonče, najstarejši Jelarjev otrok — pogumen, spreten in domiselni deček, vodja trških otrok, pa Tončev oče, gospodar Jelar, mož odločnih, bolj odrezavih besed, lovec, ki mu je več do hoje v naravi kot do lovskega plena.

Zgodbice, v katerih nastopajo psi, so raznovrstne: čuvaj reši gospodarja pred roparji; Karo in Pik pomagata rešiti utapljajočega se otroka; pes se ujame v past, nastavljeno lisici; domači psiči zadavi potepuški pes oba mladiča... Vrsta prigodbic, veselih in žalostnih, se konča z nenadno očetovo smrtjo, ki zvestega psa tako pretrese, da pogine na gospodarjevem grobu.

Med prikaze otroških iger se vpleta Šoštanj (čeprav ni imenovan) z najbližjo okolico: Paka z jezovi pri usnjarni, grajske razvaline nad trgom s podzemeljskimi rovi...

Pisatelj ne išče izrednih dogodivščin, preprosto in stvarno ubeseduje pripetljaje, nikjer ne poučuje, ne modruje, tudi v sentimentalnost ne zapada. S skopimi besednimi sredstvi pa včasih ustvari pretresljiv prizorček. Tak je prikaz ostarelega psa, ki ga mora deček peljati h konjarju, pa pes zasluži konec in kakor da se hoče od otroka posloviti. Kratko, brez pojasnil zaključuje pisatelj poglavje: »Tonč je opravil, kakor mu je bilo naročeno. Pismo je oddal, Ruslja zapustil in zdirjal iz Orozove hiše. Vso pot je tekel in prijokal domov.«

Odsotnost hotene ganljivosti in igrivosti, preprostost pripovedi, nevsiljivost so lastnosti, ki kljub manjši fabulativni razgibanosti še vedno ohranjajo vrednost Ravljenovi mladinski knjižici.

S plebiscitom izgubljena Koroška je postala med obema vojnama živa bolečina osveščenega dela Slovencev pa tudi leposlovja. Mladini jo je hotel približati Davorin Ravljen s povestjo *Šimej iz Roža* (Knjižnica Mladinske matice 1937). Zdelo se mu je, da prehitro pozabljamo, tako da je v razgovoru ob izidu prizadeto povedal: »Vidite, kako drugod pišejo o Koroški... kako potvarjajo zgodovino, kako nam ugrabljajo zemljo in duše. Mi najmlajši, najbolj razmesarjeni in najbolj krvaveči, pa imamo v Ljubljani toliko strašanskih problemov in osebnih zadevic, da se v njih gagajoči utapljamo. Greh je, če se čutimo varni znotraj sedanjih meja, kakor živina v ogradi, a propast bo, če bo naša mladina v bodočnosti — po naši krivdi in lenobi — tako malo ali še manj vedela o rojakih za mejo in daleč na tujem, tako malo, kakor ve danes.«¹⁴

Pisatelj je želel med mladino širiti vednost o usodi koroških Slovencev in šele nato vplivati na njihovo čustveno doživljanje. Z detajli vred izhaja povest iz kritičnega poznavanja Koroške, kot jo je odkrival Ravljen, ko je hodil po njej pred vojno, se med vojno večkrat vozil proti Celovcu in več let po plebiscitu spet obiskal Ziljsko dolino.

Čas Ravljenove povesti je sodoben, poblebisciten. Šimej je kmečki sin. Očetov brat se je pred leti izselil v Celovec, da bi se izučil za trgovca. Oženil se je s tujko. Zdaj terja od brata svoj delež in gospodar se mora zadolžiti. Po končani šoli gre Šimej k stricu v Celovec. Toda ko izve, da bi se stric rad polastil očetove kmetije, zbeži domov. Bolno mater dotolče svakova brezobzirnost. Kmetija pa bo le rešena: s pomočjo zavednih slovenskih mož jo bodo iztrgali iz rok nemškega kapitala.

Fabulativne napetosti, ki bi pritegnila otroškega bralca, v povesti ni. Šimej ne opravi nobenega »junaškega« dejanja, on le na lastni koži ali iz pripovedovanja spoznava svet. In ta spoznanja, ki jih avtor posreduje otroku v Jugoslaviji, so pravzaprav bistvena. Najbolj nazoren je prikaz nove, to se pravi poblebiscitne šole, ko od novega učitelja kmečki otroci prvič slišijo, da je

njihova materinščina grd jezik. Drastično se pokažejo posledice šolske vzgoje pri šoli odraslem dečku. Šimej bi rad pisal domov, pa je ves neboljen, ko piše materin jezik z nemškim črkopisom. To je prikaz stisk, kakršne srečamo v sodobni koroški književnosti pri Janku Messnerju, podane pa so z večjo osebno prizadetostjo. Na drugem mestu je z dogajanjem izpostavljeno spoznanje: slovenski kmečki človek, ki pride v mesto, se potujči (stric Boštjan Vrtovnik je postal Sebastian Werdonig), a tudi moralno pokvari (stric je grobijan, brezsrčen — ustrelil udomačenega srnjačka, dečkovega ljubljenca). »Ničesar mu ni svetega, kdor izgubi ljubezen do materinega jezika,« modruje stari Matjaž. Taka enostranska oznaka naj v mladem bralcu sproži čustveno zavračanje in obsodbo odpadništva. Nakazan je tudi gospodarski proces ponemčevanja — slovenski kmet se zadolži, posestvo pride v nemške, bolje — nemškutarske roke. Ob tem je v povesti več prizorov narodopisnega značaja in opisov dežele.

Pripoved je rahlo obarvana s kako narečno besedo, izrazom ali pregovorom (dro, marnovati, žebrati, tače fletne reči). V govoru izstopa stari Matevž, popotnik, zeliščar, prenašalec novic in pomočnik v težavah, človek, ki ima vselej pripravljen primeren pregovor ali modrost (Boš vole prodal, pa boš z mačkom oral.)

V omenjenem intervjuju, ki ga je z Ravljenom pripravil Albert Širok, je Ravljen na vprašanje o literarnih načrtih odgovoril: »Načrti? Jih nimam. Načrti so sanje, sanje se z jutrom razblinijo. Takole, ko pride noč, sodruga fantazije, pa vendarle rad razmislim marsikaj, kar se je čez dan umaknilo službenim rečem. In če je papirja in diktata vredno, je drugi dan na papirju.« In tako je res že leta 1938 izšla nova mladinska knjižica *Grajski vrabec*, dolga povest o njegovih prigodah.¹⁵ Hčerki je večer za večerom prebral dve ali tri kitice, da bi nemara preizkusil, kako otrok sprejema njegovo delo.¹⁶ To je živahna zgodbica o zvedavem vrabčku, ki hoče vse videti in doživeti, pa se pod vodstvom urne lastovice odpravi z ljubljanskega gradu raziskovat najprej Tičistan v Tivoliju, pozneje pa svet vse do morja. Pred mrazom ga reši logar, ljubitelj ptic, da se na pomlad vrne na grad, si najde družico in se ustali.

Za zgodbo si je izbral Ravljen tokrat verzno obliko — šestvrstično rimano kitico, ki jo sestavljajo peterostopni jambi — akatalektični in hiperkatalektični. To je primerna oblika za živahno in stvarno pripoved. Vsakdanja, nepoetična so imena junakov: vrabec Miha, njegov oče Gašper, lastovica Mica. Življenjsko realna je tudi ptičja govornica. Oče pravi novoizvaljenemu sinu: »Po kljunu sodim, fant, da boš prebrisan, / in po očeh, moj Miha, te poznam: / potepal se boš rad po svetu sam.«

Srečna okoliščina je bila, da je nazorna pesnikova beseda našla sozvočje z enako nazornimi ilustracijami Hinka Smrekarja. Prav ta povezanost je nedvomno povzročila, da so Grajskega vrabca ponatisnili v zadnjem času (1986).

Snovna raznolikost

Pet knjig Davorina Ravljena, namenjenih odraslim bralcem, je izšlo v dvanajstih letih, od 1932 do 1944 (*Tulipan, Pot k mrtvim bataljonom, Zgodbe brez groze, Črna vojna, Mrtvi ognjenik*). Težko pa bi bilo med njimi odkriti

skupno usmerjenost glede na snov, okolje, čas dogajanja, saj imamo opraviti s povjestjo o izseljencih, s potopisom, kratkimi zgodbami anekdotičnega značaja, leposlovno kroniko iz prve svetovne vojne, tekstom iz življenja umetnika, razpetega med mesto in deželo. Skupna oznaka bi bila le — raznolikost. Vzrok je verjetno treba iskati v Ravljenovem časnikarskem delu. To ga je vodilo na različna področja, mu odkrivalo razne strani življenja, pa je kdaj pa kdaj obdelal raznovrstne izkušnje tudi širše, leposlovno.

V naši literarnozgodovinski zavesti živi dejstvo, da je usodo slovenskih izseljencev v zahodni Evropi širše oblikoval šele Anton Ingolič, in to po prejšnjem temeljitem proučevanju na terenu, torej med izseljenci samimi (roman *Kje ste, Lamutovi*, 1958). Vendar pa je podobno počel že Ravljen v knjižnem prvencu *Tulipan* (Vodnikova družba 1932). V povesti je zajel življenje vestfalskih rudarjev. V Vestfaliji je bil nekajkrat, imel je neposredne stike z izseljenci, z njihovimi družinami, zastopniki, vstopal je v rudarska stanovanja, spoznal družabno življenje in se spustil tudi v rudnik.¹⁷

Če upoštevamo definicijo Matjaža Kmecla, češ da se reportaža od pripovedne proze pravzaprav loči le po izrecni neizmišljenosti snovi in da se lahko resnično tudi pripovedno uprizarja,¹⁸ smemo uporabiti za *Tulipan* oznako reportažno pisana povest. Pisatelj niza prizore iz življenja vestfalskega proletariata, Nemcev, Slovencev, Čehov, v letih gospodarske krize, ko so rudnike zapirali in je veliko delavcev izgubilo delo. S tem v zvezi je nastop Hitlerja, ki zajame tudi nekatere iztirjene rudarje. Ob tem odpira poglede na jezikovno problematiko (otrokom postaja slovenščina tuj jezik, le s težavo, zlog za zlogom, se nauče pesmi za proslavo), na šolanje otrok, na življenje samskih rudarjev v delavskem domu tki. »bikovskem kloštru«. Naslikani so tudi drobni detajli, ki poudarjajo različnost življenja v izrazito industrializiranem okolju z našim, slovenskim. Detajli segajo od zunanjega videza vestfalske dežele do načina prehrane. V tem spletu, ki predstavlja objektivni svet, so le naznačene pogosto tragične usode ljudi. Tisto, kar se reportažnosti izmika — namreč osrednja fabula, pa tehtne reportažnosti ne dosega. Zgodba rudarja Pepona ne pozna tragike, s katero so tako zaznamovane druge usode. Pepona ni prignala na Nemško socialna stiska, ampak kljubovalnost. Njegov ovdoveli oče, kmet v Posavju, se je namreč kljub sinovemu nasprotovanju drugič oženil. Zena in otrok pa sta mu umrla in ostal je sam z dvema gruntoma. Pepon, ki se je v Nemčiji oženil s Čehinjo in je po lažji nesreči izgubil službo, se je z družino vrnil k očetu. Osrednja zgodba je torej inačica večernih povesti, kjer se mora vse dobro izteči, a brez napetosti, ki jo poznajo dobre mohorjanske večernice. Morebiti je šlo za ozir na založbo, kajti knjige Vodnikove družbe so bile nekake liberalne vzporednice k mohorjankam. Nesoglasje med šibko umetniško in tehtno reportažno platjo povesti je poudaril Andrej Budal, ko je v oceni zapisal: »Povest me s svojim stritarsko prikrojenim pripovedovanjem, izbiranjem in vpletanjem motivov ni posebno ogrela. Neprestano pa me je močno pritegovala kot razprava o naših Vestfalcih, kot nazorna, prepričljiva slika njihovega otepanja s tujino . . .«¹⁹

Neposredno iz Ravljenovega poklicnega dela je zrasla potopisna knjiga *Pot k mrtvim bataljonom*, zapisi in spomini s poti od Sušaka do Krfa (Vodnikova družba 1935). Ravljen je namreč kot poročevalec Jutra spremljal skupino stotih poslancev in senatorjev iz celotne Jugoslavije, ki so od 8. maja

1934 pluli vzdolž naše jadranske obale. Obiskali so karseda veliko krajev na obali in otokih vse tja do Ulcinja ter doživeli kot vrh svečanosti na otokih Krfu in Vidu, otoku smrti. Obudili so spomine na srbske vojake, ki so leta 1915 izčrpani po umiku čez albanske gore prišli na Krf in tu množično umirali, da vseh niti pokopati niso mogli, ampak so mnogi našli grob v morju, sinji grobnici. Od 11. maja dalje se pojavljajo v Jutru Ravljenova potopisna poročila. Ta so bila preračunana na neposredno posredovanje vtisov. Pozneje je Ravljen za knjigo zapise dopolnil, tudi preoblikoval, čas je bil namreč primeren za objavo. Kakor kažejo poročila v Jutru iz tistega časa, je bilo prav živo prizadevanje, da bi jadransko obalo gospodarsko dvignili, pokazali strateški pomen morja, razvili turizem, odprli morje ljudem iz notranjosti. Ravljenova potopisna knjiga je imela širši spoznavalni, ne le poročevalski ali zgolj propagandni značaj. Pisec se je odpravil na pot seznanjen z zgodovino, literaturo, gospodarsko problematiko, a je vsa dejstva spretno, nekako lahkotno vključil v vtise, pridobljene neposredno na potovanju. Najprej odkriva optični vtis, ki se mu odpre, ko se približuje naseljem s tiste prave, prvotno edino dostopne smeri — z morja. Z naseljem in pokrajino se zliva v naravno celoto preteklost, umetnostni spomeniki, kako literarno delo, turizem, celo vojaški manevri pa srečanja z ljudmi. Tu in tam vplete pripombo kakega sopotnika, tako bralec začuti, da so udeleženci potovanja iz vse Jugoslavije. Ko govori o dogodkih iz polpretekle dobe (potopitev ameriške ladje, ki je 1912 peljala rojake iz Amerike na pomoč Črnogorcem; dogodki na Krfu), navaja spomine prič. Razodeva se spretnost časnikarja-pisca reportaž, da spregovori o tej ali oni stvari, ko jo izzove asociacija, da ima oko in posluš za raznolikost, da zna o pravem času doseči v bralcu sprostitev.

Knjiga, nastala sicer ob določeni situaciji, je zanimivo branje tudi danes in tudi v poglavjih, kjer je opaziti razlike, ki jih je prinesel polstoletni časovni premik.

Knjiga *Zgodbe brez groze* (Založba Cesta 1937) je poimenovana v Slovenskem biografskem leksikonu kot »zbirka novel, anekdot in humoresk«, vendar bi oznake novela ne mogli dati nobeni od petnajstih zgodb. Vse se bolj ali manj ujemajo z definicijo, ki jo je o zgodbi zapisal Josip Vidmar, češ da je to »pripoved o nekem dogodku, pripovedovanem bolj zaradi zanimivosti ali zabavnosti kakor pa zaradi globoko osebne osvetlitve človeškega življenja«. V tem smislu predstavlja zbirka paralelo k Pisanim zgodbam, ki jih je nekaj let poprej (1934) izdal Ravljenov stanovski tovariš — urednik Jutra, prijatelj in savinjski rojak Janko Kač. Če odštejemo nekaj banalnih ali na slučajju temelječih prigodb, zajetih delno iz študentskega življenja v Zagrebu, ostane peščica s šegavostjo prepletenih zgodbic, v katerih se pojavljajo rahle bodice na javne razmere, iskanje protekcij, podkupovanje, stremuštvo in težnjo po imenitnosti (Protekcija po radiu, Gospod poslanec, Povišanje Antona Kebra). V spretnem karikiranju izražanja meščanov bi bilo zaslediti rahlo sorodnost z Milčinskim. Svež humor je v »miroljubni« zgodbi o dogodku iz prve svetovne vojne — *Vojna v slivah*. Po tematiki izstopa nehumoristična zgodba *Belouške*. Sporočilo zgodbe je podobno kot v Gosenici Cirila Kosmača, namreč da življenje žre življenje. Prvoosebni pripovedovalec med počitnicami opazuje ob potoku, kako belouške love postrvi: »Ugonabljam se eni in

drugi, goltamo se in koljemo, hote ali nehote«. Globoke tragičnosti, ki jo vsebuje Kosmačeva izpoved o mladem zaporniku, pa tu ni.

Samostojno, kot časopisni podlistek, bi ta ali ona zgodba pomenila rahlo obogatitev naše humoristične književnosti, toda izbor je premalo izčiščen in zgodbe zelo neenotne.

Ravljenovni generaciji, rojeni pred iztekom 19. stoletja, je gotovo najbolj globok življenjski pretres pomenila prva svetovna vojna, v kateri so morali sodelovati kot fantje. Dvajset let po njenem koncu, ko so se neposredni vtisi že odmaknili in dobili zrelost, je izšlo Ravljenovo leposlovno pričevanje *Črna vojna* (založba Cesta 1938). Nastala je v času, ko je v svetu — kot ugotavlja poročevalec — val vojne literature že uplahnil.²⁰

Slovenski bralec je lahko o prvi svetovni vojni v prevodu prebral vsaj dva leposlovno obdelana teksta, Ogenj Henrija Barbussa, podnaslovljen *Dnevnik desetnije*, je izšel v prevodu že 1921. leta, Julij 14 sinovom v svarilo Emila Ludviga pa 1933. leta. Tudi v slovenski literaturi so se pojavljala dela, napisana bolj ali manj kot spomin udeležencev, tako Martina Muca Skozi Sibirijo, zgone in nezgone slovenskega vojaka v svetovni vojni (1933, 1934) in Maks Simončiča Galicija, spomini padlega vojaka (1935). S temi deli *Črne vojne* ni mogoče povezovati, razen po času obdelave. Snovna skupnost je med delom *Črne vojne* in drugim delom Doberdoba Prežihovega Voranca, oba govorita namreč tudi o uporu v Judenburgu. Toda roman Prežihovega Voranca, ki naj bi sicer izšel pri Cankarjevi založbi že leta 1931, je mogel zaradi posebne usode rokopisa v knjigi iziti šele 1940. leta in tako na Ravljenovo pisanje ni mogel vplivati.

RavljENOVA *Črna vojna* ne izhaja iz literarnih vzorov, ampak iz močnih osebnih doživetij, ki so se od časa, ko je kot dijak postal avstrijski vojak, pa do nastanka knjige že uredila in umirila.²¹ Vojna usoda mu je bila toliko naklonjena, da mu ni bilo treba na fronto, ampak je ostal v zaledju, v gornještajerskem mestecu Neumarkt. V mestecu ali trgu na Gornjem Štajerskem, kjer je sedež bataljona, je tudi lokalizirano dogajanje teksta, napisanega v obliki zapiskov vojaka enoletnika Peregrina Napotnika. Čas dogajanja je omejen na zadnje vojno leto, od božiča 1917 do razpada Avstrije. Težko bi Peregrina Napotnika imeli za glavno osebo, glavne osebe ni ali bolje — to je kolektiv, iz katerega izstopajo vojaki raznih narodnosti, včasih je sicer eden od njih Peregrin sam, še večkrat pa on le spremlja njihove usode. Zapisovalčevo ime Peregrin je bolj nenavadno, morda bi v njem lahko iskali namereno simboliko, namreč zvezo z latinsko besedo peregrinus — tujec, romar. Tak tujec, popotnik, nestalen je bil človek, vržen v vojno. Na to namiguje zapis v začetku: »Nekaj potepuškega je v našem življenju. Čeprav smo priklenjeni vsak k svoji četi ali bataljonu, smo vendarle vsi skupaj postali lahkomišelní in brezvestni potepuhi.«

Peregrin je zaposlen v pisarni lovskega bataljona. Tu so dokumenti o vojaki, o ranjenih, pogrešanih, padlih. V zapiske vstopa neposredno frontno trpljenje, v pisarno ga vnašajo tisti, ki so bili na fronti ranjeni in zaznamovani za vse življenje. Peregrinov rojak Završnikov Francelj, izučén mehanik, je ostal brez desne roke z odobreno podporo 120 kron letno — premalo za življenje, preveč za smrt. Kmečki fant iz celjske okolice, ranjen v mehur in ujet v Rusiji, se je po groznem trpljenju vrnil, doma sta ga čakala posestvo

in nevesta, a je čez mesec dni umrl. Podobna usoda je doletela Peregrinovega brata. Komaj se je oženil, je moral na fronto. Smrti na bojišču je ušel, lotila pa se ga je jetika in se je vrnil domov umret. Te in še druge usode vojakov so opisane zgoščeno, hladno, v skladu s Peregrinovimi besedami: »Smrt, smrt, smrt... tako je vsakdanja, da ne daje več opravka ne možganom ne srcu, samo še rokam.« Med Peregrinovimi znanci je z nekako večjo toplino prikazan Martin Meh. Peregrinov rojak je, iz Saleške doline, popotnik, ki ga je domotožje prignalo domov, da bi poromal k Sv. Križu, ravno ob izbruhu vojne. Moral je v Rusijo, bil ranjen, a ga vojna ni človeško pohabila, ni mu vzela življenjske volje. Takole pravi o sebi: »Takšna drevesa, ki na samem rasejo, najbolj na široko razpredajo korenine... Zdaj šele, zdaj se bo izplačalo živeti.«

Razen neposrednih žrtev fronte so prikazane tudi usode in tragedije vojakov v zaledju. Samovolja oficirjev, ki je v mirnih časih prizadela marsikako trpljenje navadnim vojakom in jo srečamo v vojaških povestih Frana Maslja Podlimbarskega (izbor v zbirki *Pokorno javljam*), se sicer tudi pojavlja, a ne prevladuje. Vse močnejše so tragične usode, ki jih je posredno zakrivila vojna, ker je vrgla ljudi iz tira. Najbolj tragičen je primer Turka Kelestyra. Ker je bil nepismen, je ženi pisal rojak iz iste vasi, a na dopustu mu je ženo speljal. Ko je Turek to zvedel, mu je med spanjem prerezal vrat in se nato mirno javil stotniku. V zapiske so pritegnjeni tudi civilisti — tržani, ki jih je vojna zaradi pomanjkanja ali splošnega padca vrednot moralno iznakazila. Splošno razpoloženje ljudi — vojakov in civilistov — razodeva oznaka: »V popolni obubožanosti smo lahko pač le z enim razsipni: da pozabljamo malenkosti, ki bi v mirni dobi in v urejenih razmerah vsaka posebej zvrtničile v prah in vrgle spodobnega, umerjenega rodoljuba nekoliko iz tečajev.«

Del zapiskov govori o uporu v sosednem Judenburgu. Peregrin ni bil priča dogodkom — v Judenburg je prišel po zadušnem uporu in usmrtitvah — pa poroča, kakor mu je pripovedoval znanec Edo Delak, častnik 17. pešpolka. Glede na Ravljenovo naslonitev na stvarno dogajanje bi bilo mogoče, da je pisatelju Delak res osebno pripovedoval o dogodkih. Ob prevozu judenburških žrtev v domovino 1923. leta pa je tudi Slovenski narod objavil dva prispevka po častnikovem pripovedanju: Judenburške žrtve in Zadnji trenutki judenburških žrtev. Tako bi bil mogel pisatelj črpati tudi iz teh člankov ali pa iz obojega: iz člankov in neposrednega pripovedovanja.

Tudi dogodke v domovini — pričakovanje Jugoslavije tik pred koncem vojne, ki jim zapisovalec ni bil priča, posreduje tako, kot da mu o njih sporoča znanec iz Posavja.

Obsežno snov, številne usode, absurde vojne je mogel avtor oblikovati v nezajetni knjigi (120 strani) tako, da je marsikaj fragmentarno nakazal, da je opustil razglabljanje, ki bi ga bil zmožen iz časovne oddaljenosti, ne sodijo pa v neposredne zapiske. Včasih je kaka usoda popisana strnjeno, včasih jo prekine z drugimi dogodki, pa se k njej zopet povrne.

Dogodki izžarevajo spoznanje o absurdnosti vojne, absurdnost pa še stopnjuje zaključek: pisec zapiskov Peregrin Napotnik je živ in zdrav preživel vojno, ko pa se je po razpadu Avstro-Ogarske vračal na strehi prenabitega vlaka proti domu, se je v nekem železniškem predoru ubil. Našli so njegov kovček z zapiski...

Po preteku pol stoletja od izida dela, ko je druga svetovna vojna še vse močneje pretresla svet, je vendarle mogoče trditi, da ostaja Ravljenova Črna vojna tehtno pričevanje o prvi svetovni vojni, kot jo je videl in doživel eden od udeležencev.

Izhodišče Ravljenovih del je intelektualno, spoznavalsko. Za zadnjo knjigo *Mrtvi ognjenik* (Dobra knjiga 1944) pa moremo trditi, da je njen nastanek sprožila izpovedna, emocionalna nuja. Kljub precejšnjemu obsegu (267 strani) jo je pisatelj skromno poimenoval *Povest iz nedavnih dni*. »Nedavni dnevi« pa so meseci pred nemškimi napadom na Jugoslavijo, s cvetno nedeljo 1941 se povest konča. Osrednja oseba je kipar Mirt. Po letih študija se vrne v domači trg, a v razkrojenem domu nima kaj iskati. V okoliškem planinskem svetu se naveže na Lenko, hčerko kmeta Artnika. Ljubljana, kjer se sicer naseleli in ustvarja, ga trajno ne more pritegniti. Ko je poklican k vojakom, pride ponovno v svet pod Smrekovcem. 6. aprila ga zadene strel, a ne iz sovražnikove puške, ampak iz puške domačega izprijenca.

Povest vsiljuje nekatere paralele s Tavčarjevim *Cvetjem* v jeseni:

— v fabulativnem jedru obeh del je ljubezen izobraženca in kmečkega dekleta;

— kot nasprotje je podan svet kmetov in meščanov; kmečko življenje je bolj pristno, bolj zdravo, mestno pa skaženo;

— za glavnega junaka izobraženca se potegujejo meščanke (za Mirta pevka Melita), a njega ne prevzamejo, zakaj prava ljubezen je doma na kmetih;

— uresničitev ljubezni v zakonski zvezi prepreči smrt, pri Tavčarju Metina, pri Ravljenu Mirtova;

— obe kmečke dekleti (Presečnikova Meta pri Tavčarju in Artnikova Lenka pri Ravljenu) sta hčerki kmeta-kralja;

— kmečki svet pa ne pozna le kmeta-kralja, njegovo nasprotje sta pri Tavčarju trpina Skalar in Luca, pri Ravljenu pa zlasti kmet Štakne, ki je zaradi bolezni moral prodati kmetijo vojnemu dobičkarju in špekulantu Ignacijju.

Seveda pa je opaziti tudi nekaj bistvenih razlik:

— opazne starostne razlike, zaradi katere Tavčar govori o cvetju »v jeseni«, med Mirtom in Lenko ni;

— z Metino smrtjo je za odvetnika Janeza vsega konec, cvetje torej ne rodi sadu, pri Ravljenu pa Mirtova nasilna smrt ne pomeni popolnega konca, zakaj Lenka bo rodila njegovega otroka;

— četrtsloletna časovna razlika v nastanku obeh tekstov je izostrila Ravljenov pogled na kmeta (za seboj je imel že dela socialnih realistov tridesetih let): Presečnik je ves peščenjak, Artnik je nasilen, vdan strasti in lahkoživosti. Zlasti je opazno nasprotje med usodo Skalarjevih in Štakneta. Medtem ko Tavčarjeva trpina vendarle dočakata zadoščenje in znosnejše življenje, pa Štakne, ki se mu je zgodila krivica (Ignacij mu ne izplača celotne dogovorjene vsote), v obupu stori samomor — obesí se pred izgubljeno hišo, ko novi lastnik gosti mestno družčino.

Skupne točke, ki jih lahko opazimo v *Cvetju* v jeseni in *Mrtvem ognjeniku*, pa nikakor ne govoré o morebitnem Tavčarjevem vplivu na Ravljena ali celo o posnemanju. Opozarjajo le na sorodno izhodišče in reakcijo pri obeh

pripovednikih. Tavčar in Ravljen sta pisala svoj tekst med vojno, Tavčar med prvo, Ravljen med drugo, torej o usodnih časih za slovenski narod. Obema je usodni čas narekoval iskanje vrednot, iskanje trdnosti in oba sta to našla v zemlji in kmečkem življenju. Artnik pravi Mirtu: »So me pestili že razni hudiči in razne tegobe... Toda mene tudi kanoni ne bodo pregnali. Bajto lahko porušijo, zemlje ne bodo raznesli. Bomba trešči, lahko tudi ubije, toda zemlja ostane.« Glede na čas nastanka in objave bi v teh besedah lahko videli vodilno idejo. Bolj naravnost pisatelj v okupirani Ljubljani in v delu, ki je izšlo legalno, ni smel govoriti. Pisateljevo sporočilo bi lahko bilo tudi v Lenkinem spoznanju ob mrtvem fantu, pojavlja se namreč na koncu, to pa je eno od ključnih mest v lposlovnem delu: »Presunilo jo je spoznanje, da je treba molče prenašati najtežje žrtve, kadar preglasi pesem topov vriske jokajočih. Tolažba in sreča je samo ta, da veliki vojni nakljub brsti cvet novega rodu.«

Zakaj je glavna osebi kipar? Najbrž zato, ker kot likovni umetnik bolj živo in vizualno doživlja svet okoli sebe in lahko pisatelj skozenj izpove lastno spoznanje o viru ustvarjalne moči: »Šele zdaj se je zavedal, kakšen zaklad je bil nabral na Smrekovcu. Akademija, tujina, velika mesta in galerije — vse lepo in prav. Bilo je kakor pomladno cvetje; a šele vonj domače zemlje bo dal, da bo dozorel sad.«

Svet, sredi katerega se giblje glavna oseba, je trojen: trški, mestni in kmečko-planinski, zato so tudi ljudje razporejeni glede na okolje. Družba, ki se zbira v Ljubljani okoli novopečenega bogataša Ignacija, ki bi rad veljal tudi za velikodušnega mecena umetnikov, je plehka, v njej je nekaj nezdravega, poginu zapisanega. »Ljubljanska« poglavja so najslabši del povesti. Kot nasprotje kmečko-planinskemu okolju bi zadoščalo življenje v trgu, kot se odkrije Mirtu po nekajletni odsotnosti: nekdanji dom je po smrti staršev uničila pijača, povezana z brezbriznostjo in prepirljivostjo; v gostilni se snujejo kupčije in goljufije; po hišah premožnih tržanov cvete postavaštvo, ki bi rado pritegnilo tudi mladega umetnika. Zunanji detajli kažejo, da je ta trg Soštanj. Geografsko določljiv je tudi svet hribovskih kmetij, pašnikov in gozdov, to je svet okoli Smrekovca, Belih vod in Svetega Križa, ki je bil Ravljenu blizu že od dijaških let. V Artnikovi domačiji je pod spremenjenim imenom naslikal mogočo kmetijo, kamor je nekoč rad zahajal.²² Ker se podobe tega življenja vežejo na neposredna pisateljeva doživetja in ker je njegova misel zaradi vojnega časa tako prežeta z domotožjem in hrepenenjem po zanj nedostopnem svetu, sodijo prav prizori iz tega življenja v vrh Ravljenovega pripovedništva: srečanje s procesijo romarjev, namenjenih k Sv. Križu, ki jo vodi Artnikov brat Peter; romarski shod pri Sv. Križu; Mirt in Lenka ženeta konje v planino na pašo; bedenje pri mrliču in pripovedovanje pravljic o žalik-ženah. Temu se pridružujejo nekatere izrazite osebe: stari samozavestni Artnik; teta Agata — živa vest kmečke družine; pohlevna kajžarjeva Veronika, ki jo skrivaj ljubita stari Artnik in njegov sin, pa se ju ne upa odbiti; stari tkalec in toporiščar ter hkrati ljudski pevec Rok. V planinskih prizorih se sprosti tudi Ravljenov izraz in doseže sočnost, kakršne doslej še ni bil dosegel. Nepodpisani ocenjevalec knjige je takoj po izidu pohvalil prav ta del: »Čutim, s teh strani kar dihata zdravje in robustna življenjska volja, pri tem

pa pisatelj ostaja realist in ne razdeljuje luči in sence po kakšnih sentimentalnih merilih.²³

Pojavlja se še vprašanje, kaj pomeni mrtvi ognjenik. Smrekovec je res nekdanji vulkan. A bolj kot za zunanjo, geološko oznako gre za simboliko, na kar opozarja nekajkratna omemba ognjenika. Stari tkalec in pevec Rok svari Mirta: »Jaz ti vem, kaj je planina. To ni mrtva sila, Mirt! To so ti sami mrtvi ognjeniki. Nekdaj je ogenj udarjal iz njih, zdaj je vse spokojno... In kakršna je planina, taki smo tudi ljudje. Mirni, toda polni ognja. Le varuj se, Mirt, da ne zbudiš ognjenika.« V Mirtovih zadnjih sanjah se pojavlja uničujoč izbruh ognjenika: »Že se je iz ognjenika, ki se je tako iznenada zbudil v dolgo zadrževani jezik, razlivala krvava ognjena poguba vse tja do Ljubljane...« To je prisposodba vojne. Ognjenik je torej simbol sile v ljudeh, ta je lahko uničujoča (njena žrtev postane Mirt), lahko pa tudi pozitivna — upornost. To bi mogel zaslutiti sodobni slovenski bralec povesti med vojno, a kritika na to upornost v ljudeh pač ni smela opozoriti.

Mrtvi ognjenik pomeni konec Ravljenovega objavljanja samostojnih leposlovnih del. Dvajset let, ki so mu bila še dana po osvoboditvi, se je uveljavljal kot prevajalec. Prevajal je iz srbohrvaščine, ruščine in nemščine. Pri nekaterih neleposlovnih delih gre verjetno za prevode po naročilu iz finančne potrebe, toda v skupini skoraj 30 knjižnih enot, ki jih navaja Janka Modra Slovenski leksikon novejšega prevajanja (1985), so tudi pomembna prozna dela, ki razodevajo prevajalčevo afiniteto (npr. Senoa, Sremac, Nušić, Puškin). Tako je Ravljenov prevajalski delež prekril njegovo lastno predvojno in medvojno delo, da je bilo prezrto tudi tisto, kar je v njem dobrega in zlasti kot pričevanje še vedno živega.²⁴

OPOMBE

¹ Tako je Fran Roš naslovil avtobiografsko povest o svojih gimnazijskih tovariših, med katere je sodil tudi Ravljen (*Zvesta četa*, 1933).

² Slika je bila objavljena v Celjskem zborniku 1957, str. 274 ob Roševi razpravi *Maistrova celjska doba*.

Pozornejšemu pogledu ne uide, da je bil na posnetku še nekdo — sošolec, ki ga je Roš v dogovoru z Ravljenom izrezal: fant je hotel veljati za literata, pa je objavil prepisane pesmi.

³ Informacija pisateljve hčerke Jelke Fink, roj. Ravljen.

⁴ Fran Roš: Srečko Puncer, njegovo življenje, delo in boj. Celjski zbornik 1971—1972 in informacija nekdanjega tovariša Rudolfa Fajglja.

⁵ Tovariši. Nova obzorja 1952, str. 338—339.

⁶ Fran Roš: Delež celjske mladine, objavljeno v knjigi *Preporodovci proti Avstriji*, Ljubljana, 1970, str. 253—273.

⁷ Albert Širok: Pomenki z Davorinom Ravljenom. Učiteljski tovariš 1937—1938, št. 13, str. 2.

⁸ Ravljen se je rad smejal, se spominja Rudolf Fajglj.

⁹ Prihod pomladi. Zvonček 1914, str. 115.

Milko in sonček. Zvonček 1915, str. 7.

Sirota. Zvonček 1915, str. 97.

¹⁰ LZ 1916, str. 482.

¹¹ V tem spisu so z izjemo pesmi obravnavane le Ravljenove knjižne izdaje, ne pa tudi prispevki po časnikih in revijah. Slovenska bibliografija ne zajema vseh njegovih prispevkov. Objavljal je ne samo pod pravim imenom in psevdonimi, ki jih navaja Slovenski biografski leksikon, ampak marsikaj tudi brez imena. Natančno Ravljenovo bibliografijo bo zato težko ali celo nemogoče sestaviti.

¹² Od 10. aprila do 19. junija 1932.

¹³ Informacija pisateljve hčerke Jelke Fink, roj. Ravljen.

¹⁴ Albert Širok: Pomenki z Davorinom Ravljenom. Učiteljski tovariš 1937—1938, št. 13, str. 2.

¹⁵ Mladinska matica 1938

¹⁶ Informacija pisateljve hčerke Jelke Fink, roj. Ravljen.

¹⁷ Se leta 1937 objavi *Zena in dom* (str. 186—188) Ravljenov prispevek: *Zene in matere na tujem* (Iz zapiskov s potovanja po Vestfaliji marca 1937).

¹⁸ Matjaž Kmecl: Mala literarna teorija, dopolnjena tretja izdaja. Ljubljana 1983, str. 304

¹⁹ LZ 1933, str. 122—123

²⁰ T. T.: Davorin Ravljen, Črna vojna. *Jutro*, 25. 5. 1938, str. 7

²¹ Nekatero črtice so izšle samostojno v *Jutru* že 1934. leta.

²² Informacija pisateljve hčerke Jelke Fink, roj. Ravljen. Da se je pisatelj naslonil na resnične osebe in okoliščine, razodeva informacija prof. Danice Zevart iz T. Velenja, češ da so nekateri domačini iz Belih vod po branju povesti povedali, za katere osebe gre.

²³ *Jutro*, 30. 11. 1944, str. 314

²⁴ Nedopustno je, da je Ravljena prezrl leksikon Slovenska književnost (Leksikon Cankarjeve založbe, Lj. 1982).

ANTON ŠEPETAVC

KARL MAY NA DOBRNI ALI PROBLEM BRALNE KULTURE NA SLOVENSKEM

1. PROBLEM

Termin »zabavna književnost« je že davno prešel v vsakdanji besednjak. Delitev književnosti na zabavno in resno je kar eo ipso meso postala, ne da bi se prav zavedeli, kako, kdaj in zakaj. Vendar pa književna veda o tem zanimivem pojavu še ni izrekla zadnje besede: pušča sicer odprta vrata, a modro molči. Tako termina »zabavna književnost« doslej ni niti ovrgla niti povsem sprejela, kot navsezadnje tudi muzikologija ni ovrgla, a tudi ne zares priznala »lahke glasbe«.

Pa vseeno.

Kdo lahko zanika, da več kot devet desetin bralcev bere izključno ali vsaj v glavnem književna dela, ki jim jih ponujajo pod oznako »zabavna« in ki jih oni sami priznavajo kot »zabavna«?

Kot tudi devet desetin poslušalcev glasbe posluša izključno »lahko glasbo«, če pa že naleti na »resno«, s prezirom obrne gumb svojega radia.

Literarni teoriji (prav tako kot muzikologiji) ostajata torej le dve možnosti:

— ali da t.i. zabavno književnost proglase za popolni šund in jo, če se omeji na umetniško priznano literaturo, izvrže iz lastnega predmetnega področja,

— ali pa, da korenito, revolucionarno spremeni svoj odnos do problema, ki ga vsaj doslej ni ravno prepogosto načenjalo.

1.1. Vprašanja, ki (še) niso rešena

Vprašanja, ki si jih bomo zastavili, so poskus razmišljanja v drugi smeri. S tole razpravo jih želimo vsaj osvetliti, če jih že ne moremo rešiti. Mogoče so nekatera res že nekoliko zguljena, vendar, resnici na ljubo, še vedno čakajo pravega odgovora.

Avtor: Anton Šepetavc, profesor, Srednja družboslovna šola Celje

Kako je z našo bralno kulturo? Je res že treba biti plat zvona? Smo se res spremenili v ustvarjalno impotenten, polpismen narod? Kdo danes v resnici sploh še bere? Koliko beremo? In če že beremo, kaj sploh beremo? In še: kaj je pravzaprav branje? Je tudi t.i. zabavna književnost branje? Ali pa je morebiti resda le šund, ki z resničnim branjem, dobrim okusom in pravo umetnostjo nima nobene pametne zveze?

Koliko je npr. Mayevo delo, o katerem bomo spregovorili v jedru tegale razmišljanja, slabo branje? Je res samo slabo? Mogoče pa je vendarle vsaj deloma, vsaj malo dobro? Mogoče pa je le del spremenjenega okusa sodobnega bralstva?

Neskromno bi bilo domišljati si, da bomo brez besedilnih analiz, brez množičnega anketiranja ali drugačnih metod izzveneli v svetopisemski odrešujoči in dokončni alfa in omega.

Kaj še! Usoda književne vede je pač takšna — in danes zaradi zapletenosti vprašanj mnogo bolj kot včeraj — da se nič z nikomer ne začne in še manj kaj s kom konča.

Tudi zato — in ker vprašanja presegajo dolžino tele razpravice — bomo na nekatera odgovorili le deloma, na nekatera pa morebiti sploh ne bomo.

Na njih si boš moral, potrpežljivi bralec, odgovoriti sam. Le ti namreč veš, kaj ti sam misliš o njih.

1.2. Odgovori, ki (še) niso rešitev

Statistični podatki pravijo, pa to ni nič novega, da zanimanje za branje peša in da se število bralcev nenehno zmanjšuje. Ali res?

Statistika pogosto enostransko in površno raziskuje probleme. Tudi tega, saj se sprašuje le, ali res upada število bralcev resne književnosti in zanimanje zanjo.

Relativno najbrž že, če prezremo dejstvo, da je samo kritikov, literarnih zgodovinarjev in učiteljev književnosti danes več, kot je bilo pred petimi stoletji vseh bralcev!

Kaj pa zabavna književnost?

Statistika jo preprosto pozablja.

A če jo upoštevamo kot eno od možnih gledišč, ki se v njem in z njim danes odkriva književnost, lahko ugotovimo, da se z njo dogaja prav nasprotno. Ljudje je vedno bolj berejo, zanimanje zanjo raste. Pri tem seveda ne smemo pozabiti, da se je zabavna književnost začela razvijati prav zaradi povečanega zanimanja za književna dela in ne obratno.

Po takem razmisleku pač ne moremo pritrditi statistiki, celó zavrtni jo moramo. V naših časih se dejansko vse več bere. Že res, da je pogost odgovor sodobnega človeka: »Nimam časa za branje.« Vendar le-tega ne bi smeli jemati preveč dobesedno. Kajti isti človek, ki trdi, da nima časa prebrati Vojne in miru ali Kafkovega Procesu, porabi desetkrat več časa za branje kriminalk, stripov, časnikov, revij ali pa gledanje filmov in televizijskih oddaj, kar bi v širšem smislu tudi lahko opredelili kot branje zabavne književnosti.

Branje samo po sebi torej ni vprašljivo. Očitno je, da ne upada količina, da se ne zmanjšuje »potrošnja«, prej gre za krizo kakovosti branja, za spre-

membo okusa publike, za razpad tradicije pojmovanja in razumevanja književnosti in za vzpostavitev novega izbora in načina branja.

Sodobnemu človeku se mudi: bere hitro in površno, ne izbira pretirano, krajše mu je ljubše kakor daljše, zabavno bolj kot resno in dolgočasno.

Branje je danes ali delo ali sprostitvev, saj preprosto ni več časa za branje, ki bi bilo nekaj vmesnega¹: branje, ki je praznik, branje, ki je en sam estetski užitek, branje, ki zahteva čas.

Industrijska družba je prinesla v naše življenje nekaj, česar kmet ni nikoli poznal: naglico in dolgčas, ki se »je porodil iz nezdravega strahu pred nedelom in le abstraktnega nagona za delom«².

Da, prav naglica in dolgčas porajata v sodobnem človeku odpor zoper dolgo, resno in dolgočasno in odločitev za krajše, manj zahtevno in zabavno.

Sprostitvev v zabavni književnosti (ki naj bo vse lažja, ker je delo vse težje) je torej le sodobni način razbijanja dolgočasnja sredi odtujenosti in brezosebnosti življenja. Je svojevrstna katarza sodobnega človeka, ki se identificira — prav kot v starogrških tragedijah — z glavnim junakom, ki je praviloma izpolnitev skritih želja: biti nepremagljiv brutalen Rambo, nezadržen playboy, superintelligenten detektiv, bajno bogat princ Amal ali njegova lepa priležnica. Kar koli že! Samo biti lep, bogat, pameten in močan.

Koliko je v tem naivnosti, nedoraslosti, neokusa in romantične želje, da bi pobegnili resničnosti?

Naj odgovorimo posredno: romantika cveti. Stoletje in več po tem, ko je odšla k uradnemu počitku.

Ampak sanjati ni greh.

»Življenje je sen«, je že davno tega zapisal sam veliki Shakespeare.

1.3. Se nekaj o okusu dobe in ljudi

Če dobro premislimo, je lahko vsako književno delo ali resno ali pa zabavno. Toda, ali je to odvisno le od subjektivnega okusa, ki o njem Latinci pravijo: *De gustibus non est disputandum*. Ali pa je to usoda sodobne književnosti?

Književnost je že od nekaj bila tudi zabavna. Horac pravi, naj bo »*prodesse et delectare*«, italijanska renesansa pa se hrani in napaja z mislijo »*dulce et utile*«.

Se pravi, da zabavna književnost kot aspekt sodobne književnosti ni prav nič novega. Bralstvo danes najbrž le še bolj vztrajno kot nekoč zahteva zabavnost, zahteva zato, ker ji književnost kot književnost očitno ni več dovolj zabavna.

Pa seveda ni bilo vedno tako. Že kratek pogled v slovensko literarno preteklost nam razkrije sila pestro paleto mnenj o resnosti in zabavnosti, o neokusu, o dobrem in slabem, o klasiki in šundu, o tem, kaj bi morali in česa ne bi smeli brati in še o čem.

»Mnogovrstno je Zvonovo bralstvo, od deželnega poglavarja do železniškega čuvaja — vsi stanovi se nahajajo v njem. Kdo bi bil tako predrzen, da bi

skušal vsem ustreči! ... A očitno moramo spoznati, da nas mnogokrat misel obhaja, ali bi ne bilo bolje — ker ne moremo vsega skupaj imeti — pustiti vso to 'visoko literaturo' ter pisati samo prostemu ljudstvu...»

J. Stritar, Zvon 1870

»V ljubljanskem gledališču igrajo lepo moderno ali pa tudi klasično dramo. Drugo jutro že prepevajo po Ljubljani tisto ljubeznivo pesem:

»To ni za ljudstvo!«

Naše ljudstvo ne mara takšnih reči, naše ljudstvo ni zrelo za take reči, ne ponujajte našemu ljudstvu torte, ko je komaj žgancev navajeno.«

I. Cankar, 1907

»Sodim veliko napako našega naroda, zlasti inteligence, da se premalo bri-ga za leposlovstvo. Pred kratkim sem se peljal z gospodično, ki je bila izo-brazena in liberalna ter mi je imponirala, a Župančiča ni poznala. Toda krivi so tudi naši mladi pisatelji. Z načinom svojega pisanja silijo občinstvo, da se krog pisateljev vedno oži. — — — Največja umetnost je pisati za ljudstvo in inteligenco hkrati.«

F. S. Finžgar

Ali je torej zabavna književnost rezultat posebnih potreb, ki so se po-javile pri večini bralcev?

V nekem smislu že, kajti bralcem dajejo, kar le-ti zahtevajo, zahtevajo pa to, kar jim dajejo.

S tem pa se zapira čarobni krog zabavne književnosti. Premalo prostora in časa imamo, da bi poskušali presekatiti ta gordijski vozeli.

Sicer pa je že skrajni čas, da krenemo in medias res.

2. IN MEDIAS RES

Pod zaprašeno podstrešno navlako bivšega gradu Dobrna, ki ga je v bližnji Lokovini »leta 1772 dal pozidati Avguštin Dienersberg, od leta 1851 pa je po-gosto menjaval lastnike«,³ je golo naključje odkrilo in iztrgalo pozabi do-bro ohranjeno glavno knjigo (Haupt-Buch) hotela Imperial iz leta 1907.

»Nič posebnega«, bi porekli najbrž, »saj takih 'knjig' je pa ja še in še!« Ze mogoče res, a prav takih zanesljivo ne. V tej, ki o njej kanimo reči nekaj neznanih, a nič manj resničnih, je namreč nedvoumno zapisano, da je že takrat dovolj znano deželno zdravilišče gostilo tudi nekega Karla Maya.

Saj ne boste rekli, da ne veste, kdo da je že ta gospod?! Se tak nebravs bi ga posorodil z razvinitim Vinetoujem. Ali pa ga vsaj bogokletno zamenjal s Karlom Marxom! Nekaj že.

Kaj pa vi? Če niste preveč klasično zapeti in če velja, kar smo zapisali v uvodu, ga ne boste kar a priori zavrnili, češ da je šund, in se delali po vzoru starih kritikov, kot da ga ni (in hkrati dobro vedeli, da še kako je).

Sodobno raziskovanje literature, pa naj bo le-ta kakršnakoli že, ne more prezreti nobene literature in nobenega avtorja. Tudi zloglasnega Karla Maya ne.

Carl May

Feb. 25	H.	Kassa-Konto	111	2525 00		
-	-	Kassa-Konto	"	56		
					2525 56	
Mar. 25	H.	Kassa-Konto	111	2575 00		
26	-	Kassa-Konto	112	76		
					2575 76	
Oktober 27	H.	Kassa-Konto	111	2262 00	2262 -	
Nov. 28	-	Kassa-Konto	111	2262 00		
29	-	Kassa-Konto	111	56		
					2262 56	

Ketzbach Haben

Jan. 1	J.	Kapital-Konto	111	2200 00		
						2200 00
Aug. 6	-	Kassa-Konto	111	2275 76		
Sept. 25	-	"	111	2262 00		
						2262 00
Jan. 1	J.	Kapital-Konto	111	2262 00		
Sept. 25	-	Kassa-Konto	111	2262 00		
Nov. 27	-	"	111	56		
						2262 56

Napredni, kot smo, in literarno demokratični, kot vsaj poskušamo biti, bomo torej odprli katerikoli literarni leksikon in v kateremkoli že o taistem Karlu Mayu prebrali skoraj do pičice enako: »... nemški pisatelj, avtor eksotičnih romanov ... več let zaprt zaradi goljufij ... začel pisati v ječi ... zelo ploden ... priljub ... mlad. čtiv ... prev. v slov ...«⁴ In nekje za skopimi podatki razbrali, da kot pisatelj ni nič kaj prida. Amen! Zdaj bomo najbrž zaprli tale leksikon, malce posmehljivo zavzdihnili in si mislili svoje. Ali pa ne!

Nemara pa bomo stopili v težko gaz pričujočega razmišljanja in zabredli v globok sneg tradicionalnega odpora in trdovratnega nezaupanja do tovrstnih pisateljev in njihove dvomljive literature.

Pot bo naporna, pionirsko nevarna, a pustolovsko vznemirljiva. Naš namen je namreč nadvse kočljiv (in prav lahko se zgodi, da ostanemo brez skalpa): osvetliti drugo plat resnice o (ne) znanem dobrnškem gostu in zrahljati zabetonirane biografske kalupe leksikonov in vzvišene aksiome literarnih kritikov, ki Maya že od nekdanj bogsigavedi zakaj dajejo v nič, čeprav je menda »zelo bran«.

Če pa bomo ob tem vsaj deloma omajali trdno zasidrano mnenje o bralni kulturi na Slovenskem, ki da je menda slaba, pregrešna ali sploh nikakršna, toliko bolje.

2.1. Fiat iustitia ali resnica o Mayu

Karl May se je rodil 25. februarja 1842 v Hohensteinu — Ernstahlu, mestecu, ki je bilo že od nekdanj znano po tkalski obrti. Seveda je tudi Karlov oče pripadal temu cehu. Iz pisateljevih spominov na otroštvo zvemo⁵, da je bil kdaj za družino — Karl je imel še štiri sestre — slabo skrbel, z nemalo grenkobe pa izpove, kako da je oče prav njemu, sinu edincu, posvečal vso svojo ne ravno nežno skrb. Priganjal ga je k učenju, da se je moral skoraj na pamet naučiti vsebine vseh mogočih knjig, po drugi strani pa ga je jemal s sabo v razbrzdano pivsko družino, da se je lahko tam bahal s sinovo bistrotjo.

Take vzgojne metode so v krhkem fantu zapustile globoke brazgotine. Vsa sreča, da je Karl imel babico, ki je znala lepo število zgodb in pravljic z Orienta, s katerimi ga je tolažila.

Fantič pa je tudi sam kaj kmalu pokazal pustolovsko žilico: na podstrešju je našel zaboj, poln vznemirljivih knjig. Tako si je torej Karl svojo bujno domišljijo in dar za pripovedovanje izoblikoval ob babici in starem zaboju s knjigami.

A samo zato najbrž ne bi postal pisatelj.

Dosti let kasneje so Karla poslali v višje šole. Kot je bila takrat pač navada, je tudi on stanoval v internatu. Pa ne pretirano dolgo. Kar kmalu so ga namreč zalotili pri nedolžni tatvini. Kazen je bila huda, toliko bolj, ker May ni izhajal iz bogataške družine: izključili so ga iz internata.

Šolanje je kasneje sicer nadaljeval, a prvi greh je prerasel v navado. In tako je, zdaj že odrasli May, namesto da bi učiteljeval, posedal po zaprih.

V osmih letih in pol, kolikor je natančno »sedel«, se je izoblikoval pisatelj Karl May. Tisti, ki trdijo, da je šele zapor vzbudil v njem pisateljski talent, imajo torej po svoje kar prav.

May je bil priden kaznjeneec, zato so ga imenovali za vodjo knjižnice. Prostega časa je imel zares na pretek, bil pa je tudi bister in marljiv, zato se je lotil dela.

Za začetek je prebral vse knjige, kakor so mu pač prihajale v roke. To so bili predvsem različni potopisni in pustolovski romani. Iz teh knjig je načrpal svoje nemalo znanje o Ameriki ter vzhodnih in afriških deželah, po katerih so kasneje popotovali njegovi književni junaki.

Ko je May odslužil svojo kazen, se je spoznal z nekim zanikrnim založnikom, ki se je sicer ukvarjal z izdajanjem dvomljive pustolovske literature z »zgodovinsko« vsebino. Imel je tudi svoj časopis, katerega urednikovanje je ponudil Mayu. Le-ta je priložnost izkoristil na najboljši možni način. Kot po tekočem traku je začel pisati članke z vseh mogočih področij znanosti in umetnosti, hkrati pa je že začel v nadaljevanjih objavljati svoj prvi roman z zvenečim naslovom *Iz mape velikega popotnika*. St. I: In-nu-yoh, indijanski pog-lavar.

Bralci so zgodbo dobro sprejeli, zato jo je May kasneje še nekoliko prede-lal in ji seveda spremenil naslov.

Tako je nastal *Vinetou*.

Čeprav je May pisal in objavljajal tudi romane z vzhodnjaško tematiko, mu je *Vinetou* vendarle prinesel največ slave (ne pa tudi denarja), zato je kasneje dodal še dve nadaljevanji.

Sele 1892. leta, ko je May objavil prve zvezke svojih izbranih del, si je zares finančno opomogel. Prej je bil namreč bolj ali manj odvisen od dobre volje svojega založnika, ki pa je skrbel bolj zase in mnogo manj za Maya.

S prislужenim denarjem je May začel uresničevati svoje mladostne sanje: potovati, potovati.

In je potoval. Kar zapovrstjo je prepotoval vsa prizorišča svojih romanov od orientalskih dežel do Severne Amerike. To zadnje potovanje leta 1908 mu je dalo snov še za četrti del romana z naslovom *Vinetoujevi dediči*. Zdaj se je vsaj mogel ubraniti nenehnih očitkov kritike, da piše o deželah in ljudeh, ki da jih ni še nikoli videl.

A bilo je že prepozno. May je takrat že imel šestinšestdeset let in zadnja štiri leta se je nenehno pravdal z založniki in njihovimi dediči. Večinoma ne-uspešno, saj so mu nasprotniki stalno očitali »zločinsko preteklost«.

May sicer o svojem delu ni imel preveč dobrega mnenja. Nekoč je izjavil tudi tole: »V mojih delih ni niti ene postave, ki bi bila umetniško izoblikovana in izdelana. To mi ni uspelo niti z *Vinetoujem* in *Old Shatterhandom* ozi-roma *Hadži Halef Omarjem*, pa čeprav sem o njih največ pisal. Nisem še naredil obračuna sam s seboj...«

No, takega obračuna ni May napravil nikoli. Je pa s to izjavo dokazal, da ni bil le poznoromantični sanjač, temveč tudi prav realistično kritičen in skromen človek.

Naj torej zaključimo: Karl May je gotovo premogel izjemen talent bul-varskega književnika, ki je začutil, kaj zanima najširše, posebno mlado bral-stvo.

Pustolovščine in potopisne dogodivščine, ki se ob tipiziranih črno-belih junakov ponavljajo iz knjige v knjigo, vendarle prinašajo tudi nekaj pozitivnega: v duhu pacifizma in humanizma se May zavzema za Indijance in druge nearjivejce, ki izumirajo (čeprav istočasno poveljuje izjemne vrline Nemcev — zelo popularen v Tretjem Reichu!) Vzgojna funkcija njegovih del je torej razvidna: širiti prijateljstvo, pogum in razumevanje za majhne in slabotne.

Težko bi rekli, da je bil May dober pisatelj, o tem je še sam dvomil. Lahko pa bi zapisali, da le ni bil toliko slab. Če je že njegovo delo umetniško dvomljive kakovosti, pa je vendar res, da so se številni rodovi mladih bralcev ob njem vzgojili.

Zlasti v tem se kaže tolikokrat zanikana vrednost Mayeve literature.

2.2. Pozitivistični literarno-zgodovinski vrivek

Mayevo zbrano delo je pravi elefantski opus, saj obsega kar 70 zvezkov.

Tetralogija o Vinetouju je nedvomno njegovo najbolj znano delo, vendar so slovenskemu bralcu dostopna še mnoga druga dela. Med njimi so pomembnejša naslednja: Na daljnem Zahodu, Lovci na medvede, Skoz puščavo, Old Surehand, V Carstvu srebrnega leva, Zaklad v srebrnem jezeru, V gorah Balkana.

May je preveden v več kot 30 jezikov, tudi v slovenščino, in to v rekordnih nakladah.

Na Slovenskem so ga prevajali zlasti Mimi Malenškova, Jože Stabej in Ludvik Mrzel (pod psevdonimom P. S.).

2.3. Karl May na Dobrni

Ko je May po letu 1892 obogateel, je, kot že rečeno, sklenil, da si bo doobra ogledal svet, ki ga je kar predolgo moral gledati le skozi rešetke.

Znana so zlasti tri njegova večja potovanja, in sicer na Bližnji vzhod (1899/1900), na Balkan (1907) in v Ameriko (1908).

No, in tu se začne »tisto pravo«, brez česar si sploh ne gre zamisliti takšnele razpravice — zaplet.

May očitno ni potoval le po bližjezhodnih, zares balkanskih in ameriških krajih, ampak tudi po naših. Zato jih je tudi najbrž kar dobro poznal. Kako jih tudi ne bi, ko pa je samo v letu 1907 najmanj štirikrat obiskal Dobrno, takrat že dobro znano deželno zdravilišče, kamor so radi zahajali gostje (zlasti ženske) iz Gradca in drugih krajev nemške Štajerske, pa tudi iz drugih avstrijskih dežel.

Baje so 1905 s svojim obiskom kraj počastili tudi sam presvitli nadvojvoda Rainer (pa seveda ne zaradi ginekoloških težav kot številne ženske, ki so se hodile zdraviti k priznanim zdraviliškim zdravnikom).

Domači gostje so bili sicer bolj redki: največ je bilo kajpak Slovencev, že manj Hrvatov, pa zelo redki Srbi. Ampak pot je sem zanesla celó dva Črnogorca.

V že omenjeni glavni knjigi hotela Imperial namreč na strani 104 zasledimo znani vladarski imeni iz južnih krajev.

Princ Mirko iz Črne gore je tu s svojim »erbprinzem« Danilom zapravljaj svoj državni denar. Zveni zares aktualno!

Pa kaj bi to! Stroški, ki jih je s svojo vladarsko pojavo napravil, niso nič v primerjavi z razsipnim nemodrokrvnim Mayem, ki je krepko posegel v svoj mošnjiček. A o tem kasneje.

2.4. Glavna knjiga hotela Imperial

Zajetna, po vseh estetskih in praktičnih merilih tistega časa vezana knjiga — se pravi: z lesenimi platnicami, oblečena v zeleno-rjavo usnje, z zlatim napisom Haupt-Buch in letnico 1907 (pri čemer bi o čudovitem gosjeperesnem rokopisu lahko napisali posebno razpravo o tem, kako je v naših šolah izumrlo lepopisje) — je, kot se spodobi, na prvi notranji strani opremljena z lepim avstro-ogrskim pečatom t.i. Central Stempelamta (centralnega kolkovnega urada) in kolki za 16,5 kron (33 pol po 50 vinarjev).

To, kar današnjega laičnega bralca najbolj preseneti, je neverjetna natančnost, s katero je taisti Central Stempelamt pospremil knjigo na pot.

Že na začetku je namreč uradni zaznamek, češ da je v knjigi 224 strani ali 33 pol, od katerih vsaka obsega po 5040 cm². Zares dlakocepsko zveni izračun, da knjiga torej meri nič več in nič manj kot 1618400 cm².

Knjiga je bila izdana 23. 1. 1907 na Dunaju in je sestavljena po zgledu takrat naj sodobnejših ameriških glavnih knjig. Obsega 17 rubrik, od katerih pa nas bosta zaradi Maya, hotelskega gosta, zanimali le dve, in sicer inventura in pa Kontokorenti.

2.5. May — hotelski gost

V Inventuri na strani 2, kjer je govor o pasivi, zasledimo Karla Maya kot dolžnika s čedno vsoto 2262 kron in 40 vinarjev. Ta podatek bi v nas kaj hitro prebudil asociacijo na znamenito Mico Kovačevo, če ne bi na strani 73 v okviru Kontokorentov odkrili, da je May svoj dolg vendarle poravnal, kot se spodobi: natančno in redno.

V hotelu je bival štirikrat, in sicer: 25. februarja, 25. maja, 29. oktobra in 28. decembra. Koliko dni je vsakokrat ostal, iz knjige žal ni razvidno.

Razvidno pa je, kot že rečeno, da je ne ravno majhne dolgove redno plačeval po sistemu, kot velja v poslovanju s tekočimi računi.

Računovodstvo v tej knjigi je sploh poglavje zase: natančnost, ki bi ji težko našli par.

Sistem obračunavanja kontokorentov je takrat veljavni, se pravi, progresivni nemški kontokorent.

May je visoke račune tekoče poravnava. Zadeva se začne že s 1. januarjem tekočega leta, nakar je denar prispel še petkrat. Skupno kar 2265 kron in še nekaj tečajne razlike, saj je May pač kot nemški državljani (v knjigi zapišani kot Carl May von Ketzbach) dolgove poravnava v markah. Če vsoto primerjamo z računom prej omenjenih črnogorskih turistov — 119,30 kron — zlahka ugotovimo, da si je May zares privoščil.

Jassiva:

C. Koenig, Altk. K. K. K.	117 4 4	
S. Koenig, Altk. K. K. K.	87 4 4	
Janz, Altk. K. K. K.	1157 2 4	
Willy, Altk. K. K. K.	3077 1 0	
Johann, Altk. K. K. K.	35 27	
Altk. K. K. K.	40 17 5	
Gebäude, Altk. K. K. K.	47 3 67	
Altk. K. K. K.	510 8 63	
Altk. K. K. K.	460 7 4	
Altk. K. K. K.	460 7 4	
Altk. K. K. K.	37 1 10	
Altk. K. K. K.	127 28	
Altk. K. K. K.	17 5 55	
Altk. K. K. K.	106 2 40	
<hr/>		
Altk. K. K. K.	547 60	
Altk. K. K. K.	486 78	
Altk. K. K. K.	112 5 22	
Altk. K. K. K.	93 4 40	
Altk. K. K. K.	104 1 1	
		18560 17
Altk. K. K. K.		10 128 25
Altk. K. K. K.		284787 2

Kaj je vendar počel, da je toliko zapravil? Je najemal kar ves hotel? Je imel tu kakšno družbo? Ali pa je mogoče hodil na Dobrno pisat in je ostajal mnogo dlje kot ostali gostje?

Potemtakem je tu nastal kakšen izmed njegovih romanov o Divjem zahu? Kakšna čast! Na Dobrni pisati o Ameriki.

Le kdo bi vedel. Iz knjige to pač ni razvidno. Škoda.

2.6. Moja najljubša knjiga je Vinetou

Ne, to ni šala. Tudi med Slovenci bi se našli, ki tako dejansko mislijo.

Po vsem, kar smo povedali o zabavni književnosti in Karlu Mayu, se smemo vprašati, ali vendarle nismo majčkeno pretiravali v našem razmišljanju. Verjetno ne.

Naj smo Slovenci še tako literarno spodobni, vzgojeni in kičaboječi, kdor ni licemeren, bo vendar priznal: tudi v slovenskih književnih logih trivialnost⁶ cveti.

Naš vrli narod v tem pač ni nikakršna izjema. Že res, da reč uradno imenujemo bulvarsko, pocestno, trafikarsko literaturo⁷ (v »nižjenagonskih« primernih celo pornografijo ali kot Stritar »svinjepisje«).

A naj nam je všeč ali ne, naj jo podpiramo ali preganjamo, naj jo cenimo tako ali drugače: taisto literarno plažo, kič, šund — ali kakorkoli že naj jo še imenujemo in pojmujeemo — Slovenci vendarle beremo. In še kako!

Beremo kot vsi drugi narodi.

Beremo javno, a zlasti skrivaj.

Beremo preprosti in izobraženi, dà, celo najbolj prefinjeni literarni poznavalci — za oddih in v poduk, bognedaj, da kako drugače!

Beremo iz želje po napeti, srhljivi, razčustvovani ali že kar strastni zgodbi, v kateri naj bo ravno pravo ljubezni, spolnosti, smrti, goljufije, nasilja, sreče in bogastva.

Da, Slovenci beremo stripe in Dr. romane, beremo Erotiko in Jano, zbirko Dotik, podlistke à la Zgodba o O ali pa tegale Vinetouja.

In smo zadovoljni in se sprostimo v takem branju. In nekateri celo pravijo: »Moja najljubša knjiga je Vinetou.«

2.7. Kdo pa so ti in taki bralci?

Tipičen vinetoujevec je moškega spola, mlajši, še ne čisto vzgojen bralec. Pridno mu pomaga nekoliko starejši, manj izobražen možak, ki ga prav nič ne moti, da se snovi, zgodbe in sporočila do onemoglosti lajnarsko ponavljajo, da kar naprej srečujemo iste konje in jezdece, puške in tomahavke, boje, mučenja, umore, lepe skvo in stezosledce.

Tudi ga nič ne moti, da gre za šablonsko in dosti stereotipno literaturo, da taki ali drugačni junaki vedno znova »odjahajo novim dogodivščinam naproti.«

»Pa kaj!« pravijo. »Saj je tudi življenje takšno«.

To sta torej dva tipa vinetoujevcev. Pa tretja?

No, k tretjim sodim tudi sam. Vinetouja sem moral prebrati. Kako pa naj bi sicer pisal o njem.

Moje branje je bilo delo, nujno sprostitev. In priznati moram, da ni bilo tako hudo, kot sem pričakoval.

May sicer veliko greši, a v glavnem so njegovi grehi kar zanimivi.

3. ZAKLJUČNA BESEDA

V tejle svobodni variaciji na (ne)znano temo smo poskušali osvetliti neka-
tera vprašanja v zvezi z bralno kulturo na Slovenskem. Dotaknili smo se za-
nimivega dejstva, da je Karl May, avtor znamenitega Vinetouja in drugih po-
grožnih romanov, nekajkrat v letu 1907 obiskal Dobrno. Ob tem smo se vpra-
šali, koliko je njegovo delo dobro ali slabo?

O tem je težko soditi. Okusi so pač različni. Dejstvo pa je, da je May zelo bran avtor. Zakaj?

Časi so se zdemokratizirali, dogme zrahljale in okusi dodobra spreme-
nili.

May, ta razsipni dobrniški gost, v zavesti mladih po srcu ni več samo pri-
merek umetniško vprašljivega lumpenliterata, je preprosto človek, ki se je
med dvema od nekdanj znanima možnostima v literaturi, med dolgočasnostjo in
zanimivostjo, odločil za drugo in si najbrž za vedno zapravlil ime. Kritiki, va-
ruhi vzvišene resnobe in njenega okusa, so ga temeljito zrešetal, zob časa
pa njegove zanimivosti ni načel in množica ga je sprejela.

Že ve, zakaj. Sicer pa smo nekaj o tem povedali v uvodu.

OPOMBE

¹ Prim.

»Čas med delom in sprostivitvijo je praznik. Grške tragedije in srednjeveške mirakle so izvajali na praznične dni. Tudi v meščanski družbi se reč ni povsem spremenila. Govorili bi lahko o privatnem prazniku ljudi, ki imajo čas, da »praznujejo branje knjige.« Sodobni človek ga nima več. Branje ni več obred.« (M. Solar, Pitanja poetike, str. 121)

² Arnold Hauser, Filozofija povijesti umjetnosti, str. 244

³ Krajevni leksikon Slovenije, DZS, Ljubljana 1976, str. 83

⁴ Literatura, leksikon CZ, Ljubljana 1987, str. 247

⁵ Prim. Iztok Ilich: Spremna beseda k Vinetouju, zbirka Zlata knjiga, 3. knjiga, str. 443—447

⁶ Trivialna literatura (iz lat. trivium »tripotje«) je sodobna oznaka za ceneno, plehko, umetniško manjvredno vrst zabavne literature. Značilnosti: prevlada snovnega interesa, serijska produkcija, pogosto v zvezkih (zdravniški, ljubezenski, divjezahodni romani ipd.), ustvarjanje umetnega »sanjskega« sveta, tujega realnosti — kot nadomestek in beg pred njo, psevdoproblematika, kopičenje različnih dražljajev (nasilje, erotika itn.) v neverjetni, neokusni množini.

Literatura, leksikon CZ, Ljubljana 1987, str. 247

⁷ Matjaž Kmecl v svoji Mali literarni teoriji na str. 325 pa še: »Literarna plaža, kič (slov. plaža = plevel, smeti, prazno zrnje, kič iz nem.) — komercialna, trgovska, to je dobro in naglo prodajana, najbolj splošnemu, nezahtevnemu in na nižjih instinktih temelječemu okusu prilagojena literatura.«

VIRI IN LITERATURA

1. Karl May: Vinetou, zbirka Zlata knjiga, Mladinska knjiga, 1981
2. Iztok Ilich: Spremna beseda k Vinetouju, prav tam
3. Milivoj Solar: Pitanja poetike, Školska knjiga, 1972
4. Milivoj Solar: Takozvana zabavna književnost, Umjetnost riječi, 1963
5. Matjaž Kmecl: Od pridige do kriminalke, Mladinska knjiga, 1974
6. Matjaž Kmecl: Mala literarna teorija, Borec, 1977
7. Fran Čibej: Kič in šund, DiS, 1929
8. Jaro Dolar: Kič in šund v literaturi, Naši razgledi, 1971
9. Vitomil Zupan: Sholion, Znamenja 39—40, 1973
10. Janko Orožen: Dobrna. Preteklost in sedanost zdravilišča, kraja in okolice, 1975
11. Janko Orožen: Denesek k zgodovini Dobrne, Celjski zbornik, 1960
12. Leksikoni CZ: Svetovna književnost, 1984
13. Leksikoni CZ: Literatura, 1987
14. Slovenski krajevni leksikon, DZS, 1976

VLADIMIR SLIBAR

ČLANKI ALME M. KARLIN V CILLIER ZEITUNG 1920—1928

V članku je s kratkim uvodnim komentarjem zbrana bibliografija člankov Alme M. Karlin, ki so objavljeni v celjskem nemškem listu Cillier Zeitung. V obsežni seriji preko sto člankov, ki so v časopisu izhajali od leta 1920 do začetka leta 1928, pisateljica, popotnica in zbirateljica Alma M. Karlin opisuje svoje vtise s poti okoli sveta, šege in navade ljudi v krajih, ki jih je prepotovala ter favno in floro krajev, ki jih je videla. Zato so bili podlistki zelo brani ter njena predavanja po vrnitvi domov zelo obiskana.

Alma M. Karlin (1889—1950) pisateljica, popotnica in zbirateljica, je starejšim rodovom Celjanov znana oseba. Njeni someščani, so v času njenega potovanja okoli sveta v letih 1920 do 1928 za to potovanje kazali izredno zanimanje, kar se vidi iz člankov objavljenih v časniku Cillier Zeitung ter iz pisem uredništvu, ki jih je Karlinova pošiljala ob najavah svojih novih serij prispevkov.¹

Dne 15. februarja 1920 je izšel v Cillier Zeitung² prvi članek iz obsežne serije preko 120 člankov pod skupnim naslovom Popotne skice («Reiseskizzen»). Ti prvi članki, ki so sledili, so imeli le kratek spremni uvod uredništva, medtem ko Karlinova najavlja serijo člankov Reiseskizzen s svojim pismom uredništvu, ki ga je list objavil 8. 5. 1921.³

Prva serija vsebuje skupaj 37 člankov z njenega potovanja od Genove v Italiji, preko Kanarskih otokov v Peru, odkoder se oglašča že s tretjim člankom z naslovom »V državi Inkov«. V naslednjih nekaj člankih nato opiše življenje, naravo, šege in navade v Peruju, nato pa slede prispevki iz Paname, ter drugih delov Srednje Amerike, na koncu pa še njeni vtisi s poti po ZDA.

8. 5. 1921 najavlja Alma M. Karlin v svojem pismu uredništvu iz Honolulu svojo drugo serijo popotnih skic s svojega potovanja na Havajske otoke. V pismu pravi, da bodo ti članki drugačni, saj je bila Amerika že zgodaj odkrita, in da bo v njih opisala šege, navade, živali in druge zanimivosti, ki drugih po-

potnikov niso zanimale ali pa zanje niso imeli časa.⁴ Tukaj navaja, da je ključ za drugo serijo člankov njeno bivanje na Havajih, odkoder bo potovala po Sandviških otokih.⁵

Druga serija člankov, s podnaslovom »V kraljestvu južnomorskih otokov« (»Im Südseeinselreich«), vsebuje 28 nadaljevanj, v katerih opisuje Sandviške otoke, Polinezijo, Maui, Havaje in druge manjše otoke. Članki te serije so izhajali v CZ v letih 1921 in 1922.

Tretja serija »Popotnih skic«, s podnaslovom »Na daljnem Vzhodu« (»Im Fernen Osten«), ima 32 nadaljevanj in vsebuje zanimivosti s potovanja po Japonski in Kitajski. Serija se začne z njeno potjo s Havajev v Jokohamo na Japonskem, nato pa opisuje svoja doživetja na Japonskem. Članki so v CZ izhajali od 30. 7. 1922 do 16. 9. 1923 in jih je skupno izšlo 20, ki se nanašajo na njeno bivanje na Japonskem.

9. 9. 1923 je uredništvo lista dobilo iz Pekinga pismo, v katerem jim Karlinova sporoča, da je zapustila Tokio ter odpotovala v Peking. Sočasno jim je poslala dva prispevka s poti po Kitajski, ki jih bo uredništvo objavilo takoj, ko se bodo iztekli njeni prispevki iz Tokia.⁶ Serija podlistkov s poti po Kitajski se začne z objavo v CZ 30. 9. 1923 in sicer z zaporedno številko XXI ter vsebuje osem člankov. Nato se serija nadaljuje z njeno potjo na otok Formozo, kjer se je srečala s lovci na človeške glave. S Formoze je potovala na Južno Kitajsko, od tam pa v Manilo na Filipinih.

Celotna serija vsebuje 32 zaporednih števil, v katerih je 48 nadaljevanj, saj imajo nekateri prispevki več delov.

Četrta serija člankov s podnaslovom »Skozi Avstralazijo« (»Durch Australasien«) vsebuje 39 prispevkov, med katerimi sta z rimskimi številkami označena samo dva, ostali pa so brez oznake nadaljevanja. Nadaljevanja se začno z vtisi iz Manile, nato pa je potovanje nadaljevala preko takrat Britanskega Severnega Bornea in prispela v Avstralijo. Iz Avstralije je odplula v Novo Zelandijo, od tam pa preko otokov Fidži, N. Kaledonija, N. Hebridov, N. Gvineje, Jave na Malajski polotok, od tam pa preko Burme v Indijo. Iz Burme je poslala zanimiv članek o svojem srečanju s Celjanko Sofijo Tratnik, ženo avstrijskega konzula v Bankoku. To srečanje opisuje v članku »Ko se dve Celjanki srečata na tujem«.⁷

Alma M. Karlin je uredništvu dne 13. 5. 1927 iz Kalkute pisala pismo, hkrati z njim pa tudi dva prispevka, enega iz Siama, drugega pa iz Burme.⁸ Nato sledi članki z njene poti po Indiji ter 8. 9. 1927 pismo iz Karačija, v katerem pravi, da se bolna in polna domotožja vrača domov v Celje.⁹ Zadnji članek serije je napisala že doma v Celju in nosi naslov »Obračun« (»Zeitrechnung«).

Njeno potovanje je med celjskimi meščani vzbudilo veliko zanimanje, zato je že 5. 1. 1928 zaprosila svoje »ljube Celjane« naj si pridejo ogledovat njeno zbirko med peto in šesto uro zvečer, ker je zelo zaposlena s pisanjem.

Njena popularnost, za katero je tudi sama veliko storila, se kaže iz zanimanja za cikel njenih predavanj o potovanju,¹⁰ ki jih je imela v času od konca januarja do konca marca leta 1928. To pa nam dokazuje tudi pismo anonimnega poslušalca njenega predavanja v evangelijski cerkvi v Celju, v katerem se ji zahvaljuje v imenu poslušalcev.¹¹

Sprva so izhajali njeni članki dokaj pogosto in to v prvem in drugem delu »Popotnih skic« po dva do trije na mesec. Ko pa je Karlinova potovala iz Avstralije preko otokov v Indonezijo in nato v Indijo, so članki manj pogosti. To velja za tretji in četrti del »Popotnih skic«. Prvi trije deli imajo pred vsakim nadaljevanjem rimsko številko nadaljevanja, medtem ko je v četrtem delu ta način označevanja opustila.

Karlinova je v času svojega potovanja okoli sveta v CZ objavila 136 podlistkov s skupnim naslovom »Popotne skice« (»Reiseskizzen«). Izhajali so v štiri zaporednih serijah, ki imajo vse razen prve, tudi podnaslov:

II. Im Südseeinselnreich

III. Im fernen Osten

IV. Durch Australasien

»Popotne skice« navajam z rimskimi števitkami, torej po podnaslovih in članke po vrstnem redu, kakor jih je Alma M. Karlin pošiljala in jih je CZ objavljala.

I.

Reiseskizzen. Von Alma M. Karlin, Celje

CZ, 15. 2. 1920	I. Genua
CZ, 25. 3. 1920	II. Santa Cruz de Teneriffa
CZ, 6. 5. 1920	III. Auf hoher See
CZ, 27. 6. 1920	IV. Im Reiche der Inka
CZ, 5. 8. 1920	V. Vom Essen und Trinken nah und fern
CZ, 12. in 15. 8. 1920	VI. Eine entschwundene Kultur
CZ, 5. 9. 1920	VII. Die hauptfeste im Reich der Kinder der Sonne
CZ, 28. 9. 1920	VIII. Zauberei und Aberglaube in Peru
CZ, 10. 10. 1920	IX. In der Küste von Peru
CZ, 17. 10. 1920	X. Zentralamerikanische Tropenpracht
CZ, 13. 11. 1920	XI. In Westindien
CZ, 18. 11. 1920	XII. Der Panamakanal
CZ, 28. 11. 1920	XIII. Tropenfreuden
CZ, 16. 1. 1921	XIV. Im mitelamerikanischen Urwald; sein Tier- und Pflanzenleben
CZ, 13. 2. 1921	XV. Perlen
CZ, 6. in 13. 3. 1921	XVI. Unter dem Aequator
CZ, 20. in 24. 3. 1921	XVII. Klein Benedig
CZ, 31. 3. in 3. 4. 1921	XVIII. Colombia
CZ, 7. in 10. 4. 1921	XIX. Die wilden volksstämme in urwäldern Panamas
CZ, 18. 4. 1921	XX. Tote, die noch leben
CZ, 24. 4. 1921	XXI. Im Tale des Paradieses
CZ, 1. 5. 1921	XXII. Ein Iguanaei und ... Folgen
CZ, 12. 5. 1921	XXIII. Wunder der Tierwelt Südamerikas
CZ, 19. 6. 1921	XXIV. Alt Panama
CZ, 28. 8. 1921	XXV. Nicaragua, das Land der Wasser
CZ, 1. 9. 1921	XXVI. Durch Mittelamerika
CZ, 4. 9. 1921	XXVII. San Salvador
CZ, 11. 9. 1921	XXVIII. Im Golf von Fonseca
CZ, 18. 9. 1921	XXIX. Guatemala
CZ, 25. 9. 1921	XXX. Das Land des Maguen
CZ, 2. 10. 1921	XXXI. Un der Westküste Mexikos
CZ, 16. 10. 1921	XXXII. Un der Westküste Mexikos
CZ, 23. 10. 1921	XXXIII. Ipolnernoani
CZ, 30. 10. 1921	XXXIV. San Francisco
CZ, 13. 11. 1921	XXXV. Amerikanische Eigenheiten
CZ, 20. 11. 1921	XXXVI. Freuden der Wälder
CZ, 27. 11. 1921	XXXVII. Amerika- Leb'wohl

II.

Reiseskizzen. Von Alma M. Karlin, Celje. Zweiter Teil der Weltumseglung.

Im Südseeinselnreich.

CZ, 4. 12. 1921	I. Uebergänge
CZ, 11. 12. 1921	II. Die Sandwischinseln
CZ, 18. 12. 1921.	III. Waikiki
CZ, 25. 12. 1921	IV. Schönheitswinkel
CZ, 8. 1. 1922	V. Die Polynesier
CZ, 15. 1. 1922	VI. Haleakala auf Maui
CZ, 5. 2. 1922	VII. Mauna Loa auf Hawaii
CZ, 12. 2. 1922	VIII. Schätze der Ufer und Wälder
CZ, 5. 3. 1922	IX. Die Heimkehr des Ungetreuen
CZ, 12. 3. 1922	X. Weihnachten auf Hawaii
CZ, 19. 3. 1922	XI. Im Buddhatempel zu Honolulu
CZ, 26. 3. 1922	XII. Als Wellenreiter und weiter
CZ, 2. 4. 1922	XIII. Der Letzte seines Stammes
CZ, 7. 5. 1922	XIV. Töne der Vergangenheit
CZ, 25. 6. 1922	XV. Auf der Sternwarte von Kaimuki
CZ, 2. 7. 1922	XVI. Tropenackerbau und Pflanzungen
CZ, 16. 7. 1922	XVII. Punkte im Weltmeer

III.

Reiseskizzen. Von Alma M. Karlin, Tokyo. Dritter Teil der Weltumseglung.

Im fernen Osten.

CZ, 30. 7. 1922	I. Vorderlebnisse
CZ, 6. 8. 1922	II. In dem fernen Yokohama
CZ, 10. 9. 1922	III. Als Pilger in Kamakura
CZ, 17. 9. 1922	IV. Wanderungen durch Tokyo
CZ, 1. 10. 1922	V. Ein japanischer Tee
CZ, 8. 10. 1922	VI. Das Alltagsleben in Japan (1. del)
CZ, 12. 10. 1922	VI. Das Alltagsleben in Japan (2. del)
CZ, 15. 10. 1922	VII. Von Enoschima nach Tsurugaokahachiman
CZ, 31. 12. 1922	VIII. Hi=no moto. — Die Wurzel des Lichtes
CZ, 7. 1. 1923	IX. Das verbotene Yoschiwara
CZ, 14. 1. 1923	X. Das unheilvolle Ergebnis meiner japanischen Redegewandtheit
CZ, 11. 2. 1923	XI. Im Asakusa=Park des Nachts
CZ, 25. 2. 1923	XII. Nikko
CZ, 15. 4. 1923	XIII. Das japanische Neujahr
CZ, 6. 5. 1923	XIV. Das Totenfest in Japan
CZ, 13. 5. 1923	XV. Ein vornehmer Neujahrsschmaus
CZ, 5. 7. 1923	XVI. Ich werde Japanerin (1. del)
CZ, 8. 7. 1923	XVI. Ich werde Japanerin (2. del)
CZ, 15. 7. 1923	XVII. Ein Abendbrot in Omori (1. del)
CZ, 19. 7. 1923	XVII. Ein Abendbrot in Omori (2. del)
CZ, 12. 8. 1923	XVIII. Hinter den Kulissen
CZ, 16. 8. 1923	XIX. Das Uinuland, das kühle (1. del)
CZ, 19. 8. 1923	XIX. Das Uinuland, das kühle (2. del)
CZ, 9. 9. 1923	XX. Im Reich der Malerei, I.
CZ, 16. 9. 1923	XX. Im Reich der Malerei, II.

Reiseskizzen. Von Alma M. Karlin, Peking. Dritter Teil der Weltumseglung.

Im fernen Osten.

CZ, 30. 9. 1923	XXI. Sayonara, I.
CZ, 7. 10. 1923	XXI. Sayonara, II.
CZ, 14. 10. 1923	XXI. Sayonara, III.
CZ, 18. 11. 1923	XXII. Im Land der Morgenstille, I.
CZ, 22. 11. 1923	XXII. Im Land der Morgenstille, II.
CZ, 25. 11. 1923	XXII. Im Land der Morgenstille, III.
CZ, 13. 1. 1924	XXIII. Durch die Mandschurei nach China, I.
CZ, 17. 1. 1924	XXIII. Durch die Mandschurei nach China, II.
CZ, 31. 1. 1924	XXIV. Peking, I.
CZ, 3. 2. 1924	XXIV. Peking, II.
CZ, 17. 2. 1924	XXV. Im Peitaiho den grossen Seebad Chinas, I
CZ, 21. 2. 1924	XXV. Im Peitaiho den grossen Seebad Chinas, II
CZ, 6. 3. 1924	XXVI. Ein Tauchen in die Vergangenheit, I
CZ, 9. 3. 1924	XXVI. Ein Tauchen in die Vergangenheit, II
CZ, 13. 4. 1924	XXVII. Ein Trauerfall in China
CZ, 11. 5. 1924	XXVIII. Im weissen Wolkenempel
CZ, 19. 6. 1924	XXIX. Durch das Gelbe Meer, I
CZ, 22. 6. 1924	XXIX. Durch das Gelbe Meer, II

Reiseskizzen. Von Alma M. Karlin, **Faihoku** (Formosa). Dritter Teil der Weltumseglung. **Im fernen Osten.**

CZ, 6. 7. 1924	XXX. Auf Formosa.
CZ, 20. 7. 1924	XXXI. Als ich den köpfjägern den Kopf anbot, I
CZ, 24. 7. 1924	XXXI. Als ich den köpfjägern den Kopf anbot, II

Reiseskizzen. Von Alma M. Karlin, **Kanton**. Dritter Teil der Weltumseglung. **Im fernen Osten.**

CZ, 10. 8. 1924	XXXII. Durch Südchina, I
CZ, 14. 8. 1924	XXXII. Durch Südchina, II

Reiseskizzen. Von Alma M. Karlin. Manila. Vierter Teil der Weltumseglung. **Durch Australasien.**

CZ, 28. 8. 1924	I. In Manila, der Hauptstadt der Philippinen
CZ, 2. 10. 1924	II. Die Philippinen und ihre Völker

Reiseskizzen. Von Alma M. Karlin. Vierter Teil der Weltumseglung. **Durch Australasien.**

CZ, 23. 10. 1924	Im selten besuchten Britisch Nordborneo, I
CZ, 26. 10. 1924	Im selten besuchten Britisch Nordborneo, II

Durch Australien.

CZ, 6. 11. 1924	Im Lande des Känguruhs
CZ, 16. 11. 1924	Die Königin des Südens
CZ, 21. 12. 1924	Neuseeland, die Perle der Antipoden, I
CZ, 1. 1. 1925	Neuseeland, die Perle der Antipoden, II
CZ, 18. 3. 1925	Auf den Fijiinseln, I
CZ, 22. 3. 1925	Auf den Fijiinseln, II
CZ, 10. 5. 1925	Aus den Kaledonien
CZ, 21. 2. 1926	Aus den ungesunden Neu-Hebriden, I
CZ, 28. 2. 1926	Aus den ungesunden Neu-Hebriden, II
CZ, 28., 3. 1926	Das vernichtete Tambu
CZ, 21. 10. 1926	In Neu-Guinea, I
CZ, 24. 10. 1926	In Neu-Guinea, II
CZ, 19. 12. 1926	Ein furchtbares Erlebnis, I. Rebel. II. Regen
CZ, 23. 12. 1926	Ein furchtbares Erlebnis, II.
CZ, 30. 12. 1926	Ein furchtbares Erlebnis, III.
CZ, 6. 1. 1927	Ein furchtbares Erlebnis, IV.
CZ, 16. 1. 1927	Eine erfahrungsreiche Fahrt, I.
CZ, 23. 1. 1927	Eine erfahrungsreiche Fahrt, II.
CZ, 30. 1. 1927	Eine erfahrungsreiche Fahrt, III., IV.
CZ, 3. 2. 1927	Eine erfahrungsreiche Fahrt, V., VI.
CZ, 6. 2. 1927	Eine erfahrungsreiche Fahrt, VI (nadaljevanje), VII.
CZ, 20. 3. 1927	Wenn sich zwei Cillier in der Fremde treffen . . .
CZ, 12. 6. 1927	Das Königreich der Freien. (Von A. M. Karlin, Calcutta)
CZ, 16. 6. 1927	Birma-das goldene Land. (Von A. M. Karlin, Calcutta)
CZ, 10. 7. 1927	Li Tie Guai-der Geheimnisvolle
CZ, 14. 7. 1927	Der Zauber Aryavartas
CZ, 17. 7. 1927	Das Gesetzbuch Manus
CZ, 21. 8. 1927	Ich esse auf Sindh
CZ, 28. 8. 1927	Die Feueranbeter
CZ, 16. 10. 1927	Der Pfad der Erfahrungen
CZ, 23. 10. 1927	Hinduismus, I
CZ, 27. 10. 1927	Hinduismus, II
CZ, 8. 12. 1927	Allerlei. (Eine Plauderei aus Indien)
CZ, 5. 1. 1928	Auf Bootsuche
CZ, 29. 1. 1928	Zeitrechnungen (Von A. M. Karlin, Cilli)

OPOMBE

¹ Življenje in potovanje pisateljice in zbirateljice Alme M. Karlinove sta opisana v vodniku po stalnih zbirkah Pokrajinskega muzeja v Celju »Celjski muzej V« ter v katalogu občasne razstave »10 let potovanja okoli sveta zbirateljice in pisateljice Alme Karlinove«, ki je bila v Gradu Goričane leta 1967.

² Celjski nemški list, naslednik lista »Deutsche Wacht«. V maju leta 1919 je list »Deutsche Wacht« prenehal izhajati in se preimenoval v Cillier Zeitung. Cillier Zeitung naprej v tekstu navajam kot CZ.

³ Članek je objavljen v CZ 8. 5. 1921.

⁴ Članek je objavljen v CZ 8. 5. 1921.

⁵ Havajsko otočje je del Sandviških Otokov. V času, ko je bivala na Havajih, je Karlinova predvidevala, da bo obiskala tudi otočje Fidži. Te namere pa ni izvedla, ampak je odpotovala na Japonsko. Svoje plane je opisala v pismu uredništvu, ki ga je CZ objavila 8. 5. 1921.

⁶ Pismo Alme M. Karlin je uredništvo lista objavilo 9. 9. 1923 in sicer pod naslovom »Alma M. Karlin v Peking«.

⁷ Članek Alme Karlinove z naslovom »Wenn Sich Zwei Cillier in der Fremde treffen« je objavljen v CZ 20. 3. 1927.

⁸ CZ je pismo objavila 12. 6. 1927, Karlinova pa je pismo iz Kalkute pisala 13. 5. 1927.

⁹ CZ je pismo objavila 16. 10. 1927, Karlinova pa je pismo pisala 8. 9. 1927 iz Karačija.

¹⁰ Alma M. Karlin je imela po prihodu domov v Celje v času od 26. 1. 1928 do 29. 3. 1928 cikel osmih predavanj z različno tematiko o svoji plovbi okoli sveta. Predavanja so bila predhodno najavljena v CZ.

¹¹ Pismo anonimnega poslušalca je CZ objavila 5. 4. 1928.

POVZETEK

Alma M. Karlin je, v času svojega potovanja okoli sveta, v Cillier Zeitung izdala skupno 136 člankov s skupnim naslovom »Popotne skice« (Reiseskizzen). Ti članki so izhajali v CZ od 15. 2. 1920 do 5. 1. 1928. Zadnji članek z naslovom »Obračun« pa je avtorica napisala že doma v Celju. Poleg same serije člankov, v katerih govori o svojih vtisih s poti okoli sveta, so zanimiva tudi njena pisma, ki jih je pošiljala ob najavah svojih novih serij člankov in jih je CZ prav tako objavljala. Za njeno potovanje okoli sveta je med Celjani vladalo veliko zanimanje. Tako lahko sklepamo iz najav predavanj po vrnitvi v domovino ter iz zahvalnega pisma anonimnega poslušalca.

ZUSAMMENFASSUNG

Alma M. Karlin hat während ihrer Reise um die Welt in der Cillier Zeitung insgesamt 136 Aufsätze unter dem Titel »Reiseskizzen« veröffentlicht. Diese Aufsätze erschienen in der CZ von 15. 2. 1920 bis 5. 1. 1928. Den letzten Aufsatz unter dem Titel »Obračun« hat die Schriftstellerin schon zu Hause in Celje geschrieben. Neben der Serienartikel, in denen sie über ihre Eindrücke von ihrer Weltreise spricht, sind insbesondere auch ihre Briefe interessant, die sie anlässlich der Veröffentlichung ihrer Serien an die Cillier Zeitung geschrieben hat und die in der CZ auch veröffentlicht wurden. Für ihre Reise um die Welt herrschte unter den Cillier ein reges Interesse. Das beweisen auch ihre Vorlesungen nach dem Rückkehr ins Vaterland und das Dankschreiben eines anonymen Zuhörers.

Prevod: prof. Marija Knez

ANTONIJA FRAS

IZ BIBLIOGRAFIJE FRANA ROŠA**Nekaj dopolnil**

Nastali prispevek za letošnjo knjigo Celjskega zbornika ima namen po vsebinskem in formalnem značaju nadaljevati bibliografijo Frana Roša iz leta 1985 s terminiranim podnaslovom: *Kronološki pregled (1914—1983)*.^{*} In čeprav je bilo literarno ter publicistično delo zbrano, v njej, časovno zaprto v razmak 69 let, nosi bibliografija v sebi nekaj posebnosti, ki to, gledane z ozko strokovne strani, niti niso, imajo pa nujno potreben praktičen pomen. V kar se da natančno in popolno zbrani snovi vseh zvrsti Roševega ustvarjanja v pisani besedi, je rahlo poudarjen publicistični delež tega izredno zanimivega človeka. Odločitev o takšni rešitvi ni bila slučajna, kajti nadaljnji potek pri sestavljanju je že samoumevno narekoval zasledovanje poznejših izdaj za večino bibliografskih enot ne glede na skupino, v katero sodijo. Pri takšnem načinu se izvajanje nekoliko stopnjuje, vendar je natančnost enot vedno manj pod vprašajem in končni rezultat je vsekakor povoljen. Izpuščeno je namreč le nepotrebno izpostavljanje nekaterih posameznosti iz umetnikovega osebnega življenja v prid objektivnosti in eksaktnosti bibliografije.

Letos mineva 90 let od pisateljevega rojstva v Kranju in 12 let od tedaj, ko so ga Celjani poslednjič lahko poslušali ob otvoritvi nove knjigarne Mladinske knjige v Stanetovi ulici, samo mesec dni pred nenadno smrtjo. Tudi danes še pogrešamo njegovo živo, poučno, toplo in človeško besedo prosvetljenega kulturnika z izrazitim smislom za humor, bridkim in hudomušnim obnem.

Se beseda dve o opisu in ureditvi enot. Z običajnim kratkim bibliografskim opisom si naslovi in avtorji sledijo po kronološkem vrstnem redu v okviru posamezne skupine.

^{*} Naslov se v celoti glasi: *Bibliografija Frana Roša, kronološki pregled: 1914—1983*, Celjski zbornik, 1985, str. 261—302.

Nadaljnja delitev znotraj letnikov pa je podrejena abecedni razvrstitvi. Številka ob desnem robu opozarja, na katero mesto v osnovni bibliografiji (CeZb 1985) spada dopolnilna bibliografska enota. Le številnejša dopolnila v skupini VII. Uglasbena dela so oštevilčena z novimi zaporednimi številkami, ne glede na skupno abecedno ali kronološko zaporedje.

I. PESNIŠKA DELA

Cigan z opico. — Antologija jugoslovenske savremene dečje književnosti, I. deo, Poezija (Beograd), 1936, str. 115 94a
Besedilo v slovenščini. — Ilustriral Dušan Milivojević, uredil Zivojin Karić

Pastirjeve sanje. — Antologija jugoslovenske savremene dečje književnosti, I. deo, Poezija (Beograd), 1936, str. 117 96a
Besedilo v slovenščini. — Uredil Zivojin Karić

Sin bo kmet. — Antologija jugoslovenske savremene dečje književnosti, I. deo, Poezija (Beograd), 1936, str. 116 96b
Besedilo v slovenščini. — Uredil Zivojin Karić

Mamica moja. — Dedek Mraz celjski mladini, Celje, 1955, str. 21 154a

Miška v šoli. — Galeb, 1. 8. 1962, str. 111—112 210a
Ilustriral Savo Sovre

Hmeljarska pesem (natisnjena v sestavku Mance POTOČNIK: Ob hmeljarskem likofu). — Turistični vestnik, 1964, št. 12, str. 30 232a

Zimska pesem. — Ciciban, 1. 21, 1966, št. 5, str. 117 241a

Osebni kult. — Lepo mesto, 1. 11, 1971, št. 2, str. 12 263a
Nepodpisano

II. PRIPOVEDNA DELA

Mornar Tomo. — Razori, 1940, št. 8, str. 7—9 325a

Ne bodo nas. — Tovariš, 1952, št. 8, str. 382 397a

III. PUBLICISTIČNA DELA

Antonu Bezenšku ob odkritju spominske plošče na njegovi rojsni hiši v Bukovju, 24. 6. 1934. — Stenograf, 1. 32, 1935, št. 8, str. 63 678a
Nepodpisano

Anketa o stanju sodobne jugoslovske dramatike in sodobnega jugoslovskega gledališča: vprašanja in odgovori. — Gledališki list Mestnega gledališča v Celju, 1955, št. 12—14, Fran Roš str. 432 699a

Zmagovita pravda Aškerčevega rodu. (Odgovore pesnikovega nečaka prof. Antona Aškerca zapisal Fran Roš.) — Obzorik 1956, št. 1, str. 26—29 704a

Anton Nerat: 80 let. — Celjski tednik, 1962 (12. 1.), str. 6 721a
Podpis: F. R.

Henrik Blazinšek: 80 let. — Celjski tednik, 1962 (8. 6.), št. 24, str. 22 721b
Podpis: F. R.

Ivo Petrak: 80 let. — Celjski tednik, 1962 (27. 7.), str. 6 721c
Podpis: F. R.

Jubilej Josipa Gosaka. — Celjski tednik, 1962 (26. 1.), str. 7 721c
Podpis: F. R.

Fedor Košutnik: 80 let. — Celjski tednik, 1963 (5. 7.), št. 26, str. 4 725a
Podpis: F. R.

Riko Pestevšek: 80 let. — Celjski tednik, 1963 (20. 12.), št. 51, str. 5 727a
Podpis: F. R.

Vošnjak Josip: Sto let star roman. — Celjski tednik, 1964, št. 25—28, str. 5 735a
Pripredil F. R.

- Hudalesova Mladost med knjigami. — Celjski tednik, 1965 (19. 10.), št. 46, str. 4
Podpis: F. R. 739a
- Jože Batištuta: 80 let. — Celjski tednik, 1965 (1. 1.), št. 1, str. 4
Podpis: F. R. 740a
- Konrad Fink: 80-letnik. — Celjski tednik, 1965 (29. 1.), št. 4, str. 5
Podpis: F. R. 740b
- Poslovilna pisma za svobodo ustreljenih v okupirani slovenski Štajerski. — Celjski tednik, 1965 (15. 10.), str. 4
Podpis: F. R. — Ocena 741a
- Milan Ževart in Stane Terčak: Od vstaje do zmage. — Celjski tednik, 1966 (15. 7.), št. 27, str. 6
Podpis: F. R. — Ocena 748a
- Delež celjske mladine. — Preporodovci proti Avstriji (Ljubljana 1970), str. 253—273. 768a
- IV. DRAMSKA DELA**
- A) Izvirna
Dedek Mraz celjski mladini. — Celje, 1955, str. 1—5 824a
- V. LITERATURA O FRANU ROŠU IN OCENE NJEGOVIH DEL**
- SMOLEJ Viktor
Smolej Viktor
Fran Roš: Medved Rjavček. — Mladika (Celje), 1. XIII, 1932, str. 193
Podpis: V. S. — Ocena 842a
- KARIĆ Živojin
Karić Živojin
Antologija jugoslovenske savremene dečje književnosti, I. deo, Poezija (Beograd: Izdavačka knjižara Jeremije J. Dželebdžića), 1936 842b
- Na strani 115 kratek Rošev življenjepis Mokrodolci. — Na delo (Celje), 1946 (4. 5.), str. 4. Ocena krstne predstave v Ljudskem gledališču v Celju 845a
- [RAVLJEN Davorin]
[Ravljén Davorin]
Ob premieri Gorinšek-Roševe mladinske igre »Desetnica« v mariborski Drami. Razgovor z avtorjem in režiserjem Danilom Gorinškom. — Vestnik (Maribor), 1952 (26. 1.), št. 2 855a
Podpis: -n
- BARTOL Vladimir
Bartol Vladimir
Desetnica Alenčica: spisala Danilo Gorinšek in Franjo Roš, SNG v Trstu. — Primorski dnevnik, 1951 (27. 11.), str. 3 853a
- Mladinska igra »Desetnica« je očarala in zabavala mlade in stare. Druga letošnja premiera SNG. — Primorski dnevnik, 1951 (25. 11.) 853b
- [KISLINGER Juro]
[Kislinger Juro]
»Čarobna piščalka« Frana Roša. Pred krstno uprizoritvijo mladinske pravljicne igre iz domačih logov. — Večer (Maribor), 1968, (12. 12.) št. 289, str. 4 887a
Podpis: jk
- GROBELNIK Gustav
Grobelnik Gustav
Obisk pri Franu Rošu. — Novi tednik, 1971 (21. 1.), št. 2, str. 7 911a
Podpis: G. G.
- HRUSOVAR Saška, OPRESNIK Saška, HRNCIĆ Lidija
Fran Roš (1898—1976): življenje, proza in mladinsko delo. — Celje: Celodnevna osnovna šola Fran Roš, 1987. 110 str. 952a
Strojep. avtogr. — Raziskovalna naloga za gibanje Znanost mladini.
- NOVAK Romana, SOTLAR Lara, VRŠCAJ Petra
Fran Roš: dramsko delo. — Celje: Celodnevna osnovna šola Fran Roš, 1988. 952b
Strojep. avtogr. — Raziskovalna naloga v okviru akcije Mladi za napredek Celja.

VII. UGLASBENA DELA FRANA ROSA

A) Zborovske pesmi

- Delavska pesem / (Peter Lipar; Fran Roš). — Naši zbori, 1. 3, 1947/1948, str. 33 969
- Svobodna zemlja / (C. Jagrič; Fran Roš). — 1952 (?) Gradivo je brez podatkov o impresumu in nakladi 970
- Moja mati / (Breda Šček; Fran Roš). — Naši zbori, 1. 7, 1951/1952, str. 62 971
- Vsemu dane: (fugetta) / (Ubald Vrabec; Fran Roš). — Naši zbori, 1. 17, 1964/1965, str. 33 972
- Hmeljarska pesem / (Radovan Gobec; Fran Roš). — Turistični vestnik, 1. 12, 1964, str. 30 973
Glasbeni prispevek članku: Ob hmeljarskem likofu
- Pet pesmi: tri za moški in dve za mešani zbor / (Alojzij Michelčič; Fran Roš). — Ljubljana, 1966 974
Pesmi Očka moj in Jutranja pesem sta izšli prvič leta 1956 v samostojni publikaciji
- Svobodna zemlja / (Franjo Luževič; Fran Roš). — Otroške in mladinske pesmi s klavirjem, Ptuj, 1969 975
- Delavska pesem / (Radovan Gobec; Fran Roš). — Naši zbori, 1. 29, 1976/1977, str. 199 976

JOZE VURCER

Narodni heroj

PETER STANTE — SKALA (1914—1980)**Narodnoosvobodilna vojna in socialistična revolucija 1941—1980**
(Nadaljevanje iz CZ 1987)

24. februarja 1941 je bil Peter Stante po enoletnem zaporu zaradi komunistične dejavnosti izpuščen iz Starega piskra. V mesecih pred fašističnim napadom na Jugoslavijo je kot član okrožnega komiteja KPS Celje deloval pri narodno-obrambnem delu pred grozečo fašistično agresijo. V aprilski vojni se je vključil med prostovoljce, po kapitulaciji mu je uspelo izogniti se nemškemu vojnemu ujetništvu in se vrniti v Celje.

OK KPS Celje je Petra Stanteta imenoval za vodjo vojnorevolucionarnega komiteja z nalogo pripraviti pogoje za pričetek oboroženega boja proti fašističnim okupatorjem. Njegova naloga je bila zbiranje orožja in drugega vojnega materiala, zagotoviti materialne vire, zbrati in pripraviti borce. Vojno-revolucionarnemu komiteju je uspelo zbrati le manjše količine orožja, nekaj pušk in pištol, ter večje količine streliva.

Hitro se je krepila politična organizacija upora. 22. maja 1941 je pokrajinski komite KPS za severno Slovenijo na sestanku predstavnikov KPS in krščanskih socialistov na Kojzici pri Rimskih Toplicah ustanovil pokrajinski odbor OF slovenskega naroda za severno Slovenijo. 16. junija 1941 je bilo v zidnici Jožeta Goručana na celjskem gradu posvetovanje pokrajinskega komiteja o organizaciji in pripravah oboroženega boja v severovzhodni Sloveniji. Vodil ga je predsednik vojaške komisije CK KPS dr. Aleš Bebler, udeležili pa so se ga člani PK in vojno-revolucionarnih komitejev. V noči na 6. julij 1941 so izvedli v mestu Celju, Savinjski dolini, Škofji vasi in Vojniku veliko napisno akcijo protiokupacijskih gesel in mazanje napisnih tabel z nemškimi krajevnimi imeni. 6. julija 1941 sta bila ustanovljena okrožni odbor OF za celjsko okrožje in mestni odbor OF za mesto Celje.

Avtor: Jože Vurcer, kustos Muzeja revolucije Celje, profesor zgodovine in sociologije.

Do nemškega napada na SZ, 22. junija 1941, je Peter Stante živel v Celju legalno. Novi oblastniki so ga celo vabili v svojo službo, ker so ga kot znanega komunista imeli za protidržavnega človeka. Vendar je iz previdnosti že prenočeval drugod, ne doma v Gaberju. Aleš Bebler ga v spominih na posvetovanje na celjskem gradu imenuje »prvi slovenski partizan.«

Ob nemškem napadu na SZ so se v Zavodni ob Voglajni sestali člani okrožnega komiteja KPS Celje in vojno-revolucionarnega komiteja. Formiran je bil operativni štab za ustanovitev partizanske enote. 24. junija 1941 je PK KPS za severno Slovenijo imenoval poveljstvo Celjske partizanske čete. Za komandanta je bil postavljen sekretar OK KPS Celje Franjo Vrunč, za političnega komisarja čete vodja vojno-revolucionarnega komiteja Peter Stante. Sekretar OK KPS Celje je postal Tone Grčar-Johan. V zbirnem taborišču na Reševni, na Slemenih, pri kmetu Francu Muleju-Resenšku, je bila 20. julija 1941 ustanovljena Celjska partizanska četa. Stela je 17 borcev, oboroženih s puškami in nekaj revolverji. Obstajala in delovala je kot samostojna bojna enota do 27. avgusta 1941, ko je bila razbita. V njenih vrstah so se bojevali trije narodni heroji, Peter Stante-Skala, Franjo Vrunč-Buzdo in Janko Skvarča-Modras. 5. avgusta 1941 je četa izvedla prvo sabotažno akcijo, požgala gospodarsko poslopje na zaplenjenem posestvu v neposredni bližini mesta, v Bukovžlaku. 11. avgusta 1941 sta bila komandir in politkomisar čete v izvidnici v vasi Slivnica, kjer je četa nameravala napasti orožniško postajo. Bila sta prepoznana, pri zasledovanju je bil Franjo Vrunč v strugi Voglajne ujet in 24. avgusta 1941 v Mariboru ustreljen. Peter Stante je postal komandir čete. Pri napadu na četno taborišče na Javornikih, 16. avgusta 1941, je bil v spopadu ranjen, oplazila ga je krogla, in pri padcu v prepad si je poškodoval nogo in čeljust. Četa se je umaknila, nezavestnega Stanteta so orožniki, ki so zasledovali borce, pustili ležati na mestu. Še pred njihovo vrnitvijo se je osvestil in se umaknil. Zdravil se je pri Filipu Blažiču na Aljaževem hribu v Celju in pri Dobrotinškovih v Šentjurju. Zdravniško pomoč mu je nudil zdravnik dr. Franc Svetina iz Šentjurja. Nemci so Celjsko partizansko četo neprestano zasledovali. S pomočjo izdajalcev jim je uspelo, da so jo razbili. Po uničenju dela čete v Zavškovem mlinu v Brezah, 27. avgusta 1941, so si preostali borci prizadevali četo obnoviti. Peter Stante je v delavskih predelih Celja izvedel prostovoljno mobilizacijo za novo, Drugo celjsko partizansko četo. Za odhod v partizane se je odločilo 30 do 40 mladincev. V priprave se je vrinil izdajalec in 1. oktobra 1941 so bili pri Jožetu Farčniku v Zavodni organizatorji čete napadeni. Peter Stante se je iz obroča prebil. Prostovoljci in številni aktivisti so bili aretirani, mnogi oktobra in novembra 1941 ustreljeni v Mariboru, drugi odpeljani v koncentracijska taborišča.

Peter Stante se je po izdaji umaknil v celjsko okolico, k Mastnakovim v Dramljah in Dobrotinškovim na Dobrotinu pri Vojniku, postojankam OF od začetka boja proti okupatorju. 20. oktobra 1941 je šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko izdal ukaz o izselitvi obmejnega slovenskega prebivalstva nemškega rajha ob Savi in Sotli v Nemčijo. CK KPS in glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet sta pozvala prebivalstvo izselitvenega območja na ljudsko vstajo. Da podpre in pospeši vstajo, je glavno poveljstvo ukazalo Štajerskemu partizanskemu bataljonu, ki je oktobra 1941 združeval partizanske čete na okupiranem slovenskem Štajerskem, naj odide na izselitveno obmo-

čje. Štajerski partizanski bataljon se je po napadu na Šoštanj, 8. oktobra 1941, veliki obrambni bitki na Čreti na Dobrovljah, 26. oktobra 1941, v. Grižah pri Žalcu, 28. oktobra 1941, pripravljaj na »brežiški pohod«. 29. oktobra 1941 so se v slaščiščarni RU-GO (danes NANA) v središču Celja, v neposredni sosesčini celjskega gestapa, sestali vodja vojnega komiteja pri pokrajinskem komiteju KP Miloš Zidanšek, člani OK KPS Celje in predstavniki Štajerskega partizanskega bataljona. Dogovarjali so se o javkah in poti bataljona čez celjsko okrožje. Sestanek je bil izdan, ujet in pri poskusu bega ubit je bil kurir bataljona, ostali so se uspešno umaknili. Sledile so velike aretacije v Celju in okolici.

Štajerski partizanski bataljon je po odhodu iz Griž, 28. oktobra 1941, 29. oktobra zjutraj prispel na Dobrotin pri Vojniku. Terenska organizacija OF Vojnika in Škofje vasi je pripravila vse za nastanitev in prehrano bataljona. Tu sta se prvič srečala legendarna štajerska partizanska komandanta Franc Rozman-Stane in Peter Stante-Skala. Prvič je v partizanskih virih zapisano ime Skala. Partizan Franček Pintarič-Švaba je v svoj dnevnik zapisal, da se je bataljonu pridružil Skala. Peter Stante je bil postavljen za operativnega oficirja bataljona. Za nadaljnjo pot je bil zelo pomemben, ker je poznal teren in organizacijo OF na Kozjanskem.

Z Dobrotina je bataljon, ki je štel okrog 60 dobro oboroženih borcev s puškami in tremi puškomitraljezi, nadaljeval pohod proti Dramljam, železnici Celje—Maribor in cesti Celje—Rogaška Slatina. 1. novembra 1941 je bil v vasi Javorje pri Slivnici izdan. V ostrem spopadu so padli štiri borci, eden je bil ujet, izgubili so skoraj vso opremo. Še pred bojem je komandant Stane poslal v Lesično Petra Stanteta, da se poveže z odborom OF, pripravi hrano in prebivališče za izčrpane borce in naveže stike z Brežiško četo. Odbor OF Lesično pod vodstvom Andreja Kolarja je pripravil vse potrebno za borce bataljona v vasi Gubno. Vendar so nemško orožništvo in vermani ves čas zasledovali bataljon, Nemcem naklonjeni posamezniki pa so ga neprestano izdajali. Bataljon ni mogel v Gubno, temveč je moral na zasneženi Bohor in v hud mraz. Po čakanju na Gubnem je bil Peter Stante 2. novembra na Bohorju pri bataljonu in se z njim prebijal proti Savinji in nazaj v Savinjsko dolino. V Griže je bataljon prispel 6. novembra, 7. novembra 1941 se je Štajerski partizanski bataljon razdelil na skupine, ki so šle v svoja prezimovališča. Sredi novembra sta komandant bataljona Franc Rozman-Stane in operativni oficir bataljona Peter Stante-Skala odšla v Ljubljano poročat CK KPS in glavnemu poveljstvu slovenskih partizanskih čet. V začetku decembra 1941 je prišel v Ljubljano tudi Dušan Kveder-Tomaž, komandir Brežiške partizanske čete, ki je bila uničena 28. novembra 1941 v Gorjanah pri Sevnici.

CK KPS in glavno poveljstvo sta Francu Rozmanu-Stanetu, Dušanu Kvedru-Tomažu in Petru Stantetu-Skali ukazala, da naj iz dolenjskih partizanskih čet ustanovijo bataljon, ki bo preko nemško-italijanske okupacijske meje odšel na Štajersko in širil ter krepil osvobodilni boj na okupiranem slovenskem Štajerskem. Tako so se v Ljubljani sestali trije partizanski komandanti, narodni heroji, »Velika trojica«, legenda slovenskega NOB. 15. decembra 1941 je bil na Kremenjku pod Srebotnicami iz Stiške, Mokronoške in Molniške partizanske čete ustanovljen 2. partizanski bataljon. Komandant je bil Franc

Rozman-Stane, politični komisar Dušan Kveder-Tomaž, partijski sekretar bataljona Peter Stante-Skala. Bataljon je štel 80 borcev. Svojo nalogo, odhod na Štajersko, je želel čimprej izpolniti. 21. decembra 1941 se je premaknil v hribovje proti Litiji, prekoračil brez ovir nemško-italijansko mejo ter se povezal s terensko organizacijo OF v Smartnem pri Litiji za napad na litijsko posadko, da si zagotovi plen, orožje in izsili prehod preko mostu čez Savo. Razgovore s terensko organizacijo sta vodila komandant in partijski sekretar bataljona. Po naključju je bila koncentracija bataljona odkrita. 24. decembra 1941 je bil bataljon v vasi Liberga, kjer je počival in navezoval stike, napaden. Po hudem boju se je moral umakniti nazaj čez mejo. Po boju pri Primskovem, 26. decembra 1941, in neuspešnem napadu na Turjak, 6. januarja 1942, se je 2. partizanski bataljon 8. januarja 1942 premaknil na Pogled. V neposredni bližini Ljubljane si je zgradil zimski učni tabor in se v varstvu terenskih organizacij OF in OF Ljubljane posvetil svoji notranji organizaciji. Do 23. marca 1942 je narastel na več kot 200 borcev, ki so dobili temeljito vojaško in politično vzgojo.

Peter Stante-Skala je bil bataljonski partijski sekretar in oficir za zvezo z glavnim poveljstvom. Skupaj s političnim komisarjem bataljona je vodil dnevnik povelj 2. partizanskega bataljona. 14. februarja 1942 je postal tudi namestnik komandanta bataljona. Februarja 1942 je štab 2. partizanskega bataljona prevzel funkcijo pokrajinskega poveljstva za Štajersko. Franc Rozman-Stane (Mlinar) je bil komandant pokrajinskega poveljstva, Dušan Kveder-Tomaž (Poljanec) politični komisar. 23. marca 1942 so Italijani napadli taborišče 2. partizanskega bataljona na Pogledu. Bataljon se je premaknil na Kremenjek, kjer si je postavil novo vadbeno taborišče. Z dotokom novincev se je povečal na 300 dobro oboroženih borcev. 5. aprila 1942 je pokrajinsko poveljstvo za Štajersko preoblikovalo 2. partizanski bataljon v 1. štajersko partizansko brigado. Prva slovenska partizanska brigada je imela tri bataljone, 1. štajerskega so sestavljali borci partizanskih čet na Štajerskem, drugega in tretjega pa borci 2. partizanskega bataljona. Štab brigade so sestavljali komandant Franc Rozman-Stane, politični komisar Dušan Kveder-Tomaž in namestnik komandanta Peter Stante — (Ivan) Skala.

V tem času je bila pretrgana povezava med pokrajinskim poveljstvom in glavnim poveljstvom. Reorganizacijo in ustanovitev 1. partizanske brigade je izvedlo pokrajinsko poveljstvo po lastni iniciativi. Po vzpostavitvi zvez je glavno poveljstvo pokrajinskemu najprej očitalo samovoljo, potem pohvalilo njegovo iniciativo, vendar zahtevalo, da se mora ravnati po njegovih ukazih. 4. aprila 1942 je glavno poveljstvo ustanovilo grupe odredov. Štajerske partizanske enote so bile združene v 2. grupo odredov. 1. štajerska partizanska brigada je ostala organizacijsko nespremenjena, spremenila je le ime v 2. grupo partizanskih odredov. Glavno poveljstvo je imenovalo enak štab. Peter Stante- (Ivan) Skala je postal namestnik komandanta grupe in partijski sekretar grupe odredov. Ponovna reorganizacija je bila slovesno izvedena na Kremenjku 1. maja 1942.

CK KPS in glavno poveljstvo sta za pomlad 1942 načrtovala splošen razmah osvobodilne borbe v vseh slovenskih pokrajinah in predvidevala osvoboditev velikega dela slovenskega ozemlja. Gorenjska in Zasavje z revirji naj bi postala osvobojeno ozemlje. Zato je morala 2. grupa odredov takoj na

Stajerski partizanski
komandanti 1941—1943:
Dušan Kvedar-Tomaž,
Franc Rozman-Stane,
Peter Stante-Skala,
GS Slovenije, Ručetna
vas, junija 1944.

Stajersko, kjer naj bi kot osnovna bojna sila pospeševala razvoj osvobodilnega boja, mobilizirala, ustanavljala nove enote in osvobajala ozemlje. 19. maja 1942 je iz taborišča nad Polico krenilo v nov pohod na Štajersko 513 dobro oboroženih borcev 2. grupe. Grupa je ponovno poskušala s prebojem čez nemško-italijansko okupacijsko mejo na področju zasavskega hribovja in čez Savo. Po prehodu čez mejo je bila v zasavskih hribih izdana in 21. maja 1942 pri Jančjem napadena. Po celodnevem boju se je izvila iz nemškega obroča. Po treh dneh pohodov in bojov je bila 22. maja ponovno na Kremenjku. Glavno poveljstvo jo je sedaj uporabilo na Dolenjskem v boju proti Italijanom, kjer je izbojevala vrsto uspešnih bojov. Največji so bili napadalno obrambni boji v okolici Muljave, od 6. do 12. junija 1942.

Razmah osvobodilnega boja je prisilil okupatorje, da proti osvobodilnemu gibanju izvajajo velike operacije čiščenja ozemlja partizanskih enot, t.j. ofenzive. V Sloveniji sta se nemški in italijanski okupator dogovorila za skupno istočasno ofenzivo na svojih okupiranih področjih. V Ljubljanski provinci je italijanski okupator pričel z ofenzivo 16. julija 1942, prihod in bojne akcije 2. grupe odredov na Gorenjskem pa so sprožile pričetek nemške ofenzive 13. julija 1942.

2. grupa odredov je po bojih na Dolenjskem 20. junija 1942 krenila na ponoven pohod na Štajersko. Glavno poveljstvo jo je sedaj usmerilo čez Gorenjsko, kjer naj bi s 1. grupo odredov osvobodila del pokrajine in nato nadaljevala pohod na Štajersko. Ob začetku pohoda je štela 2. grupa odredov 541 borec razdeljenih v 2 odreda in 5 bataljonov.

V bojih od 29. junija do 7. julija 1942 se je 2. grupa odredov prebila čez močno utrjeno in dobro branjeno italijansko-nemško mejo v Polhograjskih Dolomitih in se povezala s 1. grupo odredov na Gorenjskem. Bila je precej oslABLJENA, brez dveh bataljonov. Štaba 1. in 2. grupe odredov sta se sestala 14. julija 1942 na Gabrški gori. Kljub načelni soglasnosti so med njima nastala nesoglasja glede načina izpolnjevanja zastavljenih nalog. Pričetek nemške ofenzive na Gorenjskem je načrtovano osvoboditev onemogočil in grupi sta morali bojevati hude boje z veliko nemško premočjo. Po bojih v škofjeloškem hribovju, na Blegošu in na Jelovici, je 2. grupa odredov, močno oslABLJENA, 10. avgusta 1942 nadaljevala pohod na Štajersko. Po reorganizaciji na Jelovici je bila razdeljena v dve skupini: prva, štab grupe in 2. bataljon Savinjskega odreda s komandantom Jankom Sekirnikom-Simonom, in druga, 1. bataljon Savinjskega odreda s komandantom Francem Poglajenom-Kranjcem in grupno tehniko. Štab grupe s Simonovim bataljonom je 10. avgusta 1942 odšel z Jelovice, se približal Savi in jo 11. avgusta brez težav prekoračil. Po dnevnem počitku v Udnem borštu so ga vodiči Kokrškega odreda odvedli proti Krvavcu. Na gorskih poteh Krvavca so nanj čakali Nemci in izdajalci-raztrganci, prestregli pohod in bataljonu v zasedah v Davovcu, 13. avgusta, in v dolini Kamniške Bistrice, 15. avgusta, prizadejali hude izgube in ga razbili na dva dela. Skupina, ki sta jo vodila komandant grupe Franc Rozman-Stane in namestnik komandanta Peter Stante-Skala, se je iz doline Kamniške Bistrice čez prelaze Konj in Presedljaj prebila na Veliko planino in se 18. avgusta na Kostavski planini združila s skupino političnega komisarja grupe Dušana Kvedra-Tomaža. Kranjčev bataljon se je moral v neprestanih bojih prebijati z Jelovice na Štajersko preko Koroške. 28. avgusta je prišel na Smrekovec, od tam odšel na Pohorje in postal jedro legendarnega Pohorskega bataljona.

Štab 2. grupe odredov se je s Kostavske planine premaknil na Dobrovlje. Tu je na 2. grupo že čakal 1. štajerski bataljon 2. grupe, ki sta ga vodila komandant Rudi Knez-Silas in politični komisar Boris Čizmek-Bor. Na Dobrovljak so se tako v začetku septembra 1942 zbrali skoraj vsi štajerski partizani. Štab 2. grupe odredov je 11. septembra 1942 izvedel reorganizacijo štajerskih partizanskih enot, ki so se po bataljonih razporedile po okupirani slovenski Štajerski. Leto 1942 je obdobje najhujšega terorja in genocida nacističnih okupatorjev na okupiranem slovenskem Štajerskem. Nemci množično steljajo talce, odganjajo v koncentracijska taborišča, ropajo otroke, mobilizirajo v nemško vojsko in obvezno delovno službo. Pokrajinski komite

KPS za Štajersko se pred vedno pogostejšimi izdajami umika v čedalje globljo ilegalo in je nazadnje na svoji postojanki na Kozjanskem omejen le na nekaj osamljenih povezav z nekaterimi terenskimi delavci. 2. grupa odredov je morala tako sama ponovno razvijati organizacije OF. Njen prihod, čeprav je bila močno oslABLjena, na Štajersko je prišlo le okrog 120 borcev, je dal osvobodilnemu boju na Štajerskem nov polet.

Konec septembra 1942 je štab 2. grupe odredov poslal namestnika komandanta grupe Petra Stanteta-Skalo na poročanje CK KPS in glavnemu poveljstvu. Osrednja vodstva slovenskega NOB so bila s težavami v bojih 2. grupe odredov in z dejanskim političnim in vojaškim položajem na okupiranem slovenskem Štajerskem slabo seznanjena, ker so bile povezave s pokrajinskimi vodstvi le občasne ali pa pretrgane. Prav tako so osrednja vodstva v začetku leta 1942 postavila previsoke cilje, ki jih politična vodstva in partizanske enote na Štajerskem niso mogla izpolniti ob dejanski moči okupatorja. Tako 2. grupa odredov ni izpolnila zastavljeni nalog in Peter Stante-Skala je bil v najvišjem vodstvu slabo sprejet. Konec oktobra 1942 se je Stante vrnil v štab grupe na Dobrovljah. CK KPS ga je kot partijskega sekretarja 2. grupe odredov imenoval za člana PK KPS za Štajersko. Štab grupe je z Dobrovelj vodil osvobodilni boj na Štajerskem. Le-ta se je najhitreje razvijal na Moravškem, v Revirjih in na Pohorju. Štab grupe se je s štabno zaščito premikal od bataljona do bataljona, pomagal ter usmerjal akcije enot in delo terenskih delavcev. V začetku novembra 1942 je Savinjski bataljon izvedel več uspešnih akcij v Zgornji Savinjski dolini in se po njih umaknil na Dobrovlje. Nemška policija in vermanshaft sta obkrožila Dobrovlje in jih čistila. V obroču je bil tudi del štaba 2. grupe z namestnikom komandanta Petrom Stantetom-Skalo. 7. novembra 1942 je bila na Krešici razbita Veličkova četa Savinjskega bataljona, ko je varovala preboj z Dobrovelj. Padlo je 17 borcev, 5 jih je bilo ujetih. Padle in ujete borce ter zaprte aktiviste so Nemci nato razkazovali in zasramovali po mestnih ulicah Celja.

Štab 2. grupe odredov in PK KPS za Štajersko sta se premestila na Moravško, kjer je v vaseh okrog Moravč nastalo novo središče osvobodilnega boja na Štajerskem. 26. decembra 1942 sta CK KPS in glavno poveljstvo izvedla reorganizacijo slovenske partizanske vojske. Na Štajerskem je bila vzpostavljena 4. operativna cona — Štajerska. Vodili so jo komandant Franc Rozman-Stane, politični komisar Dušan Kveder-Tomaž in namestnik komandanta Peter Stante-Skala. V tem času je bil Stante ponovno na poročanju pri osrednjih vodstvih narodnoosvobodilnega boja v Polhograjskih Dolomitih. Očena dela, pomena ter nalog 2. grupe odredov, sedaj 4. operativne cone ter štajerskih političnih vodstev, je bila realna ob upoštevanju posebnosti osvobodilnega boja na okupiranem slovenskem Štajerskem. Naročeno mu je bilo, naj se prično tudi na Štajerskem ustanavljati partizanske brigade z večjim dotokom prostovoljcev in z mobilizacijo. Štab 4. operativne cone je reorganizacijo enot izvedel 14. januarja 1943 na Lesu v Moravški dolini. Brigad ni ustanovil, ker so bile enote še prešibke. Za lažje vodenje bataljonov po vsej Štajerski je ustanovil kot vmesno poveljstvo Kamniško-savinjski odred. Kmalu po reorganizaciji so se začele širiti govorice o hudem boju Pohorskega bataljona na Pohorju. Čeprav je okupator v časopisu »Štajerski gospodar« ob-

javil uničenje Pohorskega bataljona, tega niso hoteli verjeti. Komandant cone Stane je dvakrat odšel s štabno zaščito na Pohorje in iskal bataljon.

Sovražnikova ofenziva decembra 1942 in januarja 1943 in partizanski porazi niso mogli zakriti splošnega političnega izboljšanja položaja. Nemški poraz pred Stalingradom je vtilil novega duha. Politične organizacije so pričele ponovno oživljati. Da bi štajerski politični delavci bili kos novim nalogam, je pokrajinski komite pod vodstvom sekretarja dr. Dušana Kraigherja-Juga in člana komiteja Petra Stante-Skala sklical pokrajinsko partijsko posvetovanje. Posvetovanje je bilo 18. in 19. februarja 1943 v vasi Dešen v Moravški dolini pri kmetu Osoletu. Udeleželi so se ga člani pokrajinskega komiteja, 4. operativne cone ter kamniškega, litijskega in revirskega okrožja, skupaj 19 oseb. To posvetovanje pomeni prelomen dogodek v razvoju osvobodilnega boja na slovenskem Štajerskem. Peter Stante-Skala je s svojo organizacijsko dejavnostjo in referatom o politično-organizacijskem delu, potrebi sprejemanja najboljših članov OF v partijo ter o delu in pomenu SKOJ-a dal pomemben delež k organizaciji osvobodilnega boja na okupiranem slovenskem Štajerskem. Predstavil se je kot izkušen politični delavec z bogato politično prakso in teoretičnim znanjem.

Spomladi 1943 se je Savinjski bataljon Slavko Šlander ponovno vrnil na Dobrovlje. Tudi štab cone in pokrajinski komite sta se večkrat zadrževala na Dobrovljah. Ko sta 15. junija 1943 taborila na Tolstem vrhu, sta bila nenadoma napadena. V kratkem spopadu sta padla sekretar PK KPS za Štajersko dr. Dušan Kraigher-Jug in sekretarka SKOJ za Štajersko Vera Šlander-Lojzka. Ranjen je bil tudi komandant cone Franc Rozman-Stane.

22. junija 1943 je Glavni štab NOV in PO Slovenije imenoval novo poveljstvo 4. operativne cone. Komandant je postal Alojz Kolman-Marok, politični komisar Peter Stante-Skala, namestnik političnega komisarja Mitja Ribičič-Ciril.

Peter Stante-Skala dolžnosti političnega komisarja 4. operativne cone NOV in PO Slovenije ni prevzel. Julija 1943 ga je CK KPS imenoval za sekretarja pokrajinskega komiteja KPS za severno Slovenijo. Člani sekretariata so bili še Sergej Kraigher, Mica Šlander, Pavel Žaucer, Albin Vipotnik in Viktor Stopar.

Po kapitulaciji Italije in nastanku velikega osvobojenega ozemlja v Ljubljanski provinci je vodstvo slovenskega narodnoosvobodilnega boja sklicalo zbor izvoljenih predstavnikov slovenskega naroda, ki naj postavi temelje slovenske države v zvezni Jugoslaviji. 18. septembra 1943 je CK KPS zahteval od pokrajinskega komiteja, da pošlje svoje predstavnike na zbor odposlancev slovenskega naroda. Na zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju od 1. do 3. oktobra 1943 so se s Štajerske prebili sekretar pokrajinskega komiteja Peter Stante-Skala, članica komiteja Mica Šlander in sekretar okrožnega komiteja Litija Jože Gričar. Na zbor so prispeli 2. oktobra 1943 in bili burno pozdravljeni kot predstavniki bojujoče se Štajerske in Koroške. Zvečer, na drugi delovni seji, je Peter Stante-Skala kot poverjenik Izvršnega odbora OF za Štajersko pozdravil zbor.

Peter Stante (navdušeno pozdravljen): »Dragi tovariši in tovarišice! Preden začnem, vam izrekam najtoplejše pozdrave v imenu trpečega in krvavečega štajerskega prebivalstva. Čast mi je, da lahko na tem mestu, na katerem se

danes nahajam, in v tem zgodovinskem trenutku, zastopam ta najbolj tlačni del naše domovine. Dragi tovariši, upam, da govorim v imenu celotnega prebivalstva Štajerske (klici: Živela Štajerska! in navdušeno ploskanje), da govorim v imenu vseh onih, ki še trpijo pod škornjem nemških band, nemških trinogov, nemških gestapovcev. (klici: Smrt njim!) Slovenci na Štajerskem si želijo, da bi čimprej doživeli in dočakali dan svobode, dan združene svobodne Slovenije.

Dragi tovariši in tovarišice! Štajerska je tudi k temu ogromno doprinesla, da smo lahko osvobodili lep del slovenske domovine. (Ploskanje).

Zrtve, katere je dala Štajerska, so jasen dokaz, da se je velik del štajerskega prebivalstva od vsega početka na poziv Komunistične partije Slovenije (klici: Živela Komunistična partija Slovenije! Živel njen Centralni komite! Živeli štajerski partizani! Ploskanje) takoj priključil Osvobodilni fronti, formiral prve partizanske enote in začel zadajati smrtne udarce sovražniku.

Dragi tovariši! Štajerci pa niso pozabili, da imajo na severu neosvobojene brate Korošce. (Klici: Živela slovenska Koroška! Živel slovenski Celovec! Dolgotrajno ploskanje.) Mi smo nudili vso pomoč tudi našim bratom Korošcem, kateri že stoletja trpijo pod tujim jarmon. (Klic: Živela borbena enotnost slovenskega naroda! Klici: Živela!) Naš trud ni bil zastonj. Tudi Korošci so se priključili Osvobodilni fronti in začeli formirati partizanske enote. Iz malih partizanskih skupin so se formirali bataljoni, ki so prišli ravno ob času kapitulacije italijanskega fašizma na to stran v Ljubljansko pokrajino in so skupaj z brigadami razorožili italijansko vojsko. (Klic: Živeli štajerski partizani! Ploskanje.) Štajerska kot celota, štajersko prebivalstvo je od vsega pričetka zaupalo Izvršnemu odboru Osvobodilne fronte (ploskanje), zato se ni preplasil niti največjih grozodejstev, katere izvajajo gestapovci nad civilnim prebivalstvom. (Klici: Smrt gestapovcem!) Šli so junaško v boj in so krepili tako partizansko vojsko kakor tudi politično organizacijo Osvobodilne fronte.

Vsem žrtvam, ki so padle na Štajerskem, kličem: Slava! (Vsi vstanejo in vzkliknejo: Slava! Klici: Živel slovenski Maribor! Živelo slovensko Celje! Dolgotrajno ploskanje.)«¹

Peter Stante je bil na zboru imenovan za člana predsedstva zborovanja in za člana verifikacijske komisije zbora. Na volitvah članov Slovenske narodne skupščine, Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora in delegacije SNOO za II. zasedanje AVNOJ-a je bil izvoljen za člana SNOO in člana delegacije.

Po zborovanju se je Peter Stante-Skala vrnil na Štajersko. 13. novembra 1943 je na Limbarski gori vodil posvetovanje članov pokrajinskega komiteja, 4. operativne cone in štaba VI. SNOUB Slavko Šlander. Razpravljali so o partizanskih akcijah, mobilizaciji in politični situaciji na Štajerskem. II. zasedanja AVNOJ-a v Jajcu, 29. novembra 1943 se Peter Stante-Skala ni udeležil, ker zaradi nemške ofenzive ni mogel na Kočevski Rog, kjer se je zbrala slovenska delegacija, ki je odšla na II. zasedanje.

Vodstvo narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem je politična in vojaška vodstva na okupiranem slovenskem Štajerskem nenehno opozarjalo na nevarnost razvoja bele in plave garde, slovenske kontrarevolucije. Vodstvo ni pravilno spoznalo, da sta na okupiranem slovenskem Štajerskem politična situacija in odnos okupatorja do osvojenega prebivalstva in ozemlja drugačna

kot v Ljubljanski provinci. Tudi italijanski okupator je tako kot nemški imel za osnovni cilj genocid slovenskega naroda. Vendar je italijanski okupator svoj cilj zasledoval prikrito. Dovolil je slovenski buržoaziji in kleru, da sta stopila v povezavo z njim in mu z belo in plavo gardo, oboroženimi enotami izdajalcev, pomagala v boju proti narodnoosvobodilnemu boju in socialistični revoluciji. Buržoaziji je tudi nudila možnost oblasti po vojni. Nemški okupator ne pristaja na nikakršno sodelovanje. Slovenska Štajerska, Gorenjska in Koroška so zanj osvobojene, v domovino vrnjene dežele. Z valovi izganjanj jih čisti zavednega slovenskega prebivalstva in krvavo zatira vsak odpor. Z genocidnimi ukrepi uničuje slovenski značaj dežele in slovensko prebivalstvo. Sodelavci okupatorja nastopajo kot neposredni nosilci koristi nemške oblasti, kot odkriti plačanci, odpadniki in izdajalci. Šele z očitnim propadanjem vojaške in politične moči nacistične Nemčije si zametki slovenske buržoazne kontrarevolucije na okupiranem slovenskem Štajerskem pridobivajo določen prostor v nacističnih načrtih, vendar šele leta 1944. Ponavljajoča se opozorila so dala plavi in beli gardi na okupiranem slovenskem Štajerskem mnogo večji pomen, kakor sta ga dejansko imeli. Slabosti v delu varnostno obveščevalne službe (VOS) so še pripomogle k tej zmotni oceni moči plave in bele garde. Napačno in pretirano oceno je nato prevzel tudi pokrajinski komite KPS. Nastala je kriza zaupanja v vodstva narodnoosvobodilnega boja v severozahodni Sloveniji. Oblikoval se je sum, da so ta vodstva belo in plavogardistična, povezana z gestapom in da snujcjo prevrat v pratizanskih enotah na Pohorju in na Koroškem. Nezaupanje je slabilo osvobodilni boj. CK KPS in glavni štab NOV in POS sta februarja in marca 1944 z vrsto ukrepov razčistila nejasen in nevaren položaj na Štajerskem.

18. in 19. februarja 1944 se je Peter Stante-Skala udeležil prvega zasedanja Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta (SNOS) v Črnomlju in bil izvoljen v zakonodajni odbor SNOS-a. Nato je bil na poročanju v CK KPS. Zaradi razmer, ki so nastale na Štajerskem v organizaciji narodnoosvobodilnega boja ob pretiranem poudarjanju kontrarevolucije, je bil razrešen dolžnosti sekretarja pokrajinskega komiteja KPS za Štajersko in izključen iz partije.

21. marca 1944 je bil Peter Stante-Skala imenovan za namestnika komandanta 18. divizije 7. korpusa NOV in POJ. Spomladi 1944 je 7. korpus s 15. in 18. divizijo ter odredi pričel z ofenzivo proti nemškim in domobranskim postojankam za obrambo in razrešitev osvobojenega ozemlja na Dolenjskem, v Beli krajini in v Kočevskem Rogu. Posebno hudi so bili boji za močno sovražnikovo postojanko Žužemberk, ki so jo enote napadale od 30. aprila do 4. maja 1944, ko je bila postojanka zavzeta. V bojih za Žužemberk se je Peter Stante-Skala odlikoval s predlogom o uporabi topništva 7. korpusa in z velikim osebnim pogumom, ko je vodil napad 4. bataljona 10. brigade na postojanko. »Tega dogodka se spominjam iz dveh razlogov: še isti dan sem dobil posebno pohvalo od CK za »uspešno opravljeni izpit« na žužemberskih bunkerjih in sem bil zato ponovno sprejet v partijo. In drugič: vse to se je dogajalo na moj trideseti rojstni dan.«²

30. maja 1944 je postal podpolkovnik Peter Stante-Skala namestnik komandanta 9. korpusa NOV in POJ in bil na tem položaju do 14. decembra 1944. 9. korpus s 30. in 31. divizijo ter odredi je pokrival ozemlje Primorske

Stab 4. operativne cone, Laze, 22. decembra 1944, ob menjavi komandanta cone: Matevž Hace, pomočnik političnega komisarja, Jože Borštnar, komandant, od 25. 8. do 14. 12. 1944, Peter Stante-Skala, komandant, Boris Kraigher-Janez, član politbiroja CK KPS, Petar S. Brajović, načelnik štaba, Dragomir Benčič-Brkin, politični komisar.

in Gorenjske. Poleti in jeseni 1944 je bil s svojimi enotami v neprestani ofenzivi proti nemško-domobranskim enotam in postojankam na Primorskem in Gorenjskem. Uspešno je širil narodnoosvobodilno borbo do skrajnjih zahodnih meja slovenskega narodnega ozemlja in povezoval protifašistično borbo slovenskega in italijanskega naroda. Na velikem osvobojenem ozemlju Primorske in Gorenjske je zagotavljal nemotene pogoje za delovanje nove ljudske oblasti. Zaradi velikega pomena prehodnega ozemlja, približevanja anglo-ameriške fronte v Italiji in čedalje večjega pomena našega ozemlja kot neposrednega zaledja Nemčije, je moral biti v neprestani ofenzivi proti sovražnikovim postojankam in prometnicam, cestam in železnici. Namestnik komandanta korpusa Peter Stante-Skala je pri vsej tej raznovrstni ter uspešni vojaški in politični dejavnosti veliko prispeval ter se izkazal kot preudaren in uspešen vojaški komandant, politični in upravni delavec. Posebej je opazen njegov delež v napadu 9. korpusa na železnico v Baški grapi od 29. junija do 2. julija 1944. Samostojno je vodil napad 9. korpusa na domobransko postojanko Črni vrh nad Idrijo, 1. septembra 1944. Z uporabo topništva v dnevnem napadu in z neposredno podporo napadajoči Gradnikovi brigadi je močna postojanka padla v enem dnevu. Tudi tukaj se je Peter Stante-Skala, poleg zamisli o uporabi topništva, izkazal z velikim osebnim pogumom v jurišu na postojanko.

Velik polet narodnoosvobodilnega gibanja je poleti in jeseni 1944 doživljala tudi okupirana slovenska Štajerska. Nastala so velika osvobodjena ozemlja v Zgornji Savinjski dolini, na Kozjanskem in na Pohorju. Pozimi 1944/45 je okupator v pripravah na zaključne boje spreminjal ozemlje Slovenije v neposredno zaledje nemških front in se pripravljaj na odločilno obrambo nemškega rajha. Sovražnikova ofenziva proti enotam 4. operativne cone NOV in POS je trajala tri mesece in je začela pojenjavati šele februarja 1945. V začetku ofenzive je imela 4. operativna cona 14. divizijo s Tomšičevo, Šercerjevo in Bračičevo brigado, 5 odredov, Koroškega, Kozjanskega, Lackovega, Kamniško-zasavskega, Kokrškega, ter samostojni brigadi, Šlandrovo in Zidanškovo, skupaj okrog dvanajst tisoč mož. Šlandrova in Zidanškova brigada sta se decembra 1944 vrnili z Dolenjske iz začasnega sestava 7. korpusa NOV in POJ na Štajersko v sestav 4. operativne cone.

V tem, za narodnoosvobodilno gibanje na okupiranem slovenskem Štajerskem težkem in prelomnem času, sta glavni štab NOV in POS in CK KPS imenovala podpolkovnika Petra Stanteta-Skalo, izkušenega štajerskega partizanskega borca in komandanta, za komandanta 4. operativne cone NOV in POS.

»15. decembra 1944 me je glavni štab postavil za komandanta 4. operativne cone. Dobil sem stroga navodila. Pod nobenim pogojem ne bi smel dovoliti umika enot preko Save.

Dne 22. decembra sem prispel v vas Štance Laze nad Savo in se srečal s štabom cone, štabom 14. divizije in Tomšičevo brigado. Nisem imel vtisa, da bi bili borci in komandni kader demoralizirani. Takrat je bil pri štabu tudi komisar GŠS (Glavni štab Slovenije) Boris Kraigher.

Že takoj naslednjega dne po mojem prihodu smo se spustili v ogorčene obrambne boje. Istega večera smo pri Blagovici, tik na sovražnikovem desnem krilu, prekoračili cesto Ljubljana — Celje in se začeli prebijati proti Štajerski. Zatem so se zvrstili preboji, nočni in dnevni boji, premagovati smo morali zasnežene planine, Sipek, Menino, Lepenatko, ter prek Solčave vse do Karavank. Vse napore, prepletene s težkimi boji, so borci in poveljniški kader zmagovali nadvse pogumno. Trdim lahko, da je bila tista pot zalita s krvjo, posejana s padlimi in zmrznjenimi borci, ter da pri vsem tem nečloveškem premagovanju takrat še ni nihče slutil, da so prav te žrtve ogromno prispevale in omogočale, da se je lahko tako uspešno končala sklepna operacija v tem delu Slovenije.

Od težkih ran, ki so jih enote dobile v tej težki sovražnikovi ofenzivi, so si kot po navadi hitro opomogle. Izgube smo nadomestili z novimi borci. S ponovnimi napadi na sovražnika pa smo se dokopali do novega orožja. S tem so bile enote 4. operativne cone že konec februarja sposobne za nove ofenzive. Takrat je štab cone izdelal načrt za splošno ofenzivo. Težišče napadov je bilo usmerjeno na rušenje komunikacij, posebno železnic, hkrati pa tudi na uničevanje sovražnikovih premikov po cestnem omrežju.

V času, ko so enote 4. operativne cone prehajale v postopno ofenzivo, je GŠS po ukazu GŠ JA (Glavni štab JA) ukazal umik enot 4. operativne cone in političnih funkcionarjev iz Štajerske na Dolenjsko. Na Štajerskem bi ostale le manjše enote, združene v Štajerski partizanski odred. Ukaz je pri enotah povzročil splošno nezadovoljstvo, vendar so se mu disciplinirano podredile.

Prvič so enote 4. operativne cone poskušale priti čez Savo 1. marca 1945, nato pa poskuse v hudih bojih nadaljevale. 5. aprila 1945 je Generalni štab JA sporočil Glavnemu štabu JA za Slovenijo, da soglaša, da 14. divizija ostane na Štajerskem.

Sovražnik je bil nad našo vrnitvijo očitno presenečen in se z njo ni hotel sprijazniti. Ponovno je izvedel močno koncentracijo policijskih polkov, okrepljenih z dvema divizijama, ter začel očiščevalno akcijo v Zgornji Savinjski dolini. Enote 14. divizije so od 10. do 13. marca bile z njimi ogorčene boje na Mozirski planini in Menini ter sovražnika razbile. Zaplenile so veliko orožja ter opreme. To je bila zadnja sovražnikova ofenziva pred kapitulacijo Nemčije.

Aprila 1945 so enote 4. operativne cone štele okrog 11.000 borcev v 14. diviziji s Tomšičevo, Šercerjevo, Bračičevo, Slandrovo in Zidanškovo brigado ter 5 odredi, Kozjanskim, Lackovim, Vzhodnokoroškim, Kamniško-moravskim in Kokrškim. Dejavnost enot je bila tako silovita, da ni ostal nekaznovan noben sovražnikov premik, bodisi k fronti bodisi obratno. V vojaško aktivnost so se vključevale tudi široke množice prebivalstva. Kjer ni bilo naših enot, so ljudje na lastno pest ustanavljali vaško zaščito ter samostojno napadali sovražnika.³

1. aprila 1945 je Peter Stante-Skala napredoval v polkovnika JA.

1. in 2. maja 1945 je bil štab 4. operativne cone s štabom 14. divizije in Tomšičevo brigado v Sentandražu pod Goro Oljko, kjer je praznoval četrto obletnico ustanovitve OF in praznik 1. maj.

Takoj ko je glavni štab JA za Slovenijo izvedel za vdajo nemške vojske v Italiji, je 2. maja opoldne poslal štabu 4. operativne cone radijsko sporočilo s poveljem: »Vsled spremenjene situacije in novih nalog zone izvršite takoj koncentracijo cele divizije na sektorju Smrekovec—Železna Kapla. Primorska cela osvobojena, svoboden Trst, Gorica, Tržič, Idrija. Kveder.« Čez eno uro je to sporočilo dopolnil: »Ne čakati na koncentracijo cele divizije. Z drugo brigado naj krene štab takoj v smeri Celovec. Takoj lahko krene tudi 11. brigada in Kokrški odred. Z ostalimi takoj za njimi. Izkoristite dezorganizacijo nemške vojske zaradi približevanja angleške armade za to, da prvi vdrete v mesto. Delati hitro, kot 9. korpus v Gorici in Tržiču. Takoj zatem treba zasedi Beljak. Kveder.« Enak ukaz je istega dne izdal tudi vrhovni komandant JA, maršal Jugoslavije Josip Broz-Tito.

Po sprejemu ukaza se je štab cone razdelil. Za pohod na Koroško je bil postavljen operativni štab, ki ga sestavljajo komandant cone Peter Stante-Skala, komandant 14. divizije Ivan Kovačič-Efenka in pomočnik načelnika štaba cone Franc Primožič-Marko. Operativni štab je pohod na Koroško pričel s Tomšičevo, Šercerjevo in Bračičevo brigado. Za širok prodor na Koroško je hotel zasedi sovražnikove postojanke v Črni in Dravogradu. Pričakoval je, da je sovražnik že demoraliziran in da se bo vsaj ena brigada z zaplenjenimi motornimi vozili takoj po uničenju sovražnikovih postojank hitro prepeljala proti Celovcu. Toda obe postojanki sta bili izredno pomembni točki na poti predvidenega umika nemških čet iz Jugoslavije, zato sta bili močno utrjeni in odločno branjeni. Brigade so zaman napadale od 4. do 6. maja, ko so napade prekinile in krenile v notranjost Koroške. 8. maja so se na črti Zita-

Operativni štab 4.
operativne cone, maja
1945, v zaključnih bo-
jih na Koroškem:
Ivan Kovačič-Efenka,
komandant 14. divizije,
Peter Stante-Skala,
možič, pomočnik na-
komandant, Franc Pri-
čelnika štaba.

ra vas — Sinča vas zapletle v ostre boje s 14 SS divizijo Galizien. Boj je zdržal 14. divizijo toliko, da ji ni uspelo priti v Celovec pred kapitulacijo Nemčije. V Celovec sta 8. maja 1945 skupaj s predhodnicami angleškega 9. korpusa vkorakala Kokrški in Koroški odred.

Operativni štab 4. operativne cone se je s Šercerjevo brigado nastanil v Velikovcu, Bračičeva je bila v Borovljah, Tomšičeva je imela en bataljon v Sinči vasi, dva v Dravogradu. Od 10. do 12. maja so prišli na Koroško še preostali del štaba cone, Šlandrova in Zidanškova brigada ter odredi.

Zalna slovesnost v Cinkarni Celje, maja 1945, za padlimi in ubitimi delavci Cinkarne. V uniformi v sredini polkovnik Peter Stante z ženo Slavico.

S prodorom enot 4. operativne cone na Koroško, prve zavezniške enote na tleh nemškega rajha, je tako na severu ob Dravi nastal zunanji lok obroča enot JA okrog bežečih enot nemške vojske in kvizlingov, ki so se pospešeno umikali pred napredovanjem 1., 2. in 3. armade JA. Kapitulacija Nemčije, 8. maja 1945, je enote nemške armadne skupine »E« pod poveljstvom generalpolkovnika Alexandra Löhra zajela v severni Hrvatski in vzhodni Sloveniji. S prodorom 7. korpusa JA in osvoboditvijo Ljubljane 9. maja 1945 je za umik armadne skupine ostalo le nekaj poti preko Stajerske. Nemška vojska in kvizlingi so se kopičili v Celjski kotlini. Z energično akcijo štaba 4. operativne cone je bil general Löhr 9. maja 1945 primoran, da je podpisal brezpogojno kapitulacijo. V Topolšici sta vdajo sprejela politični komisar cone Matevž Hace in načelnik štaba cone Petar S. Brajović. Nemške enote so se pričele vdajati. Na vdajo pa niso mislili kvizlingi, ustaši, četniki in slovenski domobranci, ki so se v strahu pred kaznijo in z načrti za kontrarevolucijo hoteli na vsak način prebiti do zahodnih zaveznikov. Z bližanjem čet 1., 2. in 3. armade JA Celju in Mariboru je bil pred prehodi čez Savinjske Alpe in ob Dravi čedalje hujši pritisk na obroč enot 4. operativne cone. Od 10. do 15. maja so se razneli ob meji in na Dravi krvavi boji, v katerih so bile kvizlinške sile in tudi nemške enote prisiljene dokončno položiti orožje.

Posebno epizodo zaključnih bojev predstavlja beg generala Löhra iz vojne ujetništva v Topolšici. Slabo zastraženi general je 12. maja s pomočjo manjše nemške enote ušel iz Topolšice in se prebil do Angležev na Koroškem. V Bistrici pri Pliberku so ga ponovno našli obveščevalci 4. operativne cone. Peter Stante-Skala je v angleškem štabu odločno protestiral in zahteval, naj nam takoj vrnejo pobeglega generala »Na njihovo trditev, da ni pri njih, sem

zagrozil, da bom obvestil maršala Tita, kako Nemci z njihovo pomočjo nadaljujejo boj proti nam.«⁴ Angleži so Löhra nato izročili, štab 4. operativne cone pa ga je predal 3. armadi JA.

Peter Stante-Skala je Velikovec zapustil 15. maja 1945 in odšel na poročanje v Ljubljano. 4. operativna cona NOV in PO Slovenije je svojo zgodovinsko nalogo izpolnila. »Ponosen sem bil, da sem v tistih težkih in usodnih časih poveljeval našim pogumnim in skromnim borcem. Njim gre vse priznanje in njihova zasluga je, da so sklepne operacije na Štajerskem in Koroškem imele tolikšen uspeh. Do konca so izpolnile ukaz naše komande: Naš cilj ni samo izgnati sovražnika, temveč ga tudi uničiti na naših tleh.«⁵

Po končani narodnoosvobodilni vojni je Peter Stante-Skala ostal v jugoslovanski armadi. 1947 je končal vojno akademijo M. V. Frunze v SZ, v Jugoslaviji pa še oddelek operatike na višji vojni akademiji JLA 1953. Bil je načelnik uprave vojne oblasti, načelnik štaba armade, komandant korpusa in komandant vojnega področja. Bil je predsednik stalne izpitne komisije za čin polkovnika. Generalmajor je postal 1948, generalpodpolkovnik 1958. Aktivna služba v JLA mu je potekla 1962. Po upokojitvi je kot ugleden in spoštovan borec in revolucionar nadaljeval z družbeno-politično aktivnostjo. Bil je nosilec številnih odlikovanj, častni občan mesta Celje.

Umrl je 30. aprila 1980 v prometni nesreči v Črni pri Kamniku. Pokopan je na ljubljanskih Žalah.

Za narodnega heroja je bil proglašen 15. julija 1952.

V Joštovem mlinu v Medlogu, 22. septembra 1979, ob 40. obletnici druge konference KPS. Od leve: Jože Marolt, Aleš Ilc, Peter Stante, Pepca Kardelj, Miha Marinko, Franc Leskošek, Zdenka Kidrič, Lidija Sentjurc, Sergej Kraigher, Andrej Marinc. Stojita Melhior Jošt in Milan Apih.

OPOMBE

- ¹ Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju, Ljubljana, 1953, str. 37—38.
- ² Peter Stante-Skala, namestnik komandanta 18. divizije: Bitka, kakor življenje dolga, Ljubljana, 1975, str. 568.
- ³ Peter Stante-Skala, komandant 4. operativne cone: Četrta operativna cona v sklepnih bojih na Stajerskem in Koroškem, Naša obramba, št. 4—1975, str. 39—40.
- ⁴ Franci Strle: Veliki finale na Koroškem, Ljubljana, 1977, str. 277.
- ⁵ Peter Stante-Skala, komandant 4. operativne cone, str. 44.

VIRI — LITERATURA

1. Arhiv zveznega sekretariata za narodno obrambo, personalni oddelek, Peter Stante, generalpodpolkovnik v pokoju.
2. Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, del VI, knjige 1—18.
3. Okupatorski dokumenti o diverzantskih akcijah in partizanskih bojih na Stajerskem leta 1941, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana, 1961.
4. Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941 — 1945, Ljubljana, 1978³.
5. Metod Mikuž: Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji, knjige 3., 4., 5., Ljubljana, 1975.
6. Lojze Požun: Celjska partizanska četa in njeno obdobje, Celje, 1976.
7. Peter Stante-Skala: Prva celjska četa, Spomini na partizanska leta, IV., Ljubljana, 1950.
8. Dr. Anton Bebler — Peter Stante-Skala: Komandant Stane, Kranj, 1977.
9. Ivan Ferlež: Druga grupa odredov in štajerski partizani 1941—1942, Ljubljana, 1972.
10. Litijski zbornik I, Ljubljana, 1969.
11. Mitja Ribičič: Iz osvobodilnega boja severne Slovenije, TV 15, 1986, 15. 2 — 20. 3.
12. Dr. Miro Stiplovšek, Slandrova brigada, Ljubljana, 1971.
13. Mirko Fajdiga: Pohorski partizani 1943, Maribor, 1985.
14. Dr. Milan Ževart: Narodnoosvobodilni boj v Saleški dolini, Ljubljana, 1977.
15. Petar S. Brajović: Konec druge svetovne vojne v Sloveniji, Ljubljana, 1977.
16. Osvoboditev Slovenije, Ljubljana, 1977.
17. Petar S. Brajović: Konačno oslobodenje, Zagreb, 1983.
18. Dr. Tone Ferenc: Osvoboditev severovzhodne Slovenije in poslednji boj na Poljani, Spomeniki delavskega revolucionarnega in narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem, 46. zvezek, Ljubljana, 1985.
19. Konec druge svetovne vojne v Jugoslaviji, Borec, št. 12—1986.

ANTON SORŠ

RAZVOJ OSNOVNOŠOLSKE MREŽE S POSEBNIM OZIROM NA PODRUŽNIČNE ŠOLE NA CELJSKEM OBMOČJU

Mreža osnovnih šol se je v glavnem izoblikovala že pred prvo svetovno vojno. Od leta 1913 do 1962 se število naselij z osnovno šolo ni bistveno povečalo, močno pa so se spremenile notranja organizacija, vsebina in metode šolskega dela, kar velja že zlasti za zadnja tri desetletja. Sodobna dognanja na vzgojnoizobraževalnem, higienskem, psihofizičnem, arhitekturnem, gradbenem in drugih področjih so vplivala tudi na izbiro lokacije, zunanjo podobo šol, predvsem pa na notranjo ureditev in opremljenost prostorov. Zgradili smo mnoge nove šole in prenovili stare. Zaradi pojemanja naravne rasti prebivalstva in selitev z više ležečih, pretežno agrarnih naselij, v večje bolj ali manj urbanizirane dolinske kraje, so ostale marsikje podružnične šole skoraj prazne, maloštevilne učence pa so preusmerili v matične šole.

* * *

Osnovna šola, nekdanj imenovana ljudska šola, nudi vsakomur vzgojo in temeljna znanja v materinem jeziku, pri čemer ne dela razlik med učenci z različno družbeno pripadnostjo in bodočim poklicem (2,42—43).^{*} Do Marije Terezije v avstrijskih deželah še ni bilo državnih šol. Le tu in tam so v samostanih, graščinah ali v nekaterih mestnih in tržnih središčih poučevali »šulmajstri«^o otroke, zlasti dečke iz boljših rodbin, branja, pisanja in računanja. Obstajale so šole, ki so zlasti v mestih pripravljale izbrance za določen poklic ali zaposlitev. Primož Trubar se je zavzemal za šole, v katerih bi se otroci seznanili z evangelijem v materinem jeziku, božja beseda naj bi bila vsakomur razumljiva in dostopna.

^{*} Prva številka v oklepaju pomeni zaporedno številko v seznamu literature, druga pa stran.

Čeprav so leta 1770 šest do trinajst let stari otroci predstavljali 15% prebivalstva na slovenskem Štajerskem, je bilo samo 22 šol. V celjskem okrožju je obiskovalo osnovne šole samo 0,1% prebivalstva ali vsak stotriinštirideseti. Obstajale so velike razlike med mestom in podeželjem (1,376). Z razvojem kapitalistične proizvodnje v Avstriji sta absolutistična vladarja Marija Terezija in Jožef II. izvedla v šolstvu vrsto reformnih ukrepov. Srednje in višje šole so bile podržavljene, osnovno šolo pa je bilo potrebno šele organizirati. Pri ustanavljanju osnovnih šol je hotela državna oblast doseči več ciljev:

- večja splošna izobrazba bo vplivala na gospodarski napredek v kmetijstvu in manufakturnih delavnicah ter posredno s tem na povečanje davkov
- razširjeno znanje in uporaba nemškega jezika med preprostim prebivalstvom bo zblížalo državno oblast s prebivalstvom, utrdila državno enotnost in omogočila boljše vojaško usposobljenost.

Za splošno šolsko obveznost se je zavzemal del duhovščine in birokracije, medtem ko so se fevdalci predvsem bali novih stroškov za šolo. Večina duhovščine je sodila, da bo čitanje in pisanje koristilo zgolj tistim, ki bodo nadaljevali študij, kmečkemu prebivalstvu pa je potreben le verski pouk in cerkvena vzgoja. S šolsko reformo je bil sprejet sklep »naj vsak podložnik dobi v šolah pouk, primeren in potreben njegovemu stanu« (1,379). Splošna šolska uredba (1774) je določala tri vrste osnovnih šol: trivialke, glavne šole in normalke. Trivialke, enorazredne šole za poučevanje verouka, branja, pisanja in računanja, naj bi ustanavljali v manjših mestih, na podeželju pa v krajih, kjer so župnijske cerkve ali od njih oddaljene podružnice. V okrožnih središčih naj bi ustanovili vsaj po eno glavno šolo s širšim učnim programom. Snovno še bolj zahtevna je bila štirirazredna normalka v glavnem mestu dežele, kjer so poučevali poleg učencev za latinske šole tudi učitelje na trivialkah in normalkah. Seznanili so jih s pedagoškimi predmeti in novimi učnimi metodami. Šole naj bi ustanavljali po vseh krajih, kjer je bilo v obsegu pol ure hoda devetdeset do sto otrok za šolanje. Za izvedbo takega načrta ni bilo dovolj niti učiteljev niti gmotnih sredstev za ureditev šolskih prostorov. Glede obveznega šolskega obiska je bila uredba spočetka precej popustljiva, kazni je določil šele Jožef II. V slovenskih pokrajinah je razvoj šolstva zaostajal za razvojem v nemških deželah tudi zaradi jezikovnih razlik in težav. Šolske oblasti so dopuščale na slovenskem Štajerskem nemški ali dvojezični pouk. Medtem ko so smeli na Kranjskem poučevati v prvih razredih v slovenskem jeziku in izdajati slovenske ali slovensko-nemške učbenike, so na Koroškem in Štajerskem uporabljali materin jezik samo za pouk nemškega jezika in verouka (1,381). Na podeželju niso bili vsi učitelji večči nemškega jezika, zato je bila na trivialkah marsikje bolj v rabi materinščina.

* Učiteljevi dohodki so bili zelo različni in nestalni. Letni dohodek je znašal 23 do 190 goldinarjev, sestavljali pa so ga šolnina, »štola«, »bira«, naturalno stanovanje in vrt. Šolnina je znašala vsako četrletje 5 do 20 krajcarjev na učenca, teh pa je bilo malo. Štola so pobirali od krstov, pogrebov, maš, spovedi in drugih cerkvenih opravil, bira pa je bila tudi zelo različna in odvisna od vsakokratne letine, predvsem pa od naklonjenosti faranov do šole. Nekateri učitelji so imeli še priložnostni zaslužek od »pisarstva« (15,13).

Sredstva za ustanavljanje in vzdrževanje šol, predvsem gimnazij in normalnih šol, naj bi dobili iz šolskih skladov, za podeželske trivialne in glavne šole pa naj bi skrbele krajevne, posvetne in cerkvene gosposke in občine (16,4). Učitelji na trivialkah so bili praviloma cerkovniki ali orglarji, ki jim je učiteljevanje pomenilo dodatno delo. Njihovega gmotnega stanja ni mogla izboljšati šolnina. Otroci revnih staršev so bili oproščeni šolnine. Čeprav je bila šolnina nizka, je nekateri starši niso mogli ali hoteli plačevati, tako da je marsikak podeželski učitelj, zlasti če je imel družino, živel slabše kot pastirji ali hlapci (1,II.,196).^{*} Od začetka reform (1735) do leta 1790 je število osnovnih šol na slovenskem Štajerskem naraslo na 58 trivialk in dve glavni šoli v Celju in Mariboru (1,I.,252). Šolski obisk je bil slab zaradi zaposlovanja otrok doma in pri tujih delodajalcih pa tudi zaradi odpora staršev do šole in »slabega« učitelja.

Po zmagi fevdalne Evrope nad revolucionarno Francijo se je okreplil vpliv reakcije, zlasti cerkve in plemstva. Boj proti naprednim idejam in reformam se je odražal tudi v šolstvu. Cerkev oziroma duhovščina je prevzela popolni nadzor nam šole in učiteljem. Ravnatelji normalnih in glavnih šol so bili večinoma duhovniki. Župnik je nadziral šole v županiji. Prva naloga šole je bila verska vzgoja. Učitelj, ki je moral dovršiti trirazredno glavno šolo, je še vedno opravljal mežnarska opravila ali pa si je za to delo dobil namestnika. Novost v šolstvu pomeni (od leta 1816) obvezni ponavljalni pouk v nedeljskih šolah za kmečko mladino staro 12 do 15 let, ki je že končala redno obvezno šolanje. Duhovniki in učitelji so poučevali ob nedeljah in praznikih (navadno po maši) tudi otroke, ki niso mogli v redno šolo in bi ostali brez vsakršne šolske izobrazbe. V letu 1807 omenjajo nedeljske šole med drugim v Rogatcu, Kozjem, Šmarju pri Jelšah, Vojniku, Strmcu pri Vojniku, Sentjurju pri Celju, Vitanju, Skalah pri Titovem Velenju, Zalcu, Laškem, Šoštanju, Mozirju in Ljubnem; vse niso bile ponavljalne (1,II.,28). Ker krajevni in deželni viri niso zadoščali za vzdrževanje starih in ustanavljanje novih šol, je šolski zakon z odredbo priporočal deželnim oblastem, naj na podeželju ustanavljajo šole samo tam, kjer lahko potrebo utemeljijo tudi z zadostnimi krajevnimi finančnimi sredstvi (1,II.,11).

Politična šolska ustava iz leta 1805 vsebuje določbe za gradnjo in ureditev šolskih poslopij. Na podeželju so bile skupne šole za dečke in deklice, v mestih pa so že ločevali deške in dekliške šole. Le malokje so se lahko ravnali po predpisih za šolske zgradbe. Šole so bile povečini enorazrednice, v učilnicah pa je bila kljub večjemu ali manjšemu številu odsotnih otrok prostorska stiska. Razlika med posameznimi okrožji je bila kar občutna. Tako je na primer leta 1831 prišlo v graškem okrožju 133 šoloobveznih otrok na šolo, v celjskem pa 276, torej enkrat več. Čeprav se je 16 let kasneje poprečno število otrok na šolo v obeh okrožjih dvignilo, se je razmerje med njima le malo spremenilo (1, II., 122). Po določitvi politične šolske ustave so stroške za ustanovitev in vzdrževanje osnovnih šol delili med tri udeležence: zemljiški gospod je prispeval stavbno gradivo, šolski patron (cerkev) je poravnal izdatke za obrtnike in opremo, občina pa je poskrbela za dovoz gradiva in za težaška dela. Z zemljiško odvezo (1848) je odpadel zemljiški gospod, zato je morala občina prevzeti dve tretjini izdakov. Ker siromašne občine niso mogle zbrati sredstev za gradnjo šolskih poslopij, so prostore za učilnice

najeli v kmečkih hišah, v že razpadajočih kočah, mežnarijah in drugih stavbah. Tudi za redna popravila šolskih zgradb, učiteljskih stanovanj, za najnujnejšo šolsko opremo je često primanjkovalo denarja in razumevanja. Iz nekaterih šolskih kronik je razvidno, da so bile stavbe v slabem stanju, učilnice pretesne in mračne, zidovi razpokani, strehe so puščale, učitelji so morali stanovati s svojimi tovariši v majhnih sobah itd. Po oceni je bilo leta 1865 na Slovenskem 830 osnovnih šol, od teh jih je imelo lastno poslopje le 67,4% in samo ena tretjina je bila primerna za šolo (16,6). Neurejene materialne razmere na šolah in neugleden položaj učitelja so vplivali na šolski obisk. V celjskem okrožju je leta 1820 znašal šolski obisk 19%, leta 1831 32% in leta 1847 47% ter je bil najbližji slovenskemu poprečju (I,II.,136). Leta 1847 je bilo v celjskem okrožju 83 osnovnih šol (precej za mariborskim in goriškim okrožjem); mariborskim je zaostajalo tudi po številu učencev na šolo (120). Če bi takrat zajeli v osnovno šolo vse šoloobvezne otroke, bi morali v celjskem okrožju ob enakem poprečju (123) učencev na šolo ustanoviti še enkrat toliko šol, kot jih je že bilo (I,II.,138).

Leto 1869 pomeni pomemben mejnik v razvoju šolstva. Novi osnovnošolski zakon je uvedel osemletno obvezno šolanje, šola je postala državna in duhovščina je zgubila nadzor nad njo. Nove osnovne šole se lahko ustanovijo tam, kjer je po petletnem poprečju nad 40 otrok, ki imajo uro hoda ali več kot 4 km do najbližje šole. Če obiskuje osnovno šolo tri leta zapored poprečno 80 učencev, je potrebno namestiti drugega učitelja, pri 160 učencih tretjega itd. S tem naj bi se izboljšala kvaliteta pouka. Povečane izdatke za osnovno šolstvo prevzamejo občine in če le-te in šolski okraji nimajo dovolj sredstev, krije potrebe dežela. Predmetnik osnovne šole mora vsebovati: verouk, jezik, računstvo, prirodoznanstvo, zemljepis, zgodovino s posebnim poudarkom na domoznanstvu, pisanje, geometrijsko oblikovanje, petje, telovadbo, za deklice še ženska ročna dela ter gospodinjstvo. Zakonski predlog ni več dovoljeval povezave učiteljskega in mežnarskega dela ter bire ali kakšne druge zbirke za učitelja. Zakon je zahteval, naj bodo učiteljevi dohodki tako odmerjeni, da se učitelju ne bo treba ukvarjati s postranskimi opravili in da bodo mogli vse svoje sile posvetiti poklicu. Učiteljem naj bo tudi ekonomsko mogoče vzdrževati družino v skladu s krajevnimi razmerami. Svoje plače morajo sprejemati neposredno od šolskih oblasti. Kakor drugi državni uradniki imajo pravico do pokojnine (3,47). Neenakopravnost žensk se razkriva v zakonskem predlogu, po katerem lahko učiteljica ob enakih pogojih dela prejme samo 80% učiteljeve plače, če pa se poroči, izgubi učiteljsko mesto (2,III., 218). Liberalna šolska zakonodaja zahteva za učiteljski poklic dovršeno štiri-letno učiteljsko. Na slovenskem Štajerskem ni bilo (1864/65) vključenih v osnovno šolo 17,4% naselij. Glavnih šol je bilo devet, trivialk 216, na učitelja glavne šole je prišlo 99 učencev, na učitelja trivialk pa 106 (2,III.,423). Pri tako visokem poprečju, v neprimernih prostorih in pomanjkljivi opremi in

Javne ljudske šole so bile organizirane kot enorazrednice, dvorazrednice itd. do osemrazrednic. Če je učenec obiskoval osemrazrednico, se je učil po predmetniku osemrazrednice, če pa je hodil v enorazrednico, je obiskoval osem let edini razred in pri tem menjal nekaj skupin (nekdanjih oddelkov) ter se učil po predmetniku in učnem načrtu enorazrednice (4,85).

Središče Galicije predstavljajo cerkev, župnišče, šola in stanovanjska zgradba za učitelje.

učnih pripomočkih pouk ni mogel biti posebno uspešen. V razredih višješolskih ustanov je bilo po zakonu dovoljeno 30 do 40 učencev, v ljudskih šolah pa 80 do 90.

Deželni šolski svet je v soglasju z občino odločal o učnem jeziku. V zadnji četrtini 19. stoletja se je v Avstriji zaostрил nacionalni boj in povečala germanizacija v nenemških pokrajinah. Pomembno raznarodovalno vlogo je imelo nemško šolsko društvo. V nekaterih slovenskih občinah so odprli nemške zasebne šole. Da bi preprečili potujčevanje, so Slovenci ustanovili Narodno-obrambno družbo sv. Cirila in Metoda, ki je ustanavljala slovenske šole, kjer je po zakonskih določilih bilo za šolo dovolj otrokov, a jih oblast ni hotela odpreti. Od leta 1869 do 1918 so na slovenskem etičnem ozemlju ustanovili 578 novih šol (16). Leta 1913 je bilo območje sedanjih osmih občin celjske pokrajine razdeljeno na šolske okraje: Celje — mesto, Celje — okolica, Kozje, Vransko, Slovenske Konjice, Sevnica, Smarje pri Jelšah, Gornji grad, Rogatec, Šoštanj, Laško in Krško. V tem obsegu je delovalo 132 osnovnih šol s 413 oddelki. Pet in več oddelkov je imelo le 15 šol; Celje-mesto in okolica, Vojnik-okolica, Prebold, Žalec, Polzela, Braslovče, Vransko, Slovenske Konjice okolica, Loče, Ponikva pri Sentjurju, Velenje, Šoštanj, Laško in Radeče.

Naraščajoče število šoloobveznih otrok, odpiranje novih razredov, uvajanje novih učnih predmetov je od druge polovice 19. stoletja dalje zahtevalo nova šolska poslopja z več učnega prostora, posebne učilnice, drugačno izbiro lokacije, dvorišče, šolski vrt, sodobnejšo razporeditev in opremljenost učil-

nic, sanitarij, kabinetov in drugih spremljajočih prostorov. Medtem ko uredbe do leta 1900 poudarjajo utilitaristične gradbene vidike, pa so poslej zagovarjali tudi estetski videz šole. Šolska stavba mora biti kot monumentalna javna zgradba postavljena na najlepšem delu naselja, na preglednem zemljišču, zaokrožena z dvoriščem in vrtom. Mnogi ministrski odloki so poudarjali zdravstveno zaščito šolske mladine (preskrba s tekočo vodo, osvetljevanje, ogrevanje, prezračevanje, vzdrževanje snage itd.). V tem pogledu so obstajale precejšnje razlike med podeželjem in mestom, med higiensko-tehničnimi predpisi in dejanskim stanjem.

Sele enajst let po nastanku kraljevine SHS so bili razveljavljeni avstrijski osnovnošolski zakoni in šolstvo nanovo pravno urejeno. Obvezno je osemletno šolanje. Osnovno šolo sestavljajo štiri razredi, višjo (narodno) ljudsko šolo pa nadaljnji štiri razredi. Po dovršenem četrtem razredu osnovne šole lahko učenci nadaljujejo šolanje v meščanski šoli, gimnaziji ali v kaki drugi strokovni šoli. V osnovni šoli velja za vse šoloobvezne otroke reden pouk, v razredih narodne šole pa smejo otroci, ki so nujno potrebni pri poljskem delu, obiskovati skrajšani pouk. V hladni polovici leta je za vse učence obvezen redni pouk. Osnovno šolo lahko ustanovijo tam, kjer je na območju polmera 4 km vsaj trideset šoloobveznih otrok. Kjer so težavne terenske in vremenske razmere, lahko ustanovijo šolo tudi z 20 učenci. Za manjše število otrok (10 do 20) omogoča zakon še šolske postaje in ambulantne šole, ki jih poznamo še iz avstrijskih časov kot ekskurentne šole in ekspoziture. Ekskurentne šole so manjše šole, v katerih le nekajkrat tedensko poučujejo učitelji iz matične šole. Na ambulantnih šolah so učili navadno mladi učitelji, ki niso imeli stalnega službenega mesta. Pouk je trajal le polovico šolskega leta. Na koncu pouka so bili učenci izprašani ob navzočnosti šolskega nadzornika, ki je hkrati ugotavljal uspešno ali neuspešno delo učitelja.

Šolski oddelek sestavljajo učenci, ki jih poučuje učitelj v posebnem prostoru. Razvitost šole lahko ocenjujemo po številu oddelkov in učiteljev. Manj razvite šole so združevale več razredov v enem oddelku. Kjer je bilo preveliko število učencev za en razred, so jih razdelili v samostojne vzporedne razrede (paralelke). Duševno in telesno dobro razviti otroci so se lahko vpisali v prvi razred, če je bil prostor, že z dopolnjenim šestim letom, sicer pa le, če so v koledarskem letu vpisa izpolnili sedem let. Za neopravičeno izostajanje otrok kaznujejo starše z opominom ali denarno globo. Učitelji v trgih in mestih dobivajo namesto naturalnega stanovanja določeno stanarino. Zakon nadalje določa pogoje, kdaj lahko in kdaj ne more učitelj prositi za premestitev v drugi, zlasti večji kraj (trg, mesto) (7, 82—83). V višjih razredih naj po možnosti poučujejo fante učitelji, dekleta učiteljice.

V času med obema vojnama je v arhitekturi namesto klasicizma znova prevladala konstruktivna in funkcionalna smer. Lego šolskega poslopja nakazujejo šolske potrebe, prostori so svetli in zračni, oprema lična, prilagojena zahtevam pouka, velikosti in starosti otrok (15). Za gradnje, prezidave in vzdrževanje šolskih poslopij ter za učiteljska stanovanja so skrbele občine, za vse druge potrebe pa banovina. Ta uredba ni zajela mest: Ljubljana, Maribor, Celje in Ptuj. Banovina je nudila občinam za gradnjo novih šol samo brezobrestna posojila (15). V stari Jugoslaviji so na Celjskem pozidali nove šole na Svetini, v Lepi njivi, Žičah, v Skornem, Topolšici in Ravnah.

Solska zgradba v Ljubecni je značilna za začetek našega stoletja.

Iz kronike hribovske osnovne šole v Lokavcu nad Rimskimi Toplicami zvemo, da je bila šola ustanovljena kot redna enorazrednica, ekspozitura ljudske šole v Zidanem mostu. Do leta 1886 je bil pouk v najeti sobi kmečke hišice, kjer je bilo prostora komaj za tri klopi. V njej je bil polomljen štedilnik z dimno cevjo, speljano skozi okno. Da se ne bi učenci in učitelj v dimu zadušili, so sorali po večkrat na dan na prosto. Stanje se je izboljšalo ko je šolski odbor kupil hišo in ko so leta 1889 prizidali novo učilnico. Učiteljevo stanovanje ni bilo udobno. Trhla streha je puščala, dež in mraz sta vdiral v prostore, učiteljeva družina pa je trpela zaradi ozeblin. Zaradi zmrzlin je umrl učiteljev otrok. Šola je bila petdeset let brez zdrave pitne vode in elektrike. V kraju in šoli so bile pogoste nalezljive bolezni: tifus, davica, škrlatin-ka idr. Leta 1894. je sneg zamedel šolsko poslopje do strehe, od leta 1917 do 1922 ni bilo pouka, razen verouka. Leta 1932 so vdrl v šolo oboroženi roparji, oropali učiteljico in uničili opremo, nakar je šola do leta 1934 ostala brez učitelja. Solski vrt zaradi senčne višinske lege in divjačine ne prinaša koristi. V šolskem letu 1938/39 je obiskovalo šolo 66 otrok, deset let kasneje pa le še 47.

Bolj romantično je prikazan začetek osnovne šole v Špitaliču. Mladi Jerala, s pravim imenom Junec, se je z begom z Gorenjske rešil vojaščine in se naselil v Špitaliču. Tu so mu poverili službo organista in cerkovnika. Ker je znal pisati in brati, je leta 1822 začel poučevati mladino. Pouk je bil na prostem, na župnijskem dvorišču. Otroci so sedeli na 40 cm visokih ohrogljih hlo-

dih, ki so si jih zaznamovali. Dvakrat na teden so se učili pisanja, čitanja in računanja, verouk jih je verjetno poučeval kaplan ali župnik. Leta 1833 so poudrli leseno kolibo in na istem mestu pozidali novo poslopje, v katerem so uredili učilnico v obliki kvadrata (4 krat 4 metre). Jerala je prejemal plačilo v naturalijah. Njegov naslednik je bil Gobec Mihael, prvi izprašani učitelj. Vsako dopoldne je prihajalo v šolo okrog trideset otrok. Učitelj je bil praviloma tudi cerkovnik in organist. Njegovi dohodki so bili po sodbi kronikarja sijajni. Poleg 20 goldinarjev mesečne plače je dobival še zbirco pšenice, ajde, vina itd. Stanovanje je imel brezplačno in klaftra drv je takrat stala 60 krajcarjev. Poznejša učitelja sta si s sličnimi dohodki kupila prav čedni posestvi in izšolala še svoje otroke. Kronika obžaluječe dodaja: »Danes je seveda drugače.« Leta 1862 so prizidali šolskemu posloppju še stanovanje za učitelja in gospodarsko poslopje. Naslednje leto je število učencev znatno naraslo, delavniških je bilo 56, nedeljskih pa 16. Čeprav so šolske kazni pripomogle, da se je izboljšal obisk, je ostalo še vedno nađ polovico otrok brez pouka. Z naraščanjem števila učencev je naraščala tudi potreba po novih učilnicah. V starem posloppju so prezidali stene in pridcbili prostor za novi razred. Poslej so poučevale tri učne moči. Ko je knez Windischgrätz ugodil prošnji domačinov in odstopil parcelo za novo šolo, so poslopje v enem letu pozidali in ga 1. septembra 1906 slovesno odprli; šola se je imenovala trirazredna ljudska šola. Posebne težave so imeli z zdravo pitno vodo oziroma vodovodom, ki so ga zgradili šele leta 1927. Leta 1939 je obiskovalo šolo 147 otrok.

Enooddelčna osnovna šola na Skomarju na Pohorju je bila ustanovljena leta 1880, pred tem so domači duhovniki poučevali predvsem verouk. Z rednim poukom so začeli, ko je leta 1882 nastopil službo prvi učitelj J. Močnik. Nekaj let je bila učilnica v leseni koči Petra Kovšeta, po domače Juharta, v kateri je (1858) umrl pohorski ljudski pesnik Jurij Vodovnik. Takole je pesnik opisal svoj dom (26): »Jaz sem Jurij Vodovnik, na Skomru sem doma, v strgani kočuri, štir okenca ima. Je veter streho vso razdril, še kočó bi mi skor podrl, pa bog ni tega pripustil, ker je Jurij notri bil.« V tej kočuri je dobivalo prvi pouk okrog 90 otrok. Od leta 1887 je bil pouk v novem šolskem posloppju. Dopoldne je prihajala k pouku višja skupina, popoldne pa nižja. Zaradi pogoste menjave učiteljev je bila šola večkrat zaprta, redno delo pa je mitilo tudi izostajanje otrok, ki so morali delati doma. Učitelj je hodil na Skomarje enkrat ali dvakrat tedensko iz sosednje šole v Zrečah. Ekskurendna je bila šola od prve svetovne vojne do leta 1924. V šolski zgradbi je bila učilnica in učiteljevo stanovanje. V letih 1936—1939 se je gibalo število učencev od 76 do 81.

Pred ustanovitvijo šole na Resniku na Pohorju so hodili otroci enkrat ali dvakrat na teden k dve uri oddaljeni Sveti Kunigundi (sedaj Gorenje pri Zrečah), kjer jih je tamkajšnji kaplan poučeval predvsem katekizem. Leta 1877 so najeli malo hišo pri podružnični cerkvi sv. Jakoba na Resniku. Učitelj jih je obiskoval dvakrat tedensko. Mala kočó ni mogla sprejeti niti polovice šoloobveznih otrok, potrebno bi bilo novo šolsko poslopje. Zaradi hribovitega in razgrapanega sveta ter razložene naseljenosti se ljudje dolgo niso mogli sporazumeti, kje naj bi stala nova šola. Končno se je deželni šolski svet odločil za prostor na slemenu pri cerkvi sv. Jakoba na Resniku, kjer pa mikroklimatske razmere niso ugodne. Šolo so začeli graditi leta 1901 in

Do konca šolskega leta 1962/63 se je vršil pouk tudi v Podvolovljeku.

jo končali že naslednje leto. Rednih učiteljev ni bilo do leta 1924, nato je bil dve leti redni pouk. Od leta 1926 do 1928 je prihajal dvakrat tedensko učitelj iz Slovenskih Konjic ali s Svete Kunigunde. Potem so se razmere uredile in pouk je bil reden. V leseni pritlični zgradbi je učilnica za okrog petdeset otrok in učiteljevo stanovanje. Šolski vrt je na peščenih kamnitih tleh, na izpostavljeni vetrovni legi, zato je pridelek zelo skromen. V šolskem letu 1938/39 je obiskovalo pouk 28 dečkov in 16 deklic.

Leta 1905 je krajevni šolski svet sprejel pobudo za ustanovitev ekskurentne osnovne šole v Šokatu pri Gornjem Gradu, slovesna otvoritev je bila 7. maja 1908. Med prvo svetovno vojno ni bilo pouka, začel se je šele maja 1920. Septembra istega leta so pouk prekinili in ga obnovili v maju naslednjega leta. V šolskem letu 1929/30 so ekskurentno šolo spremenili v ambulatno. Ko je bil takratni učitelj premeščen v Luče, so hodili otroci v bolj oddaljeno šolo v Gornji Grad. Čeprav je bilo na območju Šokata nad dvajset šoloobveznih otrok, ministrstvo za prosveto ni dovolilo pouka vse do marca leta 1939. Učiteljski pripravnik je v prvem polletju poučeval na ambulatni šoli v Podvolovljeku, v drugem polletju pa v Šokatu. Leta 1938/39 je obiskovalo šolo v Podvolovljeku 14 otrok, v Šokatu pa 26. Naslednje leto se je pouk zaradi izredne zime začel šele sredi marca. Z okupacijo so šolo zaprli.

Izbrali smo le nekaj primerov, ki kažejo na težke šolske razmere hribovskih otrok in učiteljev.

V Dravski banovini so bile leta 1932 osnovne šole poprečno 4,1 razredne, na širšem celjskem območju je bil popreček (brez vrtcev in ustanov za prostvetljevanje odraslih) nekoliko višji (4,3). Na 100 km² je prišlo v Dravski banovini 5,2 osnovnih šol, na 10000 prebivalcev pa 7,4 tudi v tem pogledu sta bila poprečka na Celjskem nekoliko višja (6,0 in 7,7). Med občinami so bile precejšnje razlike.

Občine	Število osnovnih šol leto		Število naselij z osnovnimi šolami leto	
	1913	1938	1913	1938
Celje	16	15	12	12
Laško	15	14	14	14
Mozirje	13	15	13	15
Slovenske Konjice	15	14	14	13
Šentjur pri Celju	13	13	12	12
Šmarje pri Jelšah	27	26	25	25
Velenje	12	12	12	12
Zalec	21	21	21	21
Skupaj	132	130	123	124

Razlike v številu osnovnih šol po stanju leta 1913 in 1938 je pripisati združitvi šol v nekaterih večjih naseljih ali ustanovitvi novih šol, kar je razvidno iz števila naselij z osnovnimi šolami. V času med obema vojnama so ustanovili šolo samo v Lepi Njivi (1927), medtem ko so jo v Šokatu odprli že pred prvo svetovno vojno, a več let ni delovala.

Nemška okupacijska oblast je po že pripravljenem načrtu takoj začela uničevati vse, kar je bilo slovensko. Ukinili so vse slovenske šole, sežigali slovenske knjige, izgnali slovenske učitelje in izobraževance v Srbijo in na Hrvaško, v šolah, otroških vrtcih in drugih ustanovah za zaposlili nemške uradnike in učitelje, od katerih mnogi niso imeli primerne izobrazbe. Šolsko delo so povezali z nacističnimi mladinskimi organizacijami. Še preden je bila na našem območju organizirana partizanska šola, so partizani marsikje pregnali nemške učitelje in če so se v šoli naselile okupatorjeve oborožene sile, so tudi poslopje zažgali. Ko je poleti 1944 nastalo svobodno ozemlje v Gornji Savinjski dolini in na Kozjanskem, so bili dani pogoji za razvoj partizanskih šol. Več mesecev je trajal pouk v petnajstih šolah. Šole so bile v domača vseh krajih, kjer so tudi danes. Učence (1347) so razporedili v 48 oddelkov. Na štirih učiteljskih konferencah so razpravljali o takratnih strokovnih, organizacijskih in materialnih problemih šolskega dela. V istem času je tudi na Kozjanskem delovalo 16 šol s 35 oddelki in 1410 učenci (9,71—73). Pouk je bil prilagojen posebnim vojnim razmeram in pomanjkanju ustreznih učil in učnih pripomočkov. Na nižji stopnji sta bila najpomembnejša predmeta slovenski jezik in računstvo. Ker je bilo premalo poklicnih učiteljev, so leta 1944 organizirali v Ljubnem in na Planini pri Sevnici pedagoški tečaj za pomožne učitelje. Ko se je bližal zlom nacistične Nemčije in je narodnoosvobodilno gibanje ohromilo pouk, so nemški učitelji zapustili delovna mesta in zbežali domov.

Korenite družbene in gospodarske spremembe po drugi svetovni vojni so bistveno vplivale na naš celotni sistem šolanja in izobraževanja. Že leta 1945 so bile podržavljene redke šole, ki so jih vodili cerkveni redovi. Meščanske šole, iz katerih ni bil mogoč neposredni prehod v višje razrede srednje šole, so ukinili oziroma spremenili v nižje gimnazije. Verouk ni bil več obvezen učni predmet. Leta 1946 je izšel temeljni zakon o obveznem sedemletnem šolanju. Za prve štiri razrede sedemletke je veljal isti učni načrt kot v osnovni šoli, trije višji razredi pa so se ravnali po predmetniku in učnem načrtu nižje gimnazije, ki so jo skrajšali na tri razrede. Po uspešnem zaključku sedemletke so se lahko učenci vpisali v prvi razred višje srednje ali strokovne šole. V šolskem letu 1950/51 so višje razrede sedemletk, dopolnjene s četrtem razredom, preimenovali v nižje gimnazije, vpeljali so osemletno obvezno šolanje. Nižje gimnazije so precej dvignile ugled kraja in ponos domačinov. Tako stanje je trajalo do šolskega leta 1957/58, ko so osnovne šole v večjih krajih spremenili v osemletke in jih kasneje upravno in pedagoško priključili osnovne šole v manjših krajih. Z uvajanjem samoupravnih socialističnih odnosov v gospodarstvu in družbenih dejavnostih so tudi pristojnosti v šolstvu prehajale od republiških upravnih organov na okrajne in nato na občinske. Zakon o spremembah in dopolnitvah splošnega zakona o šolstvu poudarja: »Šole in drugi vzgojni in izobraževalni zavodi so samostojne in samoupravne delovne organizacije, katerih dejavnost je posebnega družbenega pomena« (28). Pouk je za učence brezplačen, za socialno šibke otroke tudi šolska malica. Občina je dolžna zagotoviti za učence iz oddaljenih krajev brezplačni prevoz do šole ali pa brezplačno oskrbo v domovih učencev. Sredstva za osnovno šolo zagotavlja ustanovitelj, to so večinoma občine. Za otroke z motnjami v telesnem in duševnem razvoju se organizirajo šole s prilagojenim učnim programom (27).

Vzporedno z razvojem osnovnega šolstva so odpirali tudi različne vrste strokovnih šol in večerne gimnazije, ki so omogočale delovnim ljudem širšo splošno in poglobljeno strokovno znanje ter nadaljnji študij na višjih in visokih šolah. Osemletne šole so potrebovale veliko predmetnih učiteljev in učiteljev. Leta 1947 so v Ljubljani ustanovili višjo pedagoško šolo, naslednje leto tudi učiteljsiše v Celju. Čeprav je bilo v Sloveniji pet učiteljsišč, je bilo učiteljev še vedno premalo, zato so za prijavitelne kandidate organizirali posebne učiteljske tečaje. V stari Jugoslaviji so bili otroški vrtci samo v večjih krajih, pri večini družin pa so matere gospodinje in skrbele za otroke. Po osvoboditvi zaposlujejo gospodarske in negospodarske delovne organizacije in ustanove vedno več staršev, za varstvo njihovih otrok pa skrbijo vzgojnovarstveni domovi. S tem v zvezi so ustanovili srednje vzgojiteljske šole v Ljubljani (1949), v Mariboru in leta 1971 tudi v Celju.

Samoupravni socialistični odnosi v osnovnem šolstvu se kažejo tudi v njihovi odprtosti in povezovanju z družbeno političnimi in gospodarskimi organizacijami ožjega in širšega območja. Učenci z učitelji sodelujejo pri najrazličnejših šolskih in izvenšolskih prostovoljnih dejavnostih in tekmovanjih v okviru pionirskih in mladinskih organizacij. Sodobna šola ocenjuje učenčev uspeh s širšega vzgojnoizobraževalnega vidika, odnosi med učenci, učitelji in starši so bolj sproščeni, demokratični.

Leta 1967 je bil za celjski okraj (sedanjo regijo) ustanovljen zavod za prosvetno in pedagoško službo, ki opravlja pedagoško-svetovalno službo, skrbi za strokovno in pedagoško izpopolnjevanje učiteljstva ter za pedagoško dokumentacijo, analizo in administracijo.

Pomembno funkcijo v razvijanju sodobnega vzgojnoizobraževalnega dela naj bi imela celodnevna osnovna šola in podaljšano bivanje na šoli. Njen začetek sega v šolsko leto 1974/75, že naslednje leto so uvedli tako obliko dela na Osnovni šoli Biba Röck v Soštanju. Vzrokov za ustanavljanje celodnevne šole in oddelkov podaljšanega bivanja na šoli je bilo več: naraščajoče število zaposlenih staršev v nekmetijskih dejavnostih in njihova odsotnost (redno in dodatno popoldansko delo) od doma in otrok, vedno bolj zahtevne izobraževalne naloge, ki jih prinašata hiter razvoj znanosti in tehnike, redna in zdrava prehrana ter načrtno vsebinsko polno in koristno razvedrilo otrok.

Celodnevna šola se razlikuje od popoldnevne po tem, da v večji meri razvija socializacijo učencev v kolektivu, njihove higienske in delovne navade, osebne lastnosti itd., staršem pa omogoča, da se posvetijo svojemu delu (13,290). Učenci in učitelji so na šoli od jutra do srede popoldneva. Precej učencev ima težave pri učenju in živijo doma v težkih materialnih razmerah. Program celodnevne šole obsega ob puku še samostojno delo učencev pri utrjevanju znanja, svobodne dejavnosti, prehrano, počitek in zdravstveno varstvo. Primarna funkcija COS ni socialna, kot to velja za oddelke podaljšanega bivanja, ampak uvajanje naprednih pedagoških idej in metod dela sodobne osnovne šole. Zal so v tem pogledu marsikje ostali pri togem formalnem brez dinamičnih, fleksibilnih organizacijskih oblik in metod dela (14). Za navedene vsebine in oblike dela so potrebni boljši materialni pogoji (šolska kuhinja, jedilnica, knjižnica s čitalnico, večnamenski prostor, telovadnica, dodatne učilnice in drugi prostori) in zelo sposobni, ustvarjalni učitelji. V šolskem letu 1985/86 so imeli celodnevno šolo na naslednjih podružnicah: Svetina, Vrh nad Laškim, Svibno, Loka pri Zusmu, Kristan vrh, Zgornja Kostivnica, Nova Stifta, Smartno ob Dreti, Žiče, Tepanje, Stranice, Bele Vode, Ravne in Orla vas.

Enoletna mala šola, ki jo izvajajo v predšolskih vzgojno-varstvenih ustanovah, je pomemben člen v kontinuiteti izobraževanja in povezovanja z osnovno šolo.

Reforma pedagoškega šolstva v SR Sloveniji, ki se je začela leta 1975 in traja še danes, je prinesla velike vsebinske in organizacijske spremembe in je zajela vse stopnje izobraževanja. V srednjih šolah poznajo reformo najbolj pod oznako usmerjeno izobraževanje. Z zakonom o usmerjenem izobraževanju se je spremenil tudi naziv šole: Pedagoški šolski center v Celju (z Gimnazijo pedagoške smeri in Vzgojiteljsko srednjo šolo) je zamenjala Srednja pedagoška šola, ki vsebuje dva programa: učitelji in vzgojitelji predšolskih otrok. Učenci lahko izbirajo med štirimi smermi: naravoslovno-matematično, družboslovno-jezikovno, vzgojiteljsko in razrednim poukom. Šolsko leto 1985/86 pomeni za bodočega razrednega učitelja prehod z višje na visoko šolo, kajti vsi učitelji bodo morali imeti visoko izobrazbo. S tem v zvezi se ukinja v Celju tudi dislocirani oddelek pedagoške akademije. Šolanje vzgojiteljic je trajalo do leta 1979 pet let, od tedaj dalje pa štiri leta, nakar lahko

nadaljujejo še dvoletno izobraževanje ob delu na mariborski ali ljubljanski visoki šoli.* Reforma srednjega šolstva je prinesla tudi novo regionalno razporeditev usmerjenih šol, njihovih programov, usmeritev in dovoljenih oddelkov.

OSNOVNE SOLE PO OBČINAH

Šolsko leto 1938/39

	Število šol	Število oddelkov	Število učencev	Število učiteljev
Celje	15	100	4328	104
Laško	14	62	3083	67
Mozirje	15	50	2285	49
Slovenske Konjice	14	56	2581	49
Sentjur pri Celju	13	55	2547	51
Smarje pri Jelšah	26	116	4953	103
Velenje	12	60	2574	61
Zalec	21	87	3861	101
Skupaj	130	586	26212	585

Šolsko leto 1963/64

Celje	18	239	7628	302
Laško	16	25	2613	99
Mozirje	19	73	2162	78
Slovenske Konjice	15	104	3199	110
Sentjur pri Celju	12	81	2472	85
Smarje pri Jelšah	25	164	4613	160
Velenje	16	137	4043	174
Zalec	21	163	4450	188
Skupaj	142	1056	31180	1196

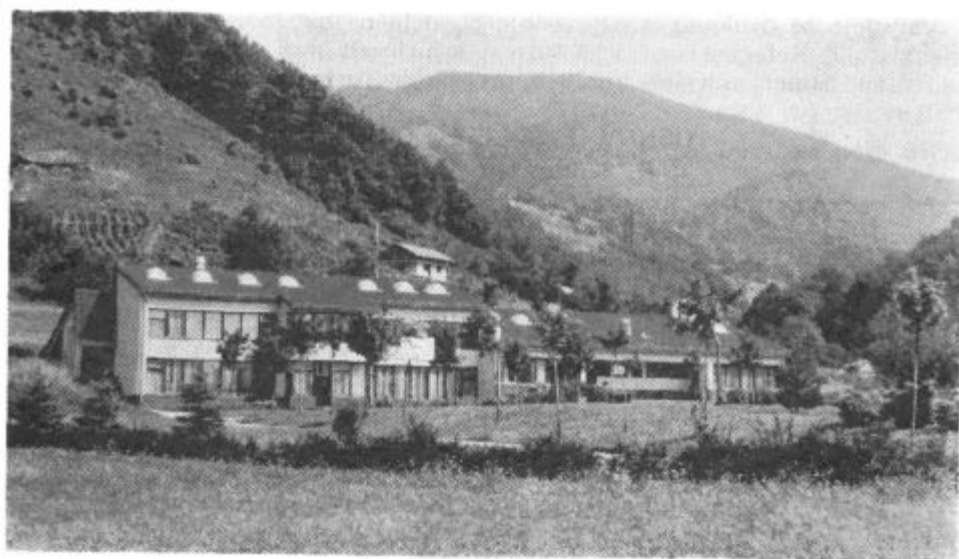
Šolsko leto 1973/74

Celje	18	252	6980	312
Laško	14	97	2312	110
Mozirje	15	75	1983	88
Slovenske Konjice	15	105	2809	130
Sentjur pri Celju	11	85	2309	102
Smarje pri Jelšah	23	167	4137	194
Velenje	17	164	4285	199
Zalec	19	165	4143	199
Skupaj	132	1110	28958	1334

Šolsko leto 1984/85

Celje	19	279	7174	392
Laško	13	88	2071	125
Mozirje	11	79	1816	115
Slovenske Konjice	12	107	2716	158
Sentjur pri Celju	10	100	2372	134
Smarje pri Jelšah	19	153	3656	218
Velenje	18	202	5441	301
Zalec	19	181	4303	207
Skupaj	121	1189	29549	1713

* Generacije, ki prihajajo s srednje vzgojiteljske šole se lahko zaposlijo kot vzgojiteljice predšolskih otrok.

Nova šola v Zgornji Kostrivnici nudi vse pogoje za uspešno učnovzgojno delo.

Po potresu 1974 so s solidarnostno pomočjo zgradili novo šolo v Pristavi pri Mestinju.

Iz tabele je razvidno, da se je število osnovnih šol od leta 1938/39 do 1963/64 na Celjskem precej povečalo, zlasti v mozirski, velenjski in celjski občini. V velenjski občini so ustanovili nove šole v Paki pri Velenju, Pesju, Velenju in Soštanju, začasno pa je zaradi ugrezanja in rušenja naselja prenehala osnovna šola v Škalah. V celjski občini so nastale nove osnovne šole na Hudinji, Polulah in v Socki (IV. osnovno šolo upoštevamo glede na predvno število mestnih šol kot nadomestno). V mozirski občini so zaživele šole v manjših, bolj oddaljenih naseljih: v Lenartu pri Gornjem Gradu, v Podvolovljeku, Raduhi in v Rastkah. Laška občina je dobila dve novi šoli: na Vrhovem in v Jagnjenici. V drugih občinah ni bilo sprememb. Leta 1973/74 opazimo, da se je število šol zmanjšalo, še bolj pa enajst let kasneje. Število oddelkov se je na obravnanem območju v prvem obdobju povečalo za 80,2%, nato pa je naraščalo bolj umirjeno. Najbolj so v tem pogledu napredovale velenjska, celjska in žalska občina. Neprimerno bolj kot število učencev je od leta 1938 do 1984 naraslo število učiteljev (indeks 112,7 in 292,8). Ne smemo pozabiti, da je bil nekdanj domala v vseh razredih osnovne šole razredni pouk, kjer je učil večinoma samo po en učitelj (razen verouka in morda še kakšnega predmeta), v višjih razredih današnje osemletke pa poučujejo posamezne predmete specializirani učitelji.

**RAZMERJA MED OSNOVNIMI ŠOLAMI, ODDELKI, UČITELJI,
UČENCI, POVRŠINAMI IN PREBIVALCI OBCIN CELJSKEGA
OBMOČJA**

Solska leta:	1938/39	1963/64	1973/74	1984/85
Občina Celje				
Poprečno št. učencev na šolo	288,5	423,8	387,8	377,5
Poprečno št. učencev na oddelek	43,3	31,9	27,7	25,7
Poprečno št. oddelkov na šolo	6,6	13,3	14,0	14,7
Poprečno št. učencev na učitelja	41,5	25,2	22,4	18,3
Poprečno št. učencev na 1000 prebivalcev	125	144	110	112
Poprečno št. km ² na šolo	15,3	12,7	12,7	12,7
Poprečno št. prebivalcev na šolo	2316	2966	3400	3364
Občina Laško				
Poprečno št. učencev na šolo	220,2	163,3	165,1	159,3
Poprečno št. učencev na oddelek	49,7	27,5	23,8	23,5
Poprečno št. oddelkov na šolo	4,4	5,9	6,0	6,7
Poprečno št. učencev na učitelja	46,0	26,4	21,0	16,5
Poprečno št. učencev na 1000 prebivalcev	161	145	120	109
Poprečno št. km ² na šolo	17,4	13,5	17,4	18,7
Poprečno št. prebivalcev na šolo	1225	1153	1320	1457
Občina Mozirje				
Poprečno št. učencev na šolo	152,0	113,8	132,2	165,1
Poprečno št. učencev na oddelek	45,7	29,6	26,4	22,9
Poprečno št. oddelkov na šolo	3,3	3,8	5,0	7,1
Poprečno št. učencev na učitelja	46,6	27,7	22,5	15,8
Poprečno št. učencev na 1000 prebivalcev	146	126	130	114
Poprečno št. km ² na šolo	33,8	26,7	33,8	46,1
Poprečno št. prebivalcev na šolo	1041	840	1015	1451

Solska leta:	1938/39	1963/64	1973/74	1984/85
občina Slovenske Konjice				
Poprečno število učencev na šolo	184,3	213,2	187,2	226,3
Poprečno št. učencev na oddelek	46,0	30,7	18,1	25,4
Poprečno št. oddelkov na šolo	4,0	6,9	7,0	8,9
Poprečno št. učencev na učitelja	52,6	29,0	21,6	17,2
Poprečno št. učencev na 1000 prebivalcev	161	178	140	129
Poprečno št. km ² na šolo	15,8	14,8	14,8	18,5
Poprečno št. prebivalcev na šolo	1144	1226	1240	1753
občina Šentjur pri Celju				
Poprečno št. učencev na šolo	195,9	206,0	209,9	237,0
Poprečno št. učencev na oddelek	46,3	30,5	27,1	23,7
Poprečno št. oddelkov na šolo	4,2	6,7	7,7	10,0
Poprečno št. učencev na učitelja	49,9	29,1	22,6	17,7
Poprečno št. učencev na 1000 prebivalcev	146	145	130	124
Poprečno št. km ² na šolo	18,4	20,0	21,8	24,0
Poprečno št. prebivalcev na šolo	1348	1408	1576	1908
občina Šmarje pri Jelšah				
Poprečno št. učencev na šolo	190,5	184,5	179,9	192,4
Poprečno št. učencev na oddelek	42,7	28,1	24,7	23,9
Poprečno št. oddelkov na šolo	4,4	6,6	7,3	8,1
Poprečno št. učencev na učitelja	48,0	28,8	21,3	16,8
Poprečno št. učencev na 1000 prebivalcev	152	149	130	116
Poprečno št. km ² na šolo	15,4	16,0	17,4	21,0
Poprečno št. prebivalcev na šolo	1255	1242	1333	1656
občina Velenje				
Poprečno št. učencev na šolo	214,5	252,7	252,0	302,2
Poprečno št. učencev na oddelek	42,9	29,5	26,1	26,9
Poprečno št. oddelkov na šolo	5,0	8,5	9,6	11,2
Poprečno št. učencev na učitelja	42,2	23,2	21,5	18,0
Poprečno št. učencev na 1000 prebivalcev	172	163	140	137
Poprečno št. km ² na šolo	15,2	11,4	10,7	10,1
Poprečno št. prebivalcev na šolo	1245	1483	1763	2200
občina Zalec				
Poprečno št. učencev na šolo	183,0	211,0	218,0	226,4
Poprečno št. učencev na oddelek	43,3	27,3	25,1	23,7
Poprečno št. oddelkov na šolo	4,1	7,8	8,7	9,5
Poprečno št. učencev na učitelja	38,2	23,7	20,8	15,9
Poprečno št. učencev na 1000 prebivalcev	149	165	120	116
Poprečno št. km ² na šolo	16,6	16,6	18,4	18,4
Poprečno št. prebivalcev na šolo	1231	1428	1779	1959
celjsko območje				
Poprečno št. učencev na šolo	203,6	242,1	216,5	235,8
Poprečno št. učencev na oddelek	45,0	29,4	24,9	24,4
Poprečno št. oddelkov na šolo	4,5	7,4	8,2	9,5
Poprečno št. učencev na učitelja	45,6	26,6	21,7	17,0
Poprečno št. učencev na 1000 prebivalcev	151	152	127	120
Poprečno št. km ² na šolo	18,4	16,5	18,4	21,1
Poprečno št. prebivalcev na šolo	1350	1468	1678	1968

Solska leta:	1938/39	1963/64	1973/74	1984/85
SR Slovenija				
Poprečno št. učencev na šolo	—	222	236	269
Poprečno št. učencev na oddelek	—	29	25	25
Poprečno št. oddelkov na šolo	—	8	9	11
Poprečno št. učencev na učitelja	—	26	21	17
Poprečno št. učencev na 1000 prebivalcev	—	152	120	115
Poprečno št. prebivalcev na šolo	—	1464	1923	2341

Poprečno število učencev na osnovno šolo v celjski pokrajini je naraščalo do leta 1964, nato je do leta 1974 občutno upadlo, a se je že v naslednjem desetletju znova zvišalo. Enak razvoj je bil v konjski in velenjski občini, medtem ko kažejo ostale občine prvi višek že leta 1938 ali pa šele leta 1974. Razen v laški in celjski občini je popreček v zadnjem desetletju povsod porastel predvsem zaradi ukinjanja malih podružničnih šol. Poprečno število učencev na oddelek se je v pičem polstoletju znižalo za polovico, kar je ugodno vplivalo na delo v razredu. Najbolj šibki so oddelki v mozirski občini, najmočnejši pa v velenjski in celjski občini. Z novo šolo, ki jo gradijo v Titovem Velenju, se bo občinski popreček gotovo izboljšal. Pred zadnjo svetovno vojno in še nekaj let po njej je bilo na podeželju, zlasti na reliefno razgibanem hribskem svetu, več šol z enim ali dvema oddelkoma, sedaj jih je na Celjskem še 37: po šest jih je v laški, velenjski in žalski občini. Vedno bolj specializiran pouk, ki teži k skupinskemu in individualiziranemu samostojnemu delu učencev, potrebuje več učnega prostora in pripomočkov. Če naj postane učitelj organizator in mentor aktivnega izobraževalnega procesa, ne more delati z množico nadobudnežev. Poprečno število učencev na učitelja kaže v vseh občinah pozitivni razvoj. Mozirska občina je glede površine prva v celjski pokrajini, glede števila osnovnih šol pa je med zadnjimi. V velenjski občini je vrstni red obrnjen, vendar šele v zadnjih dveh desetletjih, ko se je Titovo Velenje gospodarsko in demografsko hitro razvijalo in je gradnja novih šol komaj dohajala naraščajoče število šoloobveznih otrok. Poprečno število učencev na 1000 prebivalcev že več desetletij upada in je posledica načrtovanja družine oziroma zniževanja števila otrok. Primerjava celjske pokrajine s SR Slovenijo kaže, da je celjska pokrajina glede poprečnega števila učencev na šolo od leta 1973 dalje pod republiškim poprečjem, prav tako glede števila učencev na oddelek in oddelkov na šolo. Po številu učencev na učitelja pa je razmerje enako. Na 1000 prebivalcev je na Celjskem več učencev, šolski okoliši pa so površinsko manjši kot republiški.

Največ osnovnih šol in najbolj gosta mreža osnovnih šol je bila na Celjskem leta 1962, ko so bile šole v 134 naseljih. V naslednjih letih se je pričela sistematična reorganizacija celotnega obveznega šolstva. Republiški sekretariat je takrat nakazal sledeče organizacijske možnosti:

- prestavitev višjih razredov iz nižje organiziranih šol na više organizirane osnovne šole; tako so nastale osrednje in podružnične osnovne šole
- obstoj nižje organiziranih osnovnih šol tudi z minimalnim številom učencev
- vpisovanje učencev v nižje organizirane šole vsako drugo leto
- manjše število učencev na enega učitelja v nižje organiziranih šolah

- pregrupacija osnovnih šol zaradi smotrnejše ureditve šolskih okolišev
- ustanavljanje šolskih domov, šolskih kuhinj, ureditev komunikacij, organizacija prevozov itd. (23,1).

Na osnovi strokovnih analiz so na Celjskem po letu 1962 za stalno ali začasno ukinili 29 podružničnih šol. V celjski občini so ukinili šolo v Teharju (1983), v mozirski: v Podvolovljeku (1963), Lenartu pri Gornjem gradu (1967), Šokatu pri Gornjem Gradu (1969), Gorici (1971), Rastkah nad Ljubnim (1974), Radmirju (1975), Bočni (1978) in na Raduhi (1980), v laški občini: na Vrhovem (1964), v Jagnjenici (1972), Lokavcu (1975) in Henini (1985), v konjiški občini: na Resniku (1978), v Rakovcu (1978), na Skomarju (1984) in na Zbelovem (1985), v šentjurski občini: v Šentvidu pri Planini (1970) in Dobrini (1974), v šmarski občini: pri Sveti Emi (1971), v Olimju (1973), Virštanju (1974), Zagorju (1977), Bučah (1981), Podsredi (1981), Polju ob Sotli (1981) in Lembergu (1986), v velenjski občini v Skornu (1975) in v žalski občini v Lokah (1971). Na Raduhi so ukinili šolo 25. januarja, drugje pa na koncu šolskega leta (31. avgusta). Na Zbelovem so zaradi dotrajane šolske zgradbe preusmerili učence v Loče. Šolo na Vrhovem so ustanovili po osvoboditvi (1946), prav tako šolo v Lenartu (1954), v Rastkah pa že med drugo svetovno vojno (1943). Dokler niso postavili v Rastkah lesene zgradbe, je bil pouk v zasebni hiši. Največ osnovnih šol (18) so ukinili v letih 1971—1981. Pred tem (1963—1970) so prenehali s poukom na petih, po letu 1981 pa še na petih podružničnih šolah. Nekatere med ukinjenimi šolami so imele že pred Avstrijo in v predvojni Jugoslaviji status ekskurendnih ali ambulantskih šol. Polovica vseh ukinjenih šol je združevala naselja z nadmorsko višino nad 500 m. Največ šol so zgubili hriboviti predeli Kozjanskega, Gornje Savinjske in Zadrecke doline ter južni del Pohorja. S poukom sta prenehali najvišje ležeči šoli na Celjskem: na Resniku (923 m) in Skomarju (944 m). V žalski občini je 75% naselij v gospodarsko najbolj razvitem, pretežno nižinskem svetu, kjer prebiva v povečini urbaniziranih podeželskih naseljih in v mestu nad 80% prebivalstva. Prometno odmaknjenih in redkeje nasejjenih šolskih okolišev je malo. Zaradi izkopavanja premoga in s tem vzročno povezanega ugrezanja dolinskega dna in rušenja naselij se prebivalstvo Šaleške doline že več desetletij seli z osrednjega dela proti vzhodu, zahodu ter na gričevnato in hribovito severno obrobje, kjer ni zaščitenih kmetij in je dovoljena individualna gradnja. V bližnji prihodnosti bo izkopavanje premoga pod severnim delom Šoštanja in Metlečami zahtevalo nove selitve prebivalstva v ugrezajočega se območja in gradnjo nove osnovne šole v Šoštanju. Naj navedemo nekaj pojemajočih podružničnih šol s hribskega zaledja Šaleške doline. V šolskem letu 1971/72 je obiskovalo v Zavodnju nad Šoštanjem prvi razred šest učencev, drugi devet, tretji trinajst in četrti osem. Dva učitelja sta v dveh kombiniranih oddelkih poučevala skupno 36 otrok. Leta 1985/86 je bil v šoli samo še en kombiniran oddelek z enajstimi učenci. Šest otrok pa se je v tretji in četrti razred vozilo v Šoštanj. V osnovni šoli Škalske Cirkovce je bilo v šolskem letu 1962/63 skupno 49 učencev, leta 1971/72 devetnajst, leta 1981/82 samo šest, in štiri leta pozneje znova štirinajst učencev. V Belih Vodah vpisujejo v prvi razred vsako drugo leto. Leta 1985/86 je bil tu samo en kombiniran oddelek z enajstimi učenci, pred petimi, šestimi leti pa sta bila še dva s skupno ca. 34 učenci. Brez izdatne finančne pomoči občinske izobraževalne skupnosti in razumevanja širše družbe

za krajevne razmere bi morali šole s tako majhnim številom učencev že pred leti vsaj začasno zapreti.

Med dejavniki, ki neposredno vplivajo na razvoj osnovnošolske mreže, je na prvem mestu naraščanje ali upadanje števila prebivalstva v biološko reproduktivni starosti. Male podeželske — podružnične šole so v mnogih primerih relikv družbenogospodarskega in demografskega razvoja, ki je nekdanj utemeljeval ustanovitev šol, danes pa opravičuje njihovo ukinitve. Nekatero podeželske šole so ostale majhne ali celo usihajo predvsem zaradi skromnega dejanskega razvoja prebivalstva v šolskem okolišu. Znano je, da se v SR Sloveniji že tri desetletja naglo spreminja demografska sestava, da delež kmečkoga prebivalstva upada in da se krepijo sekundarne in druge dejavnosti. Zaradi selitev prebivalstva z manj rodovitnega hribovskega sveta v nižino, kjer so večja gospodarska središča, se na eni strani širijo območja deagrarizacije, depopulacije in staranja preostalega prebivalstva, na drugi strani pa rastejo urbana in urbanizirana naselja. Beg s podeželja v mesta se je v zadnjem desetletju nekoliko unesel, tako da v relativno bolj zaostalem zaledju ni več obsežnejših rezervatov za industrijsko ali rudarsko delovno silo. Bolj kot sama mestna središča so postala za naselitev zanimiva širša obmestja in centralna naselja. Možnosti in pogoje za gospodarsko in negospodarsko izrabo prostora določajo družbeni plani, zazidalni, ureditveni in drugi načrti ter uradni predpisi.

RAZLIKE V ŠTEVILU PREBIVALSTVA STAREGA OD 0—14 LET PO PODRUŽNICNIH ŠOLSKIH OKOLISIH

Popis prebivalstva:	1961—71	1971—81	1961—81
občina Celje			
Črešnjice	— 48	— 38	— 86
Kompole	— 19	— 46	— 65
Ljubecna	+ 37	— 9	— 28
Socka	+ 28	— 31	— 3
Strmec pri Vojniku	— 61	— 21	— 82
Svetina	— 44	— 20	— 64
Šmartno v Rožni dolini	— 35	— 9	— 44
občina Laško			
Breze	+ 18	— 80	— 62
Jurklošter	— 47	— 27	— 74
Laziše	+ 2	— 31	— 29
Rečica	— 70	— 31	— 101
Reka	— 34	+ 13	— 21
Sedraž	— 25	— 36	— 61
Svibno	— 43	— 24	— 67
Vrh nad Laškim	— 6	— 81	— 87
Zidani Most	— 54	— 17	— 71
občina Mozirje			
Lepa Njiva	— 15	— 7	— 22
Nazarje	— 31	+ 29	— 2
Nova Štifta	— 16	— 91	— 107
Rečica ob Savinji	+ 8	+ 31	+ 39
Solčava	— 56	— 14	— 70
Šmartno ob Dreti	— 77	— 10	— 87
Smihel nad Mozirjem	— 13	+ 2	— 11

Popis prebivalstva:	1961—71	1971—81	1961—81
občina Slovenske Konjice			
Gorenje pri Zrečah	— 27	— 64	— 91
Jernej pri Ločah	+ 37	— 56	— 19
Spitalič pri Slov. Konjicah	— 19	— 51	— 70
Tepanje	+ 5	— 59	— 54
Ziče	— 41	— 3	— 44
občina Šentjur pri Celju			
Blagovna	+ 5	+ 3	+ 8
Dobje pri Planini	— 84	— 1	— 85
Kalobje	— 23	— 33	— 56
Loka pri Žusmu	— 76	— 6	— 82
Prevorje	— 26	— 13	— 39
občina Šmarje pri Jelšah			
Dobovec	— 47	— 94	— 141
Donačka gora	— 6	— 43	— 49
Sladka Gora	— 13	+ 5	— 8
Mestinje	+ 59	— 9	+ 50
Pristava pri Mestinju	— 27	— 109	— 136
Kristan Vrh	— 14	— 18	— 32
Stojno Selo	— 10	— 87	— 97
Šentvid pri Grobelnem	+ 22	— 50	— 28
Vinski Vrh	— 14	— 24	— 38
Zgornja Kostrivnica	— 102	— 50	— 152
Zibika	— 18	— 43	— 61
občina Velenje			
Bele Vode	— 26	— 35	— 61
Paka pri Velenju	— 4	— 95	— 99
Pesje	+ 5		+ 5
Plešivec	— 6	— 29	— 35
Ravne	— 12	— 59	— 71
Sentilj pri Velenju	— 2	+ 6	+ 4
Skale	+ 7	— 16	— 9
Skalske Cirkovce	— 3	— 1	— 4
Topolšica	— 89	— 90	— 179
Zavodnje	— 6	— 24	— 30
občina Zalec			
Andraž	+ 34	— 25	+ 9
Galicija	+ 26	— 13	+ 13
Gomilsko	+ 10	— 40	— 30
Gotovlje	— 78	+ 30	— 48
Letuš	— 2	+ 20	— 22
Liboje	— 55	— 91	— 146
Orla vas	+ 49	— 29	— 20
Pirešica	— 53	— 9	— 62
Ponikva pri Žalcu	— 52	— 13	— 65
Tabor	— 13	— 113	— 126
Vinska Gora	— 12	+ 22	+ 10

V nekaterih šolskih okoliših celjske občine (Strmec pri Vojniku, Črešnjice) že dvajset let vztrajno upada število otrok v starosti od 0 do 14 let. Še bolj poudarjena je negativna razlika v nekaterih šolskih okoliših laške občine (Vrh nad Laškim, Breze, Svibno, Zidani Most, Sedraž, Jurklošter, Rečica). V mozirski občini so veliko podružničnih šol že ukinili, zato je »negativnih« okolišev manj, izstopajo pa Nova Štifta, Šmartno ob Dreti in Solčava. Severozahodni del konjiške občine obsega del Pohorja, kjer se je še ohranila podružnična šola v Gorenju nad Zrečami. Tu in v Špitaliču pri Slovenskih Konjicah število otrok močno upada. Med podružničnimi šolskimi okoliši šentjurske občine kaže pozitivno razliko samo Biagovna. V šmarski občini je posebno občutno nazadovanje števila otrok v šolskih okoliših Pristava pri Mestinju, Dobovec, Stojno Selo in Zgornja Kostivnica. Vedno manj otrok je na jugozahodnem delu Paškega Kozjaka in na obrobju Stropnice, ki spadata v šolski okoliš Paka pri Velenju. Podobno je v Topolšici, Belih Vodah, Plešivcu in Škalskih Cirkovcah. V Ravnah je razlika pri otrocih sicer negativna, a je pri skupnem številu prebivalstva še vedno pozitivna. Upadanje števila otrok opazimo tudi na južnem hribovitem obrobju žalske občine, npr. v šolskem okolišu Tabor in Liboje. Takih, čeprav manj izrazitih primerov, je nekaj tudi v ravninskih šolskih okoliših. Znano je, da je upadanje naravnega števila rojstev predvsem posledica socialnih sprememb (zaposlitev obeh staršev, rast življenjskega standarda z načrtovanjem manj številne družine itd.).

ŠTEVILO ZIVOROJENIH OTROK V PODRUŽNIČNIH ŠOLSKIH OKOLIŠIH

Leto rojstva	1980	1981	1982	1983	1984	1985
občina Celje						
Črešnjice	12	2	9	9	9	9
Kompole	22	22	15	16	22	17
Ljubečna	64	48	45	46	33	32
Socka	31	17	29	22	34	11
Strmec pri Vojniku	22	18	24	25	22	25
Svetina	14	10	10	4	9	3
Šmartno v Rožni dolini	15	25	18	19	14	19
občina Laško						
Breze	18	13	14	12	14	13
Jurklošter	7	3	8	7	4	6
Laziše	4	10	7	3	7	7
Rečica	42	36	27	25	24	25
Reka	18	13	14	12	14	13
Sedraž	6	3	5	1	5	8
Svibno	6	9	5	5	6	7
Vrh nad Laškim	14	24	12	4	19	5
Zidani Most	19	13	14	9	13	16
občina Mozirje						
Lepa Njiva	7	12	17	15	11	9
Nazarje	14	22	19	21	23	26
Nova Štifta	14	12	9	11	16	4
Rečica ob Savinji	34	22	24	22	20	22
Solčava	7	13	13	5	7	2
Šmartno ob Dreti	17	25	14	13	11	20
Šmihel nad Mozirjem	5	5	8	5	7	6

Leto rojstva	1980	1981	1982	1983	1984	1985
občina Velenje						
Bele Vode	8	5	1	6	5	5
Paka pri Velenju	10	6	6	9	9	9
Pesje	21	5	10	10	13	9
Plešivec	5	8	1	7	2	5
Ravne	16	17	15	12	23	15
Sentilj pri Velenju	18	26	22	24	20	20
Skale	20	17	9	11	11	7
Skalske Cirkovce	4	2	1	2	2	3
Topolšica	14	30	18	20	21	11
Zavodnje	6	6	19	13	19	14
občina Zalec						
Andraž	15	10	9	8	7	11
Galicija	18	7	9	11	8	8
Gomilsko	13	8	11	13	17	17
Gotovlje	8	23	17	18	16	27
Letuš	7	10	7	10	12	7
Liboje	33	30	21	51	22	20
Orla vas	9	12	3	12	4	5
Pirešica	15	20	12	19	8	14
Ponikva pri Zalcu	22	28	18	14	16	19
Tabor	22	28	18	14	16	19
Tabor	17	15	18	21	26	22
Vinska Gora	16	19	17	27	14	30
občina Slovenske Konjice						
Gorenje pri Zrečah	15	17	14	12	8	13
Jernej pri Ločah	9	10	10	7	9	10
Špitalič pri Slov. Konjicah	14	8	10	8	13	10
Tepanje	24	27	23	13	15	22
Žiče	8	10	9	9	6	6
občina Sentjur pri Celju						
Blagovna	9	10	7	7	9	7
Dobje pri Planini	16	14	12	10	17	16
Kalobje	8	6	10	4	5	6
Loka pri Žusmu	29	35	25	15	18	22
Prevorje	12	9	8	13	11	11
občina Šmarje pri Jelšah						
Dobovec	14	13	12	9	10	9
Donačka Gora	12	13	4	5	6	10
Kristan Vrh	17	14	13	13	14	19
Mestinje	7	11	4	9	11	6
Kristava pri Mestinju	3	3	3	3	2	3
Sladka Gora	5	4	4	4	3	4
Stojno Selo	19	13	13	15	14	17
Sentvid pri Grobelnem	12	5	14	19	11	13
Vinski Vrh	13	10	16	14	12	13
Zgornja Kostrivnica	28	18	20	19	21	20
Zibika	13	10	15	8	10	16

Za bodoči vpis otrok v osnovne šole so pomembni podatki o številu živorojenih otrok po letih rojstva.* V tem pogledu so dokaj šibki šolski okoliši: Črešnjice, Svetina, Jurklošter, Laziše, Sedraž, Svibno, Solčava, Šmihel nad Mozirjem, Žiče, Blagovna, Dobje pri Planini, Donačka Gora, Pristava pri Meštinju, Sladka Gora, Bele Vode, Plešivec, Škalske Cirkovce in Orla vas.

Učiteljevo delo je praviloma manj vredno kot proizvodno, uvrščajo ga med potrošne dejavnosti, ki jim občinski organi odmerjajo finančna sredstva in krojijo socialni položaj zaposlenih. Pretirana feminizacija v pedagoškem poklicu ni samo posledica industrijsko-tehnične ali celo poindustrijske družbe in delitve dela med spoloma. Znano je, da se emancipirane ženske enakovredno uveljavljajo v vseh intelektualnih poklicih in tudi pri fizičnem delu ne zaostajajo za moškimi. Če je med učitelji, zlasti na nižji stopnji osnovne šole, vedno manj moških in če sposobnejše mlajše učne moči zapuščajo pedagoško delo in si poiščejo drugačno zaposlitev, je vzrok predvsem v družbenem podcenjevanju šolskega dela. Učitelja še vedno bolj poznajo in cenijo po njegovem izvenšolskem udejstvovanju in manj po njegovem delu v razredu in šoli. Kadrovska sestava učiteljstva je ne glede na stopnjo formalne šolske izobrazbe taka, kakršno sedanji čas omogoča in dopušča. V zvezi s policentričnim družbenim in gospodarskim razvojem je tudi na podeželju vedno več šolanih ljudi, strokovnjakov raznih poklicev. Javna občila, zlasti časopisi, radio in televizija, širijo duhovno ozorje ljudem tudi v bolj oddaljenih naseljih. Razen tega ljudje več potujejo, se vozijo na delo v večje kraje, se seznanjajo z napredkom pa tudi s potrošniško miselnostjo. Na podeželju je tudi vedno več počitniških hiš, kjer meščani v relativno bolj zdravem okolju preživljajo dopust ali konec tedna. Vse to se z otroki prenaša v šolo.

Dnevni prevoz učencev s podružničnih na matične šole je omogočal šele hiter razvoj motoriziranega cestnega prometa. Do osamljenih kmetij in zaselkov so speljali nove ceste, modernizirali nekdanje kolovoze in makadamske ceste in jih usposobili za avtomobilski promet. Nekaterne centralne šole (Luče, Radeče, Laško, Frankolovo) prevažajo z lastnimi kombiji maloštevilne učence iz oddaljenih domov do podružnične ali matične šole, ponekod pa jih pripeljajo samo do avtobusne postaje. Iz Loke v Radeče se pripeljajo učenci z vlakom. Večina mladih potnikov uporablja šolske avtobuse, ki so last celjskega Izletnika. Približno tretjina vseh osnovnošolskih otrok s širšega celjskega območja se do šole pripelje z avtobusi in kombiji. Izletnikovi avtobusi so v šolskem letu 1986/87 prepeljali 8468 učencev. Po številu prepeljanih učencev je vrstni red občin naslednji: Šmarje pri Jelšah (1758), Celje (1444), Sentjur pri Celju (1203), Velenje (1167), Zalec (828), Slovenske Konjice (828), Laško (625) in Mozirje (615). Za otroke ki prihajajo z zgodnjimi avtobusi in se vračajo domov bolj pozno so šole organizirale varstvo v okviru podaljšanega bivanja. Stroške prevoza krijejo občinske izobraževalne skupnosti. Mnogi učenci imajo do podružnične šole tri do pet kilometrov hribovske poti, ki jo ob slabem vremenu kljub dobri kondiciji komaj zmagujejo. Kadar

* Podatke lahko uporabimo le za splošno orientacijo, ker zajemajo šolski okoliši pri nekaterih naseljih le nekaj hiš, statistični podatki pa se nanašajo na celotno naselje. Pri delu naselja smo povsod upoštevali polovico naselja.

zapade visok sneg, šolski kombi ne more do zbirnih mest oddaljenih otrok. V takih primerih morajo učenci z Lindeka, Lipe, okolice Črešnjic, Svetlega Dola in od drugod po nekaj dni ostati doma. Učenci s solčavskega dela Savinjskih Alp prebivajo od novembra do aprila v solčavskem internatu, ki je v stavbi podružnične šole. Starši plačajo živila kupljena v trgovini in dajejo posteljnino, ostale stroške pa poravnava občina. V šolskem letu 1985/86 je obiskovalo kombinirani oddelek (prvi in tretji razred) skupno dvanajst otrok, v domu pa je stanovalo šestnajst deklic in dečkov. Vlako leto za določen čas razpišejo mesto vzgojiteljice. Nekateri otroci imajo s podružnične do matične šole v Lučah do 20 km hoje in vožnje. Krajšo pot imajo otroci iz Podvolovljeka. Vzdrževanje šole in internata je zaradi majhnega števila otrok drago. Šolski okoliš je v obmejnem pasu, otrok je tudi v Gornji Savinjski dolini vedno manj, malo pa je tudi ljudi, ki so voljni prenašati težko življenje na gorskih kmetijah. Otroci so izredno navezani na dom in komaj čakajo soboto, ko so skupaj z domačimi.

Leta 1958 je republiški sekretariat za šolstvo organiziral strokovne posvete o obnovi in gradnji šol ter osnoval za gradbene namene stalne strokovne komisije. Na posvetovanjih so sodelovali razni strokovnjaki, ki so skrbeli in še skrbijo za skladni duševni in telesni razvoj šolske mladine. Analizirali so nasprotja med materialnim stanjem šol in učnovzgojnimi nalogami sodobne šole. Posebno pozornost so posvetili učilnicam, ki naj ustrezajo novim učnim metodam in oblikam pouka, kabinetom, laboratorijem, učilnicam za gospodinjski in tehnični pouk, telovadnicam, šolskim športnim igriščem, knjižnicam, čitalnicam, garderobnim prostorom, sanitarijam, šolskim kuhinjam in jedilnicam, večnamenskim prostorom, prostorom za socialnega delavca, za šolskega psihologa, za šolsko zobno ambulanto itd. Šola je kulturno središče in se mora ravnati po okolici, po možnosti naj bo sredi zelenja (15, 31—36).

Večino sedanjih podružničnih šol so zgradili v prejšnjem stoletju ter jih po potrebi in razpoložljivih finančnih sredstvih preurejali in dograjevali. Med drugo svetovno vojno so bile mnoge stavbe zlasti v Gornji Savinjski dolini močno poškodovane ali povsem uničene. Po osvoboditvi je bilo potrebno najprej urediti učilnice in usposobiti zadostno število učiteljev. Na celjskem območju ni šolske stavbe, ki je ne bi po osvoboditvi bolj ali manj prenovili. Nova poslopja so dobile sedanje podružnične šole v Jurkloštru, Zidanem Mostu, Solčavi, Nazarju, Lepi Njivi, Rečici ob Savinji, Šmihelu nad Mozirjem, Straničah, na Zbelovem, v Zgornji Kostivnici, Pesju, Škalah, Belih Vodah, Ravnah, Šentilju pri Velenju, na Vinski Gori, v Libojah in Taboru. Novo šolsko poslopje načrtujejo tudi v Dobovcu pri Rogatcu. Poseben problem pri vzdrževanju šolske zgradbe imajo v Škalah, kjer se svet zaradi odkopa premoga ugreza. Leta 1974 je potres močno prizadel šolske zgradbe v šentjurski in šmarski občini. S solidarnostno pomočjo nekaterih slovenskih in banjaluške občine so pozidali nove šole v Šentvidu pri Grobelnem, Zibiki, Pristavi pri Mestinju, na Vinskem Vrhu, Mestinju, na Kristan Vrhu in v Loki pri Žusmu. V opuščeni šolski zgradbi imajo sedaj svoje prostore razni industrijski obrati, krajevne družbenopolitične organizacije ali pa so učilnice preuredili v stanovanja.

Malokatera podružnična šola ima telovadnico, ponekod so v ta namen preuredili večjo učilnico in asfaltirali šolsko igrišče. Za šolske proslave, kulturne prireditve, zborovanja krajanov itd. uporabljajo v novejših zgradbah t.i. večnamenski prostor, v starejših šolah, kjer tega ni, so ponekod v večji učilnici namestili oder (Škalske Cirkovce). Vsaka šola ima vsaj majhno čajno kuhinjo, na celodnevnikih šolah pa pripravljajo tudi kosila. Kjer teh pogojev nimajo ali pa bi bila lastna priprava hrane predraga, jo vozijo iz matične šole (Vinska Gora, Tepanje, Nova Štifta, Zidani Most). Če je pod isto streho tudi otroški vrtec in internat, je organizacija prehrane skupna (Solčava). Stroške prehrane krijejo starši in skupnost otroškega varstva (iz otroških dodatkov). Socialno šibki otroci dobivajo malice in kosila brezplačno. Prehrana v šolskih jedilnicah ima tudi vzgojni pomen.

Skoraj ni šole, ki ne bi imela vodovoda, centralnega ogrevanja (na trda ali tekoča goriva) in urejene garderobe. V tem pogledu je bil dosežen pomemben napredek. Na manjših šolah opravlja marsikaj ena oseba več del (kuharica, snažilka, kurjač), za večja ali zahtevnejša popravila skrbi matična šola, ki materialno in pedagoško upravlja podružnice. Marsikje je v šoli vsaj eno stanovanje za učitelja, mnogi učitelji pa stanujejo v svojih hišah ali v stanovanjskih blokih. Od 139 učiteljev (1985/86), ki poučujejo na podružničnih šolah, jih polovica stanuje v drugem kraju in se vozijo v šolo z avtobusi ali osebnimi vozili. Prevladujejo mlajše učiteljice z višjo šolsko izobrazbo, moški so zelo redki, prav tako tudi učiteljski zakonski pari. Čeprav na večini matičnih šol poudarjajo, da je opremljenost z učili in učnimi pripomočki enaka na matičnih in podružničnih šolah, se vendarle med njimi kažejo razlike. Izposojanje učil na matični šoli ne more biti trajna uspešna rešitev, čeprav je res, da je malokje dovolj sredstev za nabavo učil. Otroci, ki so odmaknjeni od večjih središč, bi bili potrebni večje pozornosti, saj je šola marsikomu edini vir znanja. Da bi omilili razlike med podružnicami in centralnimi šolami in zblížali otroke, še preden se prešolajo v višje razrede, organizirajo medsebojna športna srečanja, skupne naravoslovne dneve, pouk v naravi, praznovanja novega leta in drugih pomembnih praznikov. Nekateri starejši učenci, ki že obiskujejo matično šolo, sodelujejo v interesnih dejavnostih in pomagajo mlajšim vrstnikom v domačem kraju. V knjižnicah centralnih šol je večja izbira knjig. Zaradi visokih prevoznih stroškov do mesta so otroci podružničnih šol večkrat prikrajšani za ogled filmske ali gledališke predstave. Učitelji ugotavljajo, da so otroci iz podružničnih šol, zlasti tam, kjer je pouk kombiniran, pri učenju navadno bolj samostojni, da starejši radi pomagajo mlajšim, da pa niso tako telesno spretni in se težje jezikovno izražajo (tihe zaposlitve), nasploh pa so bolj disciplinirani in zadržani. Ob prestopu na centralno šolo učence s podružničnih šol pomešajo z ostalimi; prilagajanje traja poprečno pol leta. Od skupnega števila osnovnih šol na Celjskem je nad polovico podružničnih (1984/85), od teh pa imata kombiniran pouk vsaj v enem oddelku malo manj kot dve tretjini. Pri kombiniranem pouku z maloštevilnimi učenci je delo bolj individualno, neposredno in sproščeno, šolska ura je običajno nekoliko daljša. Na podružničnih šolah je navadno večja domačnost, stiki med šolo in domom so tesnejši. Že prestop v sosednji razred na isti šoli pomeni za otroka precejšnjo spremembo, prehod na drugo šolo v drugem, večjem kraju pa temeljito spremeni dnevni urnik. Vožnja z avtobusom, more-

bitno čakanje na šoli pred poukom in po njem, novi sošolci, učitelji, okolje, drugačne oblike dela in zahtevnost vplivajo na zbranost pri delu. Za slabši učni uspeh prešolanih otrok so večkrat krive socialne razmere, v katerih živijo, bolj ali manj urejeni družinski odnosi ter večje ali manjše razlike v splošni razvitosti okolja matične in podružnične šole.

Kjer v šolskem okolišu nimajo kulturnega ali gasilskega doma, se vse kulturno življenje vrši na šoli (Stranice, Svibno, Loka pri Zusmu, Črešnjice idr.). Na šoli so sestanki različnih družbeno političnih organizacij, interesne dejavnosti mladine, proslave in razne druge prireditve, pri katerih redno sodelujejo učitelji in učenci. Tudi tam, kjer je več možnosti za kulturno in družabno življenje (Dobje pri Planini, Tepanje, Ravne, Zibika, Liboje itd.), so med najbolj aktivnimi krajanji navadno tudi učitelji. Tega se občani dobro zavedajo, zato se domala povsod odločno upirajo ukinitvi podružničnih šol. Z ukinitvijo podružnične šole so nekatera naselja izgubila edino pomembno središčno funkcijo.

Naš pregled naj zaključimo z najosnovnejšimi rezultati šolskega izobraževanja. Za obdobje predvojne Jugoslavije nimamo statističnih podatkov o izobrazbeni sestavi prebivalstva, a tudi vseh povojnih popisnih rezultatov ne moremo primerjati med seboj. Za merilo stopnje izobrazbe pogosto uporabljamo pismenost prebivalstva. Zaradi težkih gospodarskih in socialnih razmer doma ter zaradi nerazumevajočega okolja odsotnosti učitelja, slabih poti in drugih vzrokov mnogi starejši ljudje niso mogli redno obiskovati osnovne šole in si pridobiti temeljna znanja. Leta 1931 je bil odstotek nepismenih na Celjskem (6,88) nad banovinskim poprečkom (5,56). Upoštevajoč sedanjoupravno razdelitev je bil takrak najnižji odstotek nepismenega prebivalstva v žalski občini (3,21), najvišji pa v mozirski (10,37). Razmeroma visok odstotek nepismenih ljudi je bil na območju Gornjega Grada, Ljubnega ob Savinji, Luč (13,55—18,45) in Vitanja (15,59). Tod je največ osamljenih, od šole oddaljenih hribovskih kmetij. Nad 10 odstotkov nepismenega prebivalstva je bilo tudi v takratnih malih občinah Vojnik, Nova Cerkev (Strmec pri Vojniku), Dramlje in Sveti Štefan (Vinski Vrh v šmarski občini). Do popisa prebivalstva leta 1948 se je število nepismenega prebivalstva v SR Sloveniji in na Celjskem znižalo za več kot polovico (2,4% in 3,16%). Spomnimo se na številne analfabetske tečaje v okviru raznih družbenopolitičnih organizacij in akcij (v vojski, v mladinskih delovnih brigadah in drugod). Nepismenost smo proglašali za dediščino izkoriščevalskih družbenih odnosov, za relikv preteklosti. V žalski in celjski občini ni znalo pisati in čitati 1,69 do 1,76 odstotkov prebivalcev, sledile so občine Šentjur pri Celju, Šmarje pri Jelšah in Slovenske Konjice (2,32 do 3,67%). Se vedno razmeroma visok odstotek nepismenih je bil v laški in mozirski občini (4,39 in 5,99). Z leti so mnogi stari nepismeni ljudje pomrli, osnovno šolo pa obiskujejo sedaj vsi otroci. Leta 1981 je bilo na Celjskem le še 1,0 odstotka nepismenih ljudi, v velenjski, celjski in žalski občini pa ni znalo pisati in brati komaj pol odstotka prebivalstva.

Primerjava med nepismenim prebivalstvom starim petnajst in več let in prebivalstvom brez šolske izobrazbe pokaže mnoge skupne razvojne značilnosti. Ob popisih 1961 in 1971 je bil odstotek ljudi brez šolske izobrazbe na Celjskem višji kot v SR Sloveniji (1961 na Celjskem 13,53, v SR Sloveniji

10,40, leta 1971 na Celjskem 8,53, v SR Sloveniji 6,81). Pri zadnjem popisu prebivalstva leta 1981 se je regijski popreček močno popravil in dosegel 1,81 odstotkov. Občine so bile v tem pogledu dokaj izenačene, izjema je bila le moziška občina z nadpovprečnim rezultatom (4,88%).

Kljub velikim prizadevanjem in uspehom osnovnega šolstva je bilo leta 1981 na Celjskem še vedno 46548 oseb ali 28,32% nad petnajst let starih ljudi z nepopolno osnovno šolo. Najslabše je bilo stanje v šentjurski in šmarski občini (36,7 in 36,1 odstotek), precej bolje v žalski in velenjski (24,6 in 23,1 odstotek), na prvem mestu pa je bila celjska občina (12,1 odstotek). Med prebivalstvom brez šolske izobrazbe in z nepopolno osnovno šolo so prevladovali ženske, kar je posledica zapostavljanja žensk v preteklosti. Izobrazbeni nivo današnje popolne osnovne šole je zagotovo višji kot pred desetletji in ga lahko primerjamo z nekdanjo nižjo gimnazijo in meščansko šolo.

Ljudi z dokončano popolno osnovno šolo, kot najvišjo šolsko izobrazbo, je bilo leta 1981 na Celjskem 34,45%, to je za 2% več kot je znašal slovenski popreček. Med občinami vodi celjska (39,9%), na zadnjem mestu pa je, verjetno tudi zaradi številnih priseljencev iz raznih krajev Jugoslavije, velenjska (29,5%). Sodeč po navedenih rezultatih bo potrebno še marsikaj storiti, da bo sleherni občan pridobil vsaj izobrazbo popolne osnovne šole.

S tem pregledom smo želeli spomniti na dolgo razvojno pot slovenskih osnovnih šol na Celjskem, na mnoge probleme pri njihovem ustanavljanju, graditvi in opremljanju, na težke razmere, v katerih so delali učitelji in učenci zlasti na malih podeželskih šolah, ter na dileme ob njihovem ukijanju.

LITERATURA IN VIRI

1. Cepič, Gestrin, Grafenauer idr. 1979: Zgodovina Slovencev. Ljubljana.
2. V. Šmidt 1963, 1964, 1966: Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem. Ljubljana. I., II., III. del.
3. V. Melik 1970: Slovenci in »nova šola«. Osnovna šola na Slovenskem 1869—1969. Ljubljana. Str. 31—65.
4. J. Sagadin 1970: Kvantitativna analiza razvoja osnovnega šolstva na Štajerskem, Koroškem, Kranjskem in Primorskem po uveljavitvi osnovnošolskega zakona iz leta 1869 ter kvantitativni prikaz osnovnega šolstva v poznejši Dravski basinovini. Osnovna šola na Slovenskem 1869—1969. Str. 65—170. Ljubljana.
5. Zveza pedagoških društev Slovenije 1970, 1972: Osnovna šola na Slovenskem 1969—1970. I., II. knjiga. Ljubljana.
6. J. Orožen 1980: Oris sodobne zgodovine Celja in okolice. Šolstvo. Str. 340—396. Celje.
7. P. Flere 1929: Zakon o narodnih šolah. Prvi zvezek. Ljubljana.
8. A. Skala 1937: Prosvetni zbornik. Ljubljana.
9. Pavlič — Smolej 1981: Partizansko šolstvo na Slovenskem. Ljubljana.
10. M. Adamič 1980, 1981: Vzgojno-izobraževalna dejavnost majhnih osnovnih šol na podeželju. Sodobna pedagogika. Št. 9—10. Str. 339—354 in št. 1—2 str. 31—42. Ljubljana.
11. F. Strmčnik 1977: Temeljne značilnosti in delovni pogoji osnovne šole. Sodobna Pedagogika. Št. 9—10. Str. 267—289. Ljubljana.
12. M. Kotnik — Šipec 1970: Prešolanje učencev s podružničnih šol na centralne z vidika učnih uspehov. Sodobna pedagogika. Št. 9—10. Str. 414—428. Ljubljana.

13. H. Novak 1974: Razvoj podaljšanega in celodnevne bivanja učencev na osnovni šoli. *Sodobna pedagogika*. Št. 10—9. Str. 287—301. Ljubljana.

14. H. Novak 1987: Analiza vzrokov o položaju v katerem se je znašla celodnevna osnovna šola in njena vloga v dolgoročnejšem razvoju osnovne šole. *Sodobna pedagogika*. Št. 5—6. Str. 258—268. Ljubljana.

15. V. Znidar 1967: Šolske zgradbe nekdanj in danes. Str. 7—38. Šolske zgradbe na Slovenskem od 1775—1966. Razstava v Slovenskem šolskem muzeju. Ljubljana.

16. F. Ostanek 1973: Uvodna beseda. Razstava 5 let 100 šol 1969—1973. Slovenski šolski muzej. Ljubljana.

17. A. Otter — A. Kasper 1913: *Standesausweis der steiermärkischen Volksschule*. Graz.

18. Prosvetni oddelek kraljevske banske uprave 1940: Statistični pregled šolstva in prosvete v Dravski banovini za šolsko leto 1938/39. Ljubljana.

19. Zavod za statistiko SR Slovenije: Rojeni po naseljih stalnega bivališča matere za leta 1980—1985. Ljubljana.

20. Zavod za statistiko SR Slovenije: Prebivalstvo po spolu in starosti po naseljih. Popis prebivalstva 1981. Ljubljana.

21. Zavod za statistiko SR Slovenije: Statistični podatki po občinah. Vzgoja in izobraževanje 1986, 1972—1977, 1964, 1974. Ljubljana.

22. Zvezni zavod za statistiko: Popis stanovništva 1953. Knjiga XI. Popis stanovništva 1961. Knjiga XI. Popis prebivalstva in stanovanj 1971. Knjiga VIII., I. in II. del. Beograd.

23. Bilten republiškega sekretariata za šolstvo 1964: Omrežje osnovnih šol v SR Sloveniji v šolskem letu 1963/64. Št. 1.

24. Poročilo o stanju vzgoje in izobraževanja za šolsko leto 1983/84. Zavod SR Slovenije za šolstvo, organizacijska enota Celje.

25. Krajevni leksikon Slovenije 1976: Svet med Savinjskimi Alpami in Sotlo. III. knjiga. Ljubljana.

26. Povzetki šolskih kronik osnovnih šol: Blagovna, Bočna, Buče, Breze, Črešnjice. Dobje pri Planini, Dobrina, Galicija, Gomilsko, Henina, Lokavec, Marija Reka, Pirešica, Podvolovljek, Rakovec, Ravne, Rastke, Reka, Resnik, Slivnica pri Celju, Skomarje, Skorno, Socka, Solčava, Strmec pri Vojniku, Svetina, Sveta Ema, Švibno, Skale, Skalske Cirkovce, Šmihel nad Mozirjem, Šmartno v Rožni dolini, Šmartno ob Dreti, Spitalič, Tabor, Teharje, Topolšica, Vinska Gora, Vinski Vrh, Virštanj, Vrh nad Laškem in Zagorje. Slovenski šolski muzej, Ljubljana. Zgodovinski arhiv Celje.

27. Uradni list SR Slovenije. Št. 9, 51/68.

28. Uradni list SFRJ. Št. 1, 1/64.

IVANKA ZAJC-CIZELJ

DEKLIŠKE IZOBRAŽEVALNE USTANOVE V CELJU DO LETA 1918

Izobraževanje deklet je bilo vse do 20. stol. zapostavljeno. Izobraževalne ustanove so bile v glavnem namenjene dečkom, dekletom pa so bile na voljo privatne oziroma samostanske šole in domači učitelji. Seveda so si izobraževanje lahko privoščila le dekleta iz višjih slojev; revnejša in kmečka dekleta pa so prišla komaj do osnovne šole. Zasedimo jih predvsem v nedeljskih šolah, ki so bile navadno v ljudskem jeziku in tudi za starše bolj ugodne, saj so bili otroci med tednom zaposleni z domačimi opravili.

Omenjeno stanje se je precej popravilo po tretjem šolskem zakonu 1869. leta — ta je predpisoval osemletno šolsko obveznost za vse otroke ne glede na stan in spol. Po tem letu je bilo tudi razmerje med šoloobiskujočimi dečki in deklicami na osnovnošolski stopnji skoraj izenačeno; kar pa ne velja za nadaljevalne šole — v teh se se je začelo stanje izboljševati v tem smislu šele v začetku 20. stol. Kot sem že uvodoma omenila, je bilo nadaljnje izobraževanje v 19. stol. namenjeno predvsem dečkom (4. razred glavne šole, nižja realka, gimnazija, nedeljska nadaljevalna šola — obrtna, privatna trgovska šola). To je bilo tudi razumljivo, saj je v tistem času materialno skrbel za družino mož oziroma oče, naloga matere pa je bila biti dobra gospodinja in mati. Iz tega sledi, da je bilo najprej poskrbljeno za izobrazbo deklet v tem smislu.

Delovna šola (die Arbeitsschule)

Ob ločitvi dekliške šole od deške in ustanovitvi dekliške šole kot trivialne leta 1831 je bil v okviru le-te že v ustanovnem letu organiziran praktični pouk oziroma delovna šola (die Arbeitsschule), ki ni bila obvezna za vse šoloobiskujoče deklice. Dekleta, ki so obiskovala ta pouk, so morala poleg običajne šolnine plačati še prispevek za delovni pouk.

Več podatkov za to šolo vse do leta 1866 v arhivskem gradivu nisem zasledila. Iz seznama učenk in njihovih izdelkov v prvem kurzu šol. leta 1866/

Avtorica: Ivanka Zajc-Cizelj, prof. zgod., Zgodovinski arhiv Celje.

/67 pa je razvidno, da je šlo za pouk ročnih del — predvsem pletenja, kvačkanja, šivanja in vozlanja. Obiskovale so ga deklice v starosti od petega do sedemnajstega leta. Torej je pouk potekal ob osnovni šoli ali po njej. Teoretično predznanje ni bilo potrebno.

V prvem kurzu šol. leta 1866/67 je obiskovalo ta pouk 67 deklic in v obeh kurzih leta 1871 133 deklic. Kot zanimivost naj navedem, da je v letu 1871 že petletna deklica spletla dvojne nogavice iz bombaža. (Verzeichniss der Schülerinnen an der Arbeitsschule zu Cilli und der von derselben verfertigten Handarbeiten . . .)¹

Nedeljska ponavljalna šola za nemške deklice

Za pravo nadaljevalno šolo je bilo poskrbljeno kmalu po ustanovitvi dekliške šole. Prve podatke o tej šoli sem zasledila za leto 1837. Delovala je kot nedeljska ponavljalna šola za nemške deklice v okviru dekliške šole, in sicer za deklice, ki so končale dekliško šolo — torej je bilo za obiskovanje te šole potrebno predznanje oziroma končana trivialka. Izpopolnjevale so se v branju, pisanju in računanju.

Starost šoloobiskujočih deklic v letih:

	1837	1838	1840	1842	1844	1845
11 let	—	—	1	1	—	—
12 let	—	9	4	4	2	2
13 let	2	1	6	10	10	3
14 let	6	2	5	1	5	8
15 let	2	—	3	—	—	1
16 let	—	1	—	1	—	—
17 let	2	—	—	—	—	—

Kot je razvidno iz tabele, so to šolo obiskovale deklice v starosti od 11. do 17. leta — torej po končani šolski obveznosti, ki je bila v tem času še šestletna (od 6. do 12. leta).

Socialna struktura šoloobiskujočih deklic

poklic staršev leta	1837	1838	1840	1842	1844	1845
babica	—	—	1	—	—	—
barvar	—	—	—	—	1	—
čevljar	—	—	1	1	—	—
gostilničar	—	—	1	1	2	—
kajžar	—	—	—	1	—	—
klobučar	—	1	1	—	—	—
kuharica	—	1	—	—	—	—
krojač	2	1	—	—	—	—
klepar	1	—	1	2	—	—
kmet	1	2	—	—	1	2
kovač	—	—	—	—	2	3
lončar	—	—	1	—	—	1
lotto-colector	—	1	—	1	1	—
mlinar	—	1	—	—	—	—
meščan	1	—	—	—	—	—
mizar	1	—	—	1	1	—
medeničar	—	—	1	—	—	—

poklic staršev leta	1837	1838	1840	1842	1844	1845
mesar	—	—	—	—	1	1
mitničar	—	—	—	—	—	1
najemnik	1	2	4	1	—	—
oskrbnik	—	—	—	—	1	—
poročnik	—	—	1	—	—	—
perica	—	—	—	—	1	—
profesor	—	—	—	1	—	—
ranocelnik	—	—	—	—	—	1
sluga, pisarniški	—	—	—	1	—	—
svetnik, občinski	2	—	—	—	—	—
sirota	1	—	1	1	1	1
sedlar	—	1	—	—	—	—
suknjar	—	1	—	—	—	—
svetovalec	—	—	—	1	—	—
služkinja	—	—	—	1	1	—
trgovec	1	—	—	—	—	—
tesar	—	—	1	1	—	—
uslužbenec	—	—	1	—	—	1
usnjar	—	—	—	—	1	—
vdova	—	2	3	2	1	2
zdravnik	—	—	—	—	1	—
zidar	—	—	1	1	1	1
župan	1	—	—	—	—	—
skupaj	12	13	19	17	17	14

Socialna struktura šoloobiskujočih deklic kaže, da so to šolo obiskovala predvsem dekleta iz premožnejših družin; zanimivo je tudi, da je od skupno 92 obravnavanih deklic kar pri 11 navedena mati — vdova, torej je bilo 11 deklic brez obeh staršev.

Krajevna pripadnost — nedeljsko nadaljevalno šolo so obiskovale predvsem deklice iz Celja — teh je bilo 76, 5 jih je bilo iz okolice Celja in 11 iz ostalih krajev (Gornji Grad, Rogaška Slatina, Šentjur, Slovenj Gradec ...).²

Obravnavana šola je delovala le kratek čas — 1845. leta je bila zaradi slabega obiska ukinjena.³

Nadaljevalni kurz za deklice

Prvemu poskusu, da bi poskrbeli za dopolnilno znanje deklet, je sledilo dolgoletno zatišje — vse do leta 1884, ko je bil organiziran nadaljevalni kurz za deklice, povezan z mestno dekliško šolo. Imel je en oddelek. V poročilu za šolsko leto 1899/1900 je navedeno, da ga je obiskovalo 8 učenk.⁴ Torej tudi ta nadaljevalni tečaj ni imel posebno velikega obiska.

Privatna učno-vzgojna ustanova Emilie Hausenbüchel

Leta 1884 je bila ustanovljena privatna učno-vzgojna ustanova, ki je sprva delovala kot višja dekliška šola (Höhere Töchterchule), 1886. leta pa je ustanoviteljica in lastnica zavoda Emilia Hausenbüchel dobila od deželnega šolskega sveta še dovoljenje za ustanovitev privatne ljudske šole. Tako je ta učno-vzgojna ustanova združevala višjo dekliško šolo in privatno ljudsko šolo. Ljudska šola se je delila na prvi, drugi, tretji, četrti in peti razred; nadaljevalna pa na šesti, sedmi in osmi razred.⁵

Land: Niemce.

Standort: Cilli.

Schreibweise: Hart, Cilli

Privat-Lehr- & Erziehungs-Anstalt für Mädchen
besteht aus:
a. Privat-Volksschule, b. Höhere Töchterschule
im freundl. Familien-Hauswesen.
Jahr 1899/1900.

Der Aufsatz bezieht sich auf das Jahr 1899 für das weibliche Geschlecht

Jahrgänge oder Abteilungen	Zahl der Lehrper- sonen	Schülerinnen		Anmerkung
		in	aus	
		der Anstalt		
1899 Jahrgänge	11	14	46	

Cilli am 15. Juli 1900

In värtig. Verantwortl. Vorsteherin:
E. Häusslerin, v. p.

Priloga 1

Poročilo učno-vzgojne ustanove za šolsko leto 1899/1900

Iz statističnih poročil je razvidno, da je obiskovalo zavod v šolskem letu 1890/91 41 deklic, od tega je bilo zunanjih 32, v zavodu pa jih je prebivalo 9. Za te deklice je skrbelo 11 učnovzgojnih oseb. Devet let pozneje je zavod obiskovalo 60 deklic ob istem številu učno-vzgojnega osebja. 14 deklic je prebivalo v zavodu, 46 pa je bilo zunanjih. (Priloga 1)⁶

Dekliška meščanska šola

Z začetkom šolskega leta 1902/03 je bila petrazredna mestna dekliška šola razširjena v sedemrazredno, s tem da je pouk v šestem in sedmem razredu potekal po učnem načrtu za prvi in drugi razred meščanske šole.⁷

Tako je bila v Celju ustanovljena dekliška meščanska šola, ki je kmalu postala samostojna in je leta 1909 že združevala:

- trirazredno dekliško meščansko šolo,
- dvorazredno dekliško trgovsko šolo in
- gospodinjsko šolo.

Meščanska šola je služila kot dopolnilna izobrazba osnovni šoli in predizobrazba za učiteljšča in tiste strokovne šole, za katere srednješolska izobrazba ni bila predvidena. Obiskovale so jo lahko deklice, ki so uspešno končale peto leto splošne ljudske šole z nemškim učnim jezikom. Če uspeh v petem letu ni bil zadovoljiv za sprejem v prvi razred meščanske šole, so morale kandidatke opravljati sprejemni izpit.

Kot vidimo, za sprejem ni zadostovalo samo znanje nemškega jezika, ampak so zahtevali, da so kandidatke predhodno obiskovale osnovno šolo z nemškim učnim jezikom. Če poznamo nacionalne razmere v tistem času, se nam zdi to povsem razumljivo, saj nastanek meščanske šole pade v obdobje močne slovenske nacionalne zavesti. Celje kot nemško mesto je bilo v bistvu otok v slovenski okolici, zato so se nemško govoreči meščani počutili ogroženi in so hoteli za vsako ceno obdržati čim večji vpliv v svojih rokah ter ohraniti Celju videz nemškega mesta. Tako so bili slovenski starši, ki so želeli šolati svoje otroke, prisiljeni pošiljati le te v nemške šole.

Slikovito nam nacionalne razmere na dekliški meščanski šoli kaže poročilo o materinščini šoloobiskujočih deklic leta 1918 (priloga 2)⁸ iz katerega je razvidno, da je bilo Slovenk več kot tretjina. Na žalost se dokumenti te vrste niso ohranili v večjem številu.

Iz letnega poročila dekliške meščanske šole za šol. leto 1909/10 je razvidno, da so imeli v vseh treh razredih, prvem, drugem in tretjem, tedensko po 29 ur pouka. Poudarek je bil na nemškem jeziku in ženskih ročnih delih. Poučevali pa so se naslednji predmeti: vcrrouk, nemščina, zgodovina, prirodopis, naravoslovje, računanje in knjigovodstvo, geometrija, prostoročno risanje, lep opis, petje, telovadba in ženska ročna dela; neobvezna predmeta sta bila francoščina in stenografija. V obravnavanem letu je bilo v prvem razredu 54, v drugem 32 in v tretjem 26 deklic — torej skupaj 112.⁹ Iz navedenih podatkov je razvidno, da je bil osip izredno velik.

Leta 1918 je to šolo obiskovalo že 209 deklic (priloga 2). Torej je šola kljub vojnim letom 1914—1918 napredovala.

Schülerverzeichnis

-der Mädchenbürgerschule in Gilli.

Muttersprache:	Klasse)			Zusammen:
	<u>I</u>	<u>II</u>	<u>III</u>	
deutsch	52	49	30	131
slowenisch	27	26	19	72
slowatisch	-	-	1	1
polnisch	1	-	-	1
italienisch	1	1	2	4
Zusammen:	81	76	52	209

Der Direktor:

V. Praschak, eb.

Gilli, am 14. Dezember 1911.

Priloga 2. — Soloobiskujoče deklice na meščanski šoli glede na materinščino.

Dekleta, ki so uspešno končala meščansko šolo, so lahko nadaljevala šolanje na trgovski šoli; za ostale, ki pa te šole niso končale, je bil predpisan sprejemni izpit. Šoloobiskujoče deklice so v šolskem letu 1909/10 plačale letno šolnino 100 K (kron); vpisnina je bila 4 K, prispevek za učila 2 K. Kandidatke, ki niso spadale v avstrijsko polovico države, so morale plačati vse prispevke dvojno — torej skupaj 212 K.

Šola je trajala dve leti. Predmetnik je bil razdeljen na obvezne predmete (nemščina, francoščina, italijanščina ali slovenščina, trgovska aritmetika, trgovsko in menično poslovanje, enostavno knjigovodstvo, dvojno knjigovodstvo, trgovski dopisi in računi, zemljepis, stenografija, lepomiselnost) in na predmete po izbiri (ženska ročna dela, strojepisje, bonton, zdravstvo, nega otrok in bolnikov, vzgoja, prostoročno risanje, telovadba).

V obravnavanem šolskem letu je obiskovalo trgovsko šolo 39 deklic, in sicer jih je bilo v prvem razredu 27 in v drugem 12.¹⁰

Gospodinjska šola je sprejemala dekleta, ki so končala šolsko obveznost.

Bila je neke vrste šola za življenje in se je delila na tri oddelke:

1. gospodinjski tečaj,
2. kuharska in gospodinjska šola in
3. ostali tečaji.

1. Gospodinjski tečaj je trajal šest mesecev in obsegal naslednje predmete: nemščino, računanje, zdravstvo in prvo pomoč pri poškodbah, hranoslovje, gospodinjstvo, vaje iz gospodinjstva, kuhanje, petje in telovadbo. Skupno je trajal pouk 18 ur tedensko. Učenke, ki so morale biti stare več kot 14 let, so se delile na redne in izredne; redne so obiskovale vse predpisane predmete in na koncu tečaja dobile spričevalo, izredne pa so obiskovale samo predmete po lastni izbiri. Šolnina, ki je leta 1909 znašala 60 K, in prispevek za učila — 4 K je bilo potrebno plačati ob vpisu.

2. Kuharska in gospodinjska šola je trajala 10 mesecev in je imela namen usposobiti dekleta za vodenje večjega gospodinjstva ali gostilne. Učenke so se delile na redne in izredne in so morale biti ob vpisu stare najmanj 16 let, poleg tega sta bila postavljeni še dva pogoja za sprejem, in sicer končana šolska obveznost in posedovanje določenih znanj, zajetih v gospodinjskem tečaju. Šolnina je v šol. letu 1909/10 znašala 100 K, prispevek za učila 4 K. Pouk je trajal 20 ur tedensko — od tega je bilo samo za kuhanje rezerviranih 12 ur, 8 ur pa za ostale predmete — nemški jezik, računanje, zdravstvo in prva pomoč pri poškodbah, hranoslovje, gospodinjstvo, gospodinjske vaje in serviranje.

Po končani šoli so redne učenke dobile spričevalo, izredne pa potrdilo, v katerem je bilo navedeno, koliko časa so obiskovale ustanovo in katere predmete so poslušale.

3. Pod ostale tečaje so spadali: tečaj za šivanje, ki je trajal 5 mesecev, tedensko po 24 ur; tečaj za izdelovanje oblek, ki je tudi trajal 5 mesecev, tedensko po 24 ur, in tečaji, ki so trajali 3 mesece, tedensko po štiri ure — to so bili tečaj za pranje boljšega perila, tečaj za modistke ter tečaj za ples in lepo vedenje.

Vsak posamezni tečaj je bil dvakrat letno, in sicer v zimskem in poletnem času. Kandidatke so morale biti stare najmanj 14 let in morale so imeti nagnjenje in fizične sposobnosti za obiskovanje določenega tečaja.

Leta 1909 je bila šolnina za obiskovanje tečaja šivanja in tečaja izdelovanja oblek po 50 K, za ostale tri tečaje pa po 20 K; prispevek za učila je znašal za vsak posamezni tečaj 4 K.

Po uspešno končanem tečaju so tečajnice dobile potrdilo o opravljenem tečaju.¹¹

VIRI:

¹ Zgodovinski arhiv v Celju (ZAC), fond Mestna šola Celje, fasc. 10.

² Slovenski šolski muzej, fasc. 81.

³ Slovenski šolski muzej, fasc. 71.

⁴ ZAC, fond Mestni šolski svet (MSS), sig. 9/33.

⁵ ZAC, MSS, sig. 6/87.

⁶ ZAC, MSS, sig. 9/33.

⁷ ZAC, MSS, sig. 10/26.

⁸ ZAC, MSS, sig. 23/30.

⁹ ZAC, MSS, sig. 16/5.

¹⁰ Isto.

¹¹ Isto.

JANKO LEŠNICAR

**LETA 1961 SMO USTANAVLJALI V CELJU UČNO BAZO
LJUBLJANSKE MEDICINSKE FAKULTETE**

Po končani vojni je bila ustanovljena v Ljubljani popolna Medicinska fakulteta (MF). V predaprilski Jugoslaviji je imela MF v Ljubljani le štiri semestre, t. j. 2/3 predkliničnega dela, v prvih letih okupacije so ustanovili še peti in šesti semester, vendar je delo MF prenehalo, ko so univerzo junija l. 1943 zaprli.

V povojnem obdobju je primanjkovalo zdravnikov v vseh dejavnostih delno zato, ker je bila v teku organizacija socialne medicine, ki je zahtevala veliko število kadrov za preventivno dejavnost. Popolna MF naj bi dala v kratkem času Sloveniji zadostno število zdravnikov, vendar je bil prirastek v prvih 15 letih zelo skromen. Organizacija načrtovanega letnega prirastka zdravnikov ni napredovala, ker MF ni mogla sprejemati zadostnega števila novih medicincev. Prostori za predklinične predmete so ostali namreč skoraj v istem obsegu, v kakršnem so služili predkliničnim predmetom, ko je imela MF le še štiri semestre. Vsako leto je vodstvo MF zaprosilo republiško vladu, naj vpis omeji. MF je sprejela letno do 200 študentov, študente splošne medicine in študente stomatologije v razmerju 3:1. Prostore v stavbi, namenjeni predkliničnim predmetom, je leto za letom polnilo po 400 medicincev dveh letnikov in še medicinci, ki niso opravili vseh obveznosti za prvi dve leti študija.

Da bi prišli do večjega prirastka zdravnikov, je republiška vlada nenehno pritiskala na vodstvo MF, naj bi ta vpisovala vsako leto večje število medicincev. Predlagala je tudi improvizacije. Predklinične predmete naj bi predavali tudi izven objektov obstoječe MF, v ljubljanskih srednjih šolah in drugod. Do take improvizacije ni prišlo. Ker drugače vprašanja večjega števila vpisa študentov ni bilo mogoče rešiti, je predsedstvo slovenske vlade l. 1961 predstavnikom MF naročilo, naj takoj začnejo z organizacijo učne baze MF v

Avtor: Dr. Janko Lešničar, dr. med., primarij in redni univ. profesor Medicinske fakultete v Ljubljani, zdravnik-svetovalec na Infekcijskem oddelku Zdravstvenega centra Celje.

Celju in Mariboru. Materialna sredstva za organizacijo učne baze in za izgradnjo ustreznih učnih objektov bodo zagotovljena iz republiških sredstev.

Fakultetni svet in fakultetna uprava MF sta obravnavali predlog in sklenili pričeti z organizacijo učne baze MF v Celju. Dekanat Fakultete za splošno medicino in stomatologijo je poslal 17. aprila 1961 zdravstvenim ustanovam v Celju in celjskim političnim oblastem »naročilo«, da sprejmeta pobudo za organizacijo učne baze ljubljanske MF v Celju. Podpisal ga je dekan prof. dr. Franc Čelešnik. V navedenem dopisu sta fakultetna uprava in svet menila, »da bi bila razširitev za to študijsko leto izvedljiva samo za študente I. letnika« že isto jesen strokovno in pedagoško na zdravstvene ustanove v Mariboru in Celju, nato pa postopno tudi za vse naslednje letnike«. V naročilu je bil tudi predvideni učni načrt za I. letnik. Isti organi so želeli tudi sporočiti, kolikšno število študentov bi lahko fakulteta poslala v jeseni v naše ustanove in pod kakšnimi pogoji. (Dokument št. 1.)

Poudariti je potrebno, da so se na ljubljanski MF v tem obdobju pripravljali na reformo študija. Reforma je predvidevala, da se bo študent medicine že od prvega leta usmerjal v eno izmed specialnih področij medicine. V zgoraj citiranem dopisu MF je naveden način usmerjenega izobraževanja v teku študija splošne medicine, navedene so podrobno tudi vse usmerjenosti.

Po razpravah med zdravstvenimi delavci in predstavniki celjske politične oblasti je Okrajni ljudski odbor Celje dal dekanatu Fakultete za splošno medicino in stomatologijo v Ljubljani 2. 6. 1961 izjavo, da . . . »soglaša z ustanovitvijo učne baze medicinske fakultete v Celju. Prizadeval si bo, da bi realiziral ustanovitev učne baze še v istem letu. Vsestransko smo preučili možnost za začetek šolanja medicincev tako s kadrovskega vidika, kot v pogledu učnih baz za teoretične predmete.« (Dokument št. 2.) Istočasno je OLO Celje imenoval tudi komisijo za organizacijo učne baze medicinske fakultete, ki bi opravila priprave za ustanovitev učne baze MF v Celju. (Dokument št. 3.)

Iz dopisov in razgovorov je bilo razvidno, da bi predavateljski kader za prvi letnik v glavnem sestavljali zdravstveni in prosvetni delavci iz Celja, predmete medicinske narave pa bi predavali univerzitetni učitelji MF iz Ljubljane. V dopisu ni bilo izrecno navedeno, vendar je bilo povsem jasno, da bodo izpite opravljali medicinci na MF v Ljubljani.

Izredno pomembno je bilo zagotovilo: »OLO si bo prizadeval, da skupno z upravo bolnice v najkrajšem času začne graditi za te namene primerne prostore . . . Investicije naj bi se financirale, kot se financirajo ostali objekti, namenjeni visokemu in fakultetnemu šolanju.« (Dokument št. 2.)

V celjski bolnišnici je pričela zasedati komisija za organizacijo učne baze medicinske fakultete. Ohranjeni so navedeni zapisniki, še več sej pa je potekalo brez zapisnikov. Na seji dne 14. 6. 1961 je komisija v polnem sestavu sklenila da » . . . če bo nastala učna baza medicinske fakultete že v jeseni 1961, to je, če bo dekanat razpisal za učno bazo MF v Celju določena honorarna in stalna mesta, bo komisija takoj pričela z urejanjem prostorov za bazo in sodelovala pri urejanju kadrovskega vprašanja. Ugotovilo se je, da prostori za vsa predavanja prvega letnika že obstajajo in da se bo tudi kadrovsko vprašanje lahko rešilo (fizika in kemija bi imela predavalnico v gimnaziji, vaje za kemijo bi bile v živilskem laboratoriju OHZ, ostala predavanja pa v predavalnicah bolnice). V I. letniku so bile težave le glede predavalnice in kadrov za nor-

DEKANAT FAKULTETE ZA SPLOŠNO MEDICINO IN STOMATOLOGIJO V LJUBLJANI

Štev. 369/72-1961

Datum: 17/4-1961

ŠTUDIJSKA ROČNICA

Celje

Fakulteta za medicino in stomatologijo bo v študijskem letu 1961/62 uvedla reformiran študij medicine. Fakultetna uprava in svet sta sklenila, da se tedaj tudi razširi učna baza fakultete na ustrezne zdravstvene ustanove v NR Sloveniji in sta smatrali, da bi bila razširitev še v letošnji jeseni strokovno in pedagoško izvedljiva na zdravstvene ustanove v Mariboru in v Celju, to pa za to študijsko leto samo za študente I.letnika in nato postopno za vse naslednje letnike.

Predvideni učni načrt za I.letnik bo obsegal pouk sledečih predmetov:

V I. polletju:

Uvod v fiziko - kurz 5 tednov po 3 ure dnevno (razen sobote);

Uvod v biologijo - kurz 5 tednov po 3 ure dnevno (razen sobote);

Normalna morfologija - cikel 11 tednov po 3 ure dnevno.

Razen tega imajo študenti v I. polletju vsako soboto dopoldne po 3 ure demonstracijsko-informacijske kurse, ki naj olajšajo študentu izbiro usmerjenega študija. Ti kurzi se vršijo izmenoma na vseh klinikah oz. oddelkih posameznih medicinskih panog.

II. polletje

Študent si začetkom tega polletja že izbere svojo usmerjenost in dela potem vsak dan po 3 ure na matičnem oddelku svoje usmerjenosti. Razen tega absolvira študent v tem polletju cikel s predavanji in vajami v fiziologiji, fiziološki kemiji in psihologiji. Cikel traja 13 tednov po 3 ure dnevno (razen sobote).

Predvidoma bo uvedenih na fakulteti sledeče število usmerjenosti: splošno zdravstvo, otroško zdravstvo, internistične stroke, psihiatrija in neurologija, kirurške stroke, ginekologija in porodništvo, otorinolaringologija, oftalmologija, socialna medicina in higiena.

Vljude Vas prosimo, da preučite skupaj z Okrajnim ljud. odborom in Zdravstvenim domom v Celju, katerim smo poslali danes dopis iste vsebine možnosti za uvedbo pouka zgoraj navedenih predmetov za naše študente tudi na Vaših zdravstvenih ustanovah in nam sporočite kolikšno število študentov bi lahko fakulteta poslala v jeseni v Vaše ustanove in pod kakšnimi pogoji.

D e k a n
prof. dr. Franc Čelešnik

Ljudska republika Slovenija
OKRAJNI LJUDSKI ODBOR
C E L J E

Številka: DRA-24/1-05/2-61
Datum: 2/6-1961

DEKANATA FAKULTETE ZA SPLOŠNO
MEDICINO IN STOMATOLOGIJO

V LJUBLJANI

ZADEVA: Ustanovitev učne baze medicinske fakultete v Celju

Okrajni ljudski odbor Celje načeloma soglaša k ustanovitvi učne baze medicinske fakultete v Celju. Prizadeval si bo, da bi realiziral ustanovitev učne baze še v letošnjem letu.

Vsestransko smo presotirili možnost za pričetek šolanja medicincev tako s kadrovskega vidika, kot v pogledu učnih bas za teoretične predmete.

Predavateljski kader za prvi letnik bi v glavnem sestavljali zdravstveni in prosvetni delavci iz Celja. V ta namen prosimo dekanat fakultete, da razpiše za učno bazo medicinske fakultete v Celju naslednja honorarna delovna mesta:

1. fizika
2. kemija
3. biologija
4. predvojaška vagoja
5. medicinska psihologija
6. uvod v medicino
7. splošna nega s praktičnim delom in sledeče stalne ali honorarne predavateljce;
8. normalna morfologija
9. fiziološka skupina

Razpis naj vsebuje tudi pogoje zaasedbo teh mest. Prošnje bi se eventualno vložile na Oddelak za družbene službe OLO Celje, odnosno naj to odloči naslov. V zvezi s učnimi bazami za posredne predmete I. in II. letnika bi uporabljali kot predavalnice kabinete in predavalnice v tukajšnji gimnaziji, bolnici in laboratorije Okrajnega higijenskega zavoda.

V zvezi s učnimi prostori nastopa večji problem posanjkjanja prostorov za predavanja in vežbe za morfologijo in fiziološko skupino v I. letniku ter splošno patologije in patofiziologije v II. letniku.

OLO si bo prizadeval, da skupno s upravo bolnice v najkrajšem času pristopi k izgradnji primernih prostorov za zgoraj navedene namene.

Pri tem predvidevamo, da bi bil funkcionalni del izdatkov krit, kot je za ostale fakultete iz sredstev republiškega proračuna in da ne bi obremenjeval niti okrajnega niti občinskega proračuna.

Investicije naj bi se financirale, kot se financirajo ostali objekti, namenjeni visokemu in fakultetnemu šolanju.

Okrajni ljudski odbor je imenoval za organizacijo učne baze medicinske fakultete 5-člansko komisijo, ki jo vodi tov. dr. Lesničar Janko.

V VERIGOST:

1./ Dr. Lesničar Janko,
Splošna bolnišnica Celje

Načelnik
oddelka za družbene službe
Vojko Šiščič

Ljudska republika Slovenija
OKRAJNI LJUDSKI ODBOR
C E L J E

Številka: o5/2-DEA-24/1-61
Datum: 2/6-1961

O D L O Č B A

Na podlagi člena 78 Statuta OLO Celje imenujem v komisijo za organizacijo učne baze medicinske fakultete v Celju naslednje tovariše:

predsednik: dr. Janko LEŠNIČAR, predstojnik inf. odd. Splošne
bolnice Celje,
člani: Marjan BELE, predsednik Okr.gospodarskega sodišča
Celje,
prim. dr. Ivan KOPAČ, ravnatelj Splošne bolnice
Celje,
Slava ŠKRAVEC, direktor Šole za zdravstvene delav-
ce, Celje,
dr. Herbert ZAVRŠNIK, Splošna bolnica Celje.

Naloga komisije je, da izvrši vse organizacijske priprave za ustanovitev učne baze medicinske fakultete v Celju.

Komisija prične z delom takoj.

O b r a z l o ž i t e v :

Z ozirom na reformiran študij je tudi v Celju organizirana učna baza medicinske fakultete. Ta naj bi z delom že pri-
čela letošnje leto.

Zoper to odločbo je možna pritožba v smislu prvega odstavka 224. člena zakona o splošnem upravnem postopku (Uradni list FLRJ, št. 52-658/56) na Svet za zdravstvo IRS, ki jo je vložiti v 15 dneh od dne vročitve te odločbe pri OLO Celje - Oddelku za družbene službe pisмено ali pa ustno na zapisnik brez takse.

Ta odločba je izdana brez takse na podlagi člena 21 točke 1 zakona o upravnih taksah.

OBVEŠČENI:

- 1/ Vsi zgoraj imenovani
- 2/ Ref. o5/2- tu.

Načelnik
Oddelka za družbene službe
Vojko Simčič

malno morfologijo in fiziološko skupino. — Sklenilo se je začeti takoj s pravo načrtov za prostore za normalno morfologijo, patološko morfologijo, normalno in patološko fiziologijo in sodno medicino. Potrebe za učno bazo za te predmete naj bi podala doc. dr. V. Kresnik in prof. dr. M. Cunder. Načrte naj bi izdelal eden izmed celjskih arhitektov. Lokacija bi bila na mestu stare uprave bolnišnice ob Ipavčevi ulici. Povabilo naj bi se doc. dr. Kresnika na posvet v Celje.« (Dokument št. 4.)

Komisija je na svoji naslednji seji, 28. 6. 1961, sklenila poslati dekanu prof. dr. Čeleshniku dve sporočili. Prvo o težavah, na katere je naletela pri organizaciji učne baze MF glede na začetek pouka l. 1961, drugo pa s kalkulacijo stroškov za učno bazo MF v šolskem letu 1961/62 — I. sem. (Dokument št. 5.)

Prvi dopis navaja: »Za učno bazo v Celju smo se pričeli sicer resno pripravljati, vendar je malo upanja, da bi lahko pouk začeli že to jesen. Temeljni kamen I. semestra je morfologija. Tuji če se lotimo najmodernejšega pouka, bi le s težavo opustili demonstracije v inštitutu. Naša secirna soba na patološki ima pribl. le 8 m². Potrebno je torej ustvariti najosnovnejše pogoje za predavanja in demonstracije. Upamo, da nam bo to uspelo v enem letu. Največje težave bi namreč nastopile v II. sem., ker še nimamo človeka, ki bi ga lahko za ta predmet zadolžili. Skušali bomo pripraviti vse potrebno do prihodnje jeseni. V kolikor pa bi se pouk vendar pričel že to jesen, je priloženi predračun le orientacijski.« (Dokument št. 5.)

V drugem dopisu smo sporočili dekanatu MF podrobne personalne, operativne in funkcionalne investicijske izdatke za šolsko leto 1961/62. Kalkulacijo stroškov za I. semester smo pripravili na zahtevo MF v Ljubljani. V tem dopisu smo sporočili, da bi imela učna baza MF v Celju v I. semestru 30 študentov. Za personalne, operativne in funkcionalne izdatke je bilo potrebno predvideti 4,944.200,— din stroškov. (Dokument št. 6.)

Julija in avgusta 1961 je komisija nenehno zasedala in pripravljala vse potrebno za pouk. Kljub navedenim težavam je bilo predvideno, da bi s poukom pričeli jeseni l. 1961, zlasti pa se je komisija temeljito lotila priprav za izdelavo idejnega osnutka za zgradbo, ki bi služila predkliničnim predmetom.

Komisija za ustanovitev organizacije učne baze ljubljanske medicinske fakultete v Celju se je sestala v razširjeni sestavi 24. 8. 1961, da bi podrobno preučila vprašanje potrebnih prostorov. Seje so se udeležili prof. dr. A. O. Zupančič, doc. dr. A. Sirca, doc. dr. R. Ozvald z Medicinske fakultete v Ljubljani, ing. J. Korent iz »Savinjaprojekta« Žalec, prim. dr. I. Kopač, ravnatelj Splošne bolnice Celje, dr. J. Lešničar, pomočnik ravnatelja, in prof. dr. M. Cunder, šef patologije Splošne bolnice Celje.

Po vsestranski dolgotrajni diskusiji so preučili potrebe za posamezne predmete, tako glede prostorov kakor glede njih velikosti in najnujnejše opreme. Dogovorili so se o vseh prostorih za anatomijo in histologijo, patologijo in sodno medicino, fiziologijo, biokemijo, patološko fiziologijo in farmakologijo ter prostorih »pro comunitate«. Na skupni površini 1.569 m² bi naj bilo nameščenih približno 70 prostorov. V zapisniku so navedli, da so te potrebe le okvirne in jim je potrebno prišteti še približno 40 % za hodnike in avle ter

stopnišča in zidovje. Ing. projektant naj bi se o podrobnosti posvetoval s predstavniki inštitutov, ki so bili na tem posvetu. Bruto kvadratura naj bi torej znašala ca. 2.200 m². Zapisnik, ki je obsegal 3 tipkane strani, so podpisali vsi udeleženi. (Dokument št. 7.)

8. 9. 1961, 17. in 31. 10. 1961 se je sestala komisija v sestavi ing. J. Korent iz »Savinjaprojekta« Žalec, dr. J. Lešničar, predstojnik infekcijskega oddelka Splošne bolnice Celje in pomočnik direktorja Splošne bolnice Celje, ter prof. dr. M. Cunder, šef patologije Splošne bolnice Celje. Glede na predhodni sestanek komisije za ustanovitev učne baze ljubljanske medicinske fakultete z dne 6. 9. 1961 je komisija podrobno preučila izgradnjo stavbe za predklinične predmete. Do podrobnosti so bili pripravljene vsi elementi za idejni osnutek inštitutske stavbe za patologijo in sodno medicino. Pripravili naj bi se načrti za kombinirane prostore za patologijo in sodno medicino. V prvem obdobju bi ti prostori služili tudi anatomiji. Stavba za navedene predmete naj bi bila zaključena celota z možnostjo poznejše prizidave stavbe za anatomijo, histologijo ter fiziologijo, biokemijo, patološko fiziologijo in farmakologijo. Drugo etapo gradnje bi predstavljala anatomija in histologija, tretjo pa fiziologija, biokemija, patološka fiziologija in farmakologija. Projektantu je bilo naročeno, naj pri izdelavi idejnega osnutka upošteva predlog prof. dr. J. Milčinskega, asistenta dr. U. Šmida in asistentke ing. Roblekove, da se prostori po svoji funkciji dele po etažah, kot so nanizani v programu, vse to pa v skladu z osnovnim programom, podanim na sestanku 24. 8. 1961. (Dokumenta št. 8, 9.)

Ing. J. Korent je pričel z izdelavo idejnega osnutka stavbe za predklinične predmete učne baze ljubljanske medicinske fakultete v Celju.

1. 10. 1961 se je na MF v Ljubljani začelo novo šolsko leto. Komisija za ustanovitev učne baze ljubljanske MF v Celju se ni več sestala, misel na učno bazo je zamrla. Nihče več ni uradno spregovoril o smislu ali nesmislu začete akcije, ki je strokovnjakom vzela nešteto dragih ur.

Poizkus reforme medicinskega študija z usmerjenim izobraževanjem l. 1961, pa tudi v kasnejših letih, ni uspel. Uspel pa tudi ni poizkus razširitve učne baze medicinske fakultete (MF) na druge zdravstvene ustanove v SRS. Fakultetna uprava in svet MF sta mcnila, da bi bila razširitev učne baze MF na zdravstvene ustanove v Mariboru in Celju v tistem obdobju strokovno in pedagoško izvedljiva. Vsekakor lepo priznajne!

Prepričan sem, da sta bila fakultetna uprava in svet mnenja, da razširitev učne baze v takem obsegu, t. j. razširitev učne baze tudi na predklinične predmete, ne bo uspela. V Celju bi po tej reformi dobili v petih letih učno bazo ljubljanske medicinske fakultete — popolno medicinsko fakulteto. Z akcijo so začeli, ker je bilo tako naročeno. Našemu predlogu, da bi sprejeli v zdravstvene ustanove v Celju manjše število študentov, ki bi se praktično izpopolnjevali v kliničnih strokah predvsem v bolnišnici, ni hotel nihče prisluhniti. Ob tem je treba omeniti, da so bile možnosti za improvizacijo študija v Ljubljani znatno večje kot v perifernih zdravstvenih ustanovah. Že v prvi Jugoslaviji so predavali fiziko in kemijo za prva letnika v glavni stavbi Univerze na Kongresnem trgu in v gimnaziji na Vegovi ulici. Sredstva, ki so bila baje l. 1961 na razpolago za izgradnjo stavbe za predklinične predmete

3) Fiziologija, biokemija, patološka fiziologija in farmakologija.

a) 4 prostori za vaje po 15 delovnih mest, 4 x 40 m ²	160 m ²
4 pripravljavnice za vaje po 10 m ²	40 "
b) laboratoriji - delovni prostori za učno osebje, 6 po 20 m ² , 8 po 10 m ²	180 "
c) pomivalnica za steklovino 4 x 10 m ²	40 "
d) prostori za kemikalije in steklovino, 8 x po 10 m ²	40 "
Primerjamo notranji prostor ob hodniku umetno zračen in kot razdeljen uporabljen posameznim onotam za priročna skladišča in za druge potrebe.	
e) V klopi 1 hlajen prostor	10 "
f) V klopi 1 prostor s temperaturo 38°	10 "
g) sanitarije in umivalni prostori	10 "

4) Prostori za komunitate

a) 2 predavalnici za 60 oseb pripravljavnice garderobe, prostor za kinoprojektor in sanitarije po 75 m ²	150 "
b) hišna telefonska centrala	10 "
<hr/> 1.569 m ²	

Gernje potrebe so okvirne in jim je potrebno pristeti še približno 40% za hodnike in hale ter stopnišča in zidovje.

Ing. projektant se bo v podrobnostih posvetoval s predstavniki institutov, ki so bili na današnjem posvetu.

Vsa bruto kvadratura cca 2.200 m².

Celje, dne 24/3-1961

Ing. Korent

Dr. Besenčar Janko

Doc.dr. R. Ozvald

Prim.dr. Kopač Ivan

Prof.dr. Andrej Župančič

Doc.dr. Širca A.

Prof.dr. Cunder Milan

v Celju, bi lahko bolje in hitreje izkoristili za izgradnjo stavbe za predklinične predmete v Ljubljani. Takšno zgradbo za inštitute za predklinične in neklinične predmete smo dobili v Ljubljani šele l. 1987!

Tudi organizatorji razširjene učne baze ljubljanske MF v Celju smo vedeli, da poizkus razširitve učne baze v takem obsegu ne bo uspel. Upali pa smo, da misel ne bo zamrla že v štirih mesecih. Pravilno smo načrtovali, da bi pridobili stavbo za patomorfologijo. Le-to bi bilo mogoče zgraditi v sorazmerno kratkem času. Upali pa smo tudi, da bo bolnišnica postala razširjena učna baza za klinične predmete, čeprav so bile tudi v tem pogledu materialno-kadrovske možnosti skromne. Taka pridobitev bi bila strokovnost bolnice zanesljivo hitreje dvignila.

Ob koncu je potrebno izrecno poudariti, da je bil vsa povojna leta medicinski študij na ljubljanski MF zahteven in tako popoln, da je imel pri izbiri zdravnikov v Evropi ljubljanski diplomant vedno prednost. Še več, prav zasluge prvih povojnih, čeprav številčno močnih generacij diplomantov ljubljanske univerze so za razvoj slovenskega zdravstva bile pomembne. To pa utemeljuje mnenje, da je bilo omejevanje vpisa, ki se je začelo kmalu po vojni, preuranjeno. Če je že bila razširitev učne baze na Maribor in Celje morda prepogumna in težko uresničljiva zamisel, bi bilo potrebno ob kakršnihkoli improvizacijah v Ljubljani z višjim številom vpisanih zdržati še nekaj let. Dokaze za to trditev lahko danes najdemo prav v vseh zdravstvenih ustanovah po Sloveniji.

Ta pogled v zgodovino nastaja ob reformi medicinskega študija v Jugoslaviji ob prehodu na šestletni študij. Ta pa predvideva razširitev učne baze ljubljanske medicinske fakultete na zdravstvene ustanove v perifernih bolnišnicah, vendar le za klinične predmete. Tako smo predlagali že l. 1961 v Celju, t. j. pred 27 leti.

Kvalitetno pedagoško delo v perifernih zdravstvenih ustanovah pa lahko pričakujemo le ob skrbno načrtovanem in izvedenem delu z maloštevilnimi študenti, saj so kadrovske in materialne zmogljivosti bolnišnic v primerjavi s Kliničnim centrom v Ljubljani zelo skromne.

DOKUMENTI

1. Dekanat fakultete za splošno medicino in stomatologijo v Ljubljani Splošni bolnišnici Celje. POBUDA ZA ORGANIZACIJO UČNE BAZE LJUBLJANSKE MEDICINSKE FAKULTETE V CELJU, šte. 369/72-1961, z dne 17/4-1961. Podpisan dekan medicinske fakultete prof. dr. Franc Celešnik.

Faksimile je v tekstu članka.

2. Okrajni ljudski odbor Celje Dekanatu fakultete za splošno medicino in stomatologijo v Ljubljani. SOGLASJE ZA USTANOVITEV UČNE BAZE MEDICINSKE FAKULTETE V CELJU, šte. DEA-24/1-05/2-61, z dne 2/6-1961. Faksimile je v tekstu članka.

3. Okrajni ljudski odbor Celje, ODLOČBA: IMENOVANJE KOMISIJE ZA ORGANIZACIJO UČNE BAZE MEDICINSKE FAKULTETE V CELJU, št. 05/2-DEA-24/1-1961, z dne 2/6-1961.

Faksimile je v tekstu članka.

4. Zapisnik seje Komisije za organizacijo učne baze medicinske fakultete v Celju, 14. 6. 1961, v bolnici Celje. Podpisal dr. Janko Lešničar.

5. Dopis Komisije za organizacijo učne baze medicinske fakultete dekanu Medicinske fakultete v Ljubljani prof. dr. Francu Čelešniku. Podpisal dr. Janko Lešničar.

6. Okrajni ljudski odbor, Komisija za organizacijo učne baze medicinske fakultete Dekanatu fakultete za splošno medicino in stomatologijo v Ljubljani: KALKULACIJA STROŠKOV ZA UČNO BAZO MEDICINSKE FAKULTETE V Š. L. 1961/62 — I. SEM., št. 05/2-DEA/2-61, z dne 28. 6. 1961.

7. Zapisnik seje Komisije za ustanovitev učne baze ljubljanske medicinske fakultete v Celju dne 24/8-1961. Podpisali: ing. Jože Korent, dr. Janko Lešničar, doc. dr. R. Ozvald, prim. dr. Ivan Kopač, prof. dr. Andrej Župančič, doc. dr. A. Širca, prof. dr. Milan Cunder.

8. Zapisnik seje Komisije za ustanovitev učne baze ljubljanske medicinske fakultete v Celju dne 8/9-1961. Podpisali: dr. Janko Lešničar, ing. Jože Korent, prof. dr. Milan Cunder.

9. Zapisnik seje Komisije za ustanovitev učne baze ljubljanske medicinske fakultete v Celju dne 17. in 31./10-1961. Podpisali: dr. Janko Lešničar, ing. Jože Korent, prof. dr. Milan Cunder.

LUDVIK REBEUSEK

TRIDESET LET ZDRAVILIŠKEGA ZDRUŽENJA V CELJU

13. novembra 1957 so se v sejni sobi Celjske mestne hranilnice zbrali delegati slovenskih naravnih zdravilišč in ustanovili svoje strokovno združenje — Zvezo naravnih zdravilišč Ljudske republike Slovenije, s sedežem v Celju. Zakaj je bilo izbrano Celje kot sedež zdraviliškega združenja? Na celjskem (turističnem) območju je največ slovenskih naravnih zdravilišč, že dolgo znanih doma in v inozemstvu, to so Rogaška Slatina, Dobrna, Laško, Rimske Toplice. Pretežni del zdraviliškega obiska v Sloveniji je na tem področju. Celje pa je tudi prometno izhodišče za obisk navedenih naravnih zdravilišč in zdraviliških krajev. Zato je prišla tudi pobuda za ustanovitev Zveze s tega področja, osebno pa se je zelo zavzel dr. Rudolf Leskovar, šef zdravnik naravnega zdravilišča Rogaška Slatina in predstojnik Zavoda za balneologijo LR Slovenije v Rogaški Slatini.

Glavni namen in naloga novega združenja je bila povezava slovenskih naravnih zdravilišč zaradi strokovnega in organizacijskega napredka ter enotnega nastopa navzven. Slednje je bilo še kako potrebno, saj so se posamezne dejavnosti naravnih zdravilišč obravnavale in reševale popolnoma ločeno, tako z ozko zdravstvenega, turističnega, gostinskega in komunalnega stališča. K takšnemu neurejenemu stanju je pripomogla tudi velika decentralizacija dejavnosti po posameznih manjših samostojnih podjetjih v zdraviliškem kraju. Razen navedenega je bil tu še monopolni položaj zavoda za socialno zavarovanje, ki je sicer polnil razpoložljive skromne zdraviliške zmogljivosti z napotnicami zavarovalcev za zdraviliško zdravljenje, istočasno pa onemogočal vsakršen razvoj naravnih zdravilišč v smeri odpiranja na domače in inozemsko zdraviliško-turistično tržišče. Posledice takšnega monopolnega stanja je nova Zveza kaj kmalu občutila. Kratek čas po njeni ustanovitvi so jo zapustila klimatska zdravilišča, ker niso dobila soglasja Republiškega zavoda za socialno zavarovanje. Tako je slovensko zdraviliško združenje 27 let, od prehojenih 30, zastopalo samo interese toplišnih in slatinskih naravnih zdravilišč, ki sicer predstavljajo pretežno večino slovenskih naravnih zdravilišč

(z izjemo nekajletnega članstva klimatskega zdravilišča France Rozman v Gozd Martuljku). Po 27 letih so se namreč ponovno vključile sadanje Terme Portorož. Na ustanovnem občnem zboru so bili izvoljeni: predsednik dr. Rudolf Leskovar (Rogaška Slatina), podpredsednik Zmago Likar (Dobrna), tajnik prof. Ludvik Rebeušek (Celje); člani upravnega odbora Mitja Leber (Čateške Toplice), Rudi Žnidar (Slatina Radenci), Ado Cvirn (Portorož), Ciril Pezdir (Gozd Martuljek); člani nadzornega odbora Anton Tepež (Rogaška Slatina), Jana Firm (Dvorska vas), Bogdan Nerat (Laško). Zaradi naknadnega izstopa klimatskih zdravilišč so bili na mesto Ada Cvirn, Jane Firm in Cirila Pezdirja izvoljeni Lojze Libnik (Rogaška Slatina), Pavel Majnik (Šmarješke Toplice) in Viktor Kečkeš (Dolenjske Toplice).

Ob začetku poslovanja Zveze so bili njeni člani: naravna zdravilišča Čateške Toplice, Dobrna, Dolenjske Toplice, Rogaška Slatina, Slatina Radenci, Šmarješke Toplice, Zavod za rehabilitacijo invalidov Laško, Zavod za balneologijo LRS Rogaška Slatina, hotela Slovenski dom in Soča, Rogaška Slatina, Gostinsko podjetje Rimske Toplice, občinski ljudski odbori Brežice, Gornja Radgona, Laško, Rogaška Slatina, Straža, Vojnik, fizični član prof. Ludvik Rebeušek, Celje.

V letu 1964 se je Zveza preimenovala v Zvezo naravnih zdravilišč in zdraviliških krajev Slovenije. Upravni odbor se je povečal za tri zunanje člane, zastopnike republiškega sekretariata za zdravstvo, republiškega zavoda za socialno zavarovanje in Turistične zveze Slovenije. Zaradi spremenjenega zakona o društvih v Sloveniji je morala Zveza 8. oktobra 1976. prenehati. Njene naloge je istega dne prevzela Poslovna skupnost slovenskih naravnih zdravilišč, kasneje Skupnost slovenskih naravnih zdravilišč (v nadaljevanju Skupnost), prav tako s sedežem v Celju.

V tem prispevku bomo obravnavali nekatera najvažnejša področja dela Zveze oziroma Skupnosti v njenem 30 letnem obstoju.

NOV KONCEPT ZDRAVILIŠKE POLITIKE

Osnovni koncept Zvezine zdraviliške politike je bilo odpiranje navzven, na vse dejavnike, ki sodelujejo in lahko vplivajo na razvoj naravnih zdravilišč. Tako so na primer pravila, ki jih je sprejel ustanovni občni zbor, nudila možnost pristopa v članstvo še: gostinskim podjetjem v zdraviliških krajih, ljudskim odborom, na katerih področju se nahajajo naravna zdravilišča ali pa so podani pogoji za njihov razvoj, ustanovam in organizacijam, ki sodelujejo pri uresničitvi ciljev Zveze, in fizičnim osebam-strokovnjakom. Kot smo videli iz pregleda članov Zveze, smo v tem stremljenju hitro zapeli in na ta način takoj vključili v zdraviliško problematiko širše okolje, predvsem pristojne občinske ljudske odbore.

Od podpori takratnega predsednika okraja Celje Rika Jermana nam je uspelo že 25. julija 1958 zbrati vso »paletu«¹ pristojnih na skupnem posvetu o bodoči kompleksni obravnavi zdraviliške problematike. Posveta so se udeležili Svet za zdravstvo LRS, Republiški zavod za socialno zavarovanje, Zavod za balneologijo LRS, Turistična zveza Slovenije, Gostinska zbornica Slovenije,

Državni sekretariat za blagovni promet in nekateri okrajni ljudski odbori. Na posvetu so bili sprejeti predlogi, ki jih je pripravila Zveza, in oblikovani obvezni sklepi o razvoju naravnih zdravilišč v Sloveniji. Izmed 13 sklepov naj navedemo vsaj 2, ker pomenita vsebinski preobrat v dotakratnem ločenem obravnavanju dejavnosti naravnih zdravilišč. Tako se je 1. sklep glasil: »Udeleženci konference so soglasno ugotovili, da je v naravnih zdraviliščih treba upoštevati interese zdravstva, turizma in komune in te interese medsebojno uskladiti.« 7. sklep pa nalaga občinam naslednjo obveznost: »Občine morajo za vsako naravno zdravilišče predpisati zdraviliški red za širši in ožji zdravstveni okoliš.« S sprejetimi sklepi je bila tudi Zvezi dana možnost delovanja v smislu njenega koncepta. Pomenili pa so tudi solidno osnovo za morebitno uresničitev zamisli o posebni zakonski ureditvi celotne zdraviliške problematike.

ZAKON O NARAVNIH ZDRAVILNIH SREDSTVIH IN NARAVNIH ZDRAVILIŠČIH

Vrh naših prizadevanj za priznanje pomembnosti naravnih zdravilnih sredstev, zdraviliškega zdravljenja in zdraviliškega turizma je bil Zakon o naravnih zdravilnih sredstvih in o naravnih zdraviliščih, ki ga je sprejela Ljudska skupščina Ljudske republike Slovenije 16. decembra 1960, oziroma njegovo prečiščeno besedilo, ki ga je sprejela Skupščina Socialistične republike Slovenije 26. novembra 1964. Zakon še danes velja in se uporablja, kar je vsekako posebnost v siceršnji naši hiperprodukciji zakonov, odlokov in podobnih aktov. To nas navaja k zaključku, da je bil zakon dobro pripravljen in uporaben v praksi. Tudi v mednarodnih zdraviliških krogih je dobil visoko oceno, saj ustreza v bistvenih določilih zahtevam mednarodnega zdraviliškega združenja FITEC (Fédération internationale du Thermalisme et du Climatisme), ki jih je sprejela skupščina te organizacije v mednarodnem zdraviliškem letu 1974. V obeh zakonih je ostal 1. člen nespremenjen in se glasi: »Zaradi čim smotrnejšega izkoriščenja za potrebe zdravstva in turizma ter drugih družbenih potreb so naravna zdravilna sredstva kot naravno bogastvo pod posebnim družbenim varstvom.« V posameznih poglavjih so podrobneje obdelana naravna zdravilna sredstva, zdraviliški kraj (oziroma zdraviliško-turistični kraj po zakonu iz leta 1964), odlok o zdraviliškem redu in naravna zdravilišča.

Na temelju zakona so kmalu sledili ustrezni odloki, ki so pomenili ureditev zdraviliške problematike pri nas na sodobno medicinsko, poslovno in pravno raven. Med najvažnejše lahko štejemo: odločbo o razglasitvi naravnih sredstev kot naravnih zdravilnih sredstev, odlok o razglasitvi zdraviliških krajev, pravilnik o minimalnih pogojih za ureditev in delo naravnih zdravilišč, strokovno navodilo o indikacijah in kontraindikacijah za zdravljenje v naravnih zdraviliščih.

V vseh naravnih zdraviliščih se je odslej zahtevala stalna zdravstvena služba, saj je bila, z izjemo večjih zdravilišč, večinoma sezonska. Za primer naj služi podatek, da je prišel v naravno zdravilišče Slatina Radenci prvi, stalno zaposleni zdravnik šele leta 1961. To pa ni tako čudno, če povemo še podatek,

da v takrat veljavnem zveznem pravilniku o indikacijah in kontraindikacijah za zdraviliško zdravljenje kardio-vaskularne bolezni sploh niso bile vključene... Danes pa je Radenska kompletno zdravstveno urejena in celo Center za kardio-vaskularne bolezni.

SKUPNA EKONOMSKA PROPAGANDA, KOMUNICIRANJE S TRGOM

Če smo hoteli uresničiti našo zamisel o odpiranju naravnih zdravilišč in zdraviliških krajev za vse možne segmente povpraševanja po zdraviliških storitvah na domačem in tudi na inozemskih tržiščih, smo morali čimprej pričeti z ustrezno skupno propagandno dejavnostjo oziroma z ustreznim komuniciranjem s trgom. Tako smo v okviru Zveze še leta 1959 osnovali poseben namenski sklad za skupno propagando. Rezultati združevanja finančnih sredstev so bili kmalu vidni, saj je Zveza že v letu 1960 izdala prvi skupni prospekt in posebno informativno brošuro. Naklada je bila kar visoka, za vsako izdajo po 50 tisoč izvodov ter v 6 jezikovnih mutacijah (slovenska, srbsko-hrvatska, nemška, angleška, italijanska, francoska). Po posebnem dogovoru z vojaško upravo zdravilišča Rimske Toplice smo v prospektu objavili tudi sliko tega znanega zdravilišča. V brošuro smo vključili še podatke za Medijske Toplice, ker smo računali, da bo šel njihov razvoj v smeri naravnega zdravilišča. V kriznem letu 1968 smo v prospektu objavili sliko in podatke o mladinskem klimatskem naravnem zdravilišču Debeli rtič, da bi jim, sicer kot nečlanu, pomagali v težkem položaju. Izdaja prospektov je bila v naslednjih letih redna dejavnost Zveze in njene komisije za skupno propagando, prav tako izdaja tak propagandni material tudi Skupnost. Med ostalimi propagandnimi akcijami naj navedemo izdelavo barvnega propagandnega filma, ki je bil tudi predvajan na evrovizijski televizijski mreži. Kopije tega filma smo uporabljali na različnih novinarskih konferencah, zlasti v inozemstvu, nekaj pa smo jih poslali jugoslovanskim predstavništvom v inozemstvu in večjini turističnim agencijam. Na področju stikov z javnostjo (public relations) je Zveza, zlasti po letu 1965, vabila na ogled naših naravnih zdravilišč in zdraviliških krajev domače in tuje novinarje, domače in tuje zdravnike, turistične delavce in zastopnike agencij. Skupnost slovenskih naravnih zdravilišč je propagandno dejavnost in komuniciranje s trgom še bistveno razširila in ima za to delo posebnega strokovnega sodelavca. Povečala je predstavitev zdraviliških ponudb na različnih sejnih doma in zlasti v inozemstvu ter v ta namen izdala izredno kakovosten katalog. Skupnost sodeluje s Centrom za turistično in ekonomsko propagando pri Gospodarski zbornici Slovenije. Seveda pa ima vsako naravno zdravilišče še lastno propagandno dejavnost, ki se mora smiselno vključiti v II. fazi informiranja in privabljanja potencialnih obiskovalcev. Letos je izšla posebna študija Zdraviliška propaganda SR Slovenije, ki jo je pripravil Inštitut za marketing pri Visoki ekonomsko-komercialni šoli v Mariboru.

MODERNIZACIJA IN NOVOGRADNJE

Ob prihodu na trg, zlasti na inozemski trg, smo hitro ugotovili, da našim članom v njihovi ponudbi manjka še mnogo, da bi lahko bili konkurenčni. Poleg nesodobno organizirane in opremljene zdravstvene službe so bili glavni omejevalni dejavniki zastareli hotelski objekti, večina še iz časov pred I. svetovno vojno. Tudi v zdraviliških na celjskem področju stanje ni bilo boljše. Možnosti za novogradnje pa so bile zelo slabe, saj naravna zdravilišča vrsto let niso mogla sodelovati na investicijskih natečajih. Zvezi je šele po nekaj letih uspelo doseči spremembo, ko je Gospodarska banka uvrstila tudi naravna zdravilišča med možne konkurente na natečaju za turistične investicije. Zataknilo se je tudi pri priznavanju participacije pri ustvarjenih devizah, kjer so bila naravna zdravilišča zopet dolgo časa izključena. Zvezi je uspelo šele leta 1964 doseči pozitivno tolmačenje zveznega sekretariata za finance. Do gospodarske reforme je bilo vendarle zgrajenih nekaj novih objektov, kot npr. nova terapija v Rogaški Slatini, zdraviliški hotel v Radencih, hotel-sanatorij v Cateških Toplicah. V nekoliko boljšem finančnem položaju so se znašli v Rogaški Slatini in Radencih takrat, ko so zdravilišča združili s polnilnicami slatin. Zopet pa se je zataknilo na Dobrni. Čeprav so bili načrti za gradnjo novega zdraviliškega hotela pripravljeni, so se zbili posledic gospodarske reforme in zamudili še eno desetletje. Zveza je redno sodelovala pri sestavljanju srednjeročnih investicijskih načrtov svojih članov in jih zbirala. Sčasoma so se pojavili novi zdraviliški kraji in nova naravna zdravilišča. Na celjskem področju je Zveza aktivno sodelovala pri priznavanju Atomskih Toplic v Podčetrtku in Topolšice, na drugih področjih predvsem s hotelskim podjetjem Zvezda iz Murske Sobotice za priznanje Moravskih Toplic. Skupnost pa kasneje za priznanje Ptujskih in Lendavskih Toplic. Tako je počasi naraščalo število ležišč, ki so ustrezala zahtevam mednarodnega zdraviliško-turističnega trga. Število stalnih ležišč v slovenskih naravnih zdraviliških se je od leta 1957 do leta 1987 povečalo od 1951 na 5650. Terme Čatež, Moravske Toplice in Ptujске Toplice pa razpolagajo še z dodatnimi ležišči v bungalovih in kampih.

KRIZA DOMAČEGA ZDRAVILISKEGA ZDRAVLJENJA

Ena izmed nepričakovanih posledic gospodarske reforme v letu 1965 je bilo omejevanje pošiljanja domačih socialnih zavarovancev na zdraviliško zdravljenje. (Verjetno bodo enake posledice tudi po sprejemu restriktivnih ukrepov v letu 1988.) Po hitrem postopku je zvezna skupščina sprejela spremembo nekaterih določil zakona o zdravstvenem varstvu in socialnem zavarovanju — torej omejitve. Najprej je bilo na udaru zdraviliško zdravljenje, čeprav je predstavljalo komaj 2% celotnih izdatkov za zdravstveno varstvo. Dogajale so se prav neverjetne stvari, kot na primer, da so posamezni zavodi za socialno zavarovanje kar brzojavno odpoklicali svoje zavarovance-bolnike z zdraviliškega zdravljenja, ki jim ga je odobrila zdravniška komisija pri istem zavodu, in jih takoj proglasili za »zdrave«. Število napotnic za zdraviliško zdravljenje se je v naših naravnih zdraviliških zmanjšalo za 80%, v drugih re-

publikah precej manj. Če upoštevamo dejstvo, da so pretežno večino vseh obiskovalcev naših naravnih zdravilišč predstavljali prav zavarovanci z napotnicami, je takšna omejitev predstavljala pravo katastrofo. Kmalu so morala klimatska naravna zdravilišča prenehati s poslovanjem (danes bi rekli, da so šla v stečaj), celo naše največje naravno zdravilišče, Rogaška Slatina, je moralo dobiti pomoč iz sklada republiških rezerv.

Med žrtvami te doslej najhujše zdraviliške krize pri nas in uradnega negiranja pomena zdraviliškega zdravljenja je bil tudi slovenski Zavod za balneologijo v Rogaški Slatini. Kot republiška znanstvena ustanova je najprej dobival potrebna finančna sredstva iz republiškega proračuna, vendar iz leta v leto manj (morda tudi zaradi lokacije, daleč od republiškega centra?). Po sklepu svojih organov je Zveza v letu 1959 osnovala poseben namenski sklad za znanstvene balneološke raziskave in s tem praktično prevzela financiranje in upravljanje te inštitucije, kar je bila gotovo zelo dobra rešitev. Vendar po kriznih letih 1966/1967 niso bila naravna zdravilišča sposobna odvajati potrebna namenska finančna sredstva, saj so se sama borila za preživetje. Vse pristojne zdravstvene organizacije v Sloveniji, od medicinske fakultete do sekretariata za zdravstvo, so sicer soglašale s potrebnostjo dela Zavoda za balneologijo, vendar brez najmanjše finančne podpore. Tako je bil slovenski zavod za balneologijo prisiljen prenehati s poslovanjem ob koncu leta 1968. Vsi poskusi za njegovo ponovno oživetev so bili do danes brezuspešni. Nekaj izgledov je imel v letu 1975 v Celju ustanovljeni Inštitut za balneologijo in klimatologijo, vendar je tudi ostal brez potrebnega denarja. Obdržal se je le kasneje ustanovljeni Center za znanstveno raziskavo mineralnih voda, ki je najprej deloval v Mariboru, sedaj pa dela v okviru naravnega zdravilišča v Rogaški Slatini. Vsekakor je izguba lastnega inštituta za balneologijo (in v perspektivi tudi za klimatologijo) velika lepotna napaka v zdraviliško-zdravstveni ponudbi slovenskih naravnih zdravilišč in tudi ne samo posledica objektivnih težav.

Zveza je v tem kriznem obdobju delovala v dve smeri: v dokazovanje medicinske in ekonomske upravičenosti zdraviliškega zdravljenja in v iskanje še drugih segmentov potencialnih obiskovalcev naravnih zdravilišč, torej v raziskavo tržišč doma in v inozemstvu. Velika ironija je bila, da je Zvezi uspelo prav v letu 1965, ko je naša uradna medicina in zakonodaja praktično črtala zdraviliško zdravljenje, skleniti pogodbo z Zvezo bolniških blagajn Avstrije o direktnem pošiljanju avstrijskih zavarovancev v Rogaško Slatino in kasneje v Radence na zdraviliško zdravljenje! Doma smo alarmirali našo javnost in dobili tudi mnogo podpore med novinarji. O izredno težkem položaju je razpravljal in sprejel svoja stališča slovenski socialno-zdravstveni zbor, dvakrat v letnu 1966 in ponovno v letu 1967. Zveza je, med drugim, v letu 1967 izdelala poseben sanacijski program. Le počasi se je stanje popravljalo. Vendar so slovenska naravna zdravilišča potrebovala več kot 10. let, da so dosegla število domačih prenočitev (oskrbnih dni) iz leta 1965.

Posledice velike krize in katastrofalnega padca domačega obiska pa so bile tudi pozitivne. V borbi za obstanek in rešena sporov z monopolnim kupcem — socialnim zavarovanjem — so slovenska naravna zdravilišča sama in preko svoje Zveze ponujala svoje storitve že drugim, sicer tržno še neraziska-

nim segmentom na domačem in inozemskem zdraviliškem trgu povpraševanja. Postopoma smo izdelali teoretične modele heterogene zdraviliške ponudbe in jo uspešno preizkusili v praksi. Kmalu so bili vidni prvi rezultati. Povečalo se je število domačih in tujih zdraviliških gostov — samoplačnikov, postopoma pa tudi domačih in inozemskih zavarovancev ter drugih skupin obiskovalcev (kot npr. skupine delavcev iz delovnih organizacij na preventivnih zdraviliških pregledih in preventivnih dopustih). V strukturi obiskovalcev in njihovih prenočitev se je povečeval delež inozemskih gostov, ki se je od 0,3% v letu 1957 in 3,3% v letu 1965, povečal na 25,2% v letu 1987. V naslednji tabeli so zbrani statistični podatki o obisku slovenskih naravnih zdravilišč v karakterističnih obdobjih obstoja zdraviliškega združenja, od leta 1957 do 1987.

Tabela 1

Prenočitve domačih in tujih gostov v 10^3 v slovenskih naravnih zdraviliščih in struktura v %

Leto	Domači	%	Tuji	%	Skupaj
1957	353	99,2	3	0,8	356
1965	700	96,7	24	3,3	724
1968	273	76,5	83	23,5	356 (enako 1957)
1975	627	52	194	23,6	821
1987	1301	74,8	438	25,2	1739

Vir: Arhiv Zveze naravnih zdravilišč in zdraviliških krajev in Skupnosti slovenskih naravnih zdravilišč.

Struktura obiska v posameznih naravnih zdraviliščih je seveda zelo različna od povprečja. Tako je na primer v letu 1987 v inozemskem obisku na prvem mestu Rogaška Slatina s 124.010 prenočitvami, druge so Terme Portorož z 99.056 in tretje Moravske Toplice s 95.836 prenočitvami.

Ob teh podatkih vrzimo že pogled na udeležbo naravnih zdravilišč celjskega področja v celotnem obisku slovenskih naravnih zdravilišč. Ob ustanovitvi Zveze je bil njihov delež (brez Rimskih Toplic) preko 3/4 vseh prenočitev. V letu 1987 je njihova udeležba samo še 42,5%, vendar še vedno najmočnejše zdraviliško območje v Sloveniji.

Tabela 2

Delež naravnih zdravilišč celjskega območja v celotnem obisku slovenskih zdravilišč 1987, v %

domači	Obiskovalci		skupaj	domači	Prenočitve	
	tuji	skupaj			tuji	skupaj
36,3	23,5	32,4	44,8	40	42,5	

Število naravnih zdravilišč v Sloveniji, članov zdraviliškega združenja, se je povečalo od 8 v letu 1957 na 14 v letu 1987.

Zaradi spremenjene strukture obiskovalcev glede na različne motive obiska naših naravnih zdravilišč in zdraviliških krajev se je v opazovanem obdobju tudi bistveno spremenila njihova povprečna doba bivanja.

Tabela 3

Povprečna doba bivanja v slovenskih naravnih zdraviliščih

Leto	D n i		skupaj
	domači	tuji	
1957	17,2	4,4	17
1965	19,2	7,1	18,2
1968	8,5	6,7	8
1975	8,2	7,7	8
1987	7,6	5,9	7,1

Vir: Arhiv Zveze naravnih zdravilišč in zdraviliških krajev in Skupnosti slovenskih naravnih zdravilišč — preračunani podatki.

Povprečna doba bivanja vseh obiskovalcev v slovenskih naravnih zdraviliščih je več kot enkrat daljša od povprečne dobe bivanja vseh obiskovalcev v Sloveniji. Zato je delež slovenskih naravnih zdravilišč v skupnem številu vseh prenočitev v Sloveniji bistveno večji od njihovega deleža v slovenskih turističnih nastanitvenih zmogljivostih. To pa potrjuje tudi najboljšo izkoriščenost nastanitvenih zmogljivosti, kar je izredno važen ekonomski kazalec.

Tabela 4

Delež gostov in prenočitev v naravnih zdraviliščih v celotnem obisku Slovenije 1987,

v %

Obiskovalci			Prenočitve		
domači	tuji	skupaj	domači	tuji	skupaj
10,26	6,93	8,95	24,09	12,01	19,23

Vir: Poročilo o delu Skupnosti slovenskih naravnih zdravilišč za leto 1987.

SODELOVANJE Z DOMAČIMI IN MEDNARODNIMI ZDRAVILISKIMI ORGANIZACIJAMI

Slovenska zdraviliška zveza je bila ustanovljena kot zadnja v Jugoslaviji (v Črni gori ni združenja). Nekaj dni po njeni ustanovitvi je bila sprejeta v jugoslovansko zdraviliško združenje na skupščini na Dobrni. Takrat so bili izvoljeni prvi delegati iz Slovenije: dr. Rudolf Leskovar, Rudi Znidar, prof. Ludvik Rebeušek. Jugoslovansko zdraviliško združenje (Savez udruženja prirodnih lečilišta Jugoslavije v Beogradu) je že pred gospodarsko reformo zašlo v velike težave, ko so se po republikah in v Beogradu pričele ustanavljati skupnosti zdravstvenih zavodov. Takratna »direktiva« je bila, da se morajo vsa zdraviliška združenja vključiti v nove zdravstvene skupnosti, jugoslovanska zdraviliška zveza pa prenehati s svojim delom. Povsod je bila, kljub odporom večine naravnih zdravilišč in zavrnitvi tega predloga na skupščini jugoslovanskega zdraviliškega združenja leta 1964, predvidena reorganizacija oziroma likvidacija speljana — razen v Sloveniji. Naši člani so videli v takšnem predlogu vrnitev nazaj na prejšnje neustrezno stanje in s tem razbitje doseženega sodelovanja na temelju slovenskega zakona o naravnih zdravilnih sredstvih in o naravnih zdraviliščih. Zdržali smo sami dobro desetletje, ko

so se ponovno ustanovila zdraviliška združenja v Srbiji ter Bosni in Hercegovini. (Mogoče je svoj delček k ohranitvi edine zdraviliške zveze v Jugoslaviji prispevalo tudi dejstvo, da je tajnik naše Zveze opravljal svoje delo nepoklicno.) Sekcije za naravna zdravilišča so se kmalu spremenile v komisije, počasi je njihovo delo v okviru novih skupnosti zamrlo. Do novega jugoslovanskega zdraviliškega združenja pa doslej ni prišlo, kar je prav gotovo velika škoda.

Kot edina preostala strokovna zdraviliška organizacija v Jugoslaviji smo kmalu vzpostavili stike z mednarodno zdraviliško zvezo FITEC (Fédération internationale du Thermalisme et du Climatisme) v Švici, saj je Jugoslavija še naprej ostala članica te zveze. Naše sodelovanje se je dobro razvijalo, zlasti še potem, ko so bili naši zastopniki vključeni v delo ekonomske in zdravstvene komisije. Tajnik Zveze mgr. Ludvik Rebeušek je bil 14 let podpredsednik ekonomske komisije in član direktorija mednarodnega balneoekonomskega inštituta BIRBE v Pragi (Bureau international des recherches balnéoéconomiques), do njegove ukinitve, dr. Jože Križnič pa član in podpredsednik zdravstvene komisije. Zveza je skupaj z BIRBE organizirala mednarodni kolokvij balneoekonomistov leta 1968 v Rogaški Slatini, Skupnost skupaj z ekonomsko komisijo FITEC enak kolokvij leta 1980 v Radencih. Leta 1970 je organizirala Zveza prvi jugoslovanski kolokvij balneoekonomistov v Rogaški Slatini, žal doslej tudi edini. V naših naravnih zdraviliščih je sedaj mnogo mladih ekonomistov, ki bi lahko oživili dejavnost na tem zanimivem študijskem področju.

KOMISIJE IN NJIHOVO DELO

Obseg dela Zveze se je vedno bolj širil. Pokazala se je potreba po razdelitvi dejavnosti na strokovne komisije. Tako je bila kot prva ustanovljena Komisija za skupno ekonomsko propagando, v kriznem letu 1966. Komisija je upravljala s posebnim namenskim skladom in načrtovala potrebne propagandne akcije doma in v inozemstvu.* Leta 1970 je bila ustanovljena Komisija zdraviliških zdravnikov, ki je po likvidaciji Zavoda za balneologijo prevzela del njegovih nalog pri koordinaciji predlogov posameznih zdravstvenih služb članov Zveze in kasneje Skupnosti. Večkrat je komisija poskušala uresničiti predloge za ponovno ustanovitev zavoda za balneologijo (in klimatologijo). Delo komisije je kot prvi predsednik vodil prim. dr. Gabrijel Kastelic. Delo sekcije računovodij je leta 1974 nadaljevala v širšem obsegu Ekonomska komisija, ki jo je vodil Ivan Uranjek. V Skupnosti so ekonomsko komisijo in komisijo za skupno propagando združili, vendar kaže, da bo potrebno komuniciranje s trgov obravnavati posebej in ločeno. Komisija zdraviliških zdravnikov oziroma sedanja Komisija za zdravstvena vprašanja je pripravila za zdraviliške zdravstvene delavce več strokovnih seminarjev.

Zveza je kmalu organizirala za svoje člane obiske naravnih zdravilišč v Jugoslaviji in v inozemstvu. Ob obiskih inozemskih naravnih zdravilišč smo ugotavljali, koliko smo zaostali za razvojem v svetu, med tem ko smo samo

* Prvi predsednik komisije je bil Feri Horvat.

reorganizirali in menjali pristojnosti za naravna zdravilišča. Danes vendar lahko mirno trdimo, da ponudba večine slovenskih naravnih zdravilišč ustreza evropski ravni.

V letu 1987 so bili člani Skupnosti slovenskih naravnih zdravilišč: Atomске Toplice Podčetrtek, Dobrna, Dolenjske Toplice, Lendavske Toplice, Moravske Toplice, Ptujске Toplice, Radenska, Rogaška Slatina, Strunjan, Smarješke Toplice, Terme Čatež, Terme Portorož, Topolšica, Zavod za medicinsko rehabilitacijo — zdravilišče Laško.

Tajniki oziroma sekretarji Zveze oziroma Skupnosti so bili: mag. Ludvik Rebeušek — od ustanovitve Zveze 1957 do njene ukinitve 1976 in nato že do julija 1977 pri Skupnosti — nepoklicno; Bojan Volk — od julija 1977 do marca 1984; Janez Ahačič — od aprila 1984 do aprila 1987; Božo Zorko — od maja 1987 dalje.

ZAKLJUČEK

Delo Zveze in Skupnosti v preteklih 30 letih je zrcalna slika razvoja, uspehov in težav slovenskih naravnih zdravilišč in slovenskega zdraviliškega turizma v tem obdobju. Vsekakor sta Zveza in Skupnost bistveno pripomogli k doseženemu razvoju in odpravljanju marsikaterih težav, posebej še v veliki zdraviliški krizi 1966/1967. Že samo dejstvo, da je takrat, skupaj z večino naravnih zdravilišč, »preživela« tudi njihova Zveza kot edina v Jugoslaviji, potrjuje pravilnost njene usmeritve in resničnega predstavnika hotenj slovenskih zdraviliških delavcev. Naj bo tako tudi v bodoče!

FRANC STOLFA — VELIMIR VULIKIĆ

PODOBA ZOBOZDRAVNIKA DR. MED. ANTONA SCHWABA

Minilo je 50 let od smrti znanega celjskega zdravnika in zobozdravnika, skladatelja, zborovodje in šahista, dr. med. Antona Schwaba.

Rodil se je 7. I. 1868 v Šentpavlu pri Preboldu. Ljudsko šolo je obiskoval v Preboldu, gimnazijo v Celju. Na medicino v Gradcu se je vpisal 1887. ter promoviral 1894. Eno leto se je izpopolnjeval v Ljubljani, nato pa v graški porodniški kliniki ter postal 1897. okrožni zdravnik na Vranskem. V Celju se je nastanil leta 1900 ter mu ostal zvest celo življenje. Umril je v ljubljanskem »Leonišču« 29. 6. 1938.

Zobozdravstva se je izučil na Dunaju in je od 1902. leta opravljal poleg zdravniške tudi zobozdravniško prakso, od 1913. pa le še to. V času pred prvo svetovno vojno so Celje obiskovali še zobozdravniki z Dunaja, Gradca in drugih mest na Avstroogrskem, seveda le za krajši čas.

O dr. Schwabu kot skladatelju, zborovodji in šahistu je znano skoraj vse.* Manj znano in slabo dokumentirano je področje Schwabovega delovanja v zobozdravstvu. Kazalo bi o tem kaj več spregovoriti in tako v celoti zaokrožiti podobo njegovega dela.

Ljubezen do zobnega zdravlilstva ga je spremljala od začetka njegove zdravniške prakse, zato se je 1900. odločil in se šel izpopolnjevati na Dunaj. 1902. je bil A. Schwab v Celju edini izprašani zdravnik z dunajskim 'certifikatom' iz zobnega zdravlilstva. Prav v tem času je »Gizelina bolnišnica« v Celju nabavila »zobotehnični« instrumentarij. Dr. Schwab je do leta 1905 po potrebi opravljal nujne intervencije, kot so izdiranja, trepanacije, incizije in podobno.

Kot šolski zobozdravnik je skrbel za zobovje učencev I. ljudske, povsem slovenske šole. Poslopje v bivši Razlagovi, sedanji Čuprijski ulici je bilo pred

* O tem: K. Fink, Celjski zbornik 1951; J. Orožen, Zgodovina Celja in okolice II 1973; G. G. Celjski zbornik 1982/1983.

Avtorja: Franc Stofla, dr. stomat., dipl. III st. javnega zdravstva, Celje in dr. sc. Velimir Vulikić, dr. stomat., Domžale.

leti porušeno. Dolžnost šolskega zobozdravnika je opravljal do začetka I. svetovne vojne, po pripovedovanju prič večinoma brezplačno. Še živi učenci se ga spominjajo kot vedrega, obzirnega, ljubeznivega in za šalo dovetnega človeka.

V začetku vojne je kot polkovni zdravnik služboval na celjski železniški postaji, kjer je nudil pomoč ranjenim vojakom, ki so jih z vojaškimi transporti vozili s srbske fronte v bolnišnice v Gradec, na Dunaj in v ostala mesta v notranjosti Avstrije. Od leta 1915 pa do konca vojne je vodil začasno vojaško bolnišnico, nameščeno v tedanji kmetijski šoli Sv. Jurij ob južni železnici.

Po letu 1918 se je Schwab ukvarjal pretežno le še z zobozdravstvom, ordiniral je v Cankarjevi ulici št. 9 kot še vedno eden redkih zdravnikov, ki so se ukvarjali z zobozdravstvom kot osnovnim delovanjem. V tem obdobju je treba poudariti pomen njegovega delovanja v iniciativnem odboru »Društva zobozdravnikov Slovenije in Istre«, ki se je leto za tem, tj. 1919., preimenovalo v »Društvo zobozdravnikov Dravske banovine«, pač v skladu s tedanjo ureditvijo kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev. V to združenje so bili vključeni le zobozdravniki. Zobni tehniki so se združili v svojem društvu šele kasneje, zobne asistentke pa so našle svoje mesto pod soncem 1945. v »Društvu zobozdravstvenih delavcev Slovenije«, ki je s podružnicami, še prej pa s poverjeništvii, pokrilo celoten zobozdravstveni prostor na Slovenskem. Ne gre zanikati dejstva, da je združenje zobozdravnikov in kasneje zobnih tehnikov obstajalo že 1919., seveda ne v obliki, kakršno so mu dali naši učitelji po letu 1945, ko temelji na enakopravnosti vseh treh dejavnosti zobozdravstva. S spoštovanjem do naših prednikov, ki so orali v zobozdravstvu ledino me nim, da tudi mi nismo popolni in dokončni — marsikaj se ponavlja, mi pa to nanovo odkrivamo; žal je račun običajno nenavadno visok.

Svojim bolnikom pa tudi na svojih predavanjih je priporočal čim boljše USTNO HIGIENO — čiščenje ostankov hrane iz medzobnih prostorov s svileno nitko, ki, čeprav izredno koristna, še danes ni naprodaj v vseh lekarnah. Le z nitko je mogoče odstraniti ostane hrane, ne da bi pri tem poškodovali medzobno bradavico. Začetno vnetje se prične tu in, nezdravljeno, napreduje neopazno na pozobnico, zobni cement in kost. Posledica so boleznii obzobnih tkiv z gnojenjem, majavostjo zob itd. (parodontopatije), konča pa se z izgubo zob. Omeniti velja, da so se njegova predavanja po vsej Sloveniji redno zaključila s pozivom, da naj vsak zahteva v javnih lokalih — kavarnah, slaščičarnah — ob turški kavici, sladici še čašo vode. Soditi smem, da je dr. Schwab verjel v Millerjevo (1884) teorijo o nastanku zobne gnilobe in ji v praksi sledil. Težko nam je še danes priznati, da je zobna gniloba najpogostejša bolezen, in to kljub preventivnim programom! Sicer zobna gniloba ni več zdravstvena neznanka, ostaja pa slej ko prej socialni in ekonomski problem. Med I. svetovno vojno je dr. Schwab svojim bolnikom izdeloval neko mešanico, sestavljeno iz krednega praška, oglja in vode. S pomočjo krpice so to nanašali na zobe in jih drgnili.

V prakso je vpeljal varovanje drobnih koreninskih instrumentov s kratko nitko, navito na glavi igel — živčnih in drugih, ki služijo struganju stene koreninskega kanala. S tem se zmanjša nevarnost pogoltneja ali aspiracije le teh v pljuča. Redki med nami to preprosto varovanje tudi uporabljajo, bolniku in sebi v korist, čeprav to ne predstavlja izgube časa, dodatnih stroškov

Dr. Anton Schwab
(1868--1938)

ali motnje delovnega procesa. Možnost, da pride do nesreče, je danes večja kot prej, ker se posegi izvajajo pretežno v polležečem položaju bolnika. Nesreče, ki nastajajo pri tem, so ocenjene po kazensko pravnih načelih in določbah povsod po svetu odkar poznamo medicino in kazensko pravo.

Pred vojno je imel zaposlenega zobotehnikarja Emila Bartaka, po rodu Šveda (izginil je v moriji I. svetovne vojne). Izdelovala sta proteze iz 18 karatnega zlata iz zlatih plošč. Najverjetneje so bile konstrukcije dokaj podobne današnjim Wissil protezam.

Po pripovedovanju hčerke, por. Mikuš, tudi zobotehničar, je pri koreninskem zdravljenju gangren uporabljal električni tok. Gre za metodo zdravljenja z elektroforezo, znano že takrat.

Uporabljal je koferdam — pripomoček, s katerim se doseže suho delovno področje zdravljenega zoba. Morda ga bomo celo ponovno odkrili.

Z nad 500 predavanji o zdravstveni in zobozdravstveni problematiki se je vpisal med zdravnike, ki so spoznali korist, ki jo zdravstvena kultura prinaša ljudem. Takim stališčem čas ni bil naklonjen, saj si načela javnega zobozdravstva in zdravstva utirajo pot v prakso še danes. Predaval je v Mariboru, Celju in Ljubljani. Z njegovih predavanj se je ohranila tale anekdota:

Čakanci pri Dr. - Schwabu.

Sliši se resko repanje brusca,
škripanje zob in stork bolnika...
V plasu se belem po isbi potika
muzikus-doktor.

Čakajo možiki, čakajo žene,
zvezani gobci, razbite celusti;
zdraviti mora - p/f/olk Krivousti -
muzikus - doktor.

Fiho je tu ni tak svečan -
zdi se - zdaj - zdaj bo arja smela
stela šisino in v svet zletela...
Eh, muzikus - doktor. -

Celje, 16. 8. 16.

Dr. Anton Novačan
v Schwabovi
zobozdravniški
čakalnici

Ko je razlagal vpliv granulomov na oddaljene organe, češ »izdrl je zob in bolečina v kolenu je na mah popustila«, je nekdo v dvorani to pospremil z vzklikom: »Gospod doktor, nisem vedel, da ima lahko zob tako dolge korenike!«

Izročilo dr. Schwaba je nenavadno bogato. Treba mu je le prisluhnti. Bil je aktiven na več področjih človeškega ustvarjanja, s svojim delom si je pridobil pomembno mesto v zgodovini zobozdravstva na Celjskem. Dobrodšel je bil vsaki družbi, ki je na kulturnem področju kaj veljala.

VIRI:

Janko Orožen: Zgodovina Celja in okolice II. 1973, str. 518 (s sliko).

Konrad Fink: Dr. Anton Schwab, Celjski zbornik 1951, str. 158.

»JUTRO«, 8. I. 1938: Dr. Schwab — 70 letnik.

Ustno pričevanje Rudolfa Fajgla in Jelke Mikuševe.

Zapiski, ki jih je zbral Dr. Velimir Vulčić za svojo knjigo »Zgodovina zobozdravstva na Slovenskem«.

ANDRIJAN LAH

**OD IZSTOPAJOČEGA ZAČETKA DO SOLIDNEGA
KONCA**

(Ob celjski gledališki sezoni 1987/88)

Ko pregledujem minulo celjsko gledališko sezono in premišljam o njej, moram najprej ugotoviti, da je ostala v senci lanske, ki je kar s tremi predstavami (Shakespeare: Kar hočete, Dürrenmatt: Zakon gospoda Mississippija, Strindberg: Sonata strahov) segla v trenutni slovenski gledališki vrh.

Oglejmo si najprej repertoar letošnje sezone, le-ta pa nam bo omogočil tudi bolj ali manj ustrezne primerjave med sezonama. Premiere so potekale od septembra 1987 do maja 1988 v naslednjem vrstnem redu: Molière: Zgrabite Sganarela, H. Pinter: Stari časi, B. Veras (po H. C. Andersenu): Daleč od dvorca (krstna predstava), G. B. Shaw: Hudičev učenec, T. Williams: Steklena menažerija, T. Peršak: Peter in Pavel (krstna predstava). Močno je torej prevladovala svetovna dramatika (4 premiere) nad slovensko (Peršakova komedija, Verasova dramatizacija Andersena). Tudi razmerje med vedrim (Molière, Veras-Andersen, Shaw, Peršak) in resnim delom repertoarja (Pinter, Williams) je bilo enako. In slednjič še razporeditev iger po času nastanka. Spet enako: 20. stoletje je bilo zastopano s 4 premierami, starejša obdobja z dvema (17. stoletje — Molière, konec 19. stoletja Shaw). Če pa damo prednost Andersenu (19. stoletje) pred Verasom, se to razmerje spremeni v 3 : 3.

Število premier (6) je bilo letos manjše kot lani (8), vendar pa je ostalo število premier na velikem odru enako, saj sta bili lani dve uspeli komorni predstavi (Möderndorfer, Mrožek) igrani na drugih prizoriščih. Ker sodim, da je že oblikovanje repertoarja nekaj bistvenega, se vedno vprašujem, *zakaj* je repertoar tako sestavljen in *kaj* tako sestavljeni repertoar omogoča gledališču in *kaj* občinstvu. Ta »kaj« je seveda vedno odvisen tako od besedila (drame) kot uprizoritve; priznati pa je tudi treba, da kakovost enega še ni obenem potrditev (enake) kakovosti drugega. Tako lahko odličen tekst doživi slabo izvedbo (pred leti sem videl npr. prav posebej slabo makedonsko

Avtor: Prof. Andrijan Lah, Ljubljana.

izvedbo Hamleta) ali pa skromnejši tekst dobi močnejšo gledališko nadgradnjo (za primer bi lahko uporabil kar Terencovega Evnuha v celjski izvedbi). Tovrstno razmišljanje gotovo ni novo, vendar morda le ni odveč ob njem ponovno spomniti na občutljivo in spremenljivo interakcijo med besedilom in njegovim ugledališčanjem.

Pohvaliti kaže kompozicijo letošnje sezone: začetek in konec sta bila v znamenju komedije (Molière, Peršak). Manj posrečeno je bilo dejstvo, da je bila že prva premiera (Molière) najboljša uprizoritev v sezoni; le-ta tako ni mogla več rasti, ker enostavno druge premiere v celoti niso več dosegle prve.

Zdaj pa po vrsti. Molière je eden tistih redkih klasikov iz prejšnjih stoletij, ki na sodobnih odrih še vedno deluje živo in pritegljivo. Lahko rečem, da štejem letošnjega celjskega Molièra za eno najboljših predstav tega klasika, kar sem jih videl na Slovenskem. Posrečena je bila že zamisel o povezavi treh krajših Molièrovih iger s skupnim junakom Sganarelom (Zdravnik po sili, Sganarel ali namišljeni rogonoscc, Gospod plemeniti Prasetnik) v celovečerno predstavo. V Sganarelu najdemo poteze samega Molièra, sprva kot potujočega podeželskega komedijanta, nato kot dvorskega gledališčnika pri Ludviku XIV. Režiser V. Möderndorfer s sodelavci je ustvaril zares razveseljivo in učinkovito predstavo, ki je omogočala razmah igralcem (tri Sganarele so igrali: B. Umek, M. Podjed in I. Valič) in užitek gledalcem. Naj za ilustraci-

J. B. Molière: ZGRABITE SGANARELA; rež. Vinko Möderndorfer; na sceni (od leve): Janez Bermež, Milada Kalezić, Iztok Valič, Bruno Baranović, Jagoda Vajt; sez. 1987/88.

H. Ch. Andersen — B. Veras: DALEČ OD DVORCA; rež. Miran Herzog; na sceni (od leve): Borut Alujevič, Anica Kamer, Bogomir Veras, Drago Kastelic, Bojan Umek; sez. 1987/88.

jo omenim posebno priznanje Slavka Deržka ustvarjalcem predstave Zgrabite Sganarela (objavljeno v gledališkem listu ob Shawovem Hudičevem učencu). Deržek primerja celjsko predstavo s predstavo Molièra v pariškem gledališču Comédie Française in ugotavlja, da se lahko naši igralci mirno merijo s francoskimi, ter končuje: »... ponosni smo lahko, da imamo v našem mestu umetnike evropskega nivoja, ki lahko ustvarjajo umetniški dogodek v svetovnem merilu«.

Letošnjega celjskega Molièra lahko primerjamo z lanskim Shakespearom (Kar hočete), in sicer tako po kakovosti kot po zvrsti (komedija) in po časovni določenosti.

Kot druga premiera se je pojavila igra sodobnega angleškega dramatika H. Pinterja »Stari časi«. Igra je že bila uprizorjena pred leti v ljubljanski Mali drami in moram reči, da se mi je zdela celjska uprizoritev boljša. Vendar sodim, da je ta igra premalo problemska in pomenljiva; v primerjavi s Hišnikom, drugo Pinterjevo igro, ki so jo pred leti igrali v Celju, pa kar zbledi. Avtor se ukvarja z duševnim življenjem treh predstavnikov gmotno uspešnega meščanskega sloja (2 ženski in moški). Igra, ki sicer ni brez modernistične rafiniranosti, pa se mi vendarle zdi dokaj nezanimiva. V njej ne najdem, če ponovim mnenje iz kritike za Novi tednik, »niti širše vablivosti niti pomembnejše sporočilnosti«. Uprizoritev sama je bila sicer estetsko prefinjena

in izdelana (režiser D. Mlakar in igralci M. Blagovič, P. Boštjančič in M. Ka-
lezič).

Predstava je primerljiva z lanskim celjskim Strindbergom (Sonata strahov). V obeh igah gre za prostor zavesti, blodnje, spomine. Vendar pa je Strindbergov tekst mnogo tehtnejši in boljši kot Pinterjev, uprizoritev Sonate strahov pa je bila sploh izjemna.

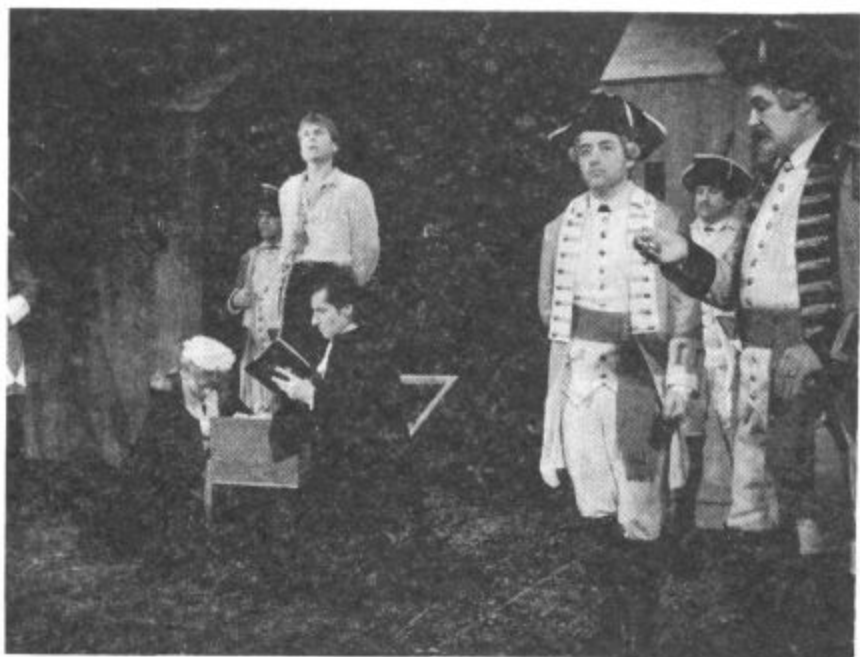
Priredbe Andersenovih pravljic za gledališče so česte. Eno od teh, ki jih je letos dramatisiral igralec B. Veras, smo pred leti v drugi (Goliassovi) dramatisaciji v celjskem gledališču že videli (Cesarjeva nova oblačila). Veras je izbral tri znane Andersenove pravljice: Svinjski pastir, Kakor pravi stari, je vedno prav in Cesarjeva nova oblačila ter jih prirejene gledališko organiziral v skupen večer z naslovom Daleč od dvorca. Naslov očitno nakazuje, da vidi dramatisator življenjske vrednote v človeški neposrednosti in dobroti, ki ju ni najti pri nadutem in izumetničenem plemstvu. Režiser M. Herzog je ustvaril sproščeno in ljubko predstavo za vse mlade (tudi po srcu!) v stilu »pojdimos se gledališče«. Omeniti je treba tudi pomembni kostumografski in scenografski delež E. Vogelnika.

Predstavo moremo primerjati s lansko uspešno mladinsko igro Razbojnik Rogovilež (S. Potisk po Preusslerju), najbrž pa je bila lanska še za odtonek boljša.

Četrta premiera sezone je bila komedija G. B. Shawa Hudičev učenec. Ta anglo-irski dramatik že več kot tri desetletja ni bil na sporedu celjskega gledališča in bil je že čas za ponovno srečanje z njim. Hudičev učenec je duhovita komedija, ki se ironično poigrava z zgodovino in ljudmi v njej (Shaw se v igri ukvarja z uporom Amerikancev proti Angležem leta 1777, torej v bistvu s časom nastanka ZDA). S svojo paradoksalnostjo je Shaw eden od členov določene dramske smeri v 20. stoletju (Dürrenmatt!). Predstava je potrdila, da je Shaw še vedno aktualen in prijeten gledališki avtor (režiser F. Križaj, glavne vloge: B. Umek, A. Kumrova in S. Potisk).

Predstavo moremo primerjati z lanskim Dürrenmattom (Zakon gospoda Mississippija); po primerjavi pa dajem prednost Dürrenmattu.

Predzadnja premiera v sezoni je bila igra T. Williamsa Steklena menažerija. O Williamsovi različici tradicionalne realistične igre (posnemanje, odsevanje vsakdanjega življenja) nimam posebno dobrega mnenja. Nasploh nisem naklonjen realistični poetiki in estetiki in fotografiranemu ponavljanju stvarnosti. Strinjam se z M. Pavičem, avtorjem znanega romana Hazarski slovar, ki je dejal v nedavnem intervjuju, naj književnost postane resničnost in ne resničnost književnost. Gre seveda za suverenost imaginacije, ki ustvarja novo resničnost. Williamsova Steklena menažerija je zgleden primer posnemanja tipičnega realnega sveta: gre za tipično družino, tipične družinske odnose, tipične reakcije posameznikov, skratka, vse v tej igri je v popolni meri znano in pričakovano. Informativne vrednosti te igre ne vidim; po informacijski estetiki, v kateri dobi informacija estetsko vrednost (nosilka lepega), je tudi estetska vrednost te igre zelo skromna. Ze v oceni te igre v Novem tedniku sem menil, da ji »manjkata vabljujost besedne umetnosti in zanimivost informacij«. Sicer pa »estetika znanega« igri omogoča določeno popularnost. Gledalcem odpira »pogled k sosedu«. Podobne osebe, kot so v igri

G. B. Shaw: HUDIČEV UCENEC; rež. Franci Križaj; na sceni (od leve): Igor Sancin, Anica Kumer, Miro Podjed, Bojan Umek, Zvone Agrež, Iztok Valič, Borut Alujevič, Janez Bermež; sez. 1987/88.

mati sin, hči, družinski znanec, brez težav odkrijemo v najbližji okolici. Naj sklenem ta razmislek z ugotovitvijo, da se mi zdi igra izrazito nezanimiva in da v nji ne vidim problemske tehtnosti. Razumljivo je, da so vrednostni modeli različni in seveda neobvezni. Naš znani starejši kritik Josip Vidmar npr. nasplošno zavrača celotno novejšo svetovno dramatiko, omalovažuje pa tudi domala celotno novejšo slovensko književnost. In kaj? Lahko se z njim ne strinjamo, a njegovim merilom in vodilom (klasična estetika, Goethe ipd.) ta dramatika in ta književnost večinoma dejansko ne ustrezata.

A vrnimo se k predstavi Williamsove Steklene menažerije. Režiser M. Bevk je pripravil tekstu ustrezno izvedbo, igralci pa so vsi zanesljivo opravili svoj posel (P. Boštjančič, N. Božič, M. Kalezić, B. Veras). Glede na stilni realizem in komorni tip bi lahko predstavo Steklene menažerije primerjali z lanskima Mroškovima Emigrantoma. Moram pa priznati, da sem Emigranta z zanimanjem gledal ponovno, a tudi problemska in informativna vrednost Emigrantov sta večji kot v Williamsovi igri. Tudi sam realizem pri Mrožku ni tako enopomenski kot pri Williamsu.

Zadnja premiera v sezoni je bila krstna uprizoritev Peršakove komedije Peter in Pavel. Igra kaže značilnosti t.i. postmodernistične poetike, temelječe na že obstoječih tekstih in uporabljajoče stare citate za nove kombinacije. Predvsem je uporabil Peršak dva znana motiva: Revizorja (Gogolj) in dvoj-

čka (slednji izhaja še iz antike: Plaut). Ne smemo pozabiti še na Trdinovo bajko Peter in Pavel in na kovača Kaiandra iz Cankarjevih Hlapcev, katerega parafrazira direktor Starc. In še bi kaj našli. Igra, ki prikazuje, tako jo označi avtor, »srednje veliko mesto v SR Sloveniji v časih hude krize in nepopustljivega optimizma subjektivnih sil«, se torej ukvarja humorno in satirično z našo sedanostjo. Označimo jo lahko kot dobro napravljeno igro, ki ve, kaj hoče, in tisto »kaj« tudi spretno izpelje. Komedijo je povsem primerno režiral F. Križaj, v glavni vlogi dvojčkov Petra in Pavla pa se je izstopajoče izkazal J. Bermež.

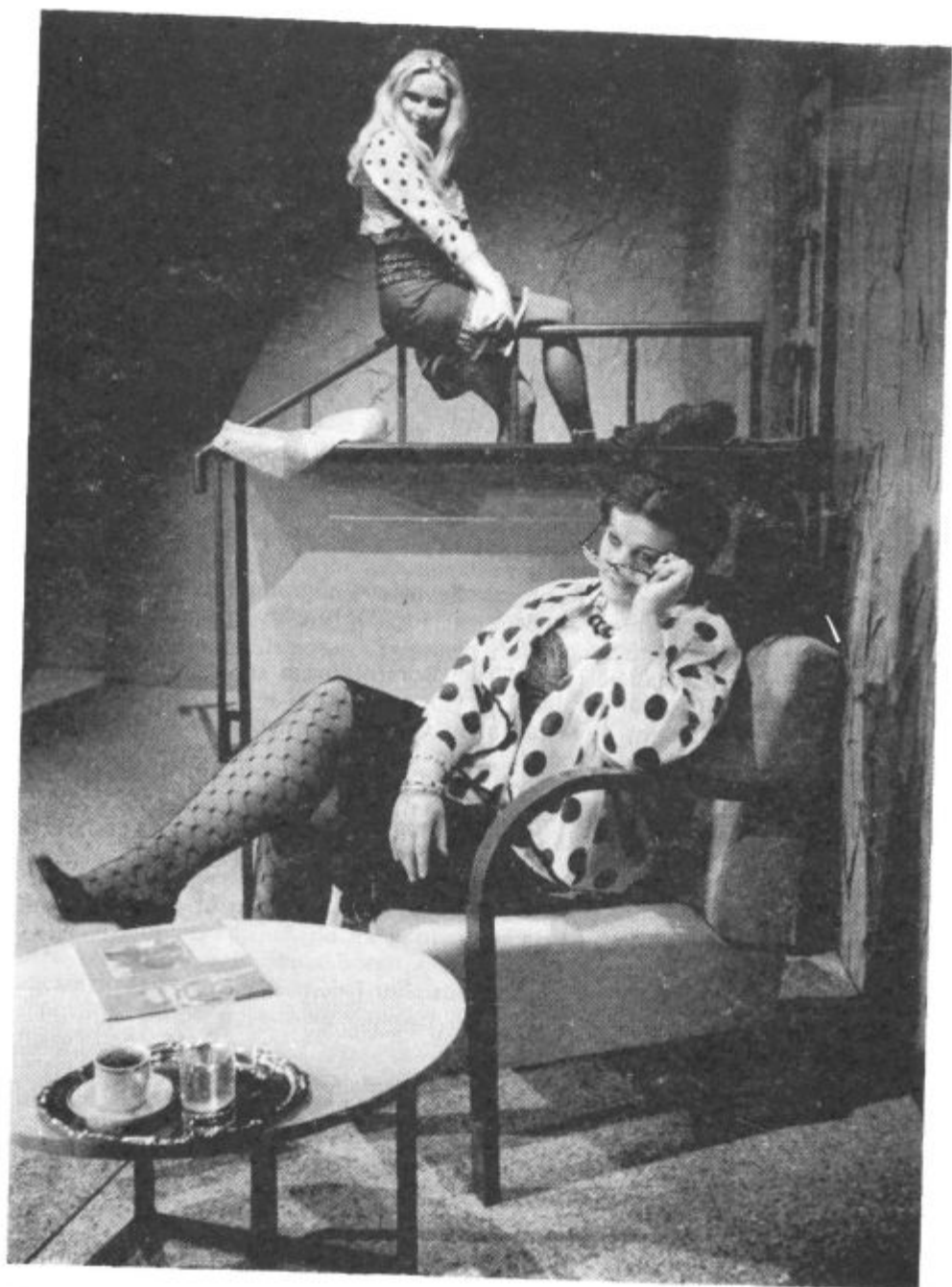
Igra je zelo ustrezno primerljiva z lansko Partljičevo komedijo Ščuka da te kap. Tako bi domala lahko dejali: konec dober, vse dobro.

Spomnimo se še na posamezne žalostne in vesele dogodke v letošnji sezoni celjskega gledališča.

Na začetku sezone, 9. septembra, je umrl igralec Matjaž Arsenjuk. V celjskem gledališču je deloval od 1973 in nadarjeno oblikoval vrsto vlog. Iz zadnjega časa mi ostaja v izrazitem spominu zlasti v vlogi Tice v Brešanovi igri Slavnostna večerja v pogrebem podjetju. Res, kako blizu sta si igra s smrtjo in smrt sama.

T. Williams: STEKLENA MENAZERIJA; rež. Marjan Beek; na sceni: Nada Božič, Peter Boštjančič; sez. 1987/88.

Tone Peršek: PETER IN PAVEL; rež. Franci Križaj; na sceni: Vesna Jevnikar
in (v naslonjaču) Ljerka Belak; sez. 1987/88.

MATJAZ ARSENJUK + 1987,
v uprizoritvi G. Feydeau:
Bolha v ušesu, sez 1985/86.

Igralka Ljerka Belakova je prejela Severjevo nagrado za vlogo Mumije v Strindbergovi igri Sonata strahov ter za vlogi Dojilje in Sganarelvke v Molièrovem triptihu Zgrabite Sganarela.

Igralec Peter Boštjančič je prejel na Borštnikovem srečanju 1987 »nagrado občinstva najboljšemu igralcu« za vlogo nadvojvode Viscontija in vlogo Marojeviča v Prokičevem Metastabilnem Graalu (predstava mariborske drame). Za isto vlogo je prejel tudi nagrado Prešernovega sklada 1988.

Repertoar naslednje sezone celjskega gledališča je glede na najavljene tekste zelo kakovosten, s tem pa, upajmo, tudi gledališko obetaven. V sezoni 1988/89 torej upravičeno pričakujemo od celjskega gledališča dve do tri vrhunske predstave. To je namreč tista mera, ki jo kvaliteta celjskega gledališča ne le omogoča, marveč tudi terjaja.

ANTONIJA FRAS

**KAREL ZELENKO
UMETNIK V LUČI SODOBNEGA SVETA**

Gradivo za članek smo delno pripravili v Celju že ob proslavi umetnikove šestdesetletnice, leta 1985, ko mu je bila posvečena ena od razstav v avlah knjižnice, ki je takrat častila jubileja dveh slikarjev. Karla Zelenka in Avgusta Lavrenčiča. Za oba umetnika so bile izbrane fotokopije grafik, slik v olju, posebej pa sva takrat s kolegico Tatjano Kač prebrali vse pomembnejše članke o njihovih življenjskih poteh in odmevih na njuno umetniško ustvarjalnost.

V naši sodobni slovenski umetnosti predstavlja Karel Zelenko enega izmed najbolj doslednih ustvarjalcev nasploh. Ves čas je zazrt v svojo vizijo sveta in v lasten način posredovanja sporočila, ki ga vedno znova in znova izboljšuje in pogloblja. Verjetno ga doslej največji del našega in tujega občinstva pozna kot grafika, ujetega v poetično in včasih tudi ironično podživljanje sveta. Doslednost in celo presenetljiva sistematičnost njegovih grafik nam govori, da je v resnici vsak list zase zaključena umetnina, prefinjena, ki pa deluje na gledalca mogoče tudi moralistično, na vsak način pa pretresljivo. Prav tako bi njegovim listom težko prilepili kakršno koli stilno oznako.¹ O svojem delu pravi, da ga jemlje kot ventil in kot sredstvo, s katerim izraža svoja čustva in svoja hotenja. Ne pogloblja se v stilne značilnosti posameznih zgodovinskih obdobj umetniškega sveta. Za njegovo umetnost lahko rečemo, da je posvečena človeku in da tudi izhaja iz človeka, človeške figure.

Umetniško pot, na katero je stopil že okrog leta 1953 s prvo razstavo v Ljubljani, nadaljuje dosledno in brez pomislekov: kot pesnik, rahločuten zapisovalec dogajanj v svetu malih ljudi in kot izrazit estet. Vsaka podrobna analiza njegovih del nam vedno razjasni, da Zelenku nikoli ne gre za »modne novitete« in tudi ne za poceni slavo. Vsebina je torej strogo pretehtana, ni izsledek trenutnega razpoloženja in izhaja iz filozofsko zastavljenega koncepta ustvarjalca. V na videz oblikovno tesnih okvi-

Avtorica: Antonija Fras, prof. umet. zgod., bibliotekar; Knjižnica Edvarda Kardašja, Celje

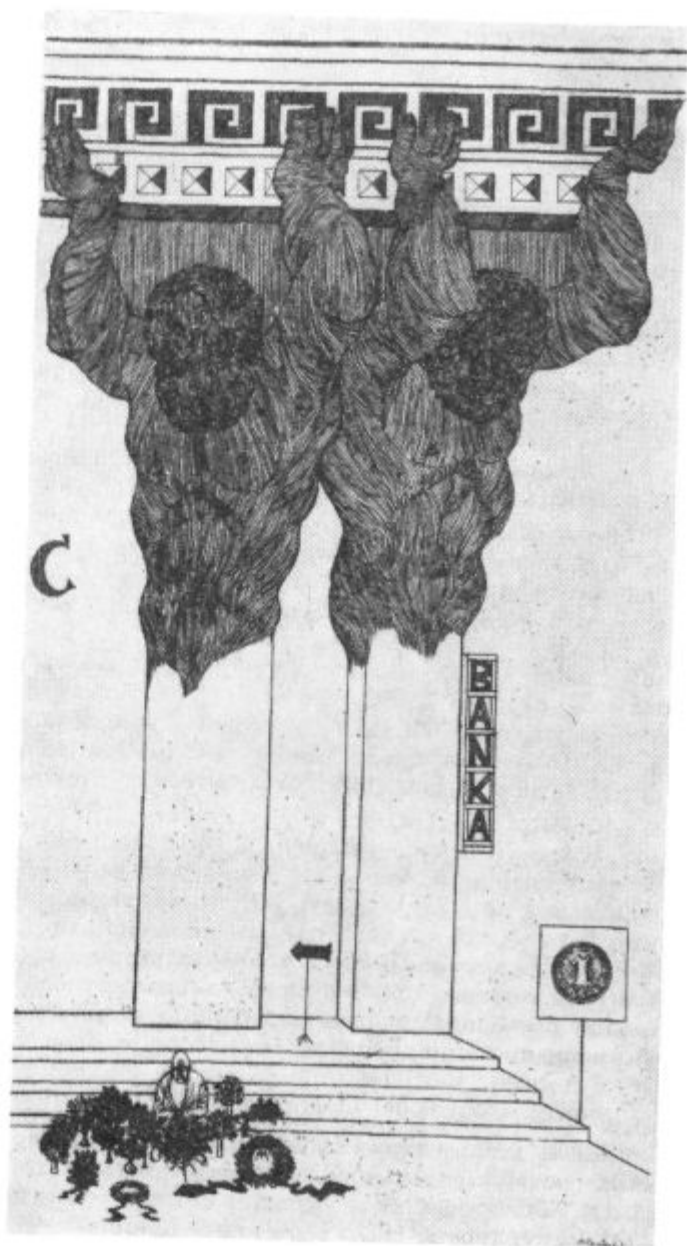
rih figuralnega sveta Zelenkovih grafičnih listov se odkriva tragično doživeta pripoved o dogajanjih v razklanem svetu sodobnosti. V tem oziru se srečuje tudi z avantgardnimi oblikovnimi hotenji zlasti takrat, kadar uporablja črke, številke in napise kot izrazne pripomočke.

Že pri bolj površnem opazovanju grafik zasledimo zanimiv prehod iz pretanjenosti listov ter ironije v monumentalnost in satiro. Le-ta pri umetniku pogosto poudarja obup, ki duši osnovno sporočilo in zaničevalno odstranjuje smeh. Človek kot zamisel preiščevanja in preučevanja je podan z ironijo in posmehom malce zadističnega opazovalca, ki se v svojih »pustolovščinah« in popotovanjih srečuje z odmaknjeno resničnostjo osamljenih klovnov, prodajalcev igrač, balkanskih kmetic, cirkusantov, klošarjev, vojakov, mojstrov mehanikov, ki so se poistovetili s svojimi drobnimi predmeti, »zaljubljenec« vseh starosti, plesalk in dr.² Zdi se, kakor da se je ustavil čas in da je nastopil tisti trenutek, ko se moramo ob podobah pogrezniti sami vase in premisliti.

Med našimi grafiki je zelo malo umetnikov, ki jim na tako uspešen in učinkovit način z navezovanjem na izročilo preteklih umetniških hotenj uspe povezati se v nove tokove sodobnosti. Ustvarjalnost Karla Zelenka lahko z gotovostjo povezujemo z nasledstvom slovenskega lirizma ali celo ekspresionizma, ne brez razloga in ne brez dokazov. Vendar Zelenko v burlesknih prizorih urbaniziranega sveta gradi z bakreno iglo svoje satirične spomenike civilizaciji, ki se še ne zaveda mitov lastnega protislovja. Na ta način se je umetnik tesno povezal s sodobnimi in modernimi tendencami v likovni umetnosti (Ekvilibrist, 1975).

Precizna in gostobesedna grafična risba lahko spominja na filigransko tvorbo ali včasih na melodijo arabesk. Lahko bi rekli, da listi pod mojstveno roko prehajajo iz čipkastea tkanja kopice drobnih stvari v umirjene, tihe izpovedi. Pri vsebini pa je opazen premik od že omenjene cirkuške gneče in vsakdanjega hrupa klošarjev k temnemu filozofskemu preiščevanju o pisnem nesmislu človeškega obstoja. Tako je umetnik v času absolutne prevlade »abstraktnega« načina upodabljanja nakazoval pot v tisto smer, ki smo jo kasneje krstili kot novo siguraliko. Stilna razčlenitev grafik kaže na še eno pomembno lastnost: v Prodajalcu punčk (1958) uspe umetniku doseči pojav popredmetenja ali reifikacije, kar pomeni, da se je človeška figura popolnoma izenačila z obdajajočimi ga predmeti.

Korak za tem, ko se umetnik premakne iz hladne ironije v že dozorelo satiro, pomeni vrh grafičnega snovanja in polno zrelost hotenj iz katere izhajajo vsi nam najbolj znani Zelenkovi listi te dobe. V jedkanici s naslovom »Pred banko« (Sl. 1)³ iz leta 1967, Zelenko mojstrsko obdeluje motiv majhnosti in utesnjenosti sodobnega človeka.⁴ To ne preveč spodbudno resnico je formalno uresničil z dokaj plitvim prostorskim planom risbe⁵ in močnim kontrastom figur, samo dogajanje pa je postavil pred mogočno poslopje banke. Droben mož na vznožju stavbe se žalostno vda usodi in videti je, da ga je vsakršno upanje za boljšo prihodnost zapustilo. Jedrnat, jasen in satiričen jezik ekspresije, ki je nedvomno v ospredju, avtor dodatno stopnjuje še v drobno izrisanimi venci okrog možakarja in likovnimi prvimi avantgardne izraznosti tistega časa: črkami in številkami. Pri tem je umetnik ozadje prizorišča

Slika 1.
Karel Zelenko
»PRED BANKO«
1967 — jedkanica

pustil v celoti belo. Daleč za glavnim prizorom pa se odpira svet antike, sedaj v čisto novi, modernistični formi atektonične kompozicije slike in dehumanizaciji grškega polisa. Zdi se, da je Zelenko v tej risbi uspešno združil

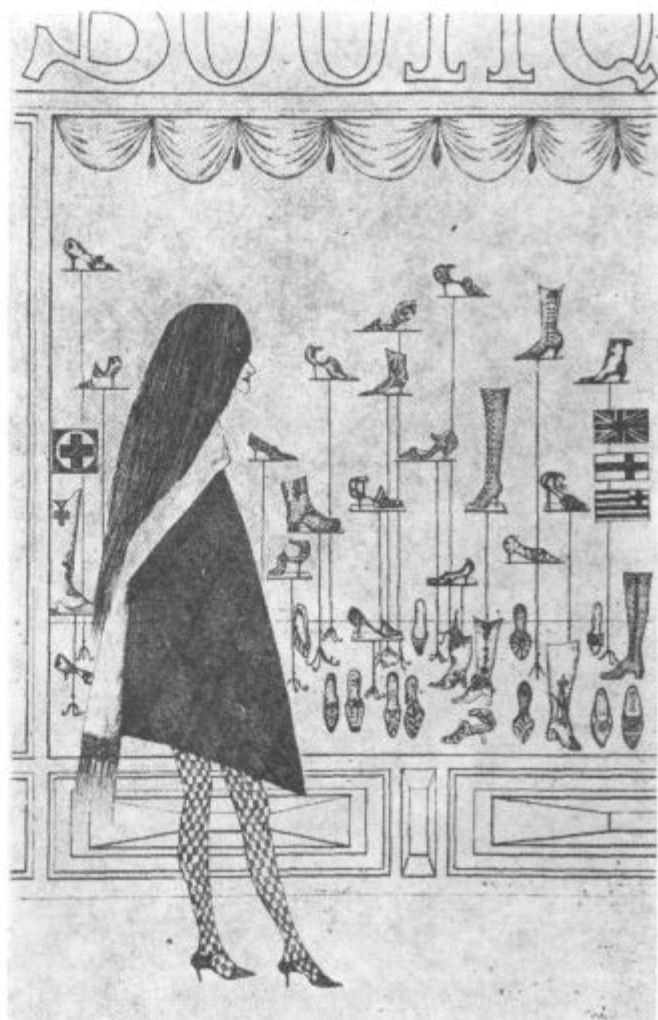
precizno izrisane predmete majhnih velikosti na eni strani s tistimi, ki se uvrščajo med dela monumentalnih oblik na drugi strani.

Narobe je misliti, da gre Zelenku le za ironiziranje sveta in dogodkov v njem. Ves čas goji ravno tako svoj lepotni ideal, pojav, ki je svojstven umetnikom vseh zgodovinskih obdobj, zlasti tistim navdušenim nad človeško podobo. Poduhovljena, dolga, skoraj gotsko pojmovana ženska figura, stoji nepremično pred izložbenim oknom modne obutve (Izložba, 1968) (Sl. 2). Za razliko od prejšnjega, satirično zasnovanega grafičnega lista (v obeh primerih gre za jedkane odtise), je avtor tukaj posvetil večjo pozornost ženski naravi in njeni oblačilni kulturi. Navsezadnje, resnično ni pomembno, ali se nam deklična zunanost zdi kakor apatičen odraz na vse, kar jo obkroža v vsakdanjem življenju, ali pa ima ona v prvi vrsti svoj lasten okus in odnos do kultiviranosti, pomembno je le to, da je Zelenko pristopil izrazni prvini s simpatijo. Kot prejšnje, tudi to avtorjevo sporočilo sloni na močnih kontrastih figuralnega sveta: drobna stopala deklic in nenavadno oblikovan plašč, dolgi, košati, ravni lasje in razgiban, droben vzorec na nogavicah, širok, trden okvir izložbe in bogato okrašeni izdelki trgovine.

Sredi šestdesetih let se je razmahnil način življenja nekoč majhne beatniške skupine ljudi v mednarodni pojav. Ta je zajel v največji meri novi, mladi rod, pri katerem je prevladovala kozmična zavest, spremljana s kolektivnim doživljanjem ugodja v glasbi, recitacijah, petju in plesu.⁶ Po zunanjih lastnostih je oseba tega časa predstavljala izrazito svobodno in, kar je še posebej zanimivo, tipizirano podobo. Kanček dogajanj iz tega sveta nosijo v sebi tudi nekateri Zelenkovi grafični listi (Koncert, 1968). Nedvomno sta vsebina in sporočilo teh slik na kvalitetni ravni tenkočutnega opazovalca dogajanj v družbenem okolju, vendar nam pri grafikah pogled priklene izrazita, mehka in nepretrgana linija, brez odvečnih ovinkov in senčenja.

Mojstrov grafični opus se v vsebini od prvih primerkov iz leta 1946 (»Stavka«, bakropis) krepko spremeni. Sledijo si številni motivi, vzeti predvsem iz urbanega okolja, na kar se nenadoma, a za daljši čas, ki traja še danes, umetnikovo izrazno iskanje ustavi pri cirkuškem življenju.⁷ Cirkus v dobi današnjih izredno razvitih medijev umetnikov mlajših generacij ne privlači več.⁸ Kot klasična prvina pomeni predvsem intimno ugotavljanje istovetnosti ustvarjalca v odnosu življenja na eni in umetnosti na drugi strani. Z drugimi besedami povedano, umetnik v razdajanju svojih čustev, vidi tragiko in pogosto nerazumevanje občinstva. Dejstvo pa je, da je Zelenko ves čas nesebično črpal notranje moči tako, da je prenik motivov v to smer čisto opravičen in pomeni sestavni del umetniškega razvoja ter logično pot ustvarjalca.⁹

Če se sedaj ozremo na več kot tridesetletno dobo slikarskega delovanja, bo že površen pogled gledalca odkril umetnika kolorista. V ospredju je govorica barv, poetično in decentno ubranih (Kvartopirci, olje, 1956; Igralca pasijanse, tempera, 1971; Sopki pred zidom, olje, 1983). Kompozicijsko so slike, podobno kot tudi grafični listi, trdno zasnovane in slonijo na modernističnem konceptu ploskovite odbelave figur in predmetov. Ozadje je skoraj dosledno enobarvno in daje slikam osnovni ton razpoloženja, ki je v njih. Barvni svet pa je največkrat kombinacija rumene, modre, zelene ali vijolične osnove, katere intenzitete igrajo pomembno vlogo: pri temnem ozadju so figure

Slika 2.
Karel Zelenko
»IZLOZBA«
1968 — jedkanica

in predmeti upodobljeni nežno, v pastelnih odtenkih, in obratno, če je ozadje žareče in svetlo, ljudski liki utonejo v temo (Klovn s trobento, olje 1976) (Sl. 3). Le-ti so v začetku slikarske poti Karla Zelenka potegnjeni in delno tudi deformirani (Kvartopirci, 1956), kar je vobče značilno za mojstrovo zgodnje ekspresionistično obdobje, pozneje pa prehajajo v vedno bolj poetičen in simboličen izraz. Prav bi bilo v kakšni od naslednjih razprav opredeliti umetnikov slikarski delež bolj sistematično kot doslej. Pri tej analizi naj omenim le, da je nadvse zanimiva izrazna prvina ženskih likov, v katerih je Zelenko označil vrsto zanimivih značajev: razvajene deklince (Izložba, olje, 1968), dobre življenjske spremljevalke, strastne in emancipirane žene s pomanjkanjem materinskega nagona, liki zaviti v temo iz nižjih družbenih plastí, žene bliž-

njega in daljnega vzhoda, katerih usoda, značaj in vloga so pokriti pod dolgim pregrinjalom obleke.

V keramiki je mojster odkril še eno dodatno možnost za umetniško izražanje.¹⁰ Vselej dovršen v mislih in v izvedbi, Zelenko kroji svet človeške intime v ostro zarisanih konturah in širokih površinah zajetih v prefinjeno barvno skalo, suvereno podaja osebna doživetja, tukaj poetično zasanianega človeka, ki ga včasih zamika drzen izlet v estetiziranje, vendar nikoli ne doseže raven dekorativnosti.

Kot ilustratorja ga srečamo največkrat pri mladinskih delih, kjer se je, med drugim, okušal pri Otroških pesmih in povesticah, pesnika moderne, Dragotina Ketteja (Mladinska knjiga, 1950), zelo znane so tudi njegove poslikave Razbojnika Saladina, Franceta Bevka (Mladinska knjiga, 1959), romana Kaj delati? Nikolaja Gavriloviča Černiševskega z isto letnico izida in Ovčarja Ru-na, A. Cerkovnika (Mladinska knjiga, 1974). No, z nobeno od teh in številnih drugih ilustracij, se ni tako proslavil kot s Črnim tulipanom Aleksandra Du-

Slika 3.
Karel Zelenko
»KLOVN S
TROBENTO«
(Trobentač)
1976 — olje

Slika 4. — Karel Zelenko »IGRALCI KART« — 1956 — olje 62 x 75

masa. Roman je izšel v treh izdajah (zadnja je iz leta 1978), pri katerih ima vsaka nov likovni pristop. Skupna značilnost vseh se razodeva v dosledno enostavnem, sproščenem in razumljivem jeziku, ki zasluži pohvalo javnosti. V času, ko imajo ilustratorji pogosto proste roke pri »prevajanju« besedila v slikovno gradivo, preseneča umetnikov umirjeni značaj, ki še vedno goji izredno spoštljiv odnos do pisatelja, brez zahtev po tekmovalnosti. V takšnem primeru je namen ilustratorja omogočiti bralcu branje, ki sprošča ne da bi pretirano vznemirjal domišljijo. Lahko bi rekel, da je Zelenko v knjižnih ilustracijah večinoma realist.

Od vseh tujih likovnih poznavalcev, ki so si ogledali Zelenkove razstave, je gotovo najbolj izviren R. H. Marijnissen, kritik, ki živi in dela v belgijski prestolnici. Leta 1967 je napisal v dnevniku *De Standaard* oceno o razstavi Zelenkovih grafik v Galeriji Le Creuset (Bruselj) in v kateri pravi, da umetnik vidi ogroženost sodobnega človeka, še posebej v velikih urbaniziranih centrih, kateremu »kot metulji s papirnatimi krili, grozi smrt na vodi«. Pri ostalih kritikah in opredelitvah je večina strokovnjakov podprla misel, da je mojster ustvaril resnično osebni umetniški izraz. Podoben, ironični nasmej je znal upodobiti znani hrvaški grafik Zlatko Bourek z enakim razpo-

loženjem utrujenosti, po lirični in sijajni risbi rahločutnega umetnika se lahko primerja z Nikom Pirnatom, a ljubezen do drobno izrisanih detajlov lahko poiščemo še posredno pri orientalni umetnosti.

Med pomembnejše samostojne razstave bi lahko uvrstili naslednje:

- 1953 Ljubljana, Umetniška zadruga
- 1956 Ljubljana, Jakopičev paviljon
- 1962 Zagreb, Kabinet grafike JAZU
- 1967 Bruselj, Galerie Le Creuset
- 1968 Liege, Galerie Les Metiers d Art
Videm, Galeria del Centro
- 1969 Antwerpen, Galerie De Brackeleer Studio
- 1971 Bruselj, Galerie Le Creuset
- 1972 Paris, Galerie C. Colin
- 1974 Maribor, Galerija Rotovž
- 1976 Dubrovnik, Galerija Sebastijan
- 1978 Köln, Galerie »K« Hoffmann
- 1985 Milano, Galleria Pagani
Ljubljana, Likovno razstavišče Rihard Jakopič

Pri skupinskih razstavah je največkrat razstavljen na Bienalu grafike v Ljubljani, udeležil pa se je tudi številnih drugih tovrstnih mednarodnih srečanj v tujini (International Exhibition of graphic Arts v Leedsu, Newcastleu in dr., Internationale Graphik, Cuxhaven, Mostra internazionale del arte grafica contemporanea itn.).¹¹

Zivljenjepis:

Rojen je v Celju 15. 9. 1925. Po končani srednji šoli nadaljuje študij na umetno-obrtni šoli v Ljubljani in Gradcu ter na Akademiji likovnih umetnosti na Dunaju (pri prof. Martinu Böcklu) in v Ljubljani. Leta 1949 diplomira na oddelku za kiparstvo pri prof. Kalinu. Grafično specialko dovrši leta 1951 pri prof. B. Jakcu. Prvo zaposlitev opravlja v keramični industriji v Kamniku ter leta 1954 na šoli za oblikovanje v Ljubljani. Od leta 1959 ustvarja kot svobodni umetnik v Ljubljani in Grožnjanu. Udejstvuje se kot grafik, slikar, keramik in ilustrator.

Kot strokovnjak je opravljal tudi dolžnosti predsednika Društva likovnih umetnikov Slovenije in člana Predsedstva Kulturne skupnosti Slovenije.

Nagrade:

- 1962 — odkupna nagrada JAZU na II. razstavi jugoslovanske grafike, Zagreb
- 1964 — nagrada Prešernovega sklada za grafiko, Ljubljana odkupna nagrada »Vjesnika« na III. razstavi Jugoslovanske grafike, Zagreb
- 1968 — odkupna nagrada zavoda Ognjen Prica na V. razstavi jugoslovanske grafike, Zagreb
- 1974 — nagrada vstaje slovenskega naroda za ciklus grafik iz NOB, Ljubljana

POMEMBNEJŠA LITERATURA:

- A. Bassin: Grafika Karla Zelenka, Naši razgledi, Ljubljana 27. 4. 1963
 E. Cevc: Katalog Slowenische Graphiker der Gegenwart, Celovec, Berlin 1955
 Špelca Čapič: Grafik Karel Zelenko, Sinteza, 23. 5. 1972
 Eadem: Katalog »Lakovič, Möller, Zelenko«, Jakopičev paviljon, Ljubljana, 1956
 J. Depolo: Pjesnik malog svijeta, Vjesnik, Zagreb, 4. 5. 1962
 Janez Dokler: Zelenko, Mala galerija, Ljubljana, 1963
 Niko Goršič: Balada o poti na smetišče, Mladina, 30. 9. 1968
 Karel Zelenko, Sonja Rauter in Rok Zelenko (ob 750-letnici mesta Kamnik in ob 8. marcu), Kamnik 1979
 Katalog razstave Sonje in Karla Zelenka v Dolenjski galeriji, spremno besedo napisal Ivan Sedej, Novo mesto, 1976
 Zoran Kržišnik: Savremena jugoslovanska grafika, Beograd, 1963
 Idem: Zeitgenossische jugoslavische Graphik, Katalog, München, 1964
 Luc Menaše: Lakovič, Zelenko, Pirnat, Naši razgledi, Ljubljana, 6. 2. 1960
 Janez Mesessnel: Soliden slikarski slog K. Zelenka v Mali galeriji, Ljubljanski dnevnik, 13. 9. 1954
 Idem: Umetnost med kamnitimi zidovi, Delo, Ljubljana, 31. 8. 1974
 15 sodobnih slovenskih grafikov. Potujoča zbirka Moderne galerije, Ljubljana, september — november 1980. Uvodna beseda: Breda Misja.
 Stephanie Rey: Zelenko, Le Phare, Bruselj, 17. 12. 1967
 Ivan Sedej: Grafični listi Karla Zelenka, Obzornik, 1969, št. 12
 Idem: Grafika, Graphik, gravures, Ljubljana, Cuxhaven, 1978
 Idem: Katalog der Einzelausstellungen, Galerie »K«, Köln, 1978
 Melita Stele-Možina: Zelenko Karel, Enciklopedija likovnih umjetnosti, Zagreb, 1966, knjiga IV., str. 609.
 Eadem: Bibliografija Karla Zelenka, Moderna galerija, Ljubljana, 1976, tipkopiš
 Fran Sijanec: Sodobna slovenska likovna umetnost, Maribor, 1961
 Marjan Tršar: Karel Zelenko, naši sodobniki, slikarji in kiparji, Delo, Ljubljana, 16. 9. 1968
 Umetnost v slikah, 1—18, knjižna zbirka Državne založbe Slovenije, 1968—1971, prevodi Helene Menaše, Ljubljana, zv. 12, Naša doba, 1970
 Franc Zalar: 20 grafik — 20 izpovedi, Dnevnik, Ljubljana, 22. 10. 1975
 »Karel Zelenko in Sonja Rauter Zelenko«, razstveni katalog Likovnega salona v Celju, februar 1987

OPOMBE

¹ Po mnenju večine strokovnjakov, gre za umetnika, ki nadaljuje ekspresionistično tradicijo, toda Zelenko se v svojih delih v 70-tih letih (20. st.) močno približa tudi surrealizmu, oz. simbolizmu (Mora, 1971).

² Motive in njihov razvoj je doslej najbolj izčrpno in sistematično opredelil Ivan Sedaj (gl. dela navedena med literaturo).

³ Izbor reprodukcij je nastal v soglasju z umetnikom posebej za to priložnost.

⁴ Svet velemestnega človeka in njegova usoda v visoko urbaniziranem okolju je slovenski grafiki znana že nekaj časa. Prve primerke sta k nam iz praškega likovnega kroga prinesla Božidar Jakac in Miha Maleš v obdobju med obema vojnama.

⁵ Umetnostna zgodovina ločuje dva kriterija v likovni obravnavi ozadja: ploskovit in perspektivičen, tako sta oba v sodobni umetnosti enakovredna ter, nasprotno renesančnemu vrednotenju, vključujeta praznino v oblikovanje in namesto pretakanja prostora nastane površinska napetost.

⁶ Majda Stanovnik: Angloameriške smeri v 20. stoletju, Literarni leksikon, Ljubljana, 1980, str. 62—63.

⁷ 20. stoletje še pozna nekaj istovrstnih slikarjev cirkuškega žanra. Pablo Picasso (1881—1973) je mdr. v »rožnatem obdobju«⁸ svojega slikarstva upodobil leta 1905 Družino akrobatov (Washington, National Gallery of Art). Nič manj svetovno znana ni njegova druga, nekoliko mlajša podoba z naslovom Harlekin (1917), shranjena v barcelonskem muzeju moderne umetnosti. Drugi veliki protagonist tega žanra je eden izmed vodilnih ekspresionistov, Georges Rouault (1871—1959), ki je ravno tako leta 1917 naredil uspešno skupine Treh klovnov (St. Louis, ZDA).

⁸ Janez Mesessnel, Delo, 12. 9. 1987

⁹ Doslej najbolj pregleden seznam razstav, je poleg monografije (1978, Ljubljana, Cuxhaven, Ivan Sedej), isto snov zbral tudi razstavni katalog zakoncev Zelenko Likovnega salona v Celju za razstavo iz leta 1987.

¹⁰ Karel Zelenko..., Kamnik 1979 (gl. dela navedena med literaturo).

¹¹ »Karel Zelenko in Sonja Rauter Zelenko«, razstavni katalog Likovnega salona v Celju, februar 1987.

ALENKA DOMJAN

PETINDVAJSETLETNICA LIKOVNEGA SALONA CELJE**Kratek pregled razvoja**

Zavrtimo kolesje časa tja do novembra leta 1962. do trenutka ustanovitve stalnega razstavišča — Likovnega salona Celje, ki je od rojstva do danes doživela prenekatero organizacijsko spremembo. Njegova ustanovitev se je porajala iz potreb in na podlagi obujene ideje izpred vojnih let (1. celjski kulturni teden leta 1938, v okviru katerega so se predstavili pomembni, takrat delujoči likovniki v Celju), njena realizacija pa je bila v interesu profesionalnih likovnih umetnikov, ki so se istega leta organizirali v celjski pododbor Društva slovenskih likovnih umetnikov. Upravitelj Likovnega salona je bil spočetka Pododbor DSLU, ki je imel v teh prostorih (Trg svobode 9) tudi svoj sedež. Ker niso imeli lastnih sredstev za njegovo trajno vzdrževanje, je upraviteljstvo Likovnega salona prevzel Občinski ljudski odbor Celje, ki je 12. aprila 1963 izdal odločbo, s katero je postal Likovni salon samostojni kulturni zavod. Upravni odbor so sestavljali člani Pododbora DSLU Celje, ki so s svojim prostovoljnim delom vodili Likovni salon vrsto let. Finančna sredstva za pokrivanje materialnih stroškov razstav je do leta 1963 dodeljeval OLO Celje, po reorganizaciji občinske uprave pa občinski proračun in svet za kulturo in znanost. V sezoni 1971/72 je prišlo v organizaciji Likovnega salona do pomembne spremembe. Namesto upravnega odbora, ki je opravljal tudi vlogo umetniškega sveta, so na občnem zboru Pododbora DSLU izvolili nov umetniški svet, v katerega so vključili tudi umetnostnega zgodovinarja in dva člana iz večjih kulturnih središč. S tem je Likovni salon pridobil možnost močnejšega povezovanja v vseslovenski kulturni prostor. V letu 1972 beležimo še en dogodek — ustanovitev Društva oblikovalcev Celje, ki se je s svojo vsebino in delom vključevalo v program dela Likovnega salona. V sezoni 1973/74 se pokažejo prvi resnejši organizacijski in kadrovske problemi, ki že v naslednjem letu prerastejo v hujšo krizo. Ta se je pokazala tudi v vsebini dela, izpostavila pa je nujno potrebo po profesionalizaciji strokovnega dela. Hkrati

Avtorica: Alenka Domjan, dipl. umet. zgod., kustos Likovni salon Celje.

je prišlo tudi do reorganizacije Pododbora DSLU Celje, ki je vsa leta oblikoval in udeleževal likovno ponudbo v Celju. Kot društvo so izgubili svoj status, to pa je pomenilo tudi izgubo statusa Likovnega salona. Po dvanajstletnem kontinuiranem razvoju in delu, ko je le-ta postal že pomemben in nepogrešljiv člen likovno-galerijske dejavnosti v republiki in ko so se njegove vzgojno-izobraževalne razsežnosti trdno zakoreninile v vse večjem številu ljubiteljev likovne kulture in šolske mladine, so v Celju postavili vprašanje njegovega obstoja. Prevladal je vendarle zdrav razum in dne 22. 9. 1975 so na skupščini Kulturne skupnosti Celje potrdili začasno rešitev in sicer v obliki sedemčlanskega odbora z nalogami vodenja in upravljanja, ki se je formiral v okviru KSOC. Ta rešitev pa ni bila samo začasna, kajti za pridobitev statusa profesionalnega likovnega razstavišča je bilo potrebno nadaljnjih nekaj let. Šele s 1. februarjem 1978 je dobil Likovni salon stalno zaposlenega kustosa, katerega delovno mesto je bilo ustanovljeno najprej v okviru Zavoda za spomeniško varstvo, sočasno pa se je reševalo njegovo dokončno statusno vprašanje. Zaradi premajhnega števila zaposlenih so ovrgli zamisel o samostojni kulturni instituciji in našli salomonsko rešitev v združevanju različnih dejavnosti, glasbene in likovne, v Zavod za kulturne prireditve, ki je pričel s svojim delom 1. 1. 1979 (v ustanovitvi) in s 1. 3. 1980 dobil svojo dokončno verifikacijo.

Kljub navedenim organizacijskim spremembam, ki so ga spremljale skozi vseh 25 let, Likovni salon ni nikoli prekinil svojega dela. Že v samem začetku je oblikoval vsebinski program, ki je bil strokovno utemeljen in s katerim se je vključeval v širša kulturna in družbena prizadevanja Celja in regije. V začetni fazi je bil program vezan na posamezna slogovna obdobja po kronološkem zaporedju, v kriznih obdobjih, ki so se nekajkrat pojavljala, pa so program reševali naključno, vendar nikoli v škodo kvalitete. Z izostreno razstavno politiko, ki so jo razvijali od ustanovitve naprej, je postal Likovni salon nepogrešljiv člen ožjega likovnega in širšega kulturnega življenja v Celju, vključil se je v likovno-galerijsko dejavnost slovenskega prostora, zadnja leta pa uveljavlja tendence medrepubliškega sodelovanja. V skladu s programom, ki je bil ob ustanovitvi Zavoda za kulturne prireditve ponovno potrjen in dopolnjen, seznanja s svojim delom občane vseh slojev in generacij s kakovostnimi dosežki likovnih ustvarjalcev na občinskem, regionalnem, republiškem, medrepubliškem in deloma tudi mednarodnem nivoju. Sočasno daje likovnim umetnikom celjske regije in ustvarjalcem s področja uporabne umetnosti možnost enakovrednega vključevanja v razstavni program, ki ga oblikuje programski svet Likovnega salona. Leta 1986 smo v svoj redni razstavni program vključili tudi periodične razstave bienalnega značaja s področja animiranega filma, z izrednim programom pa se dinamično vključujemo v širše manifestacije, ki jih vrednotimo kot pomemben prispevek k razvijanju medsebojnih odnosov različnih družbeno-gospodarskih dejavnikov. Celotna razstavna dejavnost Likovnega salona, ne glede na vsebino in vrst del, je vezana na trenutna in aktualna likovna snovanja v našem prostoru, v prerezu njihovega gibanja in uveljavljanja v širšem jugoslovanskem prostoru. Vendar pa smo zaradi prostorskega problema strogo vezani na manjše in osebne predstavitve avtorjev, kajti že pri manjših skupinskih razstavah se pojavlja vprašanje ustvarjalne identitete posameznega avtorja, ki v sklopu širše predsta-

Alenka Domjan otvarja razstavo »Utrinek slovenske likovne tvornosti«
podnaslovljeno »Darilo za darilo«, december 1985.

vitve samo z enim ali dvema nazstavljenima eksponatom izgubi svoj pomen. Zaradi utopističnosti misli o pridobitvi dodatnih razstavnih prostorov, smo razstavni program z letošnjim letom prilagodili pogojem, ki jih imamo, in ga oblikovali kot cikle razstav z aktualnimi dogajanja po tematiki ali mediju, ali pa kot predstavitev obsežnejšega opusa posameznega ustvarjalca v sistemu 2 do 3 zaporednih razstav.

Do junija 1988 je beležil Likovni salon 321 likovnih predstavitev z okoli pol milijona obiskovalci ali okoli 1560 obiskovalci na razstavo. Obisk je vsa leta variabilen, največkrat odvisen od razstavnega programa. Največji obisk beležimo v drugi polovici sezone 1976/77 (po adaptaciji razstavnih prostorov), leta v naslednjih letih ni bistveno upadel. V letu 1980, ko se je program Likovnega salona močneje vezal na najsodobnejša in aktualna dogajanja v likovni umetnosti, je bil sicer viden rahel upad, vendar v naslednjih letih ponoven dvig vseh do letošnjega leta, ko kljub kvalitetnemu a trendovsko manj atraktivnemu programu, ponovno upada. Se vedno pa se uvrščamo med najbolj obiskane galerije v slovenskem prostoru.

Delo Likovnega salona pa ni vezano samo na razstavno dejavnost, ki jo tudi dokumentacijsko urejamo in strokovno publiciramo (izdaja katalogov), temveč tudi na splošno kulturno izobraževalno dejavnost, ki zahteva propagando likovne umetnosti med šolsko mladino, neposrednimi proizvajalci ter občani. Mreža dejavnosti presega prostorsko lokacijo samega razstavišča, saj v okviru interesov posameznih delovnih organizacij nudimo strokovno pe-

moč pri pripravi posameznih likovnih razstav v internih razstaviščih, predvsem pa pri likovni opremlitvi poslovnih prostorov. Likovni salon je kot osrednji nosilec likovne dejavnosti v Celju v svoj razvejani program v preteklem letu, z denarno pomočjo Kulturne skupnosti občine Celje, odprl novo prodajno galerijo IZBA na Slomškovem trgu 11. Njen namen je vzpostaviti globlji estetski odnos med kupcem in umetniškimi deli ter s prodajo kvalitetnih likovnih izdelkov uporabne umetnosti dvigniti likovno osveščenost širše publike. Poleg navedenih dveh osnovnih dejavnosti, prirejanja likovnih razstav in popularizacije likovne umetnosti tudi kot možnost nakupa umetniško neoporečnih del, gradi Likovni salon že od svoje ustanovitve dalje stalno zbirko sodobne slovenske likovne umetnosti. Do leta 1980 je bil koncept zbiranja neposredno vezan na razstaveni program Likovnega salona (odkupi z razstav kot edina stimulacija umetniku, ki je vložil svoje delo in znanje v prezentirani likovni material), kasneje pa smo zaradi vse slabših finančnih pogojev in zaradi same vsebine zbirke, ki naj bi prioritarno zbirala likovne dosežke celjskih ustvarjalcev, smo razpoložljiva sredstva namenili odkupu najkvalitetnejših del domačih avtorjev. Število odkupov je bilo vseskozi odvisno od poslušnosti posameznih družbenih struktur in delovnih organizacij, ki so namenjala sredstva za bogatitev zbirke, od leta 1972 dalje pa sta edini vir Kulturna skupnost občine Celje in Kulturna skupnost Slovenije (v manjši meri). Stalna zbirka poseduje 44 *grafičnih listov* naslednjih avtorjev: Rudi Španzel, France Mihelič, Andrej Ajdič, Melita Vovk Štih, Karel Zelenko, Zdenka Golob, Ja-

Posnetek z otvoritve razstave »Utrinek slovenske likovne tvornosti« podnaslovljena Darilo za darilo, december 1985.

Izrez vpogleda v prodajno galerijo IZBA na Slomškovem trgu 11.

nez Knez, Marijan Tršar, Viadimir Makuc, Marko Suštarič, Nada Lukezič, Andrej Jemec, Gorazd Safran, Kiar Meško, Bogdan Borčič. Zvest Apollonio, Pavel Medvešek, Tinca Stegovec, Lojze Spacal, Boris Kobe, Branko Suhy, Peter Krivec, Vjenčeslav Richter, Sonja Lamut, Boris Jesih, Anton Herman, Jožef Muhovič, Stane Jagodič, Ivan Lovrenčič in Božidar Jakac; *13 risb in akvarelov*: France Slana, Ivan Seljak Čopič, Albin Rogelj, Ludvik Pandur ml., Darinka Pavletič Lorenčak, Franc Purg, Jana Vizjak; *vrsto slikarskih del*: Ratimir Pušelja, Ive Subic, Herman Gvardijančič, Vida Slivnik Belantič, Zmago Jeraj, Lojze Logar, Maksim Sedaj st., Vida Fakin, Milan Lorenčak, Lajči Pandur st., Igor Pleško, Nikolaj Omerza, Floris Oblak, Emerik Bernard, Stefan Planinc, Avgust Lavrenčič, Jelica Žuža, Miligoj Dominko, Polde Oblak, Leopold Hočevar, Jože Čiuha, Jože Tisnikar, Janez Vidic, Leon Koporca, Janez Sibila, Marko Suštaršič, Gabrijel Humek, Maksim Sedej ml., Irena Spendl, Bard Iucundus, Bogdan Čobala, Marija Rus, Marij Pregelj, Silvester Komelj, Milan Rijavec, Rudolf Kotnik, Jaro Hilbert, Tone Lapajne, Jana Vizjak, Rudi Spanzl, Karel Zelenko in Dalibor Zupančič; *kiparska dela* avtorjev: Drago Tršar, Janez Boljka, Janez Pirnat, Stane Jarm, Peter Černe, Dragica Čadež Lapajne, Vladimir Stoviček, Sonja Rauter Zelenko, Mojca Smerdu, Jože Pohlen, Franc Purg, Milisav Tomanič, Vasilije Četković in Anton Herman. Ven-

dar pa dela stalne zbirke ostajajo nedostopna javnosti (prezentiramo jih samo z občasnimi razstavami v Likovnem salonu in — zadnja predstavitev — v novih prostorih Muzeja revolucije od aprila 1986 do januarja 1988), deponirana so na podstrešju Pokrajinskega muzeja Celje. Vprašanje stalne zbirke nikakor ni samo skrb Likovnega salona, temveč je vsesplošna družbena odgovornost, na katero smo večkrat opozorili tako v okviru Kulturne skupnosti Celje kot občinske konference SZDL. Odlaganje problema stalne zbirke, ki nima niti lastnih depojev kaj šele stalnega razstavnega prostora, pomeni diskvalifikacijo neke kulturne vrednosti, ki smo jo 25 let gradili in katere duhovna moč vodeni v temini podstrešja. Edine realne možnosti za pridobitev stalnega prostora so bile leta 1977 (predvidena rešitev v levem spodnjem traktu Narodnega doma kot podaljšanje Likovnega salona), kasneje pa so bile izrečene le blede misli nerealnega značaja. Ker stalna zbirka nima javne vrednosti, izgublja vzgojno izobraževalno in didaktično vlogo, s programom odkupov pa vse težje nastopamo v okviru Kulturne skupnosti Slovenije.

In kot zaključek, Likovni salon, kljub nekajkratnim reorganizacijam, finančnim, prostorskim in moralnim krizam, ni nikoli prekinil svojega dela. Vrstel se je v celjski in širši slovenski kulturni prostor ter s svojim delovanjem postal neodtujljiva vrednost vzgojno-izobraževalnega pomena.

zavod za kulturne
prireditve celje

Ob 25. letnici delovanja Likovnega salona Celje

se uresničujejo želje in prizadevanja Kulturne skupnosti občine Celje
in ZKP Likovnega salona z otvoritvijo

stalne prodajne galerije IZBA,

ki bo v petek, 20. novembra 1987 ob 12. uri
na Slomškovem trgu 11 v Celju.

Prva tovrstna ponudba v Celju in širši okolici, ki bo poleg prodaje umetniških del in unikatov uporabne umetnosti, nudila tudi strokovne nasvete za likovno opremo poslovnih prostorov, je dragocena pridobitev k vzpostavljanju globljega estetskega odnosa do vizualne kulture kot likovnosti v najširšem smislu.

Kvaliteta in zaupanje naj ne bo samo fraza, temveč vitalni del odnosa med kupci
in ponudnikom.

Anta Trobej, Poljski šopek, olje (50 x 40)

Foto Viktor Berk

ANTA TROBEJ

Zaradi študija in poučevanja biologije in kemije v Celju se je Anta Trobej (1910) dokaj pozno odločila za ljubiteljsko in samorastniško izpovedovanje v slikarstvu, čeprav slika že od svoje mladosti.

Prva samostojna razstava Ante Trobejeve je bila v Narodni banki v Celju leta 1963, s tem pa se prične tudi intenzivno delo in članstvo v društvu oziroma likovni sekciji France Prešeren v Celju. Od takrat pa do danes je minilo 25 samorastniških let. Delo v društvu je bilo neposredno povezano s širšim slovenskim prostorom in Združenjem likovnih skupin Slovenije. Avtorica je tako deležna strokovne pomoči Združenja in zato prvič sodeluje 1977 leta v slikarski koloniji v Seliščih v Slovenskih Goricah, zatem pa v naslednji koloniji v Titovem Velenju. V zajetnih Antinih zapiskih tako lahko ugotovimo, da svojih slik ni pokazala javnosti samo na samostojnih razstavah, ampak je sodelovala tudi na 65 skupinskih razstavah po vsej naši republici. Za svoje delo je prejela diplomo in plaketo Združenja likovnih skupin Slovenije.

Stilni značaj Antinih del niha med realizmom in manj pogostim, večkrat poetično obarvanim ekspresionizmom.

Nedvomno bo slikarstvo Ante Trobejeve ostalo še naprej zgled ljubiteljskih slikarjem.

(Stane Petrović, iz uvodne besede na retrospektivni razstavi avtoričinih del v Celju, v Muzeju revolucije, 23. listopada 1987)

GUSTAV GKOBELNIK

ZBOROVODSKI SEMINARJI MLADINSKEGA PEVSKEGA FESTIVALA CELJE 1966—1981

»To je bil tudi smoter seminarja — spoznavati, širiti, poglobljati in znati podajati oz. posredovati. Glasbeni pedagogi bi se temu smotru morali čimbolj približati, s tem bi takšni in podobni seminarji dosegli svoj namen.«

Kot beremo v sestavku Dragice Žvar CELJSKI ZBOROVODSKI SEMINARJI V ORGANIZACIJI JUREŤA VREŽETA,¹ se je glasbeni pedagog, pedagoški svetnik Jurčič Vreže namenil, da bi v prihodnje (po letu 1965) zborovodske seminarje organiziralo že nekaj let staro Društvo glasbenih pedagogov (DGP) pod predstvom prof. Egona Kuneja skupaj z Mladinskim pevskim festivalom (MPF), obetajoč si s tem sodelovanjem uspešnejše nadaljevanje že utečenih seminarjev. Seminar v letu 1965² namreč zaradi ukinitve celjskega okraja,³ zatem pa okrajnega sveta Svobod kot glavnih finančnih podpornikov ni več uspel na ravni seminarjev v letu 1958—1965. Odločitev je bila naravna, saj je dopolnilno izobraževanje zborovodij *spočel* MPF, ki je bil ves čas personalno povezan z vodstvom DGP. Zborovodski seminarji so torej preobrazili prvotno — rekli bi — ljudskoprosvetno aktivnost v strokovno institucijo vzgojno izobraževalne narave, ne da bi jo tedanja republiška Zveza kulturno-prosvetnih organizacij — to je treba povedati — gmotno ali vsaj moralno podprla, pa čeprav so seminarji po domicilu udeležencev dobili republiško razsežnost.⁴

V nadaljevanju tega sestavka skušamo po izčrpnih zapisnikih organizacijskega vodje teh seminarjev Jurčiča Vrežeta ohraniti spomin na organizacijo, potek in vsebino te svojevrstne, nemalo pomembne vzgojno-izobraževalne institucije v letih 1966—1981.

1966

Za kraj seminarja je organizator izbral Titovo Velenje. Na razpis, objavljen zgodaj spomladi tega leta, se je prijavilo več zborovodij, kot pa so jih organizacijske zmogljivosti dopustile. Sprejetih je bilo 46 zborovodij, med njimi 3 iz zamejstva — iz avstrijske Koroške (Žitara vas, Celovec) in Trsta, ter 4 iz AP Vojvodine (Vršac, Novi Sad). Prevladovala je ženska udeležba (31). Največ seminaristov je bilo iz mariborske bližnje in daljnje okolice, nekaj manj

Objavljamo v spomin lani (18. decembra 1987) preminulega glasbenega pedagoga JURČIČA VREŽETA, utemeljitelja in do leta 1979 glavnega tajnika Mladinskega pevskega festivala v Celju.

s Koprskega, zatem iz Zasavja in Posavja, pa iz Ljubljane oz. njene okolice ter predvsem z območja bivšega celjskega okraja.

Studijski program tečaja (avtor prof. Egon Kunej) je zadnji junijski teden v učilnicah osnovne šole »Miha Pintar Toledo« uresničilo kar 11 glasbenih pedagogov: Radovan Gobec (dirigiranje in metodika zborovodstva), Egon Kunej (sodobna literatura za mladinske zборе, analiza pesmi ipd.), Lojze Lebič (dirigiranje), Peter Lipar (zborna petje), Slavko Mihelčič (dirigiranje), Branko Rajšter (metodika glasbenega pouka), Jurče Vreže (metodika glasbene nega pouka) ter Zagrebčani Mito Cipra (metodika glasbenega pouka), Zlatko Grgošević (metodika glasbenega pouka) in Zoran Palčok (glasbena izobrazba) ter iz Züricha Andreas Joun (glasovna izobrazba). Metodika glasbenega pouka je bila posredovana s posebnim pogledom na glasbeno vzgojo v osnovni šoli od IV. do VIII. razreda, dirigiranje pa posebej za začetnike, posebej za nadaljevalce.

Po šestih dneh intenzivnega dopoldanskega in popoldanskega pa celo večernega dela so se 30. junija tako tečajniki kot predavatelji na splošno zadovoljni razšli: prvi zato, ker jim je seminar osvežil že deloma pozabljeno znanje, vendar z željo po izdatnejšem praktičnem delu v prihodnje in s pripombo, da je večernim predavanjem po večurnem dopoldanskem in popoldanskem pouku že težko slediti, ter končno z mislijo, da bi tudi nekaj družabnega življenja prispevalo k splošnemu uspehu. Kaj pa mentorji? Te je upravičeno zajel občutek, da so uspeli v utrjevanju poti k novim bregovom zborovskega petja (Lebič), da je vsak od njih zagotovo prispeval po en kamen v izgradnjo naše pevske kulture (Grgošević) in še, da bi za usvajanje osnovnega praktičnega znanja, denimo v dirigiranju, bile v prihodnje primernejše manjše skupine (Mihelčič); hkrati pa so samokritično ugotovili, da glasovna izobrazba ni stvar le nekaj ur dela, da pa so bile opravljene ure zagotovo vzpodbuda za nadaljnji študij (Joun).⁵

1967

Glede na trenutne organizacijske zmogljivosti je bilo v seminar — ponovno v Titovem Velenju — sprejetih skoraj enako število seminaristov kot leto poprej (47). Primerjava s spiskom 1966 pove, da se jih je domala polovica (22) odločila za nadaljevanje. S pokrajinskega vidika se sestav seminaristov ni dosti razlikoval od sestava preteklega leta; velja pa omeniti, da je rahlo narastla udeležba s širše celjske okolice in da sta našla pot v seminar le še dva z onkraj Sotle (Prijedor), po spolu pa so enako kot preteklo leto prevladovala ženske (30).

Program je v učilnicah OŠ »Gustav Šilih« v glavnem izvajal isti predava teljski team kot leto prej (Gobec, Kunej, Lebič, Lipar, Mihelčič, Vreže), pridružil pa se mu je še Borut Loparnik (Glasba XX. stoletja), a od prejšnjih »zunanjih« mentorjev sta se odzvala Zlatko Grgošević in Andreas Joun, vsak s svojim že znanim predavanjem. Pouk dirigiranja so v smislu predloga iz preteklega leta delili na dve stopnji (II. in III.).

Sprejem pri predsedniku velenjske občinske skupščine 1. 7. je treba beležiti kot družbeno priznanje pomembnosti zborovodskih seminarjev, želja pa po pozitivni družabnosti pa je bila mladim zborovodjem izpolnjena z izletom na Sleme (Andrejev dom, 1096 m).

Verjetno ni brez pomena pripisati, da je seminar 1967 potekal v dneh po MPF in neposredno pred razširjeno sejo komisije za mladinske zборе pri Zvezi kulturno-prosvetnih organizacij Slovenije (ZKPOS). Na tej seji je bilo udeležencem sporočeno, (Vreže), da je po ukinitvi okrajev in okrajnih svetov Svobod, kot dotedanjih skrbnikov in povezovalcev mladinskih zborov, opaziti nazadovanje le-teh, saj mnogi občinski sveti ZKPOS, kot novi povezovalci in vzpodbujevalci mladinskih zborov, niso prav zaživeli. Dogovorjeno je bilo, da naj bi v prihodnje kot iniciatorji in pospeševalci dela okrog mladinskih zborov nastopali zavodi za pedagoško službo,⁶ saj bi jim to skrb, glede na njihovo poslanstvo, morali šteti za uradno dolžnost.

Dalje. Pričakovanega razcveta pomutacijskih zborov na srednjih šolah, ki naj bi sledili »široko razvejanim mladinskim zborom«, preprosto ni, ker manjka ustrezna skrb šolskih vodstev. Res da formiranje teh zborov krnijo še druge neugodne razmere (dijaki-vozači, natrpanost urnika, pomanjkanje prostorov itd.), ki pa vendar niso nepremagljive, kar ta čas dokazuje nekaj zelo dobrih zborov, npr. na celjskem učiteljskišču, na nekaterih gimnazijah (Idrija, Skofja Loka, Kranj, Črnomelj) in še kje.

Seja je pritrčila prediogu (Vlado Golob, Maribor), da bi v prihodnje »pod varstvom« republiške ZKPOS vsako drugo leto, ko v Celju ni MPF, prirejali tekmovalne ali ocenjevalne revije v občinskem, področnem ali medobčinskem in republiškem merilu, republiška revija pa naj bi služila izboru zborov, zrelih za nastop na MPF; vsekakor naj bi že revija 1967/68 veljala kot primer izbora za nastop na MPF 1969. Podoben način velja priporočiti tudi ostalim republikam.

Ustrezne sklepe, vključno skrb, da bodo šole zaradi obvezne priprave že prvi dan pouka seznanjene z načrtom dela, je oblikovala komisija v sestavi Pavle Kalan, Branko Rajšter, Miro Kokol, Mažda Hauptman in Jurče Vreže.

1968

Bodisi zaradi usvajanja zborovoških veččin, bodisi zaradi poglobljanja že prej usvojenega znanja se je to leto — zopet v Titovem Velenju (26. 6. — 2. 7.) — zbralo 41 udeležencev, med njimi kar trije iz Trsta, z onkraj Karavank je vztrajal eden. Razmerje med moško in žensko udeležbo je — kot doslej — v prid slednje (29).

Z nekolikanj modificiranim programom so seminar vodili Radovan Gobec (glasbena izobrazba) in Peter Lipar (oba pevske vaje in dirigiranje), Slavko Mihelčič (dirigiranje, zborovska literatura), Branko Rajšter (izbor otrok v mladinski zbor, vokalna tehnika), njim sta se pridružila profesorja Joža Požgaj, Zagreb (metodika glasbenega pouka v osnovnih šolah) in Mladen Požaj, Sarajevo (oplemenjivanje horskega zvuka). Seveda ni izostal Jurče Vreže, tokrat z navodili za formiranje pevskega zbora na osnovnih šolah, z informativno predstavitevijo minulih pevskega zborov in nazadnje še s predstavitevijo delovnega programa v naslednjem letu.

Tečajniki so ponovili željo po izdatnejšem praktičnem delu.

1969

Titovo Velenje, 27. 6. — 2. 7. Udeležencev 45, od tega 28 žensk. Potrdilo o aktualnosti in pomembnosti teh seminarjev je najti m.dr. v primerjavi imen

udeležencev z imeni preteklih let, saj jih tokrat srečujemo prvič kar 35, ostali so nadaljevalci.

Kaj priča delovni dnevnik tega seminarja? Predvsem je bilo v skladu z rednimi zahtevami po praktičnem delu največ časa — vsak dan po 2 učni uri — posvečenega dirigiranju; da bi bilo zadoščeno načelu čim večje individualnosti dela s slušatelji, so si ta pouk delili kar štirje profesorji: Mihelčič (I), Gobec (IIa), Kunej (IIb) in Lipar (III). Vsak dan je kot predavatelj nastopil Vojislav Ilić, dirigent in skladatelj, profesor beograjske Muzičke akademije. V metodiko in ritem je slušatelje uvajal Pavle Kalan (Ljubljana), Mirjana Turcl (Ljubljana) pa jim je interpretirala Priročnik za glasbeno vzgojo na nižji stopnji osnovne šole, jih seznanila z zgradbo učne ure in z metodiko slušne analize. Branko Rajšter se je angažiral za vprašanje postavitve mladinskega pevskega zbora — od izbire otrok do troglasja v MPZ, medtem ko je Slavko Mihelčič poleg pouka o dirigiranju posredoval tudi pregled aktualne zborovske literature. V luči MPF 1970 je Vreže udeležencem po svoji temi (Od formiranja MPZ na šoli do sklepne prireditve) nanizal še navodila za pravočasno pripravo tako na občinske revije kot na republiško revijo 1970.

Sobotno dopoldne (28. 6.) so sklenili z ogledom tovarne Gorenje, nedeljsko (29. 6.) pa z izletom k Pirševemu domu nad Mislinjo.

Ni dvoma, da bi enako, kot je po zaključku seminarja (2. 7.) zapisal prof. Vojislav Ilić, mogli zapisati tudi drugi, predvsem slušatelji sami, da gre namreč izreči priznanje tako organizatorjem kot predavateljem, ker s svojim prizadevanjem za strokovno izpopolnjevanje zborovodij prispevajo k umetniški ravni zborov.⁷

1970

Prva posebnost zborovodskega seminarja 1970 je ta, da sta se prireditelju (MPF) pridružila kot vplivna soorganizatorja Zavod za šolstvo in ZKPOS. Očitno je to povzročilo doslej največje število prijavljenih zborovodij, namreč 78 (domala 50% več), med njimi še več imen s sodobnega celjskega koncertnega odra, denimo Pavle Bukovec, Vid Marcen, Jožica Soko, Olga Tičar, Ciril Vertačnik, Dragica Žvar, da ne navajom še drugih od drugih.

Druga posebnost je ta, da se je tečaj po štirih letih preselil zopet v Celje (od 2. do 7. julija), in tretja, da ob dosedanjih štirih nosilcih študijskega programa (Gobec, Kunej, Rajšter, Vreže) zasledimo, pod vplivom obeh soorganizatorjev, pet novih uglednih imen: iz Ljubljane: Janez Bole, Marjan Gabrijelčič, Majda Hauptman, Alojz Srebotnjak in dr. Janez Höfler. Z novimi predavatelji so bile v program vnesene nove, »njihove« teme: osnove vokalne tehnike, stilna interpretacija skladbe (Bole), oblikovanje otroškega glasu (Hauptmanova), kompozicijska analiza (Gabrijelčič in Srebotnjak) ter Glasbena mladina kot pokret (Höfler).

Medtem ko so bili za sodelovanje v študijske namene velenjskih seminarjev angažirani pevski zbori velenjskih šol, so na celjskem seminarju 1970 to nelehko nalogo opravili otroški pevski zbori Glasbene šole Celje pod vodstvom Cirila Vertačnika, mladinski zbor III. osnovne šole v Celju pod vodstvom Vida Marcena ter Rajšterjev mladinski pevski zbor iz Maribora.

Družabnosti je bilo zadoščeno z nedeljskim popoldanskim izletom na Svetino (804 m).

Kljub Vrežetovi organizaciji je to leto izostal podroben zapisnik o seminarju. Potekal je v velenjski glasbeni šoli, povsem pomaknjen v julij (4. 7. do 9. 7.). Enako kot leto prej so sodelovali 3 osnovnošolski zbori, tokrat OPZ iz Skal ter MPZ iz Titovega Velenja (IV. OŠ) in Soštanja (I. OŠ).

Težišče seminarskega dela je bilo na diriganju in interpretaciji skladbe, v kar so seminariste uvajali Janez Bole, Egon Kunej, Marko Munih, Branko Rajšter in Karl Ernst Hoffman (Graz); Marjan Gabrijelčič je predaval o kompozicijski analizi, Andreas Joun (Zürich) o glasovni izobrazbi, Miro Kokol pa je podal pregled literature za OPZ.

Iz Vrežetove uvodne besede 1972 izvemo, da se je za seminar 1971 prijavilo že 100 zborovodij.

Že na prvi pogled je v organizaciji seminarja opazna sprememba, ki kaže na svoj čas predlagano sodelovanje Zavoda za šolstvo (prej Zavoda za pedagoško službo), seminar namreč odseva nekam bolj »uraden« značaj: evidenca udeležencev po enotah Zavoda za šolstvo, računovodska evidenca, dnevno odprta »pisarna«, morda je v tej zvezi tudi preselitev seminarja v Maribor, potem obisk Andreja Ujčiča, pomočnika sekretarja za prosveto in kulturo SRS, in — seveda zaradi manjših stroškov — tudi manjše število predavateljev ter odsotnost predavateljev iz drugih republik in inozemstva.

Seminarja se je udeležilo 86 zborovodij. Po posameznih enotah Zavoda za šolstvo je bila udeležba naslednja: Maribor 33, Murska Sobota 13, Celje 10, Novo Mesto 7, Ljubljana 6, Dravograd in Nova Gorica po 4, Kranj in Koper po 1 ter Trst 5 in Koroška 2. (Prijavilo, a ne udeležilo, se jih je 21.) Prevladovale so zborovodje z osnovnih šol, z glasbenih šol (tudi s tržaške) so bili 4, z gimnazij pa 3.

Jurče Vreže je kot glavni tajnik seminarja na otvoritvi 26. junija (seminar je kot ponavadi trajal 6 dni, tj. do 1. julija) na mariborski OŠ »Ivana Cankarja« postregel še s podatki o izobrazbi in spolu udeležencev: od 102 prijavljenih kandidatov jih je imelo visokošolsko glasbeno izobrazbo 12, višješolsko glasbeno izobrazbo (diplomanti in študenti pedagoške akademije) 54, drugo višješolsko izobrazbo 3, srednješolsko, vklj. glasbeno, 29, medtem ko 4 izobrazbe niso navedli, po spolu pa je bilo 41 moških in 61 žensk.

V imenu organizatorja je Vreže napovedal »zelo natrpan program« — dopoldne po 6, popoldne po 2 učni uri, hkrati pa zagotovil primerno družabnost (izlet na Pohorje — Železničarski dom, 1086 m).

Izvajanje predmetnika so si delili Rihard Beuerman (evropski mladinski zbori na gramofonskih ploščah — poslušanje in tolmačenje), Janez Bole (upevanje, glasovna izobrazba, a vista petje, posebej a vista petje v moškem zboru slušateljev), Marjan Gabrijelčič (kompozicijska analiza), Egon Kunej (mešani mladinski zbor — formiranje in organizacijski prijemi), Marko Munih (renesansa, dirigentska obdelava), Branko Rajšter (študij in obdelava novih pesmi z mladinskim zborom, posebej a vista petje v ženskem zboru slušateljic). Kot študijska zbor sta sodelovala mariborski mladinski zbor in mešani mladinski zbor z mariborske II. gimnazije.

Stroške seminarja so krili z vpisnino seminaristov (din 12.050.—), s prav tolikšno dotacijo Zveze kulturnih organizacij Slovenije (ZKOS)* (12.000.—) ter z dotacijo MPF (din 1.500.—) in saldrom iz preteklega leta (din 1.497,35). Stroški (din 25.182,35) so zajemali odhodke za najemnino in čiščenje uporabljenih prostorov, bruto honorarje, bivanje zamejcev, administracijo in notno gradivo, pa še nagrado sodelujočim zborom.

Udeležence seminarja je vodstvo anketiralo glede njihovega mnenja in predlogov za naslednji seminar. O rezultatih te ankete zapisnik ne poroča.

1973

Lahko sklepamo, da sta mirnejše okolje in obzirna pripravljenost pristojnih krajevnih subjektov napolnila organizatorja, da se je zopet odločil za Titovo Velenje in učilnice tamkajšnje III. osnovne šole (25. do 29. junij).

Na seminarju se je zbralo 75 zborovodij, sicer desetina manj kot preteklo leto, toda 76% prvič, udeleženci iz ostale četrtine pa drugič in celo tretjič. Glede na napredujoče zahteve po višji izobrazbi učiteljev v osnovni šoli, torej tudi zborovodij, so po stopnji izobrazbe prevladovali udeleženci z višjo in visokošolsko izobrazbo (65%), v primerjavi s preteklim letom (55%) 10% več. Iz Vrežetove evidence izhaja, da je polovica (39) udeleženih zborovodij vodila po dva zbora — OPZ in MPZ.

»Starim« predavateljem (Bole, Gabrijelčič, Kalan, Rajšter) sta se pridružila dr. Danilo Svare (intonacija, dirigiranje) ter Milan Stibilj z nazornim predavanjem o elektronski glasbi. Po že utečeni praksi so upevanje, tehnične vaje in študij novih skladb izvajali v treh skupinah pod vodstvom profesorjev Boleta, Rajšterja in Svare.

Osnovna postavka med denarnimi viri za kritje materialnih stroškov je bila še vedno vpisnina (64%) — po 200 din na osebo, ostali del se je kril s prispevki, m. dr. z refundacijo sekretariata za kulturo in prosveto v korist seminaristov iz zamejstva, medtem ko je ZKO knjižila v svoje breme honorarje predavateljem in organizatorjem ter notno gradivo. (Z notnim gradivom je tu razumeti krajšo, za vsak seminar pripravljeno zbirko skladb raznih stilnih obdobj in izvajalske teže, izbranih za vzorčne primere v seminarju).

1974

Tudi iz razpisa za zborovodski seminar 1974, tokrat — začeniši z letom 1958 — že osmič v Titovem Velenju, izhaja, da je seminar formalno izgubil značaj »celjske« dopolnilne glasbeno-vzgojne institucije, kajti poleg MPF se že četrtič predstavljata kot prireditelja seminarja tudi ZKO Slovenije in Zavod za šolstvo SRS. Dalje: seminar je postal — vsaj teoretično — obvezno »počitniško« izobraževanje glasbenih pedagogov — zborovodij mladinskih zborov na osnovnih, srednjih in glasbenih šolah, kajti prireditelji so ga premaknili z začetka poletnih počitnic v čas, rezerviran za obvezno strokovno izpopolnjevanje učiteljstva sploh. V našem primeru od 24. do 31. avgusta. In še: prijava za seminar je morala biti verificirana s podpisom in pečatom šolskega vodstva, absolventom seminarja pa zagotovljeno potrdilo o udeležbi. Sicer pa strokovno in tehnično vodstvo seminarja ostaja še naprej v Celju, »v rokah«

MPF, v njem sta si skrbi in delo delila Branko Rajšter (stroka) in Jurče Vreže (organizacija).

Vrežetovo poročilo pove, da se je na seminarju zbralo 70 zborovodij 114 mladinskih zborov — 66 iz Slovenije (z ljubljanskega območja 16, s celjskega 12 in z mariborskega 11, ostali od drugod) ter 4 iz Trsta. Razumljivo je, da so prevladovali zborovodje z osnovnih šol (63), po starosti pa mladi (60 udeležencev v starosti do 40 let), po izobrazbi pa jih je bilo z višješolsko pedagoško izobrazbo 41, 18 s srednješolsko pedagoško in 11 z visokošolsko, praviloma akademijsko izobrazbo.

Z urnika je razvidno, da sta bili vsak dan prvi dve uri namenjeni odkrivanju splošne problematike zborovodstva, intonaciji in sodobnim pogledom na glasbene sloge od renesanse do moderne. Tolmač teh zborovodskih specialnosti je bil dr. György Mihalka, dirigent iz Szegeta, aktiven dirigent in član žirije na MPF. Naslednji dve dopoldanski uri je prevzel Branko Rajšter za metodiko mladinskega zborovodstva na primeru »njegovega« sodelujočega mladinskega zbora iz Maribora. Preostali dopoldanski in popoldanski čas so si delili Marjan Gabrijelčič in Anton Nanut za analizo in interpretacijo treh obveznih pesmi za MPF 1975, Hauptmanova pa za analizo minule (1974) republiške revije mladinskih zborov, medtem ko so dirigenti Kunej, Marin, Slosar in Vertačnik odkrivali svoje zborovodske izkušnje. Kot za nameček — bi rekli — je nastopil Rihard Beurman kot informator o mladinskem petju širom Evrope, s predvajanjem ustreznih tujih gramofonskih plošč. Nazornost predavanj o metodiki mladinskega zborovodstva so organizatorji zagotovili s spremljavo po nasvetovani literaturi (Partizanske pesmi iz natečaja Kurirček, Izbor pesmi za zborovodski seminar 1973 in aktualne pesmarice, ki so bile na voljo na samem seminarju).

Stroške seminarja so v glavnem nosile šole z vpisnino (po din 300,—) njihovih udeležencev, udeleženci so prispevali za prehrano, MPF za zamejce in notno gradivo, nekaj manj kot 40% vseh stroškov pa je bila dolžna pokriti ZKO Slovenije.

1975

Čeravno si je — po besedah zdaj že dolgoletnega tajnika seminarjev Jurčka Vrežeta — »znal MPF vedno pridobiti soorganizatorje, ki so si prizadevali za rast našega zborovodstva (lokalni odbori Ljudske prosvete in DPD Svoboda, Društvo glasbenih pedagogov)«, je bila s seminarjem 1975 zabeležena petletnica »najbolj posrečenega sodelovanja«, t. j. sodelovanja z Zavodom za šolstvo SRS in ZKO Slovenije. S tem je seminar tudi uradno zadobil republiški značaj, kar je prispevalo k povečanju števila udeležencev z vseh območnih enot Zavoda za šolstvo. Seminarja '75 se je udeležilo kar 100 zborovodij (82 iz Slovenije, 8 s Tržaškega in celo iz Vojvodine 10), medtem ko jih je bilo v preteklem letu 70 ali 78 pred petimi leti.

Seminar je bil pretežno »v rokah« dr. Mihalka in prof. Branka Rajšterja. Prvemu je pomenil seminar neke vrste nadaljevanje seminarja '74, kajti preteklo leto zastavljena izvajanja je dopolnil z delom z ženskim zborom (sestavile so ga same seminaristke, ki so, kot vedno, tudi tokrat prevladovale), posebej pa je tolmačil solfeggio Zoltana Kodalyja, medtem ko se je Branko Rajšter angažiral z interpretacijo nekaterih novih skladb za otroške in mla-

dinske zборе. Munih in Kunej sta ob magnetofonskih posnetkih kritično ocenila MPF 1975, Munih zvezni del, Kunej pa mednarodni del tekmovanja, ostali dirigenti (Matevž Fabijan, Vid Marcen, Mirko Slosar) pa so predstavili svoje zborovodske izkušnje.

Seminar je potekal v Pionirskem domu v Celju od 26. do 30. avgusta, stroški so bili glede na preteklo leto nekaj nižji in nižja je bila tudi udeležba ZKO Slovenije (25%).

Za okoli 30 zborovodij, ki »so s svojimi zbori dosegli že lepe rezultate« na republiških revijah mladinskih zborov v Zagorju ali na MPF, in »za doseglo še višje stopnje zborovodstva« (po okrožnici z dne 25. 11. 1975), je naš organizacijski trio priredil v Mariboru dvodnevni (13. in 14. decembra 1975) REPUBLIŠKI ZBOROVODSKI SEMINAR. Med izbranimi zborovodji s celjskih šol beremo imena Vid Marcen (Pedagoški šolski center), Ciril Vertačnik (Glasbena šola) ter Jožica Soko in Dragica Žvar z osnovnih šol.

Program seminarja je obsegal oblikovanje enoglasja in večglasja po različnih stilnih obdobjih, oblikovanje folklornega petja (Istra, Medimurje, Slavonija) in osvajanje zvočnih konstrukcij, izvajala sta ga pa profesorja Dinko Fio iz Zagreba ter Branko Rajšter iz Maribora ob sodelovanju mariborskega mladinskega zbora.

Program pa očitno ni bil izčrpan, kajti seminar se je z isto predavateljsko zasedbo nadaljeval še 6. in 7. marca 1976.

1976

Upošteva je število vseh predhodnih seminarjev, je šlo tega leta — po statistiki Jurčka Vrežeta — že za dvajseti, v smislu rednega strokovnega izpopolnjevanja organizirani seminar, pa zato se nam zdi prav, da poskusimo z uporabo Vrežetovih podatkov ponuditi bralcu retrospektivo do tega leta absolviranih seminarjev.

Za prvi zborovodski seminar velja seminar v začetku septembra 1946 v Celju, prirejen takoj po I. mladinskem festivalu. Organiziran je bil na področju okrožnega odbora tedanje Ljudske prosvete strokovno neusposobljenih ali pomanjkljivo usposobljenih zborovodij. To je bil izrazito celjski seminar, saj je privabil »le« 43 za zborovodstvo navdušenih učiteljev celjskega okrožja. Za mentorja je bil povabljen France Marolt (1891—1951), slovenski folklorist, zborovodja in profesor ljubljanske akademije za glasbo. Udeleženci so ob njem usvojili prve osnove pravilnega dihanja, fonetike, fraziranja, dirigiranja in drugih zborovodskih pravil, predvsem pa pobudo za »lepo in naravno petje«.

Temu podobni seminarji so se ob sobotah in nedeljah v dvo- in trimesečnih presledkih nadaljevali tja do leta 1950. Med učitelji in tolmači pravilnega zborovodstva srečujemo poleg domačih zborovodij (Kunej Ferlinc, Vreže) še muzikologa dr. Valensa Voduška ter dirigenta in glasbenega pedagoga Adolfa Gröbminga (1891—1969). Občasno lahko bolj ali manj enako zastavljene seminarje zasledimo še do leta 1958. Denarno jih je podpiral okrajni svet Svobod in prosvetnih društev.

Sele po II. Mladinskem pevskem festivalu (1958) so se ti seminarji preoblikovali v odgovornejšo in strokovno še bogatejšo obliko poletne šole stro-

Zborovski seminar v Celju 1975

Sedijo od desne proti levi: Branko Rajšter, dr. Gyorgy Mihalka, Jurče Vreže, prevajalec iz madžarščine (prof. Vöreš, Murska Sobota)

kovnega izpopolnjevanja pevovodij. Njena vsebina, načrtnost in strokovnost je vse bolj pritegovala mlade pevske učitelje in zborovodje tudi iz drugih okrajev SR Slovenije in to v tolikšni meri, da lahko že z letom 1966 govorimo o »republiškem« seminarju, še več — privabljal je tudi udeležence iz zamejstva (Trst, Koroška) in iz drugih republik Jugoslavije.

Z letom 1969 so pričeli prenašati na seminarje širino svojih znanj in izkustev razen celjskih še drugi slovenski strokovnjaki: Kalan, Mihelčič, Gobec, Lipar, Rajšter itd., itd., ob njih pa predavatelji mednarodne muzikološke teže: Ilić (Beograd), Hoffman (Graz), Juon (Zürich), Mihalka (Szeget). Težišče seminarjev je bilo na metodiki zborovodstva z dirigiranjem, glasovni izobrazbi, pa metodiki zborovodskega dela v osnovnošolskem razredu... Trajna vsebina seminarskega pouka je bilo tudi tolmačenje stilnih obdobj v razvoju glasbe ter tekoča problematika — seznanjanje z novo glasbeno literaturo, kritična analiza posameznih pevskih manifestacij itd.

Na tem, v nekem smislu jubilejnem seminarju je usvajalo in dopolnjevalo pevovodska znanja 98 pevovodij — 80 iz Slovenije, 9 s Tržaškega, 8 iz Koroške in 1 iz Porabja (Monošter).

Pet dni trajajoči seminar so izpolnila izvajanja 9 predavateljev (Branko Rajšter, Egon Kunej, Ivan Marin, Marjan Gabrijelčič, Mirko Slosar, Miro Kokol, Ciril Vertačnik, Vid Marcen) ter organizatorja Jurčka Vrežeta. Vsakodnevemu upevanju pod vodstvom Branka Rajšterja je v 4 skupinah (Kunej,

Rajšter, Marcen, Vertačnik) sledila metodika zborovodstva z dirigiranjem. Rajšter je seminariste uvažal tudi v skrivnosti glasovne izobrazbe, medtem ko so preostale ure vsi drugi izpolnili z informacijami o novejši glasbeni literaturi, s kritično analizo minulih pevskih revij in s posredovanjem lastnih zborovodskih izkušenj.

Polovica običajnih organizacijskih stroškov je bila tokrat pokrita z vpisnino (po 400 din na osebo), drugo polovico pa sta si delila ZKOS in MPF.

1977

Celje, Pionirski dom, od 22. do 26. avgusta 1977. Dnevni tisk⁹ je po seminarju poročal, »da MPF lahko veliko pomaga s stalnimi organiziranimi oblikami izobraževanja, kakršna je bil ta seminar (Drago Medved) in »da je bil letošnji seminar tako po udeležbi kot po kvaliteti doslej najuspešnejši« (Darja Freljih). Kulturni poročevalec, informativno glasilo ZKOS,¹⁰ pa je objavil Vrežetovo uradno poročilo o seminarju 1977. Iz njegovih podatkov je moč ugotoviti, da je med 125 udeleženci prevladal ženski spol v razmerju 2 : 1, po starosti pa 2 petini »starejših« in 3 petine v prvem desetletju po osvoboditvi rojenih zborovodij; po organizacijskih enotah Zavoda za šolstvo SRS pa je bil vrstni red udeležencev naslednji: Maribor 30, Celje 19, Ljubljana 13, Novo mesto 12, Nova Gorica 10, Kranj 9, Murska Sobota 8, Dravograd 5, Koper 3 — vrstni red, ki ga je očitno povzročala odročnost kraja seminarja.

Osrednja tema, obravnavana po 3 ure dnevno, je bila metodika zborovodstva, dirigiranje in interpretacija (Lojze Lebič, Marko Munih, Branko Rajšter ter Vid Marcen) ob sodelovanju OPZ I. osnovne šole pod vodstvom Jožice Soko in MPZ III. osnovne šole pod vodstvom Dragice Zvar. Kot mentor za upevanje in glasovno izobrazbo ni manjhal stalni gost iz Švice Andreas Juon, nanovo pa je nastopil Branko Djarković, ugledni dirigent na celjskem MPF večkrat »zlatega« zbora »66 devojaka« iz Šabca. V ostalem delu je prof. Lojze Lebič seznanil seminariste s sodobno glasbeno ustvarjalnostjo v primerjavi s klasično, z notacijo ter »tudi z načinom zapisa sodobnih skladb«.

Poseben čar tega seminarja je bil vanj vključeni tečaj osnovnega znanja frulice (Natalin Tomšič, Jernej Habjanič in Vid Marcen). Sklepni nastop novih fruličarjev je izzvenel v spodbude, da bi v obliki novih krožkov fruličarjev oživela uporaba Orffovega instrumentarija, »saj le-ta na mnogih šolah za prašen sameva«.

Prispevek h kulturno-zgodovinskemu obzorju seminaristov je v luči stoletnice rojstva skladatelja Emila Adamiča (1877) dal muzikolog Borut Loparnik s predavanjem o Adamičevi ustvarjalnosti za mladinske zборе.

Kot na prejšnjih tako tudi na tem ni izostal Vrežetov aktivistični poziv k skrbnim pripravam za občinske revije mladinskih zborov.

1978

11. in 12. februarja sta v Mariboru profesorja Dinko Fio (Zagreb) in Branko Rajšter (Maribor) ob sodelovanju mariborskega MPZ pred 34 zborovodij nadaljevala in sklenila študijski program REPUBLISKEGA ZBOROVODSKE-

GA SEMINARJA 1975/76 za »izbrane zborovodje, ki so s svojimi zbori dosegli že lepe rezultate in jim bo programirano delo spodbuda za doseg še višje stopnje zborovodstva«. Formalno je šlo za II. nadaljevanje omenjenega seminarja, s tem da sta se dobri desetini (13) seminaristov s prvotnega seminarja pridružili dve novi desetini (21). V seznamu je brati imena zborovodij, ki se tudi dandanes redno uvrščajo na čelo pevskih tekmovanj (Dragica Žvar, Mirko Slosar, Vid Marcen, Ciril Vertačnik in dr.).

Pod vnovičnim strokovnim vodstvom Branka Rajšterja, a v organizacijski izpeljavi MPF Celje, recte njegovega glavnega tajnika Jurčka Vrežeta, so regenti zborovodskega seminarja ponovno izbrali Maribor za kraj seminarja, in to predavalnice v novem poslopju Pedagoške akademije, v času od 26. do 31. avgusta.

Predavateljski team za 142 udeležencev iz Slovenije in 10 udeleženci s Tržaškega in iz Koroške, večidel (98) z višje- in visokošolsko izobrazbo, so sestavljali profesorji Branko Rajšter (upevanje in dirigiranje z interpretacijo), Vid Marcen, Janez Bole in Ciril Vertačnik (vsi dirigiranje), Borivoje Popović iz Beograda (solfeggio), Natalin Tomšič (frulica) ter Jože Gregorc s predavanjem o svojih dirigentskih izkušnjah.

Po svoje zgovoren je Vrežetov post scriptum na obračunu finančne plati seminarja (računovodja Marica Kovačič), da ZKOS svojega prispevka din 25.071,90, kolikor je po vpiačilu vpisnine še manjkalo za kritje vseh stroškov (din 101.967,70), do 31. decembra 1978 ni nakazala in je vse stroške seminarja kril MPF.

1979

Po napovedih dnevnega tiska, ki jih je bilo brati že konec oktobra preteklega leta,¹¹ so po nekajmesečnih pripravah s 1. januarjem t. l. »postavili na noge tako imenovani Zavod za kulturne prireditve, v katerem so povezali nekatere, doslej v manjših organizacijskih oblikah zajete kulturne dejavnosti«. S tem so se jele »pod skupno streho razvijati Koncertna poslovalnica, Mladinski pevski festival, Likovni salon itd.«¹² Po istem časopisnem viru se je nova delovna skupnost, na čelu z vršilcem dolžnosti direktorjem Edvardom Goršičem, lotila pravnih dokumentov, potrebnih za registracijo zavoda, da bi do konca januarja bila »urejena tako formalna kot vsebinska zasnova nove celjske kulturne organizacije«. Očitno se ob teh občutljivih in zamudnih pripravah »zavoda v formiranju« ni bilo moč istočasno lotiti ustreznih priprav za organizacijo zborovodskega seminarja, ker je MPF, kot njegovemu organizatorju, novi pravni okvir nalagal nov organizacijski pristop, zato je to leto seminar pač izostal. Seveda utegne držati kasnejša Vrežetova izjava (31. oktobra 1987), da je seminar izostal preprosto zato, ker so ga sklenili premakniti iz letnih počitnic v zimske.

Ni pa brez pomena spomniti, da so januarja 1979 na skupščini Skupnosti koncertnih poslovalnic izročili Jurčku Vrežetu posebno priznanje kot »dolgoletnemu koncertno organizacijskemu delavcu«.¹³

Lahko bi »posumili«, da je desetletnica organizacijske povezave MPF z Zavodom za šolstvo SRS in ZKOS, torej jubilej nekega sodelovanja, spodbudila organizacijo seminarja v obmorskem letoviškem kraju, v Simonovem zalivu v Izoli; zagotovo pa je odločitev, da seminar organizirajo v zimskih počitnicah, narekovala tudi primerno toplejši kraj.

Prvič v 34 letih zborovodskih seminarjev MPF je torej seminar potekal v zimskih počitnicah (od 30. januarja do 3. februarja), kar je večina anketiranih seminaristov (98 od 116) pozdravila kot najprimernejši čas za udeležbo.

Med 185 udeleženci je bilo tokrat kar 37 slovenskih zborovodij s Koroškega (27) in Tržaškega (10).

Vrežetovo zaključno poročilo navaja še druge kronistično zanimive podatke. Zaradi primerjave z zadevnimi podatki s prejšnjih seminarjev jih velja povzeti. Seminarja se je udeležilo 130 žensk in 55 moških, torej 70% : 30%; po šolski izobrazbi, npr. v primerjavi z zadnjim seminarjem (1978), je poraslo število udeležencev z višje- in visokošolsko izobrazbo (pedagoško, glasbeno, muzikološko in dr., skupaj 112); razveseljiv je tudi podatek, da je prevladoval mlad kader, saj je bilo le 33 udeležencev starih nad 40 let, vsi ostali so bili mlajši.

Po kraju delovanja seminaristov je med enotami Zavoda za šolstvo še vedno prednjačil Maribor s 35 udeleženci, za petami mu je bila Ljubljana s 34 udeleženci, s približno enako udeležbo so si sledile enote Novo Mesto (18), Murska Sobota (14), Celje (13), Kranj (13), Koper (12), za njimi Nova Gorica (9) in najoddaljenejši Dravograd s 7 udeleženci.

Teh 185 različno izkušenih zborovodij je vodilo 270 zborov, največ otroških in mladinskih (235), dokaj manj pa odraslih. Razmerje pravzaprav ni presenetljivo, ker je prevladoval v osnovnošolski in mladinski pevski aktivnosti dejaven zborovodski kader. Kot že več let sèm, je tolikšno število slušateljev nujno narekovalo oblikovanje več skupin, s hkratnim upoštevanjem stopnje zborovodske izkušnosti posameznikov.

Učni program — zdaj že lahko rečemo — standardno prirejen za manj in za bolj izkušene zborovodje, je ob Branku Rajšterju (upevanje in glasovna izobrazba) izvajal profesorski zbor, v katerega je jela že opazneje vstopati nova, mlajša generacija glasbenih strokovnjakov: Vid Marcen, Stane Jurgec, Mirko Slosar (metodika zborovodstva — dirigiranje in interpretacija) ter Dragica Zvar (obdelava sodobne Lebičeve skladbe Poletje), Ivan Vrbančič (stilno oblikovanje renesančne pesmi) in Edi Goršič s hospitalizacijo seminaristov pri njegovem nastopu z mešanim mladinskim zborom celjske gimnazije. Kot mentor za solfeggio je nastopil gost iz leta 1978 prof. Borivoje Popović, s svojimi pogledi na sodobno pesem pa prof. Lojze Lebič.

Več kot polovica udeležencev se je odločila za vzporedni tečaj frulice pod vodstvom prof. Natalina Tomšiča, pod vodstvom prof. Ide Virtove iz Trbovelj pa za tečaj Orffovega instrumentarija. Navdušeni nad frulico in igranjem z Orffovimi otroškimi glasbili so seminaristi predlagali, da bi s podobnim namenom v prihodnje pridružili še kitaro.

V anketi ob zaključku seminarja so organizatorji poželi nedeljeno priznanje udeležencev za posredovani pouk in napolila, sprejeli pa tudi njihovo željo

po izdatnejšem individualnem delu, po formiranju lastnega ad hoc pevskega zbora, s katerim bi ustrezní mentor ponazoril »metodično pot do uspeha«, in končno še željo po ustrežnejših delovnih prostorih, kot pa so jim bili — tokrat v Izoli — dani na razpolago.

Pa še to: obračun stroškov izolskega seminarja — ti so znašali din 154.988,50 in so bili v glavnem pokriti z vpisnino seminaristov (po din 500, za udeležence, ki so se prijaviili v tečaj frulice in Orffovega instrumentarija, pa po din 550) in refundacije ZKOS za zborovodje iz zamejstva — je podpisal Edvard Goršič, direktor v letu 1979 konstituiranega Zavoda za kulturne prireditve Celje. Tako kot Koncertno poslovalnico¹⁴ je Zavod prevzel tudi MPF in z njim poslovno odgovornost za organizacijo in izvedbo njegovih zborovodskih seminarjev ...

1981

Namesto dosedanjega »sklicatelja« zborovodskega seminarja, t. j. MPF, je v tej funkciji nastopil sredi decembra 1980 Zavod SRS za šolstvo (direktor mag. Janez Sušnik), in sicer s tem, da je »vsem osnovnim, glasbenim in srednjim šolam v SR Sloveniji« poslal priporočilo¹⁵, da »omogočijo svojim glasbenim pedagogom udeležbo na zborovodskem seminarju v Kopru« (od 21. do 25. januarja 1981), »ki je namenjen pedagogom in zborovodjem (otroških in mladinskih pevskih zborov) osnovnih, srednjih in glasbenih šol«. Z istim dokumentom so bili predstavljeni program seminarja in predavatelji, »ki zagotavljajo, da bo seminar v strokovnem smislu zelo kvaliteten.« Navajam:

»Program seminarja in predavatelji:

1. Upevanje — glasovna izobrazba — delo z mešanim zborom (prof. dr. F. K. Mayer, Dunaj).
2. Metodika zborovodstva — dirigiranje in interpretacija (Majda Hauptman, Jernej Habjanič, Mirko Slosar, Ciril Vertačnik, Branko Rajšter).
3. Pevski glas — njegova fiziologija, patologija in nega (dr. Zora Radšel-Burger).
4. Instrumentalna spremljava (Pavel Sivic).
5. Pesmi v zvezi s sodobnimi kompozicijami (Jernej Habjanič).
6. Kaj mora zborovodja vedeti o radijskem-televizijskem snemanju (Mitja Gobec).
7. Tečaj za blokflavto (Natalin Tomšič).
8. Tečaj za Orffov instrumentarij (Ida Virt).«

Kot avtor same organizacije seminarja je ponovno nastopil že izkušeni MPF v osebi njegovega glavnega tajnika Jurčka Vrežeta. Mesec dni po okrožnici Zavoda za šolstvo so prijavitelci — 157 po številu (med njimi 20 s Tržaškega, 13 s Koroškega) — prejeli konkretna Vrežetova navodila.¹⁶

Ljubljanski dnevnik z dne 23. 1. 1981 je o seminarju obvestil javnost z naslednjo notico¹⁷: »Med 21. in 25. januarjem poteka v Dijaškem domu seminar za okoli 160 učiteljev iz Slovenije, Avstrije in Italije. Namenjen je glasbenim učiteljem in zborovodjem mladinskih zborov, prireja pa ga ZKO Slovenije. Seminar bo potekal v začetni in nadaljevalni stopnji ter kot nadgradnja zborovskega dela.« Notica še našteva predavatelje na tem seminarju.

Iz obračuna honorarjev je razvidno, da so razen prej navedenih predavateljev nastopili še Metod Špur iz Maribora (frulica, začetna skupina, 12 ur) ter Franci Kovač, Majda Štumberger in Herta Vidic, vsi iz Maribora, po 12 ur kot korepetitorji.

Potek seminarja je v Glasbeni mladini z dne 12. 3. 1981¹⁸ navdušeno opisala Barbara Sicherl, ena od udeleženk tega seminarja. Nekaj odstavkov:

»Srečali smo se v prostorih Dijaškega doma. Program je bil deloma predstavljen že vnaprej. Narekoval je raznovrstno in naporno delo.«

»Zborovskemu delu so organizatorji priključili še tečaj za flavto, Orffov instrumentarij in predavanja, ki so potekala v večernih urah.«

»Organizirano je bilo v posameznih skupinah, ki so jih vodili zborovodje Majda Hauptman, Jernej Habjanič, Mirko Slosar, Ciril Vertačnik in Branko Rajšter. Vsi udeleženci smo tudi peli v novo ustanovljenem zboru pod vodstvom dirigenta profesorja Mayerja z Dunaja. Njegovo poznavanje zborovodskih veččin in potov za obvladovanje le-teh nas je, skupaj z izkušnjami naših zborovodij, navdušilo in nas zapolnjevalo v 'šibkih' točkah.«

»Skoraj na vsakem koraku smo s svinčniki in papirji že načrtovali izpopolnitve, izboljšave ali celo spremembe pri lastnem delu. Nekaj so k temu pripomogla vzporedna predavanja prof. Pavla Šivica, Zore Radšelj, Mitje Gobca in več kot zanimiv in spodbuden nastop Jerneja Habjaniča, ki je s pomočjo mariborskega Mladinskega zbora predstavil temo o sodobni vokalni glasbi.«

»Sadove našega dela smo s prvimi posledicami predstavili v nedeljo na zaključnem koncertu. S prvimi posledicami zato, ker je koncert predstavljal zgolj prelet dela seminarja, pravi sadovi se bodo pokazali šele pri samostojnem delu vsakega udeleženca.«

Dopisnica je zaključila poročilo v spoznanju, ki smo ga uporabili za moto pričujočemu sestanku, saj je identično z Vrežetovo dolgoletno in zgledno dejavno zavzetostje za dvig zborovodskega znanja in z njim za dvig slovenskega zborovskega petja.

Post hoc še to:

Ob zaključku seminarja se je 24. 1. 1981 sestala Komisija za mladinske zборе ZKOS¹⁹. Na tej seji, katere dnevni red je bil obračun seminarja in obveščanje javnosti²⁰, je pod tč. Razno Jurče Vreže zaprosil za razrešnico v komisiji, za naslednika pa predlagal Edvarda Goršiča, direktorja celjskega Zavoda za kulturne prireditve. Hkrati je bil sprejet sklep za sklic naslednje, t.j. 2. seje te komisije, in sicer za 27. februar, ko naj bi se obravnavala analiza seminarja ter kadrovska vprašanja komisije. Pri roki je še vabilo²¹, ki je vabilo na sejo 6. 3. 1981 v prostorih ZKOS Ljubljana, Kidričeva 5. Na dnevnem redu, ki ga je vabilo najjavljalo, sta med drugim res bili točki »Analiza seminarja v Kopru« in »Kadrovske zadeve«. (Vabilo sta podpisala Marko Studen kot strokovni sodelavec in Branko Rajšter kot predsednik komisije). Navedeni podatek moremo šteti za predtakt v novo poglavje strokovnega izpopolnjevanja zborovodij slovenskih mladinskih in odraslih prevskih zborov.

SKLEP

1. Zborovodske seminarje MPF je rodil očitni namen, da bi le ob strokovnem vodstvu številnih zborovodij prepevala vsa slovenska mladina in si s pesmijo privzgjajala in bogatila estetski in etični čut.

Udeležba zborovodij iz avstrijske Koroške, iz Trsta in Gorice je utrdila upanje, da bo naša pesem krepila slovensko narodno in kulturno moč onkraj državnih meja matične domovine in tako utrjevala vezi enotnega slovenskega kulturnega prostora.

2. S širjenjem kroga predavateljev in s poglobljenim programom, ki ga je organizatorju narekovala iz leta v leto višja stopnja glasbene izobrazbe in izkušenosti slušateljev, se je seminar iz prvotnega »ljubitelskega tečaja« preobrazil v koristno »nadaljevalno šolo« mladih zborovodij, s protektoratom Zavoda SRS za šolstvo (1970) pa celo v več ali manj obvezno (počitniško) strokovno izpopolnjevanje učiteljev glasbene vzgoje.

3. Nesporna pedagoška vrednost posameznih seminarjev je bila pogoje na z mentorskim sodelovanjem vsakokratnega teama predavateljev iz vrst slovenskih oz. jugoslovanskih ter tujih profesorjev glasbe, izkušenih dirigentov, vidnih skladateljev in vodilnih muzikologov.

4. Po zanimanju, ki jo kaže iz leta v leto številnejša udeležba na seminarjih, lahko zaključimo, da so zborovodski seminarji MPF zavzetemu zborovodji nudili dovolj teoretičnih in praktičnih napotkov in ga hkrati spodbujali k zrelejším programskim odločitvam. To dokazujejo prenekatera imena, ki smo jih našli med seminaristi, danes pa jih srečujemo med najuspešnejšimi zborovodji na domačih in tujih koncertnih odrih.

OPOMBE

- ¹ Celjski zbornik 1986, str. 298.
- ² Prav tam, str. 298.
- ³ Zakon ga je ukinil 15. marca 1965.
- ⁴ Boris Ferlinc: »Republiška Zveza KPO ni do danes prispevala niti dinarja, niti ni z obiskom dala priznanje našemu delu.«
- ⁵ »Selbstverständlich ist Stimmbildung nicht die Sache von ein paar Stunden, — meine Arbeit konnte also nur eine Anregung für zukünftiges Schaffen sein.«
- ⁶ Zavod za pedagoško službo, ustanovljen 1967, leta 1969 reformiran v Zavod SRS za šolstvo.
- ⁷ »... treba odati puno priznanje organizatorima i predavačima koji svojim ne-sebičnim zalaganjima na stručnom usavršavanju zborovodja, doprinose da horovi, kako u Sloveniji tako isto i u celoj Jugoslaviji, održe svoj umetnički nivo.«
- ⁸ Zveza kulturnih organizacij (ZKO) Slovenije od leta 1971, prej Zveza kulturno-prosvetnih organizacij (ZKPO) Slovenije.
- ⁹ Delo, 8. 9. 1977; Novi tednik, 22. 9. 1977.
- ¹⁰ Ljubljana, november 1977, št. 29.
- ¹¹ Delo, 24. 10. 1978 (Drago Hribar): »Na pobudo izvršilnega odbora občinske kulturne skupnosti so v Celju ustanovili zavod za prireditve, ki bo deloval kot TOZD in bo vključeval Koncertno poslovalnico, Likovni salon in Mladinski pevski festival. — Gre za ustanovo, ki bi tudi povezovala in usklajevala različne prireditve. — Zavod bi mel sosvet kot družbeni organ, ki bi bil sestavljen iz zunanjih članov, in strokovne odbore za posamezne dejavnosti. Kulturna skupnost bi si zagotovila vpliv na oblikovanje vsakoletnega programa, ki bi ustrezal celjskim in delno tudi medobčinskim možnostim in potrebam.« Večer, 30. 10. 1978 (Marlen Premšak): »Po nekaj mesečnih pripravah je kulturna skupnost občine Celje že oblikovala osnutek akta o ustanovitvi zavoda za glasbeno, likovno in prireditveno dejavnost ter organizacijo kulturne življenja. — Zaživel naj bi s 1. januarjem prihodnjega leta. — Zavod za prireditve, kot so delovno in nekoliko neprimerno poimenovali novo temeljno organizacijo združenega dela, bo deloval na osnovi delovnih enot. Ob Likovnem salonu in Koncertni poslovalnici, ki sta za zdaj skupščinska odbora kulturne skupnosti, bi vključeval poslovno delovanje Mladinskega pevskega festivala...«
- ¹² Dnevnik, 4. 11. 1978 (pk): »Kulturna skupnost občine Celje je predlagala, da bi v mestu ob Savinji ustanovili poseben zavod za prirejanje kulturnih prireditev. Pri tem so predlagatelji mislili predvsem na združitvev obstoječih dejavnosti, kot so Koncertna poslovalnica, Likovni salon, Mladinski pevski festival. — Tako v kulturni skupnosti kot v svetu za kulturo pri OK SZDL Celje so se zavzeli, da bi zavod do novega leta tudi dejansko ustanovili.«
- ¹³ Komunist, 1. 12. 1978 (Jože Zupančič): »Da bi premagali slabo koordinacijo med organizatorji kulturnih prireditev, bodo v Celju ustanovili poseben zavod, ki bo združeval likovno, glasbeno, plesno in prireditveno dejavnost. — Zavod bo ustanovljen že z novim letom.«
- ¹⁴ Večer, 1. 1. 1979.
- ¹⁵ Delo, 27. 1. 1979.
- ¹⁶ Egon Kunej, Celjski zbornik 1985, str. 361.
- ¹⁷ Št. D-83/64-80-FO z dne 7. 12. 1980.
- ¹⁸ Okrožnica Zavoda za kulturne prireditve — MPF z dne 12. 1. 1981.
- ¹⁹ Seminarji ZKO v Kopru, str. 5.
- ²⁰ Glasbena mladina, letnik 80/81, št. 5, str. 21.
- ²¹ Prisostvovali so ji B. Rajšter, J. Vreže, M. Hauptman, J. Habjanič, M. Slo-sar, M. Gobec — vsi predavatelji na minulem seminarju.
- ²² Zapisnik z dne 24. 1. 1981, zapisal Mitja Gobec.
- ²³ ZVEZA KULTURNIH ORGANIZACIJ SLOVENIJE — Pevska zveza Slovenije — Komisija za mladinske zборе, št. 01-1/10 z dne 27. 11. 1981.

JOŽICA DOLENŠEK

**RAZISKOVALNA DEJAVNOST CELJSKE MLADINE
V LETU 1987**

V letošnjem letu so celjski učenci pripravili 64 raziskovalnih nalog in inovacij. To je toliko kot preteklo leto. Med deli je bilo 15 nalog učencev osnovnih šol in 49 nalog ter inovacij učencev srednjih šol. Posebej moramo pohvaliti učence COŠ Fran Roš, ki so prijaviili kar šest raziskovalnih nalog. Med srednjimi šolami je največ nalog prijavila STŠ Maršala Tita — 19, prvič pa sta pri akciji sodelovali SKS Boris Kidrič in SKŽS — enota Šentjur. Pri letošnji akciji Mladi za napredek Celja je sodelovalo šest osnovnih in deset srednjih šol z 217 učenci in 47 mentorji, ki so bili večinoma učitelji iz šol.

Po vsebini je bilo 18 nalog iz tehničnega področja, prav toliko iz družboslovnega področja, 14 nalog je bilo iz jezikovnega področja, 10 iz biološkega in kemijskega ter 5 iz računalniškega področja. Pri nalogah je opazna vsakoletna rast kvalitete, pa tudi po metodoški strani je vidno napredovanje.

Letos smo nekoliko spremenili Celjske raziskovalne dneve. Doslej so bile vse predstavitve nalog na eni šoli, letos pa so bile na treh. Naloge iz tehničnega področja so učenci predstavili na STŠ Maršala Tita, naloge iz družboslovnega področja na SDS, osnovnošolske naloge pa na COŠ Fran Roš. Želeli smo, da bi predstavitve videlo čim več učencev in mentorjev in da bi bili na predstavvah tisti učenci, ki jih snov resnično zanima. Zdi se, da smo ta cilj vsaj deloma dosegli.

Tudi letos je nekaj naših mladih raziskovalcev nastopilo na republiškem srečanju gibanja Znanost mladini. To so bili: Andreja Knez STŠ Maršala Tita z nalogo Gostota stekla, mentorja: mag. Silva Koklič in Andrej Us, dip. ing. Raziskovalka je nastopila z nalogo tudi na zveznem srečanju gibanja. Za nagrado pa se je smela udeležiti raziskovalnega tabora na Danskem.

Na srečanju gibanja Znanost mladini so še nastopili: Irena Čebular in Alenka Rihtar STŠ M. Tito z nalogo Razmerja klasičnega in modernega v pesniški zbirki Jane Kvas Pripotovanja, mentorica je bila Jana Kvas, prof.; Rosvita Golčer in Romana Jordan iz SZŠ z nalogo Antibakterijsko delovanje

Avtorica: mag. Jožica Dolenšek, prof. fiz., Srednja tehniška šola Celje.

medu, mentor Janko Rode; Jerneja Jezernik SDS z nalogo Pripovedništvo Daneta Debiča, mentor Janez Erklavec, prof.; Simona Kranjc in Mojca Pečnik, SDS z nalogo Stilne smeri v 50. in 60. letih v slovenski poeziji, mentor Anton Šepetavc, prof.; Roman Brunšek, SDS z nalogo Ljudje pod goro Oljko, mentor Milan Dobnik, prof. Tudi to nalogo je učenec predstavil na zveznem srečanju gibanja v Novem Sadu.

Navajamo letošnje naloge, njihove avtorje in mentorja. Vrstni red je naključen.

Naloge učencev iz srednjih šol:

ROBOT DINO, skupina učencev STŠ M. Tita Celje, mentor: Jože Ojsteršek, dip. ing.

PROGRAMSKI JEZIK LOGO, Krištof Gajšek, STŠ M. T. Celje, Mentor: Gorazd Breznik, dip. ing.

DIGITALNI MULTIMETER Z AVTOMATSKIM ZBIRANJEM MERILNEGA OBMOČJA, Zdenko Verdinek, STŠ M. T. Celje. Mentor: Bojan Sušter, dip. ing.

RACUNALNIŠKA OBDELAVA PODATKOV V KNJIŽNICI STŠ M. T. V CELJU, Saša Tekavc, STŠ M. T. Celje. Mentor: Gorazd Breznik, dip. ing.

TLAČILNA NAPRAVA ZA SILAŽO, Anton Glušič, STŠ M. T. Celje. Mentor: Jože Ojsteršek, dip. ing.

Iskanje mehanskih napak na vzorcih kovin, Friderik Knez in Andrej Strahovnik, STŠ M. T. Celje. Mentorja: mag. Jožica Dolensek in dr. Alojz Šturbej.

GOSTOTA STEKLA, Andreja Knez, STŠ M. T. Celje. Mentorja: mag. Silva Koklič in Andrej Us, dip. ing.

PROUČEVANJE DIETE PRI FENILKETONURIJI IN IZDELAVA PREPARATA AGLUTEN, Andreja Doberšek, STŠ M. T. Celje. Mentor: Zoran Nikolić, dip. ing., Merx

ANTIBAKTERIJSKO DELOVANJE MEDU, Rosvita Golčer in Romana Jordan, SZS Celje. Mentor: Janko Rode, prof.

PROSTA REJA, Mateja Jene in Rosanda Seničar, SKZ Celje, enota Sentjur, Mentor: Edvin Tomazič, dip. agr.

KAKOVOST KLOBAS, Sabina Rože in Irena Marguč, SŠ za trgovinsko dejavnost. Mentorica: Terezija Petkovnik, strokovna učiteljica

LES TACHES D' UN GIDE UN GROUP DE TOURISTS FRANCAIS A CELJE, Mateja Grenko in Nevenka Jelenko. Mentor: Slavko Deržek, prof.

THE DEMON OF ELIZABETH BOWEN (prevod in analiza literarnega teksta), Mojca Fain, SDS Celje. Mentorica: Marija Knez, prof.

KEW GARDENS OF VIRGINIA WOLF (prevod in analiza stilističnih in vsebinskih posebnosti teksta), Petra Robič, SDS Celje. Mentorica: Marija Knez, prof.

PRIPOVEDNIŠTVO DANETA DEBIČA, Jerneja Jezernik, SDS Celje. Mentor Ivan Erklavec, prof.

DELEŽ PEŠNIŠKEGA JEZIKA V BESEDILIH NARODNOZABAVNE IN ZABAVNE GLASBENE PRODUKCIJE, Magda Novak, SPS Celje, Mentorica: Mojca Utroša, prof.

STILNE SMERI V 50. IN 60. LETIH V SLOVENSKI POEZIJI, Simona Kranjc in Mojca Pečnik, SDS Celje. Mentor: Anton Šepetavc, prof.

LJUDJE POD GORO OLJKO, Roman Brunšek, SDS Celje. Mentor: Milan Dobnik, prof.

ZREČE, Tea Klemen, SDS Celje. Mentorica: Majda Zlatolas-Omahen, prof. POVOJNA CELJSKA ATLETIKA, Bojan Kranjc in Bojan Kralj, SDS Celje.

Mentor: Igor Topole, prof.

PROBLEM ALKOHOLIZMA MED MLADIMI NA CELJSKEM OBMOČJU, Iris Hertiš in Roman Vogrinc, SPS Celje. Mentor: Janez Plahutnik, prof.

PROBLEM PREZAPOSLENOSTI V CELJU, Nataša Germ, Klara Pavšer in Taja Tovornik, SDS Celje. Mentor: Ivan Grobelnik, prof.

MEDSEBOJNI ODNOSI IN SAMOUPRAVLJANJE, skupina učenk SŠ za trgovinsko dejavnost Celje. Mentorica: Maja Kranjc, prof.

UNIVERZALNI VMESNIK ZA UR ZX ŠPEKTRUM, Andrej Zimšek, STS M. T. Celje. Mentor: Bojan Suster, dip. ing.

PROGRAM TDC, Matej Guček, STS M. T. Celje, Mentor: Gorazd Breznik, dip. ing.

PRIPOMOČEK ZA IZBIJANJE VBRIZGALNIH SOB DIEZEL MOTORJEV, Boštjan Završnik, Franci Skoranišek in Peter Kramer, SŠ B. Kidrič Celje. Mentor: Janko Zličar, strok. učitelj

INOVACIJSKA REŠITEV POPRAVILA OHIŠJA POTISNE PLOŠČE — inovacija, skupina učencev SŠ B. Kidrič Celje. Mentor: Janko Zličar, strok. učitelj

GIBANJE ELEKTRONOV V ELEKTRIČNEM IN MAGNETNEM POLJU, Robert Gregorin, SPS Celje. Mentor: Stane Pirnat, prof.

CESTNO PROMETNI PODVOZ TREMARJE, Valerija Krašovec, Andreja Pekar, Andreja Majer, Igor Dremšak in Branko Podlogar, vsi iz STS M. Tita Celje. Mentor: Jože Ojsteršek, dip. ing.

VITAMIN IN SADJE, Miran Kolar in Simona Jug, SZS Celje. Mentorica: Tanja Kovačič, prof.

VPLIV OLUPLJENEGA KROMPIRJA NA NJEGOVO KVALITETO, skupina učencev SŠ za gostinstvo in turizem Celje. Mentorici: Jasna Požar in Viktorija Kristan, strok. učiteljici.

MIKROBIOLOŠKA ANALIZA AKVARIJSKEGA FILTRA, Erna Novak in Mirč Petrovec, SZS Celje. Mentor: Janko Rode, prof.

ZGORNJI LAŃOVŽ, skupina učencev STS M. T. Celje. Mentorica: Ana Lipičnik, dip. ing.

LJUDSKA POSOJILNICA V CELJU, gradbeniški raziskovalni krožek STS M. T. Celje. Mentorica: Cveta Sadar, dip. arh.

NASTANEK IN RAZVOJ CERKVE SV. MAKSIMILIJANA, Vesna Klavšar in Irena Kolar, SDS Celje, Mentorica: Majda Omahan-Zlatolas.

RAZMERJE KLASICNEGA IN MODERNEGA V PESNIŠKI ZBIRKI JANE KVAS — PRIPOTOVANJE, Irena Cebular in Alenka Rihtar STS M. T. Celje. Mentorica: Jana Kvas, prof.

POZDRAVLJANJE, Snežana Stiplovšek in Nataša Kos STS M. T. Celje. Mentorica Jelka Ravbar-Tovornik, prof.

TEMELJNE ZNACILNOSTI BESEDIL TELEVIZIJSKIH SPORTNIH NOVINARJEV, Tadej Čater, SPS. Mentorica: Mojca Utrša, prof.

JOSIP IPAVEC — VSESTRANSKI UMETNIK, Polona Kramer, Natalija Mlinarič in Selene Rauter, SDS Celje. Mentorica: Majda Omahan-Zlatolas, prof.

ZIVLJENJE IN REVOLUCIONARNA POT TONETA GRČARJA-JOHANA, raziskovalni krožek SŠ za ekonomsko usmeritev Celje. Mentorica: Erika Simonič, dip. pravnica.

JEDERSKE ELEKTRARNE: DA ALI NE, Ivana Vukič, Barbara Kruhar in Matej Podlogar, STS M. T. Celje. Mentor: Duško Kos, dip. soc.

PROTICEMENTACIJSKI PREMAZ, Marjan Glušič in Irena Germadnik, STS M. T. Celje. Mentor: Aleksander Zdovc, strok. učitelj.

PRIPRAVA ZA VSTAVLJANJE BATOV, IZTISKANJE BATNIH SORNIKOV IN VSTAVLJANJE BATNIH SORNIKOV ZA MOTORJE RENAULT-4, Janez Ročnik, Branko Vodopivec in Vili Verk, SŠ B. Kidrič Celje. Mentor: Janko Zličar, strok. učitelj.

MERJENJE IN ZAPIS ENERGIJ PRI PREIZKUSENJU GRADIV, skupina učencev STS M. T. Celje. Mentor: Jože Ojsteršek, dip. ing.

KMEČKI TURIZEM V ZGORNJI SAVINJSKI DOLINI, Aneta Plaznik, SDS Celje. Mentorica: Vida Pavliha, prof.

JEZIKOVNE KARAKTERISTIKE ČESTITK IN POZDRAVOV NAŠIH POSLSALCEV, Urša Lah, SPS Celje. Mentorica: Mojca Utrša, prof.

OPRAVICEVANJE, JEZIKOVNA IN PSIHOLOŠKA ANALIZA, Lovro Selič in Katja Klakočar, STS M. T. Celje. Mentorici: Polona Selič, štud. in Jelka Tavbar-Tovornik, prof.

DER EINFLUSS DER GERMANISIERUNG AUF DIE SLOWENISCHE UMGANGSPRACHE, Darja Kapus, SDS Celje, Mentorica: Duška Veronek, prof.

ODLOČANJE MLADIH V CINKARNI CELJE, raziskovalni krožek SZ za ekonomsko usmeritev. Mentorica: Erika Simonič, dip. pr.

Naloge učencev iz osnovnih šol:

STABILIZIRANI USMERNIK IN POLNILEC NiCd BATERIJ, elektrotehniški krožek, OŠ L. Kovačič-Efenko. Mentor: Drago Zelj, dip. ing.

MILO, raziskovalni krožek, OŠ I. Celjske čete. Mentor: Bojan Kmecel, predmetni učitelj.

ZGODOVINARJEVA ZGODOVINA, skupina učencev OŠ F. Vrunča Celje, Mentorica Jana Draksler, predm. učiteljica.

JOSTOV MLIN, zgodovinski krožek OŠ I. Kovačič-Efenko Celje. Mentorica: Suzana Tratnik, predm. učiteljica.

OSEBNOST 20. STOLETJA V MOJEM KRAJU — MARICA FRECE, skupina učencev OŠ V. Frunča Celje. Mentorica: Jana Draksler, predm. učit.

FRAN ROŠ, Lidija Hrnčič, Saša Hrušovar in Saša Oprešnik, COŠ F. Roš Celje. Mentorica: Ljudmila Conradi, predm. učit.

LUNIN MRK, astronomski krožek COŠ F. Roš Celje. Mentor: Robert Gajšek, predm. učitelj.

ZLATI RÉZ, likovni in matematični krožek COŠ F. Roš Celje. Mentorici: Franc Purg in Robert Gajšek, predm. učit.

PROJEKTIVNA GEOMETRIJA, Andreja Šmidt in Božo Uljarevič, COŠ F. Roš Celje. Mentorica: Tatjana Šešler, predm. učit.

UGOTAVLJANJE KVALITETE MLEKA, Saša Hrušovar, Saša Oprešnik in Tomaž Kure, COŠ F. Roš Celje. Mentorica Irena Zbašnik-Zabovnik, predm. učit.

USTNO SLOVSTVO, raziskovalni krožek COŠ F. Roš Celje. Mentorica Milena Smisl, predm. učit.

PRIMOŽ TRUBAR, skupina učencev COŠ F. Roš Celje. Mentorica: Milena Smisl, prem. učit.

UČILO ZA POUK ORGANSKE KEMIJE, Alja Tajnik in Aleš Štor, OŠ XIV. divizije Dobrna. Mentor: Ferdinand Frank, predm. učit.

ALMA KARLIN, Petra Gajšek in Viktorija Lončar, OŠ F. Kranjc Celje. Mentorica: Elizabeta Hočevar, predm. učit.

MOJ DOMAČI KRAJ — KOSNICA, OŠ F. Kranjca. Mentorica: Elizabeta Hočevar, predm. učit.

VSEBINA

Celjskemu zborniku 1988 na pot	5
Tone Sagadin: RAZISKOVALNO-RAZVOJNA DEJAVNOST V CELJSKI INDUSTRIJI	7
Darka Domitrovič-Uranjek: EKOLOŠKA BILANCA CELJSKE REGIJE — II. FAZA	23
Karmen Gorišek: OCENA KADROVSKIH MOZNOSTI ZA PRESTRUKTURIRANJE CELJSKE INDUSTRIJE	65
Alenka Kocuvan-Polutnik: DVORIŠČA IN VRTOVI STAREGA MESTNEGA JEDRA CELJA — DEDIŠČINA PRETEKLOSTI IN POTREBE SEDANJOSTI	73
Alenka Kolšek: OBNOVA GRAJSKEGA PARKA V SEVNICI	141
Vera Kolšek: MIŠ IN APOLON SMINTHEUS	145
Martin Silvester: MEDKLUBSKI SESTANEK JUGOSLOVANSKIH PENKLUBOV V CELJU IN ROGASKI SLATINI (1938)	149
In memoriam: NADA KLAIC	162
Božena Orožen: DAVORIN RAVLJEN — ČLAN »ZVESTE ČETE« (1898—1965)	163
Anton Šepetavc: KARL MAY NA DOBRNI ALI PROBLEM BRALNE KULTURE NA SLOVENSKEM	177
Vladimir Slibar: CLANKI ALME M. KARLIN V CILLIER ZEITUNG 1920—1928	191
Antonija Fras: IZ BIBLIOGRAFIJE FRANA ROŠA (Nekaj dopolnil)	199
Jože Vurcer: PETER STANTE-SKALA (1814—1980) (Nadaljevanje iz Celjskega zbornika 1987)	203
Anton Sore: RAZVOJ OSNOVNOŠOLSKE MREŽE S POSEBNIM OZIROM NA PODRUŽNIČNE SOLE NA CELJSKEM OBMOČJU	221
Ivanka Zajc-Cizelj: DEKLIŠKE IZOBRAŽEVALNE USTANOVE V CELJU DO LETA 1918	249
Janko Lešničar: LETA 1961 SMO USTANAVLJALI V CELJU UČNO BAZO LJUBLJANSKE MEDICINSKE FAKULTETE	257
Ludvik Rebeušek: TRIDESET LET ZDRAVILIŠKEGA ZDRUŽENJA V CELJU	267
Franc Stofla-Velimir Vukilič: PODOBA ZOBOZDRAVNIKA DR. MED. ANTONA SCHWABA	277
Andrijan Lah: OD IZSTOPAJOČEGA ZACETKA DO SOLIDNEGA KONCA (Ob celjski gledališki sezoni 1987/88)	281
Antonija Fras: KAREL ZELENKO — UMETNIK V LUCI SODOBNEGA SVETA	289
Alenka Domjan: PETINDVAJSETLETNICA LIKOVNEGA SALONA CELJE	299
Stane Petrovič: ANTA TROBEJ	305
Gustav Grobelnik: ZBOROVODSKI SEMINARJI MLADINSKEGA PEVSKEGA FESTIVALA CELJE 1966—1981	307
Jožica Dolensek: RAZISKOVALNA DEJAVNOST CELJSKE MLADINE V LETU 1987	323

Za vsebino člankov odgovarjajo avtorji.

CELJSKI ZBORNIK 1988

Izdala in založila
KULTURNA SKUPNOST OBČINE CELJE
Predsednica Anka Aškerc

Uredniški odbor:

Tatjana Badovinac, Teo Bizjak, Mirko Doberšek,
Jožica Došenšek, Gustav Grobelnik (odg. urednik),
Vlado Novak in Ivan Stopar

Lektorica
Ljudmila Kajtner

Klasifikacija
Ivanka Bauman

Zunanja oprema
Jože Domjan

Tehnični urednik
Franjo Mauer

Redakcija zaključena junija 1988

Tisk
RO »Zrinski«, TIZ Čakovec

Dotiskano oktobra 1988

Naklada 500 izvodov